

LUND UNIVERSITY

Könsmakt eller häxjakt? : Antagonistiska föreställningar om mäns våld mot kvinnor.

Nilsson, Gabriella

2009

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Nilsson, G. (2009). *Könsmakt eller häxjakt? : Antagonistiska föreställningar om mäns våld mot kvinnor*. [Doktorsavhandling (monografi), Avdelningen för etnologi]. Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Könsmakt
eller
häx-
jakt?

Antagonistiska
föreställningar
om mäns våld
mot kvinnor

GABRIELLA NILSSON

Gabriella Nilsson

KÖNSMAKT ELLER HÄXJAKT?

ANTAGONISTISKA FÖRESTÄLLNINGAR
OM MÄNS VÅLD MOT KVINNOR

Gabriella Nilsson

KÖNSMAKT ELLER HÄXJAKT?

ANTAGONISTISKA FÖRESTÄLLNINGAR
OM MÄNS VÅLD MOT KVINNOR

LUNDS
UNIVERSITET

Avdelningen för etnologi
med folklivsarkivet
Institutionen för kulturvetenskaper

Gabriella Nilsson, Könsmakt eller häxjakt?

Institutionen för kulturvetenskaper
Biskopsgatan 7, 223 62 Lund
Tel. 046-222 00 00, kultur@kultur.lu.se
<http://www.kultur.lu.se>

© 2009 Gabriella Nilsson
Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet
Omslagsfoto Back in Baby's Armsett – performance av Elin Lundgren (2008)
Bildbearbetning Johanna Svensson
Grafisk form Magnus Gudmundsson
Bokproduktion yta&innehåll
Tryck Media Tryck i Lund 2009
ISBN 978-91-628-7843-6

INNEHÅLL

FÖRORD	9
PROLOG	11
INLEDNING	15
Syfte och utgångspunkter	15
Tidsmässig avgränsning	20
Material och metod	26
Teoretiska utgångspunkter	30
Forskningsfältet och forskarpositionen	33
Disposition	36
Del 1 VÅLDTÄKT 1975-77	
MARIA-PIA BOËTHIUS OCH VÅLDTÄKTSFRÅGAN	41
Patriarkatets frontlinje	45
Våldtäkt i kvällstidningsformat	48
Journalistiska möjligheter	51
SEXUALBROTTSUTREDNINGEN OCH VÅLDTÄKTSFRÅGAN	55
Kriminologin och offrets beteende	57
Våldtäkt och vetenskaplig legitimitet	60
Djupt kvinnoförakt – obefogad kritik?	62
Det sexuella spelets regler?	65
KVINNORÖRELSEN OCH VÅLDTÄKTSFRÅGAN	70
Kvinnorörelsen formerad	73
Manifesterad politik	76
Alternativ politik och det politiska systemet	79
SAMMANFATTANDE ANALYS – VÅLDTÄKT	82

Del 2 INCEST 1982–96

INCEST – KVINNOKAMP ELLER BARNRÄTT?	89
Samhällets dolda varböld	93
Incest – en legitim kvinnofråga	95
Tystnadens konspiration och skyldiga mödrar	98
Incest och barnperspektivet	103
Tro på barnen!	106
INCESTFRÅGAN BYRÅKRATISERAD	109
Krav på handling	110
Makt över det privata	115
Makt över de professionella	117
INCEST – EN FRÅGA OM PROFESSIONALITET	120
Den outhärliga barnpsykologin	121
Professionaliseringskamp och identitetsskapande praktik	125
Med vetenskap som retorik	127
Oändliga debatter	130
INCESTHYSTERIN KRITISERAD	133
Incestideologerna och häxjakten	137
Hämndgiriga hustrur, kvinnorörelsen och kvinnliga professionella	141
Gränsskrämmor och eldiga tirader	146
Mellanhänder som manar till sans	152
SAMMANFATTANDE ANALYS – INCEST	156

Del 3 KVINNOMISSHANDEL 1988–2000

DISPUTATIONSAKT UNDER UTMANING	161
Familjefest eller domstol?	165
Högljudda protester	168
Opposition ex auditorio	171
VETENSKAP OCH KVINNOJOURSKUNSKAP	177
Våldets normaliseringsprocess som bekräftelse och bevis	181
En egen forskare?	183
Socialpsykologisk utmanare i fel rum	185
Gammal och ny vetenskap	187
Anbefalla och avvisa?	190

KVINNOJOURSRÖRELSE I KRIS	192
Ett utmanande arrangemang	193
Separatism och manshat	198
Bakslag och krav på solidaritet	202
POLITIK, VETENSKAP OCH KVINNOFRID	206
En objektiv kvinnovåldskommission	209
Normaliseringsteorin som låst politik?	212
Det stora steget framåt?	214
Rättspraxis som motstånd	220
SAMMANFATTANDE ANALYS – KVINNOMISSHANDEL	222
Del 4 AVSLUTNING	
AVSLUTANDE DISKUSSION	227
Utmaning och motstånd	229
Könsmakt eller häxjakt?	232
EPILOG	237
SUMMARY	241
Part 1: Rape 1975-1977	243
Part 2. Incest 1982-1986	244
Part 3. Physical assault 1988-2000	245
Conclusion	247
KÄLLOR	251
Böcker och offentligt tryck	251
Tidskrifter	256
Dagstidningar	261
TV-program	265
Övriga källor	266
LITTERATUR	267

FÖRORD

Jag antogs som doktorand hösten 2001 som en del i nätverket *Kön och våld: historiska och kulturella perspektiv* och har finansierats av Nordiska ministerrådets forskningsprogram *Kön och våld i Norden* (2000-2004). Åtta år och två barn senare är avhandlingen klar. Tack alla ni som har gjort det möjligt! Framförallt vill jag tacka mina handledare. Inger Lövkrona har bistått med aldrig trytande tilltro, betydelsefull sakkunskap och stort engagemang. Ett stort tack även för det hästjobb du har lagt ner i slusket på att förenkla min ”tyska” meningsbyggnad. Fredrik Nilsson anslöt som biträdande handledare i halvtid och har genom ytterlig noggrannhet och kritisk läsning ställt viktiga frågor som avslöjat dunkelheter och hemmablindhet. Tusen tack till er båda!

Tack till all personal vid Etnologiska institutionen, sedermera Institutionen för kulturvetenskaper, för praktisk hjälp och vetenskaplig inspiration. Tack alla doktorander som under olika faser av doktorandtiden delat arbetsplats med mig: Åsa Alftberg, Sara Berglund, Jonas Bjälesjö, Anna Burstedt, Ingrid Fioretos, Malin Ideland, Håkan Jönsson, Mia-Marie Hammarlin, Kristofer Hansson, Sara Holst Kjaer, Anna Månsson, Dragan Nikolic, Eva Persson och Robert Willim. Tillsammans med er har samtalen kretsat kring...ja, både det ena och det andra. Ett särskilt tack till Ninni som har sprungit jämsides på upploppet! Tack även alla ni andra etnologidoktorander runt om i Sverige för att ni har förgyllt våra festliga träffar.

Ett stort tack vill jag rikta till er som läst och kommenterat texten. Professorn i medievetenskap Gunilla Jarlbro och juristen Ulrika Andersson har läst delar av manus och kommit med värdefulla

synpunkter på det medievetenskapliga respektive juridiska. Pia Lundahl, Markus Idvall och Jonas Frykman har läst manuset i sin helhet och både påpekat otydligheter och inspirerat till lösningar. Många tack för det! Tack även till Margareta Tellenbach som korrekturläst manuset, Magnus Gudmundsson som gjort boken och Eva Persson som översatt sammanfattningen. Avhandlingen är tryckt med stöd från Ebbe Kocks stiftelse och Per Westlings minnesfond.

Jag vill även passa på att tacka min mamma Mette Fryklund för betydelsefulla inlägg som barnvakt i slutskedet. Tack Jesper Sjöberg, sambo, barnafar och diskussionspartner, för dina tidningskrönikor på kvällskvisten. Du och jag i femtio år till! Slutligen, tack Ossian och Assar för att ni är världens bästa barn!

Lund 28 maj 2009

Gabriella Nilsson

PROLOG

I maj 2001 publicerades forskningsrapporten *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige*. Regeringen hade tre år tidigare, som ett led i genomförandet av den så kallade kvinnofridsreformen, gett i uppdrag åt Brottsoffermyndigheten att utföra en brottsofferundersökning. Undersökningen var tänkt som ett komplement till den officiella statistisk som vanligtvis Brottsförebyggande rådet (Brå) svarade för. Enligt direktiven skulle grunden vara en könsmaktsförståelse av våldet och studien utformas med utgångspunkt i synen på mäns våld mot kvinnor som en effekt av det ojämlika maktförhållandet mellan könen (*Faktablad från regeringskansliet* 1999:4). Ansvaret för undersökningen tilldelades Eva Lundgren, professor i sociologi vid Uppsala universitet, och Gun Heimer, överläkare och chef för Rikskvinnocentrum, som tillsammans med juristen Jenny Westerstrand och sociologen Anne-Marie Kalliokoski genomförde studien i samarbete med Statistiska Centralbyrån. Slagen dam var resultatet av detta uppdrag.

En enkät skickades ut till tiotusen svenska kvinnor mellan femton och sextiofem år. Fyrtiosex procent av dem som svarat uppgav sig ha erfarenheter av våld från en man (Lundgren m.fl. 2001:8)¹. I linje med regeringsdirektivet betraktades mäns våld mot kvinnor som ett sammanhållet fenomen i betydelsen att våld av olika allvarlighetsgrad och typ befann sig på samma skala. Den definition som gav resultatet att fyrtiosex procent av kvinnorna utsatts, omfattade fysiskt våld, sexuellt våld och hot om våld. Skillnaden häremellan betraktades som en gradskillnad, inte som

1 Av de 10 000 utsända enkäterna inkom 6 926 svar; en svarsfrekvens om 70,1 procent. Detta ansågs, med hänsyn tagen till det långa frågeformuläret (115 frågor) och frågornas känsliga natur, vara ett högt antal (Lundgren m.fl. 2001:127).

en artskillnad (a.a. s. 16ff). ”Tanken om våldet som ett kontinuum samt tolkningsperspektivet om våldets normaliseringsprocess” fick ”betydande konsekvenser” både för utformningen av enkäten och för hur materialet analyserades (a.a. s. 20).

När studien offentliggjordes hördes en hel del kritiska röster i massmedierna, framförallt beträffande utgångspunkten att betrakta alla former av mäns våld mot kvinnor som ett sammanhållet fenomen. *Dagens Nyheter*s Hanne Kjöllér upprördes exempelvis över att ”en örfil i korvkioskkön” gavs samma dignitet som årtal av misshandel i hemmet (21/5 2001). Överlag var mottagandet emellertid positivt.² Brottsoffermyndighetens generaldirektör Britta Bjelle konstaterade i rapportens förord att ”tigandets tid” tycktes vara förbi (Lundgren m.fl. 2001:5) och Eva Lundgren själv medgav att *Slagen dam* kommit precis ”rätt i tiden” (*Kvinnotryck* nr 4 2001). I Uppsala universitets interna nyheter rapporterades redan ett år senare att boken kommit i ny utgåva, översatts till engelska och att innehållet tagits upp i utbildningar över hela landet (*www.uu.se* 15/4 2002). Lundgren menade att om könsmaktsförståelsen tidigare betraktats som oseriös hade denna inställning förändrats och feminism nu blivit ”rena honnörsordet” (*Kvinnotryck* nr 4 2001). Fyra år senare var situationen en annan.

I maj 2005 visade SVT2 dokumentären *Könskriget* i två delar av journalisten Evin Rubar (14 och 21/5 2005). Dokumentären presenterades som en granskning av Eva Lundgrens och Roks (Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige) politiska inflytande i Sverige. Till bilder av brinnande bål och pentagram framställdes könsmaktsperspektivet som grundat i manshat och Eva Lundgren beskrevs som en ytterst kontroversiell person. Dokumentären blev inledningen till en omfattande kritik av feminismen i allmänhet och av Roks och Eva Lundgrens syn på mäns våld mot kvinnor i synnerhet. *Svenska Dagbladets* Maria Abrahamsson skrev i en ledare att Roks stod för en ”djävulfeminism” eftersom organisationen ”anslutit sig till de morbida fantasifoster till teorier som länge förts fram av professor Eva Lundgren” (17/5 2005). Kriminologen Mårten Landahl hävdade att ”kompisgänget Margareta Winberg, generaldirektör Britta Bjelle och professor Eva

2 För en mer ingående diskussion om mottagandet av *Slagen dam* samt debatten kring resultaten se Nilsson 2005.

Lundgren” var ”en central maktaxel som drev detta något udda perspektiv” (*Svenska Dagbladet* 30/5 2005). Debatten präglades av föreställningen att feminismens ”blomning” snart var över (Barbro Hedvall i *Dagens Nyheter* 22/5 2005), att feminismen befann sig i ”det sönderfallande stadiet” och att dokumentären mycket väl kunde vara ”den lilla tuvan som [välte] hela det stora lasset” (Ulrika Kärnborg i *Dagens Nyheter* 27/5 2005). Som förklaring till sönderfallet anfördes att ”politiska modevågor” som feminismen inte varade för evigt. ”Förr eller senare [tog] kraften i vågen slut” (Magnus Hagevi i *Sydsvenska Dagbladet* 29/5 2005).

Från att ha varit rena honnörsordet 2001 hade feministiska perspektiv på mäns våld mot kvinnor på bara fyra år förvandlats till morbida fantasifoster. Könsmaktsperspektivet, som 2001 hade befunnit sig *rätt* i tiden, var 2005 i det sönderfallande stadiet, alltså i *fel* tid. I det här exemplet framgår att föreställningar om mäns våld mot kvinnor är rörliga. Det visar dessutom att radikala förändringar av debattklimatet kan ske snabbt. Men hur ska skiftet förklaras? Varför skedde denna omkastning? Hade perspektivet bara varit en politisk modevåg som nu var på väg att ebba ut? Eller kan förskjutningen tolkas som en *backlash* – en reaktion mot vad som upplevdes vara feminismens allt för stora framgångar?

INLEDNING

Syfte och utgångspunkter

En majoritet av allt våld i världen utförs av män. Inom våldsforskningen talas om en triad av mäns våld: mot kvinnor, mot andra män och mot sig själva (Kaufman 1997:30f, jfr Hearn 1998:5). Av dessa tre spår intresserar jag mig för mäns våld mot kvinnor. Ändå är avsikten varken att studera män, kvinnor eller våld. Detta är en avhandling om advokater, barnpsykologer, barnombudsmän, byrådirektörer, feminister, forskare, hovrättsråd, incestoffer, journalister, kriminologer, kvinnojourkvinnor, medicinare, ministrar, naturvetare, poliser, professorer, psykiatrer, riksdagsledamöter, socialpsykologer, sociologer, tjänstemän, utredare, vittnespsykologer och åklagare. Och om deras oenighet i uppfattningen om mäns våld mot kvinnor. Frågan hur mäns våld mot kvinnor ska definieras och förklaras är omstridd och har varit det sedan mitten av 1970-talet. Vilken förklaring som får tolkningsföreträde är av väsentlig betydelse för hur samhället hanterar problemet genom den praxis som utformas av professionella grupper och i lagstiftningen. I förlängningen påverkar detta även hur våldet förklaras eller bortförklaras av den enskilde våldsamme mannen och den drabbade kvinnan (jfr Hearn 1998:14). Jag har av den anledningen funnit det relevant att studera de *antagonistiska föreställningar om mäns våld mot kvinnor* som förts fram av olika aktörer i Sverige under perioden 1975–2000. Med föreställningar avses såväl vetenskapliga förklaringsmodeller och professionella perspektiv som dessa aktörers allmänna uppfattningar om hur våldet ska förstås. I detta avsnitt kommer jag att formulera syftet

kumulativt, genom en rad ställningstaganden av ontologisk och epistemologisk karaktär. Det innebär att jag med hjälp av tre för studien viktiga utgångspunkter – kulturanalysen, genusperspektivet och den politiska diskursteorin – resonerar kring vilka frågeord som är möjliga att koppla till studieobjektet samt de möjligheter och begränsningar dessa innebär. Dessutom preciseras syftet i förhållande till begreppen politik, hegemoni och könsordning.

En uppenbar frågeställning är att undersöka *vad* som sägs om mäns våld mot kvinnor under den valda tidsperioden, men för att studera förändring krävs även frågor som *hur* detta sägs och *varför*. Sociologen Maria Törnqvists skriver i sin avhandling *Könspolitik på gränsen* att valet mellan att observera *vad* som sker eller undersöka *hur* det sker är en brännpunkt i den samhällsvetenskapliga diskussionen (Törnqvist 2006:33). Idéhistorikern Margareta Hallberg menar att den rörelse från teori [vad] till praktik [hur] som blivit allt vanligare de senaste decennierna förvisso kan förmedla en mer sammansatt och mindre idealiserande bild av forskningens villkor för vetenskapsteorins del. Hon är likväl kritisk till att helt överge studiet av vetenskap som kunskap till fördel för vetenskap som praktik eftersom den som är alltför upptagen med vad forskare gör riskerar att få ett resultat som blir för snävt eller teoretiskt utslätat (Hallberg 1996:9). Detta är en uppenbar risk, särskilt utifrån en idéhistorisk position, som kan medföra att forskaren förlorar sig i detaljer. För mig som etnolog har rörelsen från teori till praktik emellertid varit ett sätt att göra föreställningar om mäns våld mot kvinnor till etnologi. Är det inte i själva verket intresset för praktiken som utgör skiljelinjen mellan den idéhistoriska utgångspunkten och den kulturanalytiska?

Statsvetaren Maud Eduards skriver att forskare kan redogöra för att förändring sker men har svårare att visa hur den går till (Eduards 2002:119). Enligt min mening är etnologins bidrag till studiet av idéer och föreställningar viljan att ställa frågor som hur de framställs, av vem och varför. Att, som etnologen Malin Ideland påpekar, studera hur idéerna iscensätts och organiseras (Ideland 2002:19). En annan etnolog, Pia Lundahl, skriver i sin avhandling *Intimitetens villkor* (2001) att även om hennes studie är vetenskapskritisk i det att den problematiserar vedertagna sätt att tänka, var det för henne

aldrig aktuellt att enbart uppehålla sig kring detta tema eftersom etnologin är ett empiriskt orienterat ämne. Lundahl försöker genom att kombinera kulturanalys med ett maktperspektiv svara på frågan om *hur* normproduktion går till (Lundahl 2001:8). Ytterligare en etnolog, Per-Markku Ristilammi, beskriver i sin avhandling hur synen på stadsdelen Rosengård i Malmö omdefinierades från framtidsutopi till stigmatiserat misslyckande, något han betecknar som etnologins intresse för meningsskapande kulturella processer (Ristilammi 1994:13). Den kulturanalytiska utgångspunkten innebär i den här studien, i likhet med Ideland, Lundahl och Ristilammi, att föreställningar om mäns våld mot kvinnor förstås som någonting som görs i interaktion mellan olika aktörer och att förändring är resultatet av skilda praktiker som kan studeras på mikronivå. I enlighet med detta blir detaljerna kring hur idéer formas och förändras någonting positivt och avgörande för analysen, inte en teoretiskt utslätande bieffekt. Den övergripande fråga som ställs är således: *Hur görs föreställningar om mäns våld mot kvinnor?*

Frågeställningen ligger i linje med det konstruktivistiska perspektiv som kommit att dominera genusvetenskapen. I den andra av mina tre utgångspunkter – genusperspektivet – finns sedan mer än tjugo år tillbaka en tradition att undersöka *hur* kön, eller genus som varit det begrepp som vanligen använts, konstrueras. Inom kvinnohistorien markerade Joan Wallace Scott en teoretisk förändring då hon skiftade fokus från *vad* till *hur* (Ahlbeck-Rehn 2006:25). Där tidigare kvinnohistoriker studerat vad kvinnor gjort eller inte gjort, intresserade sig Scott från mitten av 1980-talet istället för hur könshierarkier konstruerades och legitimerades. Det tidigare intresset för ursprung, ideologi och medvetande flyttades till studiet av processer, retorik och meningsskapande (Scott 1999 [1988]:4). Mitt intresse för praktiken bakom föreställningarna om mäns våld mot kvinnor och hur dessa kan förstås i förhållande till synen på kön, placerar in studien i denna konstruktivistiska forskningstradition.

Utöver kulturanalysens och genusperspektivets intresse för praktiker och konstruktioner, är valet att studera hur föreställningar om mäns våld mot kvinnor *görs* en konsekvens av den ontologiska utgångspunkten att mening skapas genom antagonism. Den oenighet

som råder kring hur mäns våld mot kvinnor ska förstås är inte någonting negativt utan själva förutsättningen för förändring. Detta är centralt i de politiska teoretikerna Ernesto Laclau och Chantal Mouffes postmarxistiska diskursteori. Diskursteorin använder begreppet artikulation för att beteckna den konkreta praktik genom vilken meningsskapande – vad Laclau och Mouffe beskriver som den politiska konstruktionen av sanning – sker (2008:138). Artikulationer skapar mening genom att sätta ord, begrepp och företeelser i relation till varandra; genom ekvivalenskedjor. När en sådan kedja av sammanlänkande betydelser krockar med en annan uppstår antagonism, vilken vittnar om alltings kontingens och öppnar för förändring (a.a. s. 157ff, 185ff). Med denna utgångspunkt blir exempel på oenighet och kamp viktiga ingångar till att studera hur förändring går till, varför frågeställningen kan utvidgas: *Hur görs föreställningar om mäns våld mot kvinnor genom kamp om tolkningsföreträde?*

...

Viktigt för min syn på sanning och kunskap är begreppet politik som figurerar i två betydelser: dels som den ontologiska utgångspunkten att sanning är politiskt konstruerad, dels som den praktik genom vilken social organisering och skapandet av mening sker. Chantal Mouffe föreslår en uppdelning mellan *det politiska* och *politik*, som kan förtydliga begreppet något. Det politiska betecknar samhällets antagonistiska dimension, att det alltid kan uppstå oenighet kring en fråga, medan politik avser den uppsättning praktiker och institutioner genom vilka ordning skapas och mänsklig samexistens organiseras (Mouffe 2003:88). Här omfattas båda dessa dimensioner av politikbegreppet, såväl utgångspunkten att till synes objektiva föreställningar om mäns våld mot kvinnor är politiska som intresset för hur dessa föreställningar problematiseras genom olika praktiker och görs till konkret politik.

Inom diskursteorin betraktas gränsen mellan det politiska och det objektiva som historiskt flytande (Torfing 1999:113ff). Objektiv är den omvärld vi upplever som självklar men som i själva verket utgörs av bortglömd politik. Detta innebär att det objektiva alltid kan bli föremål för bestridande artikulationer som fungerar

politiserande (jfr Winther Jørgensen och Phillips 2000:43ff). Olika föreställningar om mäns våld mot kvinnor kan uppfattas som antingen politiska eller objektiva beroende på historisk och kulturell kontext. Detta skiftande förhållande, denna kamp om tolkningsföreträde, analyserar jag i termer av *utmaning* och *motstånd*. Begreppet motstånd har vanligen använts för att beskriva de aktiviteter som marginaliserade grupper tar till mot den rådande ordningens normaliserande praktiker. Här används ordet i motsatt betydelse. Som Eduards påpekar ligger något av icke-förändring i begreppet som gör att det lämpar sig för att beskriva den etablerade ordningens argumentering (Eduards 2002:13). Medan utmaning avser den aktion som eftersträvar förändring så betecknar motstånd reaktionen mot denna utmaning; praktiker och strategier för att förhindra förändring och försvara den etablerade ordningen. I relation till Laclau och Mouffes beskrivning av förhållandet mellan politik och objektivitet innebär motståndet ett försvar av den objektiva sanningen medan utmaningen består i att påvisa denna sannings politiska ursprung genom att artikulera en alternativ mening.

Kamp om tolkningsföreträde går ut på att bemäktiga en viss fråga. I diskursteorin görs makt genom att det sociala skapas på ett visst sätt och andra tänkbara ordningar utesluts (Winther Jørgensen och Phillips 2000:44f). Politikern och filosofen Antonio Gramsci såg bemäktigandet i två nivåer: makt genom tvång – dominans – och makt genom samtycke – hegemoni (Gustavsson 2008:10ff). Laclau och Mouffe, vars teori delvis är en vidareutveckling av Gramscis, förstår hegemoni som resultatet av en process där samtycke organiserats genom artikulation (Gunnarsson Payne 2006:25, jfr Laclau och Mouffe 2008:138). Målet med såväl utmaning som motstånd är bildandet av hegemoni – makt genom samtycke – för den egna synen på mäns våld mot kvinnor. En parallell fråga i avhandlingen är i enlighet med detta: *Hur bildas eller upprätthålls hegemoni i synen på mäns våld mot kvinnor genom utmaning och motstånd?*

Samhällets antagonistiska dimension innebär inte att allt alltid är möjligt att hävda. Föreställningar artikuleras inte oberoende av sin kulturella kontext utan formeras i förhållande till olika praktiska omständigheter, strukturerande villkor och normer. Synen på våld måste exempelvis kopplas till synen på manlighet (Hearn 1998:4ff).

En utgångspunkt i avhandlingen är att uppfattningen om mäns våld mot kvinnor formas i en kontext där kön och könsskillnader förstås på ett visst sätt – en könsordning – vilken legitimerar och försvarar vissa handlingar (Lövkrona 2001:40). I diskursteoretisk mening är könsordningen en tillfällig fixering av föreställningar om kön i termer av makt – en uppsättning normaliserade praktiker som kommit att förstås som objektiva (Gunnarsson Payne 2006:25ff). Könsordningen kan under den period jag studerar beskrivas som ett maktförhållande där det kvinnliga konstrueras som underordnat det manliga. Många studier visar att detta förhållande gjort mäns våld mot kvinnor till en legitimerad könspraktik (jfr t.ex. Ekström 2002, Jeffner 1998, Wendt Höjer 2002). Utmanande artikulationer och motstånd måste förstås som praktiker som sker inom, eller åtminstone i förhållande till, denna könsordning.

...

I detta avsnitt har jag formulerat avhandlingens syfte kumulativt med utgångspunkt i kulturanalys, genusperspektiv och diskursteori samt i förhållande till begreppen politik, hegemoni och könsordning. *Syftet är att studera den praktik där antagonistiska föreställningar om mäns våld mot kvinnor artikuleras som utmaning eller motstånd; hur dessa föreställningar görs genom kamp om tolkningsföreträde och bildande av hegemoni i en viss könsordning.* Syftet väcker en rad konkreta frågeställningar: Hur politiserades mäns våld mot kvinnor? Vilka föreställningar ledde till debatt och varför? Hur såg oenigheten ut? Vilka var aktörerna? På vilka arenor agerade de? Vilka verktyg användes för att utmana? Hur tog motståndet form? Vilken betydelse hade retoriken? Hur användes vetenskapen? Vilken roll spelade bildandet av sociala rörelser? Vad krävdes för att förändring skulle vara möjlig?

Tidsmässig avgränsning

I avhandlingen studerar jag meningsskapande på tre nivåer: som en kronologisk process över tid, i tre avgränsade diskurser om våldtäkt, incest och kvinnomisshandel samt genom konkreta mikropraktiker. Detta återspeglas i dispositionen. Valet av en tredelad

modell hänger samman med den syn på kulturanalytisk metod som beskrivits i förhållande till syftet; med etnologins intresse för att se det stora genom det lilla. Studiet av det stora, den kronologiska förändringsprocessen, visar att en förändring skett men talar inte om hur eller varför. Studiet av det lilla, de enskilda mikropraktikerna, visar hur någonting sker men berättar ingenting om konsekvenserna. Först genom en kombination av nivåer blir förändringen fullt synlig. En uppenbar nackdel härmed är att studieobjektet blir stort och i värsta fall svårt att överblicka. Min förhoppning är att den kunskapsvinst som det parallella upplägget ger upphov till kompenserar för eventuella problem.

På ett plan är avhandlingen en samtidshistorisk studie som spänner över tjugofem år, 1975–2000. Jag ställer frågor om vilka praktiker som var framgångsrika över tid, vilka förändringar som var möjliga och vilka som inte var det? Studiens startpunkt var ursprungligen förlagd till 1950, men efter att ha inventerat och läst vad som skrivits om mäns våld mot kvinnor under perioden 1950–2000 fann jag att en mer naturlig ingång i förhållande till syftet var 1975.³ Först därefter uppstår antagonism i någon större omfattning, framförallt till följd av kvinnorörelsens växande intresse för frågan.⁴ Även om rörelsen redan vid slutet av 1800-talet riktade viss uppmärksamhet mot det våld kvinnor utsattes för, var det först från mitten av 1970-talet som det fick någon större uppmärksamhet (Steen 2003:18). I den mån mäns våld mot kvinnor fördes upp på dagordningen tidigare var det som ett könsneutralt fenomen och ett privat problem (Wendt Höjer 2002).

Under perioden har intresset för mäns våld mot kvinnor som en fråga om kön ökat markant. Av denna anledning utgörs den antagonism som studeras i stor utsträckning av motsättningar mellan vad jag kallar könspolitiska perspektiv – perspektiv där våld

3 Avhandlingens ursprungliga startpunkt hänger samman med att syftet från början var att studera biologiska föreställningar om mäns våld mot kvinnor under femtio år. Under arbetets gång har syftet av olika anledningar förändrats. En var den svårighet att skilja biologiska föreställningar från andra som jag upplevde när jag först läste in mig i materialet. En annan var att föreställningar om mäns våld mot kvinnor så tydligt präglats av kamp om tolkningsföreträde att denna aspekt inte gått att bortse ifrån. En exposé över biologiska föreställningar om mäns våld återfinns i Lövkrona 2001 (se även Connell 1996 kap.1).

4 För en detaljerad genomgång av föreställningar om mäns våld mot kvinnor även före 1975, närmare bestämt från 1850–2000, se Bergenheim 2005. Se även Wendt Höjer 2002 och Jansson 2002.

problematiseras i termer av kön – och förklaringsmodeller som inte huvudsakligen intresserar sig för sambandet mellan kön och våld.⁵ Avhandlingens titel – *Könsmakt eller häxjakt?* – anspelar på detta antagonistiska förhållande, mellan dem som betraktar våldet som ett uttryck för mäns makt över kvinnor till följd av sitt kön och dem som menar att det könspolitiska intresset för frågan bidrar till ett okonstruktivt skuldbeläggande och i värsta fall leder till häxjakt på oskyldiga män. På ett överordnat plan är avhandlingen en kronologisk studie av växelspelet mellan dessa två utgångspunkter.

...

Redan tidigt i arbetet framgick att antagonismen inordnade sig i tre tydligt avgränsade diskurser. Kampen om tolkningsföreträde försiggick i förhållande till tre avgränsade våldsformer: våldtäkt, incest och kvinnomisshandel. När jag talar om mäns våld mot kvinnor är det detta våld som avses. I avhandlingen studerar jag dessa våldsformer som separata företeelser, vilket framgår av dispositionens tre delar. Ett alternativ hade varit att betrakta mäns våld mot kvinnor som ett sammanhållet fenomen och göra dispositionen tematisk. Detta tillvägagångssätt hade utifrån ett feministiskt perspektiv möjligen varit mer naturligt; inom feministisk våldsforskning är en viktig analytisk poäng att placera olika uttryck för mäns överordning på samma skala. Anledningen till att jag ändå valt att göra åtskillnad mellan våldtäkt, incest och kvinnomisshandel är att avgränsningen är så slående i materialet. Både i forskningen, i den offentliga politiken och i mediedebatten är anknytningen häremellan nästintill obefintlig. Tre perioder har framträtt som särskilt viktiga: för våldtäkt perioden 1975–1977, för incest 1982–1996 och för kvinnomisshandel 1988–2000. Dessa kan läsas kronologiskt, men avsikten med att betrakta dem som avgränsade diskurser är att möjliggöra jämförelser. På vilka sätt skilde sig kampen om tolkningsföreträde åt? Vad innebar dessa skillnader för möjligheten till förändring?

5 Begreppet könspolitisk motsvarar i stort det som idag skulle kallas ett feministiskt perspektiv. Anledningen till att jag valt detta begrepp är att det fungerar deskriptivt och saknar negativa konnotationer. Det betecknar i vid bemärkelse de föreställningar där kön var den viktigaste förklaringen. Begreppet feminism har inte varit ett legitimt begrepp under den studerade perioden, tvärtom har begreppet varit någonting kvinnorörelsen på 1970-talet och kvinnojoursrörelsen på 1980-talet värt sig mot. Inte ens under 1990-talet var begreppet oproblematiserat utan kunde användas i negativ bemärkelse såväl av kritiker som av de politiskt aktiva kvinnorna själva.

Ett sätt att avgränsa studien hade varit att studera en av dessa diskurser, inte alla tre. Bortsett från det övergripande processperspektivet hade förlusten kanske inte varit så stor? Ser inte kampen om tolkningsföreträde likadan ut oavsett vad den handlar om? Till viss del är det så. Utmaning och motstånd skedde inom samma könsordning, följde en liknande logik och gjordes med delvis samma verktyg. Vad som skilde sig åt var resultatet – om någon förändring kom till stånd och i så fall varför. Tidpunkten hade stor betydelse. Det var skillnad mellan att utmana objektiva föreställningar om våldtäkt 1976 och synen på kvinnomisshandel mot slutet av 1990-talet. Viktig var även diskursernas inbördes ordning i förhållande till varandra. Under våldtäktsdebatten politiserades synen på mäns våld mot kvinnor för första gången. Minnet av den framgång som nåtts där blev en källa till inspiration och kunskap för dem som utmanade synen på incest och kvinnomisshandel. I incestfrågan misslyckades den könspolitiska utmaningen till förmån för ett starkt barnperspektiv medan det könspolitiska perspektivet ganska snart fick hegemonisk status i misshandelsfrågan.

En annan omständighet som påverkade kampen om tolkningsföreträde var de tre våldsförernas skiftande symbolvärde, något som i förlängningen påverkade i vilken utsträckning de blev legitima politiska frågor. Våldtäkt var utifrån ett radikalfeministiskt perspektiv symbolen för manligt förtryck framför andra, men samtidigt var företeelsen tvetydig och svårbedömd. Vad skilde en våldtäkt från ett vanligt samlag? Fanns det någonting i offrets beteende som gjorde gränsen häremellan ännu svårare att dra? Incest var även den tvetydig till sitt innehåll, men eftersom frågan kom att handla om barn blev den otvivelaktigt legitim. Problematisk var däremot moderns roll. Reagerade hon för starkt på misstanken om övergrepp, fanns det risk att det var hon som planterat berättelsen hos barnet, kanske som ett led i en vårdnadstvist. Reagerade hon för svagt till barnens försvar, var hon ansvarig för att ha låtit övergreppen ske. Vid kvinnomisshandel var det lättare att hitta rena offer. Här var det inte möjligt att tala om missförstånd. Även om kvinnan provocerat mannen förtjänade hon inte att bli slagen. Genom den hjälpverksamhet kvinnojourerna bedrev blev kvinnomisshandel en legitim politisk fråga. Samtidigt försvarade denna sociala

utgångspunkt för möjligheten att lyfta frågan till en könspolitisk samhällskritik. Vilka förändringar som var möjliga under den studerade perioden är avhängigt dessa och andra faktorer, varför jämförelser mellan de tre diskurserna är en viktig poäng i avhandlingen.

Valet att låta incest ingå i en studie av mäns våld mot kvinnor är inte självskrivet. Incest utövas av både kvinnor och män mot barn av båda könen, även om antalet manliga förövare och flickoffer är långt fler än motsatsen. Det finns en uppenbar risk att detta val bidrar till att studieobjektet upplevs oprecist och glidande, varför jag vill anföra två förklaringar. I feministisk våldsforskning ingår incest ofta som en självklar del i definitionen av mäns våld mot kvinnor. Trots att övergreppen utövas mot barn förstås incest som ytterligare ett exempel på manlig överordning i samhället (Hearn 1998:32). Tidigare förekom den analytiska paraplytermen sexualiserat våld för att omfatta de besläktade fenomenen kvinnomisshandel, våldtäkt, incest och sexuella övergrepp mot barn samt prostitution (Jeffner 1999:5, Eliasson 2000:51)⁶. Idag används vanligen begreppet könsrelaterat våld eller den mer beskrivande termen mäns våld mot kvinnor, men viljan att betrakta dessa olika former av våld som ett sammanhållet fenomen är fortfarande central och syftar till att synliggöra sambandet mellan kön och makt (jfr Hearn 1998:5). Detta samband är särskilt tydligt när det kommer till incest eftersom frågan inte bara handlar om offer och förövare utan även om förövarens förhållande till offrets mor.

En ännu viktigare förklaring till valet att inkludera incest följer av empirin. Frågan väcktes av vuxna kvinnor som mindes övergrepp i barndomen. Ett viktigt tema i debatten var av denna anledning inledningsvis om incest skulle räknas som en kvinnofråga eller en barnfråga. Många, inte minst de som var kritiska till den könspolitiska synen på mäns våld mot kvinnor och till hur incestfrågan hanterades i samhället, ansåg att incest var en av kvinnorörelsens landvinningar (jfr Martens 1989:14). Gränsen mellan vad som bör och inte bör

6 På senare tid har många feministiska forskare tagit avstånd från begreppet sexualiserat våld, som kommit att uppfattas som för starkt knutet till radikalfeminismen (jfr Jeffner 1999:5). I stället används begreppet könsrelaterat våld som paraplyterm. Sedan slutet av 1990-talet används dessutom både inom den feministiska våldsforskningen och inom maskulinitetsforskningen vanligen benämningen mäns våld mot kvinnor för att tydliggöra vem det är som utövar våld över vem och för att omfatta fenomenet i dess vida bemärkelse, dvs. både fysiskt, verbalt, psykiskt, emotionellt och sexuellt våld (jfr Hearn 1998).

räknas till mäns våld mot kvinnor är historiskt flytande och var den dras innebär ett politiskt ställningstagande såväl för mig som forskare som för de aktörer jag studerar.

...

Ur de tre diskurserna har jag valt särskilda händelser, vissa texter eller avgränsade debatter som studeras med ett kulturanalytiskt mikroperspektiv – en artikelserie i kvällspressen, en offentlig manifestation, en professionaliseringsprocess, en disputationssakt, ett årsmöte eller ett lagförslag. Varje kapitel behandlar en sådan avgränsad meningsskapande praktik. Vid urvalet har jag letat efter exempel som synliggör antagonismen. Detta hänger samman med den ontologiska utgångspunkten att det är så – genom antagonism – som mening skapas. Jag vill betona att urvalet är gjort för att besvara avhandlingens syfte, varför analysen inte ska läsas som ett försök till historieskrivning. I valet mellan att leta efter tecken på förändring eller stabilitet har jag alltså valt det förra. Jag studerar politiserade situationer där förändring är möjlig. Detta innebär inte att ett urval mindre präglad av intresset för antagonism skulle ha resulterat i en helt annan berättelse. Föreställningar om mäns våld mot kvinnor har under den studerade perioden helt enkelt varit starkt polariserade, särskilt när det kommer till förhållandet mellan könspolitiska perspektiv och andra. Intresset för kampen om tolkningsföreträde har av den anledningen gjort detta till en studie av hur olika aktörer förhåller sig till könspolitiska föreställningar om mäns våld mot kvinnor. I del ett och tre gäller det för samtliga kapitel. I del två försvinner den könspolitiska antagonismen från debatten under en period, men återkommer sedan som om den dimensionen aldrig varit frånvarande. De föreställningar i förhållande till vilka det inte uppstått antagonism – här tänker jag framförallt på den relativt omfattande medicinska forskning om mäns våld mot kvinnor som bedrivits under perioden, men som inte i så stor utsträckning påverkats av debatten – har, enligt min bedömning, mer att göra med det egna fältets autonomi än med en samstämmighet i perspektiven. I en framtida studie vore det intressant att studera varför vissa fält på detta sätt förblir opåverkade och autonoma.

Material och metod

Avhandlingens material utgörs nästan uteslutande av texter. Endast i ett par fall används TV-program som källa. Med texter avses huvudsakligen publicerade sådana. Jag har inte i någon större utsträckning tagit del av inofficiellt eller internt textmaterial. I undantagsfall har jag använt opublicerat material som refererats till i publicerad text och som jag kommit i kontakt med den vägen. Jag har alltså inte själv bedrivit arkivstudier. Denna avgränsning följer av syftet: för att kunna studera antagonistiska föreställningar om mäns våld mot kvinnor måste materialet utgöras av föreställningar som är tillgängliga för potentiella antagonister. Studien bygger dessutom på svenskt material. I den mån internationella, företrädesvis amerikanska, texter behandlas har dessa mer eller mindre bokstavligen hämtats till Sverige för att anföras i debatten och analyseras som verktyg i en svensk kontext. Utöver detta har inga avgränsningar gjorts vad beträffar textmaterialets typ; här ingår vetenskap, populärvetenskap, utredningar, lagtext, rapporter, debattböcker, studiematerial, tidskriftsartiklar, debattartiklar, medieintervjuer. Rena nyhetsartiklar används i mindre utsträckning.

Insamlingen har framförallt gått till så att jag tagit del av texter som refererats till i andra källor. Materialets intertextualitet har alltså varit viktigt redan från början. Utöver detta tillvägagångssätt har jag systematiskt gått igenom ett antal tidskrifter för att se vad de skrivit om mäns våld mot kvinnor under den studerade perioden. För denna genomgång har jag valt tidskrifter som riktar sig till läsare som antingen kommer i kontakt med problematiken i sitt yrke eller genom ideellt engagemang för frågan. Massmedietexterna har jag fått kännedom om både genom intertextuella referenser och genom egna systematiska sökningar kring en viss händelse eller en avgränsad debatt; manuellt för det äldre materialet och via databaserna Presstext och Mediearkivet för det nyare.⁷

⁷ De tidskrifter jag gått igenom, i den mån de getts ut under den studerade perioden 1950–2000, är *Advokaten*, *Bang*, *Barnen & Vi*, *BRÅ-apropå/Apropå*, *Hertha*, *Kvinnobulletinen*, *Kvinnojouren/Kvinnotryck*, *Kvinnotidningen Q*, *Kvinnovetenskaplig tidskrift*, *Läkartidningen*, *Medborgarrätt*, *Ottar*, *Psykisk hälsa*, *Psykologtidningen*, *RFSU-bulletinen*, *Sexualfrågan*, *Socialmedicinsk tidskrift*, *Socialnytt*, *Svensk Juristtidning*, *Vi människor* samt *Väl & Ve*. Dagstidningsmaterialet har jag sökt företrädesvis i *Aftonbladet*, *Dagens Nyheter*, *Expressen* och *Svenska Dagbladet* samt i undantagsfall i *Göteborgs-Posten* och *Sydsvenska Dagbladet*.

Sociologen Anne-Lie Steen reflekterar i en kunskapsöversikt om mäns våld mot kvinnor kring behovet av att skilja olika materialtyper åt för att öka överskådligheten och därmed förståelsen för kunskapsfältet. En rad tänkbara kategoriseringar är möjliga: efter genrer, disciplinär tillhörighet eller till följd av metodologiska, teoretiska eller epistemologiska utgångspunkter (Steen 2003:15). Jag medger att överskådlighet är viktig för en studie som har för avsikt att beskriva vad som sägs om mäns våld mot kvinnor. I mitt fall, där syftet är att studera hur detta görs, finns det däremot en poäng i att inte kategorisera materialet. Här är det tvärtom viktigt att studera hur antagonismen tar form över disciplin- och genregränser. I den här avhandlingen görs av den anledningen vare sig någon kategorisering eller värdering av olika texters inbördes betydelse. Det som intresserar mig är hur de olika texterna förhåller sig till varandra, deras intertextualitet.

För att göra det tydligt vilka texter som utgör studiens material skiljer jag i referenslistan mellan källor och litteratur. De samtida texter som analyseras i avhandlingen återfinns under rubriken källor. Dessa är i sin tur uppdelade i böcker och offentligt tryck, tidskrifter, dagstidningar, TV-program samt övriga källor. De texter med vars hjälp jag gör analyserna är placerade under rubriken litteratur. Även inne i texten görs en åtskillnad mellan källor och litteratur genom val av tempus: källorna omtalas alltid i imperfekt och litteraturen vanligen i presens.

...

Genom valet av text som material kan min studie beskrivas som en diskursanalys. Den kulturanalytiska utgångspunkten i syftet innebär dock att vad som studeras inte huvudsakligen är texternas innehåll utan deras funktion som verktyg i en kamp om tolkningsföreträde. Med hjälp av texterna ska jag svara på frågan *hur* föreställningar om mäns våld mot kvinnor görs. För en etnolog leder detta obevekligen in på följdfrågan *vem?* Efterhand som jag tagit del av texterna har intresset för aktörerna bakom dessa källor vuxit. Vilka var skribenterna? Varför skrev de? Till vem riktade de sig? Texterna har mer och mer framstått som någons aktiva handling i kampen om tolkningsföreträde och språkets skiftningar som verktyg i denna

kamp. Härav följer ett intresse för aktörernas intersubjektivitet i form av såväl kollektiva artikulationer och social organisering som polemik.

Härmed inte sagt att politiska praktiker i bemärkelsen alternativa utmanande föreställningar kan reduceras till enskilda individers handlingar, vilket etnologen Jenny Gunnarsson Payne påtalar i sin avhandling *Systerskapets logiker* (2006). Enligt hennes formulering är politik det som träder in när en normaliserad diskurs misslyckats med att framställa sig som naturlig, självklar eller normal (Gunnarsson Payne 2006:31). Samhälleliga föreställningar om mäns våld mot kvinnor kan förvisso inte uteslutande härledas till enskilda individers utsagor, men det är min bestämda mening att föreställningar bärs upp av verkliga människor. Det politiska träder inte in utan görs – det upplevt objektiva politiseras – till följd av antagonism som upplevts av människor genom artikulationer framställda av människor. Låt vara att diskurserna skapar villkor och gränser för aktörernas handlingsutrymme men de förutsätter även ”handlande subjekt som talar liv i dem” (Törnqvist 2006:33). Denna syn på aktörernas roll vid meningsskapande närmar sig ämnet för så kallade kontroversstudier. En kontrovers är det som uppträder när viktiga intressen och värderingar står på spel, när parterna polariseras och det bildas allianser mellan exempelvis forskare och andra aktörer samt när positionerna blir låsta och oförsonliga (Hallberg och Rigné 1999:7). Med andra ord uppenbart befolkade situationer. Mitt material utgörs inte helt av kontroverser, men studiet av meningsskapande praktik utan att fokusera på aktörerna bakom denna praktik förefaller i det närmaste omöjligt; inte nödvändigtvis som ett intresse för enskilda individer eller subjekt, men för subjektpositioner.

Enligt diskursteorin anges inom varje diskurs vilka subjektpositioner som är möjliga att anta och med varje position följer förväntningar kring vad som kan och inte kan sägas (Laclau och Mouffe 2008:139). Under incestdebatten var det exempelvis möjligt att med bibehållen legitimitet tala utifrån en offerposition, något som varit omöjligt dessförinnan. Positionen som feminist har under hela perioden fungerat degraderande medan den som vetenskapsman tvärtom fungerat statushöjande. Subjekten betraktas som fragmenterade och kan anta olika konkurrerande subjektpositioner (Winther Jørgensen och Phillips 2000:48). En aktör kan både vara

forskare, kvinna, feminist och offer, men i den offentliga debatten byggs samtalet upp så att vissa positioner markeras mer än andra. En akademiker kanske väljer att framhäva sin akademiska titel trots att utsagans innehåll snarare kan knytas till personens feministiska sympatier (Törnqvist 2006:32). Med subjektposition avser jag den position utifrån vilken en föreställning om mäns våld mot kvinnor artikuleras, både så som den framställs av aktören själv och uppfattas av omgivningen. Det sätt på vilket subjektpositioner fungerar som verktyg i kampen om tolkningsföreträde är centralt i materialet.

...

Av materialvalet följer att de som jag tolkar som aktörer egentligen är skribenter. Mina kunskaper om aktörerna och deras avsikter begränsas till vad de själva skrivit eller hur de har blivit omskrivna av andra. Jag har inte själv talat med aktörerna. Det enda sätt på vilket de kommer till tals muntligen är genom intervjuer i massmedierna, en berättelse som passerat genom journalisten innan den fått sin skriftliga form. Som etnolog är jag van att betrakta mötet med en annan människa som en viktig kunskapskälla. Av den anledningen har jag ofta känt mig frestad att kontakta de personer som förekommer i materialet. Kanske hade ett möte kunnat förklara varför deras texter fick, eller inte fick, politiskt genomslag? Kanske hade de kunnat beskriva bakgrunden till en viss händelse? Redogöra för privata detaljer som haft betydelse? Berätta hur det kändes att vara del i ett politiskt skeende? Idéhistorikern Emma Isaksson, som stod inför samma möjlighet i arbetet med sin avhandling *Kvinnokamp* (2007), menar att detta är samtidshistorikerns dilemma. Hur ska forskaren förhålla sig när de individer som skrivit texterna som analyseras fortfarande lever och kan kommentera tolkningarna av dem? När de kan känna sig missförstådda? Själv valde Isaksson att möta de kvinnorörelsekvinnor hennes studie handlar om, möten som hon beskriver som både berikande och frustrerande (Isaksson 2007:24). Jag har valt att avstå.

Det hade helt säkert varit mycket intressant att möta de individer som förekommer i materialet. Ändå är jag av den meningen att detta inte hade gjort studien mer *sann* eftersom inte heller skribenterna själva sitter inne med nyckeln till det förflutna. Jag har reflekterat mycket kring vilka konsekvenser detta val får utifrån ett

forskningsetiskt perspektiv. Är det etiskt försvarbart att på detta sätt analysera namngivna personers handlingar? Eftersom det handlar om ett offentliggjort material menar jag att det är det. Samtidigt vill jag betona att det som studeras här inte är *hur det var* utan hur det som var *beskrevs*. Den kunskap som efterstävas i den här studien, måhända en endimensionell sådan, är den som är möjlig att komma åt via texter.

För att ändå komma så nära aktörerna som möjligt har jag följt hur de har rört sig med hjälp av olika texter och genrer, mellan olika arenor och över tid. Texter där deras självreflexivitet kommit till uttryck har varit särskilt viktiga; där det idémässiga innehållet frångåtts och aktörerna framträtt, som i förord, debattartiklar och medieintervjuer. Här ingår texter där aktörerna resonerar kring sin egen roll i den politiska kontext som utsagorna formulerades i. Genom att referera till varandra visar texterna även på relationen mellan deras upphovsmän. Deras genreövergripande intertextualitet är i den här studien således inte främst en fråga om materialhantering utan central för själva forskningsuppgiften att undersöka hur föreställningar om mäns våld mot kvinnor görs genom kamp om tolkningsföreträde.

Teoretiska utgångspunkter

Under avhandlingsarbetet har jag särskilt inspirerats av två skilda teoretiska perspektiv: Ernesto Laclau och Chantal Mouffes politiska diskursteori, vars ontologiska betydelse redan diskuterats i förhållande till avhandlingens syfte, samt sociologen Pierre Bourdieus fältteori. Det kan ifrågasättas om denna teoretiska kombination är fruktbar eller ens görbar. Hur förenlig är egentligen Laclau och Mouffes neomarxistiska poststrukturalism med rötterna hos Gramsci och Derrida med Bourdieus sociologiska mikroteori för social makt?⁸ Något som talar för behovet av en kombination

⁸ Laclau och Mouffes teori ska förstås både som en *post-marxism* och en *post-marxism*. Samtidigt som den förkastar många av de marxistiska tankarna, som den ensidiga fokuseringen på klasskampen, tar den fasta på och reaktiverar den marxistiska teorin. Diskursteorin blir i deras tappning både en återillägnelse av den marxistiska traditionen och ett försök att gå bortom densamma och inkludera uttryck för radikaldemokratisk kamp såsom feminismen och miljörörelsen (Laclau och Mouffe 2008:24, 39). Sociologen Klas Gustavsson påpekar att de här tankarna inte är helt olika dagens användning av begreppet intersektionalitet, dvs. insikten att olika förtryckskategorier inte kan förstås som separata utan griper in i varandra och där det i forskningen inte är möjligt att på förhand veta vilken av form av förtryck som ska ges företräde i den konkreta analysen (Gustavsson 2008:19).

är att diskursteorin främst syftar till teoriutveckling och saknar konkreta verktyg för analysen (Winther Jørgensen och Phillips 2000:31). Fältteorin är däremot ett verktyg som, enligt Bourdieu's främste uttolkare i Sverige, Donald Broady, får sin mening först när den används (Broady 1991:267).

Sociologen Klas Gustavsson hävdar i sin inledning till den svenska utgåvan av Laclau och Mouffes bok *Hegemonin och den socialistiska strategin* (2008 [1985]), att det är märkligt att deras teoretiska arbete överhuvudtaget betraktas som en metod eftersom boken innehåller så lite resonemang om metodologiska frågor. De danska forskarna Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips, som i sin metodbok *Diskursanalys som teori och metod* skrivit fram denna aspekt hos diskursteorin, menar däremot att även om Laclau och Mouffé inte gör några diskursanalyser av empiriskt material kan teorin ändå, med lite fantasi, användas för sådana syften (2000:57). I min tillämpning fungerar Laclau och Mouffé främst som källa till en rad ontologiska ställningstaganden och som inspiration till analys, inte som ett konkret analysverktyg. Eftersom dessa redan diskuterats ovan kommer detta avsnitt att behandla de teoretiska analysverktyg som Bourdieu erbjuder.

Om skillnaden mellan Laclau och Mouffes diskursteori och Bourdieu's fältteori är graden av empirisk konkretion så är en uppenbar likhet, som jag tolkar det, att de båda är handlingsteorier som intresserar sig för hur mening skapas i kamp och konflikt. Törnqvist skriver i sin avhandling, där hon i viss mån använder denna teoretiska kombination, att "[d]et som förenar diskursteori och sociologiska arbeten om sociala fält och värdesfärer är idén att ett visst utsnitt av världen, skapas och återskapas som en följd av pågående stridigheter och kompromisser samt att den sociala verkligheten framträder för oss som en följd av att vissa representationer vinner erkännande" (Törnqvist 2006:27). Diskursteorin vill "klarlägga de processer där vi kämpar om hur tecknens betydelse ska fastställas" (Winther Jørgensen och Phillips 2000:32), medan fältteorin intresserar sig för hur skapandet av mening är en kamp om tolkningsföreträde uppbyggd av en rad konkreta mikropraktiker.

Ett fält är hos Bourdieu en arena där en avgränsad grupp människor tar eller vill ta plats och därför strider om de symboliska

eller materiella tillgångar – det kapital – som gäller på just detta fält (Bourdieu 1991:49, jfr Broady 1991:266f). Det kan handla om tillgång till allt från konkret kapital som pengar, examina eller kontakter, till mer vaga tillgångar som förmågan att föra sig i enlighet med konventionen. Fältet konstitueras framförallt av att det pågår en kamp, av att styrkeförhållandet mellan dem som har makten, de *dominerande*, och dem som utmanar makten, de *dominerade*, alltid står på spel (Bourdieu 1991:131). Fältets struktur är därmed ingenting annat än det styrkeförhållande som råder vid ett visst ögonblick. En viktig poäng med fältbegreppet är dess relationella karaktär; att det fokuserar förhållandet mellan de olika aktörer som fältet består av (Broady 1991:271). Vad som avgör strategierna för att omvandla eller bevara dominansstrukturerna på fältet är avhängigt den position en aktör innehar i denna struktur (Bourdieu 1996:159).

Fält existerar endast genom förhållandet mellan dominerande och dominerad och kan inte betraktas som en fast plats oberoende av aktörerna. Samtidigt är de beroende av den samhälleliga och historiskt framsprungna väv inom vilken detta dominansförhållande uppstår. Ett fält är därför både ett kraftfält som tvingar sig på dem som är engagerade i det och ett slagfält där aktörerna tvingas ta ställning till medel och mål beroende på deras position inom fältets struktur (Bourdieu 1995:45f). Intressant för mitt vidkommande är även förhållandet mellan olika fält; hur de dels är autonoma och centrerade kring specifika värden och färdigheter som enbart gäller på det egna fältet, dels är heteronoma i bemärkelsen avhängiga andra fält (jfr Bourdieu 2005:33f).

I materialet finns många exempel på att det sker en form av översättning mellan skilda fält, hur ett symboliskt kapital giltigt på ett fält så att säga behöver växlas in för att gälla på ett annat. Törnqvist, som använder begreppet i sin avhandling, skriver att "[e]n förutsättning för att två världar ska kunna mötas är att de talar, eller åtminstone är förmögna att förstå, samma språk" (2006:26f). I hennes fall gällde det hur krocken mellan jämställdhetsidealet och det meritokratiska idealet i frågan om könskvotering kunde överbryggas genom att jämställdhetssträvandena översattes till det akademiska fältets logik och motiverades i termer av vetenskaplig kompetens. I mitt material framgår exempelvis hur det

könspolitiska projektet i olika sammanhang måste omformuleras för att vinna legitimitet. Översättningsprocessen är synlig på en rad skiftande fält: i förhållande till den allmänna opinionen, inom utredningsväsendet, i medierna, inom den egna organisationen och i förhållande till bidragsgivande politiker. Den kan även handla om hur ett visst perspektiv artikuleras; från ett känslomässigt uttryck till en mer sansad framställning. I min användning ska begreppet förstås som en möjlighet för den utmanande artikulationen att göra sig hörd. Samtidigt innebär översättningen en anpassning till fältets spelregler och bidrar således till att reproducera det förhållande som artikulationen avser att utmana. Den innebär en acceptans av den dominerande föreställningen samtidigt som utmaningen i sig tonas ner (jfr Törnqvist 2006:216). Översättning kan med detta synsätt betraktas som både en nödvändig förutsättning för förändring och ett hinder mot densamma.

Utöver de teoretiska inspirationskällor som redogjorts för här kommer ytterligare analytiska begrepp att användas i förhållande till den konkreta empirin i varje kapitel. Här avses begrepp och teorier som förklarar sociala rörelser, medielogik, professionaliseringsprocesser, det partipolitiska systemet och utredningsväsendet, offentliga iscensättningar och ritualer, samt inte minst den politiska och juridiska konstruktionen av mäns våld mot kvinnor. Dessa förklarar bäst i sitt sammanhang.

Forskningsfältet och forskarpositionen

När etnologen Inger Lövkrona som koordinator för nätverket *Kön och våld: historiska och kulturella perspektiv* sökte och beviljades pengar till en doktorandtjänst i etnologi genom Nordiska ministerrådets forskningsprogram *Kön och våld i Norden* (2000–2004) var mäns våld mot kvinnor fortfarande tämligen outforskat, i synnerhet utifrån ett könsperspektiv. Under 2000-talet har företeelsen studerats allt mer, delvis till följd av denna nordiska satsning, men även genom den specialprofessur i sociologi med inriktning på mäns våld mot kvinnor som regeringen inrättade 1993 i Uppsala, vid det statsvetenskapliga seminariet *Politik och Kön* i Stockholm samt inom

det historiska forskningsnätverket *Våldets kulturhistoria* i Lund.

Vid historiska institutionen i Lund har tre antologier om våld utkommit, redigerade av Eva Österberg och Marie Lindstedt Cronberg: *Våldets mening* (2004), *Kvinnor och våld* (2005) och *Våld. Representation och verklighet* (2006). Bland sociologiska studier kan nämnas Stina Jeffners avhandling *Liksom våldtäkt, typ* (1998), Nea Mellbergs avhandling om incest *När det överkliga blir verklighet* (2002) och Åsa Eldéns avhandling om hedersvåld *Heder på liv och död* (2003) från Uppsala; Hans Ekbrands avhandling *Separationer och mäns våld mot kvinnor* (2006) från Göteborg samt den av Malin Åkerström och Ingrid Sahlin i Lund redigerade sociologisk-kriminologiska antologin *Det motspänstiga offret* (2001). Bland statsvetenskapliga studier framträder särskilt Maria Wendt Höjers avhandling om våld och sexualitet i statliga utredningar, *Rädslans politik* (2002), och professor Maud Eduards böcker *Förbjuden handling* (2002) respektive *Kroppspolitik* (2007). Från idéhistoriska institutionen i Umeå har professor Åsa Bergenheim utkommit med boken *Brottet, offret och förövaren* (2005) och från Göteborg Susanne Dodilletts avhandling *Är sex arbete?* (2009) om prostitutionspolitiken i Sverige och Tyskland. Bland juridiska studier kan nämnas Helena Sutorius avhandling *Bevisprövning vid sexualbrott* (postumt utgiven av Anna Kaldal 2003) och Ulrika Anderssons avhandling *Hans (ord) eller hennes* (2004) om sexualbrotten, Monica Burmans avhandling *Straffrätt och mäns våld mot kvinnor* (2007) samt Jenny Westerstrands avhandling, *Mellan mäns händer* (2008), om prostitution och trafficking.

Våld mot kvinnor har studerats även inom etnologin. Utöver antologin *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld* (2001), redigerad av Inger Lövkrona inom ovan nämnda nätverk, stockholmsetnologen Simon Ekströms avhandling om våldtäkt under slutet av 1940-talet, *Trovärdighet och ovärdighet* (2002). Ett närliggande tema som prostitution behandlas i uppsalaetnologen Rebecka Lennartssons avhandling *Malaria urbana* (2001) liksom i hennes bok *Den sköna synderskan* (2007). Därtill har från journalistiskt håll under senare år utkommit böcker om våld mot kvinnor, såsom Katarina Wennstams uppmärksammade böcker *Flickan och skulden* (2002) och *En riktig*

våldtäktsman (2004), där författaren går igenom rättsmaterialet kring en rad uppmärksammade våldtäktsdomar. Slutligen kan nämnas debattören Katrine Kielos bok *Våldtäkt & romantik* (2008) som varvar analys med en fiktiv berättelse om en våldtäkt. Förhållandet mellan kön och våld är således inte längre den blinda fläck på den svenska forskningskartan som det var för tio år sedan.⁹ Med valet att studera föreställningar om mäns våld mot kvinnor skriver min avhandling in sig i denna forskningstradition så till vida att utgångspunkten för studien är mitt intresse för sambandet mellan kön och våld.

Avhandlingen har inte bara anknytning till våldsforskningen utan även till det forskningsfält som intresserar sig för idédebatter och olika företeasers politiska sida. Två forskare som framstår som särskilt betydelsefulla på detta fält i Sverige är sociologiprofessor Tomas Brante och professorn i idéhistoria Margareta Hallberg som båda under lång tid och i många studier ägnat sig åt detta tema. Utöver dessa båda vill jag nämna några av de nyare doktorsavhandlingar som har anknytning till min studie. Särskilt viktiga för min del har varit sociologerna Tora Holmbergs *Vetenskap på gränsen* (2005) och Maria Törnqvists *Könspolitik på gränsen* (2006), idéhistorikern Emma Isakssons *Kvinnokamp* (2007), statsvetaren Jessica Lindverts *Feminism som politik* (2002), historikern Sara Edenheims *Begärets lagar* (2005) och kommunikationsvetaren Emma Eldelins *”De två kulturerna” flyttar hemifrån* (2006). Även etnologer som Pia Lundahl (*Intimitetens villkor* 2001), Malin Ideland (*Dagens gennyheter* 2002), Jenny Gunnarsson Payne (*Systemskapets logiker* 2006) och Malin Zackariasson (*Viljan att förändra världen* 2006) har studerat frågan om tolkningsföreträde på ett sätt som jag haft användning för i denna avhandling.

...

9 Observera att denna forskningsgenomgång enbart presenterar svensk forskning som utgår ifrån ett könspolitiskt perspektiv och som dessutom publicerats efter 2000. En förklaring till detta är att det är härefter som denna forskning tagit fart på allvar. En annan och viktigare anledning är strävan efter att hålla isär källor och litteratur. Texter skrivna före år 2000 figurerar som källmaterial och presenteras närmare i avhandlingstexten.

Slutligen vill jag väcka några tankar om forskarrollen. Jenny Gunnarsson Payne frågar sig i sin avhandling i vilken utsträckning en feministisk forskare bör medverka i den kamp hon undersöker och om det överhuvudtaget är möjligt att inte göra det. För henne har detta varit ett centralt problem eftersom forskarpositionen inte kunnat avskiljas från det politiska engagemanget i olika feministiska organisationer (Gunnarsson Payne 2006:140). Hon beskriver två tänkbara reflexiva strategier: att antingen noga redogöra för forskningsprocessens möjligheter och de metodologiska förfarandena eller att ifrågasätta själva möjligheten att åstadkomma objektiva representationer och därför medvetet framhäva textens kontingenta karaktär. Utifrån detta resonemang föreslår hon ett tredje alternativ, där forskningsprocessen betraktas som en kombination av ett dekonstruerande förfarande och ett hegemoniskt, ett destabiliserande och ett stabiliserande (a.a. s. 140).

Som feminist står jag i viss mån inför samma problematik, även om mitt intresse för kön och mäns våld mot kvinnor är sprunget ur en akademisk kontext snarare än en aktivistisk. Jag är, och har aldrig varit politiskt engagerad i någon feministisk organisation eller kvinnojour, varför jag, till skillnad från Gunnarsson Payne, saknar lojaliteter gentemot enskilda personer eller organisationer som jag känner mig tvingad att representera i avhandlingen (a.a. s. 139). Samtidigt innebär valet att studera mäns våld mot kvinnor som en fråga om kön naturligtvis ett politiskt ställningstagande; den feministiska forskarpositionen är alltid explicit politisk annars kan den inte kalla sig feministisk (a.a. s. 153). Detta är utan tvekan en feministisk studie i det att min förhoppning är att avhandlingen på något sätt ska bidra till ett jämställt samhälle där våld som en konsekvens av mäns makt över kvinnor upphör.

Disposition

Avhandlingen består av tre empiriska delar som behandlar företeelserna våldtäkt (1975–77), incest (1982–96) och kvinnomisshandel (1988–2000). Den första delen har tre kapitel vars gemensamma nämnare är våldtäktens politisering under 1970-talet. Först studerar jag hur företeelsen beskrevs i en artikelserie av journalisten

Maria-Pia Boëthius i *Expressen*. Fokus här är förhållandet mellan de könpolitiskt orienterade artiklarna och de produktionsvillkor de underkastades på det journalistiska fältet. Därefter följer två kapitel som båda tar sin utgångspunkt i Sexualbrottsutredningens slutbetänkande *SOU 1976:9*. Först undersöker jag förhållandet mellan vetenskap och offentlig politik i det expertutlåtande som för utredningens räkning författades av kriminologen Knut Sveri, samt hur det perspektiv som uttrycktes där utmanades och försvarades i massmedierna. Därefter studeras hur kvinnorörelsen bildade enad front gentemot Sexualbrottsutredningen och skapade en handlingsgemenskap genom ett gemensamt upprop som överlämnades till justitiedepartementet i juni 1976. Delen avslutas med en kortare reflektion kring vilken betydelse den sexualliberala rörelsen kan ha spelat för den könpolitiska framgång som blev resultatet av våldtäktsdebatten på 1970-talet.

Avhandlingens andra del behandlar det som brukar kallas incestdebatten. Delen inleds med tre kapitel som på olika sätt handlar om hur incestproblemet togs i anspråk av olika grupper. I det första kapitlet studeras hur två aktörer – kvinnojourskvinnan Åsa Britasdotter och barnombudsmannen Anitha Rönström – försökte bilda opinion för var sitt förhållningssätt: incest som kvinnofråga där målsättningen var en långsiktig förändring av manssamhället eller incest som barnfråga där målet var snabba räddningsinsatser för utsatta barn. Det andra kapitlet handlar om hur incest byråkratiserades och blev en myndighetsfråga. Här studerar jag hur Socialstyrelsen först mer eller mindre tvingades att agera men därefter tog initiativet och blev den myndighet som utan konkurrens kom att äga problemet definitionsmässigt för lång tid framåt. I det tredje kapitlet undersöks hur incestfrågan professionaliserades, hur den barnpsykologiska kompetensen gjordes outhärlig, med en professionaliseringskamp mellan barnpsykologer och vittnespsykologer som följd.

Därefter flyttas fokus till kritiken av hur dessa grupper kommit att hantera problemet. I delens fjärde kapitel studeras hur motståndet mot det som uppfattades som en *incesthysteri* såg ut. Tidsmässigt rör det sig om en tioårsperiod av kontinuerligt växande kritik – från mitten av 1980-talet till mitten av 1990-talet. Även denna del avslutas med en summerande diskussion, där jag resonerar kring vilken betydelse det

faktum att incestfrågan blev en barnfråga snarare än en kvinnofråga kan ha haft för de samhällsförändringar som kom till stånd.

Avhandlingens tredje del handlar om kvinnomisshandel. Delen inleds med ett kapitel som tar sin utgångspunkt i medicinaren Bo Bergmans disputation. Syftet är att studera hur disputationsakten som akademisk ritual användes både som arena för en könspolitisk manifestation och som ett tillfälle att utifrån ett kvinnovetenskapligt perspektiv utmana den dominerande positionen i fråga om kvinnomisshandel på det vetenskapliga fältet. Det andra kapitlet undersöker hur kvinnoforskaren Eva Lundgren fick tolkningsföreträde inom Roks genom att hennes forskning framställdes som en bekräftelse på organisationens egen kvinnojournalistik. Dessutom studeras hur detta tolkningsföreträde utmanades på det vetenskapliga fältet av socialpsykologen Margareta Hydén genom hennes avhandling 1992. I det tredje kapitlet studeras splittringen inom Roks under mitten av 1990-talet, så som den tog sig uttryck i debatten efter riksmötet i Jönköping 1994. I det fjärde kapitlet studeras vilken funktion Lundgrens teoribildning fick i Kvinnofridsutredningen (*SOU 1995:60*) genom det föreslagna kvinnofridsbrottet, samt de eftergifter som behövdes för att få igenom förslaget i riksdagen. Även denna del avslutas med en kortare summerande reflektion kring de eftergifter och anpassningar som gjordes när synen på kvinnomisshandel utmanades. Hela avhandlingen knyts ihop av en avslutande diskussion där jag utifrån ett överordnat processperspektiv diskuterar frågan om förändring.

Del 1 VÅLDTÄKT 1975-77

MARIA-PIA BOËTHIUS OCH VÅLDTÄKTSFRÅGAN

Hösten 1975 var *Expressens* journalist Maria-Pia Boëthius i USA där våldtäktsdebatten pågick för fullt. ”I varenda kvinnotidning lyste ordet rape – våldtäkt – emot mig. På tidningarnas löpsedlar, i TV, överallt debatterades våldtäkt”, skrev Boëthius efteråt (Boëthius 1976:12). Debatten hade föranletts av att amerikanska feminister från slutet av 1960-talet uppmärksammat den sexuella revolutionens negativa konsekvenser för kvinnor. Många kvinnor hade genom kravet på sexuell frihet känt sig tvingade att ha samlag oftare och med fler män än de egentligen ville (Hite 1977:369ff). En av frontfigurerna i den amerikanska debatten, Kate Millett – som i boken *Sexualpolitiken* (1971) lanserat begreppet patriarkat – hävdade kritiskt att det patriarkala samhället vore ur stånd att fungera utan våldtäkten (Millett 1971:51). Väl hemma började Boëthius fundera över hur det var möjligt att ”knappast ens en vindpust av den amerikanska våldtäktsdebatten nått Sverige” (Boëthius 1976:12). Varför saknades helt en problematisering av de fördomar och myter som, enligt henne, omgärdade fenomenet? Den feministiska debatten i USA hade synliggjort frågans politiska dimension och öppnat för insikten att det alltid finns olika sätt att betrakta en företeelse (jfr Mouffe 2003:88). Boëthius blev en av de tidigaste och främsta förespråkarna för ett alternativt synsätt även i Sverige. För att öka förståelsen för vad detta synsätt utmanade, inleds kapitlet av en bakgrundsbeskrivning.

Synen på våldtäkt präglades långt in på 1970-talet av visionen om sexuell frihet för individen. Idéhistorikern Lena Lennerhed har i sin avhandling *Frihet att njuta* (1994) utförligt beskrivit hur sexuell frihet eftersträvats sedan 1930-talet i Sverige, först av sexualradikaler inom den då nystartade organisationen RFSU och därefter av sexualliberaler under den så kallade sexuella revolutionen på 1960-talet (Lennerhed 1994, jfr Bergenheim 2005).¹⁰ Sexualradikalerna önskade komma bortom den överdrivna moralism som lett till att man ”måst dragas med ett vedervärdigt sexuellt hyckleri [...] som gjort hundratusentals människor olyckliga” (Kinberg 1934:67ff). RFSU:arna höll sexualupplysande föredrag runt om i Sverige och fick på många punkter igenom sina krav, bland annat i frågan om rätten till preventivmedel (Lennerhed 1994:38). Sexualliberalerna gick ännu längre i sin syn på sexuell frihet och förordade fria förbindelser med krav på ”kärlek för vänskaps skull” (Ahlmark-Michanek 1962) och ”erotiska samariter” (Ullerstam 1964). Under 1960-talet blev utomäktenskapliga samlag norm och mediernas kommersialisering av sexualiteten ledde till en allt mer vågad pornografi (Bergenheim 2005:259).¹¹

En central inspirationskälla för både sexualradikaler och sexualliberaler var zoologiprofessorn Alfred C. Kinsey och dennes åttahundra sidor långa statistiska rapport över den amerikanske mannens sexualliv – i svensk översättning *Kinseyrapporten* (1949, jfr Lennerhed 1994:16).¹² Kinseyrapporten erbjöd vetenskaplig belysning åt ett ämne som enligt sexualradikalerna tidigare präglats

10 Lennerhed gör en uppdelning mellan sexradikaler och sexliberaler som inte alla idéhistoriker är eniga om (jfr Levin 1986 och Bergenheim 2005). Uppdelningen motiveras av den olika ideologiska bakgrund – socialistisk respektive liberal – som präglade den sexualpolitiska rörelsen under 1900-talet och som kulminerade i den ”sexuella revolutionen” vid mitten av 1960-talet (jfr Lennerhed 1994).

11 Under 1960-talet pågick sexualdebatten i Sverige parallellt med den s.k. könsrollsdebatten med Eva Moberg i spetsen. Lennerhed beskriver hur båda debatterna uppstått ur ungliberala kretsar och att de resonemang som fördes fram påminde om varandra – formade som de var av det moderna samhällets idéer om demokrati, frihet, jämlikhet och social rättvisa – även om sakfrågorna skilde sig åt. Ändå korsades inte de båda rörelserna. Mobergs viktigaste mål var att bereda väg för kvinnor i yrkeslivet och diskuterade inte sexualfrågor överhuvudtaget. I stället drevs en rad frågor som senare skulle bli kvinnorörelsens, som abortfrågan, av sexliberalerna (Lennerhed 1994:232).

12 Wendt Höjer menar att det var Freud som var inspirationskällan till den här synen på sexualitet (Wendt Höjer 2002:122). Lena Lennerhed anser dock att även om mellankrigstidens sexualreformatörer var mer eller mindre påverkade av Freud, hade Kinsey en mycket stor och mindre uppmärksammat betydelse för den sexuella frigörelsen och för 1960-talets sexualliberalism i synnerhet (Lennerhed 1994:13).

av inpyrd moralism. Rapporten ansågs bekräfta och bevisa ”den åskådning, som sexualupplysningens förkämpar under tiotals år har arbetat för att hävda” (*Sexualfrågan* nr 2 1948). Vad Kinsey gjorde var att han, utifrån sitt biologiska perspektiv, försköt normalitetsbegreppet från att omfatta det moraliskt eller medicinskt normala till att gälla det statistiskt normala. Han undersökte vilka sexuella handlingar de amerikanska männen faktiskt utförde och kunde därigenom sluta sig till vad som var normalt sexuellt beteende, inte genom att moraliskt värdera dessa handlingar (Gould 1989:135f). Kinsey betraktade sexualiteten utifrån ett frihetsperspektiv i stället för ett moralperspektiv och många av de sexuella beteenden som definierats som avvikande eller rent av kriminella kunde härmed omvärderas (Lennerhed 1994:229).

Kinsey insåg inte, eller bortsåg ifrån, att sexuell frihet för den ene kunde innebära sexuell ofrihet för den andre, varför våldtäkt inte var ett problem. I den mån företeelsen ändå diskuterades förklarades den med kvinnors frigiditet och allmänna motvilja mot samlag (Lennerhed 2000:48f, jfr Levin 1986:173).¹³ Det var de frigida kvinnorna som upplevde att de blivit våldtagna, men i takt med att den sexuella friheten ökade för kvinnor kunde dessa upplevelser vändas till någonting positivt. Kinsey menade att om kvinnor bejakade sin sexualitet och tillät sig att njuta skulle det varken finnas frigiditet eller våldtäkt (Kinsey m.fl. 1968 [1953] II:50).

...

Våldtäkt var utifrån ett sexualliberal perspektiv inte ett enhetligt fenomen utan innefattade både det som erkändes vara verkliga övergrepp och mer tvivelaktiga situationer.¹⁴ Med verkliga våldtäkter avsågs överfall där en okänd gärningsman på en offentlig plats tilltvingat sig samlag med våld. Dessa överfall var resultatet av en störd personlighet och därför en fråga för rättspsykiatri, inte ett allmänt samhällsproblem (jfr Ullerstam 1964:37f). De tvivelaktiga

¹³ Lennerhed och Levin är inte överens om vilken politisk betydelse man ska tillskriva frigiditetsbegreppet. Lennerhed vänder sig mot föreställningen att frigiditeten uppfanns av sexologin som ett antifeministiskt redskap i syfte att kontrollera kvinnan, ett synsätt som Levin delvis antyder (Lennerhed 2000:11).

¹⁴ Wendt Höjer skriver att diskussionen om vad som ska räknas som våldtäkt är en fråga som ständigt återkommer och aldrig tycks få en tillfredsställande lösning, vare sig på 1930-talet eller när Brottsbalken ersatte den gamla sedlighetslagen 1965 (Wendt Höjer 2002:70).

våldtäkterna var de fall där kvinnan och mannen påbörjat någon form av intim samvaro som kvinnan velat avbryta innan den lett till samlag, men där mannen ändå fullföljt sin intention. Tveksamheten berodde här på att medan kvinnan upplevt att hon blivit våldtagen hade mannen inte förstått att han våldtagit. Hela situationen var ett beklagligt missförstånd.

Våldtäkt var fram till mitten av 1970-talet ett kontextberoende brott. Synen på det inträffade påverkades såväl av relationen mellan mannen och kvinnan som av situationen före händelsen. Det ansågs helt normalt att ett heterosexuellt samlag kunde kräva ett visst mått av våld från mannens sida på grund av kvinnors sexuella hämningar, varför gränsen mellan samlag och våldtäkt var svår att dra (Wendt Höjer 2002:71ff). Den fråga som domstolen skulle ta hänsyn till i 1940-talets Stockholm var inte ifall det förekommit våld utan om det förekommit onödigt mycket våld (Ekström 2002). Samlaget betraktades som ett spel där det för mannens del gällde att genom olika knep, eller vid behov med våld, förmå kvinnan att ge efter för hans önsknings. I den sexualvetenskapliga litteraturen har detta beskrivits med hjälp av metaforer som strid och erövring sedan slutet av 1800-talet (Bergenheim 2005:77ff).¹⁵

En träffande beskrivning av de svårigheter som definitionen av våldtäkt innebar gavs av den i sexualbrottsmål vid tiden ofta anlitade advokaten Leif Silbersky. I en av sina debattböcker skrev han:

Hon är våldtagen – han har bara gjort en lyckad förförelse. Hon har varit med på det mesta. Hon har tillåtit kyssar och smek. Hon har tillåtit avancerad petting. Men inför det avgörande momentet slår hon bakut. Hon säger nej. Man kan tala om erotisk jämställdhet mellan könen hur mycket man vill, men när det kommer till kritan lyder de flesta flickor sin uppfostran att säga nej till ett samlag med en man om de inte känner så väl. Det vet mannen instinktivt.

15 I Europa växte sexualvetenskapen fram under slutet av 1800-talet. De stora namnen var neuropsykiatern Richard von Krafft-Ebing och läkaren och sexologen Havelock Ellis. Både Krafft-Ebing och Ellis menade att mäns naturliga sexuldrift drev dem farligt nära gränsen till det otillättna (Bergenheim 2005:81). Dessa forskares böcker fanns dock inte översatta till svenska vid förra sekelskiftet. Däremot översattes bl.a. fysiologen och antropologen Paolo Mantegazzas bok *Kärlekens fysiologi* 1888. Här beskrevs det sexuella mötet mellan man och kvinna i termer av erövring (Bergenheim 2005:77ff). För en utförlig genomgång av rättsväsendets och den vetenskapliga synen på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn från 1850 och framåt, se Bergenheim 2005.

Han vill vara erövrvaren och han anser det vara i enlighet med spelets regler att hon säger nej. Hennes nej blir en extra eggelse. Han är upptänd och har svårt att styra sig. Hon tänder långsammare och han gör vad han kan för att få henne på samma plan. Han vet av erfarenhet att gången brukar vara: ”jag vill inte...jag vill inte...jag vill!” (Silbersky 1974:56).

Enligt denna föreställning sade kvinnor nej till samlag därför att de på grund av sin uppfostran förväntades säga nej. För den biologiska varelsen mannen var detta nej omöjligt att acceptera. En biologisk syn på könsskillnader blandades här med den sexualliberala kritiken av överdriven moralism till en generell föreställning om våldtäkt. Alla våldtäkter var inte verkliga övergrepp utan helt enkelt missförstånd.

...

Avhandlingens inledande del handlar om våldtäkt. I tre kapitel studeras hur den sexualliberala synen på företeelsen utmanades och försvarades i Sverige under mitten av 1970-talet. Den kamp om tolkningsföreträde som våldtäktsfrågan blev föremål för utgör dessutom en bakgrund mot vilken avhandlingens följande två delar – om incest och kvinnomisshandel – ska förstås. Syftet med det första kapitlet är att undersöka hur ett könspolitiskt problematiserande synsätt artikulerades i Sverige för första gången. Jag utgår här ifrån en artikelserie bestående av tio artiklar som Maria-Pia Boëthius skrev i *Expressen* under januari och februari 1976. Jag intresserar mig både för det synsätt som Boëthius förde fram och för de produktionsvillkor som artiklarna underkastades när de skulle översättas till kvällstidningsjournalistik, enligt hennes egen beskrivning i debattboken *Skylla sig själv* (1976).

Patriarkatets frontlinje

I USA hade Maria-Pia Boëthius kommit i kontakt med radikalfeministen Susan Brownmillers nyutkomna bok, *Against Our Will*, och blivit starkt influerad. Boëthius ansåg att boken var ett av de viktigaste bidragen till en ny syn på våldtäkt (Boëthius 1976:12). Brownmiller erbjöd en alternativ förståelse av våldtäktens

funktion i samhället – den var det medel med vilken könsordningen upprätthölls. Hon beskrev företeelsen som ett allvarligt problem som på ett eller annat sätt drabbade alla kvinnor och gynnade alla män. Det var inte ett marginellt fenomen som drabbade särskilt utsatta kvinnor och utfördes av avvikande män. Brownmiller flyttade härmed fokus från individfenomenet till samhällsproblemet. Våldtäkt var ett problem mellan män och kvinnor, inte enbart ett mellan förövare och offer (Brownmiller 1977:191f).

Ett viktigt tema hos Brownmiller, och som skulle få central betydelse i den svenska debatten, var kritiken av det ansvarstagande som förväntades av kvinnor för att inte utsättas för övergrepp. Kvinnor skulle för att behålla sin rena offerstatus inte överträda vissa elementära försiktighetsregler. Enligt en polischef Brownmiller talat med ingick sådant som att inte gå ensam på barer, inte lifta med främlingar, inte bära korta kjolar eller uppträda utmanande, att dra för gardiner och släcka ljuset när de klädde av sig, låsa dörrar och fönster, anmäla om någon ringde och lade på luren, anmäla alla lösdrivare eller sådana som såg misstänkta ut, inte släppa in främmande män i huset, inte gå ensam hem på kvällen, hålla sig borta från ödsliga gator på natten (om omöjligt, gå nära trottoarkanten med lyft huvud, blicken rakt fram, snabbt och utan att stanna), bära polisvisselpipa, inte hänga ut sina underkläder på tork så att någon kunde se dem, inte basunera ut att de levde ensamma eller tillsammans med en annan kvinna, inte uppge sitt fullständiga namn, undersöka att ingen fanns gömd i den bil de steg in i, hålla bildörrar låsta och fönster uppvevade samt vara beväpnad med hattnål, korkskruv, penna, nycklar eller paraply (a.a. s. 341). Kvinnor skulle med andra ord göra omfattande inskränkningar i sitt beteende för att inte utsätta sig för risk. Den kvinna som värnade sin sexuella integritet skulle agera på ett sätt som gränsade till paranoia.

Brownmiller menade att det var genom den här typen av anpassningar som den förtryckande rädslan uppnåddes utan att något brott ens begåtts. Det var rädslan för en våldtäkt, snarare än övergreppen i sig, som verkade förtryckande över alla kvinnor och gav män ett allmänt maktövertag. Våldtäktsmännen var patriarkatets "frontlinje" eller "terroristgerilla" i kriget mellan män och kvinnor. Det var de som utförde grovjobbet genom att

hålla liv i det allestädes närvarande våldtäktshotet (a.a. s. 191f). När kvinnor vidtog olika försiktighetsåtgärder försatte de sig i en offerposition som bidrog till att upprätthålla ojämlikheten mellan män och kvinnor (a.a. s. 342f). Brownmillers bok kan, i den amerikanska radikalfeministiska kontext där den blev inledningen på en omfattande debatt, tolkas som en artikulation som utmanade könsordningen och gjorde våldtäkt till ett verktyg i händerna på den amerikanska kvinnorörelsen. I Sverige sänktes fram till mitten av 1970-talet både ett könspolitiskt intresse för frågan och viljan att använda företeelsen som politiskt verktyg.

...

Besöket i USA inspirerade Boëthius till att skriva en artikelserie om ämnet (Boëthius 1976).¹⁶ Redan i den första artikeln angav Boëthius tonen och skrev, starkt influerad av Brownmiller, att våldtäkt var ett av de yttersta bevisen för ett tusenårigt kvinnoförtryck (*Expressen* 10/1 1976). I en annan skrev hon att ”män som begår våldtäkt går i spetsen för det manliga förtrycket. De fungerar som chocktrupper, som terrorister i den längsta kampen som världen upplevt” (*Expressen* 14/1 1976). Även i övriga artiklar framställdes företeelsen som ett könspolitiskt problem. De handlade bland annat om hur vanliga snälla familjeförsörjare i en krigssituation förvandlades till grymma våldtäktsmän och mördare (*Expressen* 10/1 1976); om att det i Sverige begicks 60 000 våldtäkter om året varav endast 60 gick så långt som till åtal (*Expressen* 11/1 1976); om det livslånga psykiska lidande som övergreppen åsamkade drabbade kvinnor och hur offren kränktes på nytt inom rättssystemen (*Expressen* 12/1 1976); samt om att vilken kvinna som helst kunde drabbas (*Expressen* 13/1 1976).

För första gången i Sverige beskrevs våldtäkt som ett vanligt och allvarligt problem som hade sin förklaring i maktförhållandet mellan män och kvinnor. Betraktad som ett medel med vilket manssamhället upprätthölls gick inga män fria från ansvar. Företeelsen synliggjorde ett antagonistiskt förhållande mellan män och kvinnor. Detta perspektiv måste, mot bakgrund av hur starkt idealet kring sexuell frihet för individen fortfarande var vid

16 *Expressen* den 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18/1 samt 22 och 23/2. De två sista artiklarna var sådana där läsarna själva fick berätta om de övergrepp de utsatts för respektive begått, varför de publicerades senare än övriga artiklar.

den tiden, ha provocerat. Boëthius benämner själv, i retrospektiv, den uppmärksamhet artikelserien väckte som herostratisk (*Dagens Nyheter* 10/5 2008). Artiklarna uppfattades som ett illdåd. En fråga som infinner sig är hur de överhuvudtaget var möjliga att publicera vid den här tiden i en kvällstidning? Hur väl överensstämde Boëthius analys med *Expressens* försäljningsperspektiv?

Våldtäkt i kvällstidningsformat

Enligt medielogiken anses det som blir nyheter vara sådant som passar mediernas format, organisation, interna arbetsvillkor, normer och behov av uppmärksamhet. Hit hör företeelser som kan tillspetsas, förenklas, polariseras, intensifieras, konkretiseras, personifieras eller stereotypiseras (Strömbäck 2000:157f). Våldtäkt var under 1970-talet (och är fortfarande enligt Eliasson 2000:30f) ett sådant ämne med vars hjälp det var möjligt att sälja tidningar. Det ansågs inte så allvarligt att det krävde moraliska betänkligheter utan det var bara lite lagom kittlande. Våldtäktsskildringar i såväl ord som bild var dessutom inte ovanliga i pornografiska sammanhang vid den här tiden (jfr Bergenheim 2005:258).

Enligt Boëthius själv insåg redaktörerna på *Expressen* att ämnet lämpade sig för kvällstidningsformatet och tilltalades av idén med en artikelserie: ”*Expressen* är en kommersiell tidning och ordet våldtäkt på löpsedeln är utan några som helst förbehåll ett säljande löpsedelsord” (Boëthius 1976:13). Därmed inte sagt att influenserna från amerikansk radikalfeminism välkomnades. *Expressen* hade under 1970-talet anställt en rad kvinnliga journalister som, enligt Boëthius, tilläts genomföra en hel del nya idéer (Boëthius 2001:83f). Ett könspolitiskt perspektiv låg av den anledningen möjligen i linje med tidningens ambition att framstå som nytänkande. Men våldtäktens försäljningspotential var åtminstone i någon mån beroende av hur den framställdes. Boëthius beskrev sina chefers reaktion när de läste artiklarna: ”Jag kan inte påstå att de hoppade i taket av lycka den här gången. [...] Det var knappast den här sortens serie de väntat sig” (Boëthius 1976:16). Boëthius artikelserie var inte möjlig att publicera utan vidare. Inom medievetenskapen talas

om *gatekeepers* som vaktar grinden till tidningarnas nyhetssidor och avgör vad som ska publiceras (Strömbäck 2000:166). I detta fall kan chefredaktören på *Expressen* tolkas som en sådan *gatekeeper*.

...

Malin Ideland studerar i sin avhandling *Dagens gennyheter* (2002) de produktionsvillkor som det journalistiska berättandet har att rätta sig efter. Hon menar att de massmediala berättelserna är oupplösligt förenade med de journalistiska arbetsförhållandena och de aktörer som deltar på fältet (Ideland 2002:22, 35). Medan morgontidningarna kan kosta på sig längre artiklar utan illustrationer, har kvällspressens reportrar krävet på sig att skriva så lockande som möjligt, gärna med hjälp av illustrationer, för att fånga läsaren en kort stund (a.a. s. 60). Boëthius hade getts fria händer att arbeta med artikelserien i sex veckor, men när artiklarna var färdiga krävde redaktörerna att de marknadsanpassades – texterna skulle ”berikas” innan de publicerades (Boëthius 1976:16). Som berikande räknades beskrivningar av verkliga övergrepp, exempelvis berättelsen om hur ”Lasse 26” sexdebuterat: ”Första gången jag låg med en brud var det våldtäkt. Jag och fyra killar till hämtade en ful brud och tog med henne till skogen. Vi höllde i henne en hel flaska whiskey som vi snott av en av killarnas farsa. Sen satte vi på henne alla fem där i skogen. Vi var 14 och 15 år – hon var 15. Hon var så full så hon var nästan borta. Sen körde vi hem henne och vältrade in henne genom fönstret till hennes rum. Vi gav fan i vad som hände henne” (*Expressen* 10/1 1976). Berättelser av denna typ publicerades återkommande vid sidan av Boëthius artiklar.

Ett annat sätt på vilket försäljningspotentialen ökades var genom layouten. Samtliga artiklar åtföljdes av en svartvit illustration föreställande en hotfull man som stod bredvid en liggande, till synes nedslagen, kvinna med kjolen uppdragen så att enbart de blottade benen och de högklackade skorna syntes. Bredvid illustrationen fanns rubriken ”Våldtäkt” – själva det säljande ordet – i extra stor stil. Boëthius ville med sina artiklar vidga begreppets betydelse till att omfatta även de övergrepp som enligt rådande föreställning var mer tvivelaktiga, men berättelsen om Lasse 26, den svartvita illustrationen och rubrikens storlek frammanade tydligt

bilden av överfallsvåldtäkten. Åtgärderna för att öka artiklarnas försäljningspotential kan tolkas som att den könspolitiska analysen översattes till det journalistiska fältets villkor. För Boëthius vidkommande innebar detta en anpassning till ett synsätt som hon själv ansåg präglad av myter och fördomar. Några år senare reflekterade hon själv över detta: ”När jag började skriva om våldtäkt var syftet seriöst. Så här efteråt har en skrämmande känsla kommit smygande: den slutliga presentationen av artiklarna kom enbart att förstärka bilden av kvinnan som offer. Tonvikten i rubrikerna las alltid på henne – aldrig på mannen som bödel. [...] När artiklarna var klara togs de saklöst omhand av garvade gubbar som med några få ändringar förstörde mitt syfte” (*Hertha* nr 6 1979). Det är emellertid tänkbart att det var denna anpassning som gjorde att artiklarna väckte uppmärksamhet och därmed i förlängningen bidrog till deras politiska sprängkraft.

Bourdieu menar att även om vi inte står maktlösa inför mediernas påverkan, får deras betydelse inte underskattas eftersom de har (eller åtminstone hade det före *Internet*) ”monopol på redskapen för produktion och spridning av information och via dessa bestämmer över vanliga medborgares men också andra kulturproducenters [...] tillgång till vad som ibland kallas ’offentligheten’, det vill säga möjligheten att nå en stor publik” (Bourdieu 2000:67f). Medievetaren Jesper Strömbäck påpekar dock att inte alla medier har lika stort inflytande över dagordningen utan ordnas enligt en inbördes hierarki där riksmidier är mer betydelsefulla än lokaltidningar och där morgontidningar har större inflytande än kvällstidningar (Strömbäck 2000:155). Det är svårt att avgöra vilken position i hierarkin på det journalistiska fältet *Expressen* hade vid den här tiden – troligtvis hade kvällstidningen inte samma kvalitativa inflytande som de stora morgontidningarna. Det kvantitativa inflytandet, mätt i antal sålda tidningar, får ändå förmodas ha varit stort till följd av den kraftiga upplageökning som kvällstidningarna såg vid mitten av 1970-talet i Sverige (Hadenius och Weibull 1993:70). Boëthius hade som journalist på *Expressen* möjlighet att nå ut med sina texter till tusentals läsare, i synnerhet efter de anpassningar som gjorts för att locka publik. Även om medierna inte nödvändigtvis har makt över våra åsikter så påverkar de vilka frågor som anses viktiga att ha

en åsikt om (Strömbäck 2000:150). Boëthius påverkade genom sina artiklar inte nödvändigtvis *vad* man skulle tycka om våldtäkt, men *att* man skulle tycka något. Oavsett om hennes perspektiv appellerade till läsarna eller inte, så placerade artikelserien en problematiserande föreställning om våldtäkt på dagordningen.

Journalistiska möjligheter

Boëthius subjektsposition var i sammanhanget journalistens. Hon var könspolitiskt medveten och starkt influerad av radikalfeminismen men tillhörde inte den organiserade kvinnorörelsen i Sverige.¹⁷ Hon beskrev själv att detta fått henne, en journalist som dessutom saknade egna erfarenheter av övergrepp, att tveka inför uppgiften att vara den som väckte frågan i Sverige. Var inte detta kvinnorörelsens uppgift (Boëthius 1976:13)? Inom kvinnorörelsen hade mäns våld mot kvinnor ännu inte uppmärksammats och intresset för amerikansk radikalfeminism var svalt.¹⁸ Kate Millets bok *Sexualpolitiken* (1971) ansågs vädja till ett icke konstruktivt manshat och begreppet feminism betraktades av de många gånger vänsterorienterade kvinnorna som ett liberalt begrepp och därför svårförenligt med det socialistiska projektet (Isaksson 2007:23, 152f, jfr Wikander 1999:2).

Boëthius uttalade sig som journalist, inte som kvinnorörelse kvinna, och som icke-våldtäktsoffer inte offer. Detta var enligt min mening ingen nackdel utan tvärtom en av förutsättningarna för att hennes problematiserande perspektiv skulle få det breda genomslag det fick. Journalistpositionen gjorde att Boëthius framstod som opartisk. Hon var förvisso upprörd och engagerad men kunde inte

17 Boëthius beskrev sig som feminist (1976:13) men var inte aktiv inom någon av de kvinnorörelseorganisationer som var verksamma vid tiden. De konkreta mötena mellan henne och kvinnorörelsen förefaller ha varit få eller har i varje fall inte lämnat några tydliga skriftliga spår. Ett undantag är *Vi Mänskor* som beskrev att Boëthius medverkan som talare vid en debattkväll om Sexualbrottsutredningen den 25 maj (*Vi Mänskor* nr 3 1976). Som anställd på *Expressen* är det tänkbart att Boëthius för de kvinnorörelseaktiva kvinnorna förstods som kvällstidningsjournalist i ordets negativa bemärkelse och inte som kvinnopolitisk auktoritet, en tolkning som bekräftas genom det avmätta sätt varpå hennes bok recenserades i Grupp 8:s tidskrift *Kvinnobulletinen* (nr 4 1976).

18 Kanske är detta en förklaring till att den svenska översättningen av Brownmillers bok *Våldtäkt* (1975) saknar de enligt min mening två mest radikalfeministiska kapitlen, i en amerikansk utgåva kapitlen "The masspsychology of rape: an introduction" och "In the beginning was the law" (*Against Our Will* 1993).

anklagas för att tala i egen sak. Trovärdigheten förstärktes ytterligare av den förvandlingsprocess Boëthius beskrev sig ha genomgått. Hon hade tidigare själv präglats av en kvinnofientlig inställning men nu kommit att förstå fenomenet som ett allvarligt samhällsproblem (Boëthius 1976). Journalistpositionen gav dessutom tillgång till de verktyg som behövdes för att nå ut offentligt – förutom det egna språket även mer konkreta sådana som redigering, sättning, tryck, distribution och försäljning av texterna. Tydligt i artiklarna är att Boëthius använde det journalistiska fältets retorik för att skapa nyhetsvärde. Samma dramatisering, svartvita beskrivning, stereotypisering, tillspetsade fakta och polarisering kunde användas till att föra ut de könspolitiska ståndpunkterna att våldtäkt var ett mycket vanligt problem som ledde till svåra skador hos offren, att våldtäktsmännen var vanliga män och att vilken kvinna som helst kunde drabbas, och för att sälja tidningar.

Boëthius förlitade sig på det retoriska greppet siffrornas makt när hon beskrev övergrepp som ett vanligt problem. Hon hade intervjuat experten på dold brottslighet, kriminologen Leif Persson (sedermera Leif GW Persson), som hävdade att det troligtvis inte var mer än en promille av fallen som polisanmälades och genom en enkel räkneoperation fick Boëthius fram det uppseendeväckande resultatet att det begicks 60 000 våldtäkter per år och 160 per dag i Sverige (*Expressen* 11/1 1976). Persson kommenterade Boëthius uträkning: "För en journalist är detta enkelt nog. Om en procent av X är lika med sexhundra så är X lika med 60 000. För en forskare är saken inte lika självklar" (*Svenska Dagbladet* 2/6 1976)¹⁹. Detta var siffror som utöver att frammana bilden av ett mycket vanligt problem, sålde fler lösnummer än vad den faktiska men i jämförelse låga och ointressanta siffran 600 polisanmälda våldtäkter per år troligen hade gjort. Höga uppseendeväckande siffror passade väl in i kvällstidningsformatet, särskilt som de återkommande åtföljdes av utropstecken. Siffrorna representerade dessutom sanningen då de i princip var tagna ur munnen på en vetenskapsman, vilket ytterligare

19 Härmed inte sagt att siffran var fel. Persson skrev, apropå att Boëthius siffra kritiserats av *Svenska Dagbladets* kulturchef Leif Carlssons (23/5 1976): "Sexhundra eller 600 000? Döm själva. Någon absolut sanning kan vi inte begära. Misslyckade mänskliga relationer går inte att väga och mäta exakt. Skall jag själv göra skiljedom mellan Boëthius systerliga ilska och Carlssons farbroderliga ironier så är det nog ingen tvekan om att jag anser att hon hamnat ganska rätt och att han har kommit helt fel" (*Svenska Dagbladet* 2/6 1976).

förstärkte deras retoriska värde för såväl Boëthius könspolitiska projekt som *Expressens* försäljningsperspektiv.

I syfte att tillbakavisa bilden av förövaren som en avvikare lyfte Boëthius fram ett amerikanskt exempel där vanliga snälla familjeförsörjare i en krigssituation blev brutala gruppvåldtäktsmän. Artikeln var könspolitiskt problematiserande men erbjöd samtidigt spännande och underhållande läsning. Det var en läsning som inte skilde sig nämnvärt från samtidens pornografiska skildringar (jfr Bergenheim 2005:258) och som inte avvek från föreställningen att kvinnor ville bli tagna med våld. En soldats cyniska konstaterande ”Jag kan dö i morgon och innan dess vill jag ha ett bra knull” (*Expressen* 10/1 1976) utmanade inte bilden av manlig och kvinnlig sexualitet.

Boëthius framställde våldtäkt som ett skadligt problem för offrens vidkommande och tog hjälp av experter och praktiker som träffat de utsatta kvinnorna. Kriminalinspektören vid sedlighetsroteln Eva Graff vittnade om hur rättssystemet innebar ytterligare kränkningar av offren och Maj-Brith Bergström-Wahlan från Sexualforskningsinstitutet berättade om de svåra, många gånger livslånga, psykiska skador övergreppen åsamkade kvinnor (*Expressen* 12/1 1976). Intervjuerna gav en svartvit beskrivning av dessa praktikers erfarenhet av hur systemet krävde att de, istället för att lyssna och stötta, skulle utgå ifrån att kvinnorna ljög.

När Boëthius argumenterade för att vilken kvinna som helst var ett potentiellt offer skrev hon att alla mellan 15 månader och 82 år riskerade att utsättas för våldtäkt (*Expressen* 13/1 1976). Detta var ett sensationellt åldersspann som hade det retoriska syftet att öka dramatiken genom att föra tankarna till våldtäkter på spädbarn och åldringar trots att andelen övergrepp på just dessa ålderskategorier procentuellt sett var mycket låg. Även här samverkade de journalistiska verktygen med det könspolitiska syftet.

Tillgången till *Expressens* breda läsarkrets, de layoutmässiga anpassningar som gjorts utifrån tidningens försäljningsperspektiv, Boëthius trovärdighet som journalist och opartisk aktör liksom hennes förmåga att använda det journalistiska fältets spelregler för att föra fram de könspolitiska argumenten, bidrog till att artikelserien fick stort genomslag. Serien blev början på en turbulent tid för Boëthius (*Dagens Nyheter* 10/5 2008) och för synen på våldtäkt i

Sverige. Genom denna inledande könspolitiska artikulation blev det möjligt att, efter inspiration från amerikansk radikalfeminism, visa att ett alternativt synsätt var möjligt. I nästa kapitel studeras hur denna utmaning tog sig konkret form genom den kritik som väcktes mot den sittande *Sexualbrottsutredningen* delvis till följd Boëthius artikelserie.

SEXUALBROTTS- UTREDNINGEN OCH VÅLDTÄKTSFRÅGAN

När Brottsbalken trädde i kraft 1965, som ersättning för 1864 års strafflag, upplevdes de delar som behandlade sexualbrotten som våldsamt omoderna på gränsen till reaktionära (Wendt Höjer 2002:120). Många sexualliberaler betraktade den som en direkt försämring (Ullerstam 1964:103, Pallesen 1964), trots att målsättningen varit att anpassa lagstiftningen till den politiska visionen om sexuell frihet (*SOU 1953:14* och *Proposition 1962:10*). Syftet med förändringen hade, som justitieminister Ingvar Lindell uttryckt det 1962, varit att tillgodose samhällets krav på skydd utan att ”medborgarnas handlingsfrihet inskränkes mer än oundgängligen nödvändigt” (*Proposition 1962:10:A2*). Redan 1972 ansåg justitieminister Lennart Geijer att synen på sexuallivet radikaliserats ytterligare i Sverige. Visionen om sexuell frihet bortom moralismen var fortfarande ett politiskt mål, varför Geijer tillsatte Sexualbrottsutredningen för att återigen se över bestämmelserna kring sedlighetsbrotten (*SOU 1976:9:25*).

Utredningsuppdraget gick till hovrättspresidenten Björn Kjellin och till sekreterare utsågs hovrättsfiskalen Lars-Göran Engström (*SOU 1976:9:3*). Statsvetaren Jan Johansson skriver i sin avhandling om det statliga kommittéväsendet (1992) att ett sätt att styra en utredning i önskad riktning är genom de politiska direktiven (Johansson 1992:13). I Sexualbrottsutredningens direktiv ingick

att anpassa lagstiftningen till en ännu mer liberaliserad syn på sexualiteten (*SOU 1976:9:55*, jfr Tham 2001:29).²⁰ Konkret innebar detta en förenkling av lagstiftningen. De förändringar som krävdes ansågs vara mer av språklig än saklig karaktär. Kjellin berättade att utredningen skulle föreslå ”en bortrensning av sådant som ändå var föråldrat och inte användes” (*Sydsvenskan 25/3 1976*).

Till sakkunniga utsågs bland andra psykiatriprofessor Yngve Holmstedt och professorn i kriminologi Knut Sveri (*SOU 1976:9:3*).²¹ Valet av experter i en offentlig utredning är inte utan betydelse eftersom det kan avgöra vilket vetenskapligt perspektiv som får tolkningsföreträde att i förlängningen påverka de politiska åtgärderna i en viss fråga. Etnologen Jan Fredriksson skriver i sin avhandling *Politisk kultur och samhällsengagemang* (2003) att tjänstemännen har stort inflytande över de beslut som fattas genom deras expertis och formuleringsförmåga, även om det naturligtvis är upp till politikerna att avgöra om de vill genomföra tjänstemännens förslag (Fredriksson 2003:105). Ett sätt att politiskt påverka resultatet av en utredning är genom att utse sakkunniga vars vetenskapliga perspektiv bekräftar den egna politiska visionen (Johansson 1992). Mot bakgrund av det sexualliberala perspektiv som efterfrågats i utredningsdirektivet framstår valet av Knut Sveri som logiskt. Det nya kriminologiska perspektivet med samhällsvetenskaplig inriktning som han representerade överensstämde väl med den sexualliberala politiska visionen, till skillnad från den äldre medicinska kriminologin. Sveri framhöll Kinseys banbrytande insatser för kunskapen om sexualiteten och menade precis som denne att allmänhetens bild av sexualbrott som någonting vanligt, farligt och skadligt många gånger var överdriven och missvisande (*SOU 1976:9:179*). Valet av Holmstedt är mer förvånande. Holmstedt var till följd av sitt psykiatriska, patologiska perspektiv kritisk mot en överdriven sexualliberalisering som han

20 I direktiven var influenserna från Kinsey fortsatt starka. Wendt Höjer framhåller visserligen Freud som en portalfigur för utredningens syn på sexualitetens varierande yttringar och idén om att staten inte skulle blandas in i individens sexualitet (Wendt Höjer 2002:122, *SOU 1976:9:52*), men jag menar att dessa tankar snarare kom från Kinsey.

21 Övriga sakkunniga var professor Per-Edwin Wallén, kuratorn Birgitta Gustavii, skolöverläkaren Gösta Rodhe samt professor emeritus Carl-Henry Ahlström (*SOU 1976:9:3*), men eftersom det främst var de sakkunnigutlåtanden som författats av Holmstedt och Sveri som figurerade i våldtäktsdebatten, lämnas övriga utlåtanden därhän.

befarade innebar en frihet till perversioner (SOU 1976:9:198ff). Under första hälften av 1900-talet skedde en allmän sociologisering av sexualiteten och intresset för den vanliga människans attityder och beteenden ökade, till nackdel för läkarvetenskapens sexualpatologi (Lennerhed 1994:204). Medan Sveris syn på våldtäkt låg i tiden framstod Holmstedts närmast som reaktionär. Det är av denna anledning inte förvånande att Sveris expertutlåtande "Några kriminologiska synpunkter på sexualbrottsligheten" fick störst inflytande över utredningstexten. I den politiska kulturen ingick en respekt för vetenskaplig expertis men det skulle vara *rätt* expertis (jfr Johansson 1992). Genom att utse Sveri till sakkunnig ökade politikerna möjligheten att de sexualpolitiska direktiven åtföljdes.

Det här kapitlet behandlar Sexualbrottsutredningens slutbetänkande SOU 1976:9. Huvudsaklig fokus kommer dock inte att ligga på dess innehåll utan följa två andra spår. Först studeras hur kommittéväsendet, expertpositionen och vetenskapen samverkade i skapandet av mening. Jag utgår både från den expertbilaga som för utredningens räkning författades av Knut Sveri och från hans vetenskapliga influenser. Därefter studeras den antagonism som uppstod när Sexualbrottsutredningens syn på våldtäkt utmanades och försvarades i medierna. Materialet utgörs av den debatt som utredningen, eller snarare återgivningen av denna i medierna, gav upphov till. Utredningen hade ännu inte offentliggjorts och fanns inte tillgänglig för läsning när debatten startade. Kritiken kom därför helt att baseras på redogörelser i två artiklar i *Expressen*.

Kriminologin och offrets beteende

Från början av 1900-talet till mitten av 1970-talet var vetenskaplig kunskap om våldtäkt nästan uteslutande rättspsykiatrisk (jfr Bergenheim 2005:115).²² Kriminologin var en ung disciplin i Sverige och forskning om våldtäkt saknades helt när uppdraget som sakkunnig i Sexualbrottsutredningen tilldelades Knut Sveri. Han fick i sitt expertutlåtande av den anledningen helt förlita sig

²² Bergenheim beskriver hur rättspsykiatrin blev officiellt erkänd som vetenskaplig disciplin i Sverige 1909, då överläkaren Olof Kinberg förordnades som docent i psykiatri och rättspsykiatri vid Karolinska institutet (Bergenheim 2005:115).

på två forskare, den amerikansk-israeliske viktimologen Menachem Amir och den egna studenten vid kriminologiska institutionen i Stockholm, Ulf Linderholm. Båda dessa anlade i sina studier ett perspektiv där offren själva ansågs medansvariga för det inträffade (*SOU 1976:9:180*, jfr Tham 2001).

Amir menade att vissa typer av våldtäkt kunde förklaras i termer av ömsesidighet. Övergreppet var ett resultat av gärningsmannens tolkning av offrets beteende. Han myntade begreppet offerforcerad våldtäkt för de fall där övergreppet var ett resultat av en process som satts igång när offret och förövaren träffats och där offrets beteende liksom den miljö i vilken mötet ägt rum var avgörande för vad som skulle komma att ske (Amir 1967:493; 1971:229).²³ Till offrets beteende räknade Amir sådant kvinnan gjort, som att tacka ja till en drink eller skjuts hem alternativt använt oanständigt språk eller gester, men även sådant hon inte gjort som att tillräckligt starkt avvisa mannens inviter. Beroende på mannens individuella psyke eller kulturella bakgrund kunde han misstolka detta som att kvinnan var sexuellt tillgänglig (Amir 1967:493ff; 1971:261ff). Amir menade att även om offret inte skulle betraktas som ensam ansvarig för "den olyckliga händelsen" måste hon ses som en bidragande part (Amir 1967:493 [min översättning]).

Ulf Linderholm fokuserade även han på skuld- och ansvarsfrågan i sin studie om våldtäkter som kommit till polisens kännedom i Stockholm 1970. Utgångspunkten var att det som straffrättsligt räknades till kategorin våldtäkt inte var enhetliga handlingar och därför inte heller skulle behandlas så (Linderholm 1973:1). Han urskiljde tre olika typer av våldtäkt: rena överfallsvåldtäkter, uppdragningsvåldtäkter och bekantskapsvåldtäkter. Offrets skuld och ansvar för det inträffade varierade beroende på vilken typ man hade att göra med. "Man får lov att anta, att relationerna mellan parterna är olika och att skuldfrågan fördelar sig olika beroende på vilken typ man talar om", hävdade Linderholm (a.a. s. 41).

Det mest slående i studien var inte de vetenskapliga resultaten utan

23 Amirs begrepp victim-precipitated rape är svåröversatt; ordagrant kan det översättas överilning eller påskyndande. Kriminologen Henrik Tham använder formuleringen offerprovocerad våldtäkt när han diskuterar Amirs forskning (Tham 2001:28f), en översättning som jag menar är missvisande; att provocera fram en våldtäkt konnoterar att det rör sig om en medveten handling från offrets sida, ett lockande, retande, eggande eller hetsande, vilket det inte nödvändigtvis handlade om hos Amir. Jag har istället valt översättningen offerforcerad – i bemärkelsen påskyndad – våldtäkt.

Linderholms starka sexualliberala engagemang. En avsevärd andel av texten utgjordes av egna synpunkter på sexualbrottslagstiftningen och förslag till förbättringar. Han var starkt kritisk mot lagstiftningen, som han menade innebar ett ”hot mot rättssäkerheten” gränsande till ”justitiemord” och innebar att oskyldiga män ”offrades” (a.a. s. 49). Linderholm reagerade även mot kvinnors tendens att falskeligen anmäla för våldtäkt. Möjligheten att använda våldtäktsanklagelser i utpressningssyfte, som hämnd eller för att lättare få abort, hade byggts in i lagstiftningen. Det var inte alls ovanligt att kvinnor utnyttjade denna möjlighet, hävdade han. Särskilt yngre flickor tenderade att ljuga för att skydda sig mot sina föräldrars missnöje (a.a. s. 45ff).

Det intresse för offrets medverkan i sin egen viktimisering som präglade Amirs och Linderholms studier framstår i dag som problematiskt. Kriminologiprofessor Henrik Tham menar att perspektivet bara några år senare hade varit omöjligt att anföra (Tham 2001:28). Vid tiden var emellertid teorier om brott mot person som en relation mellan offer och gärningsman allmänt vedertagna inom kriminologin och hade använts i studier om mord (Wolfgang 1958, jfr Tham 2001:28). Den teoretiska överbyggnaden var inte kontroversiell när Sveris formulerade sitt expertutlåtande.

...

Sveri anammade helt Linderholms tredelade klassificering i överfallsvåldtäkt, upprägningsvåldtäkt och bekantskapsvåldtäkt. Överfallsvåldtäkterna var de fall där ”gärningsmannen nattetid ligger och lurar på sitt offer i en park eller på en avskild plats och plötsligt kastar sig över sitt offer” (*SOU 1976:9:183*). Utöver dessa fanns enligt Sveri rätt många fall där det var tvivelaktigt huruvida våldtäkt eller våldtäktsförsök verkligen förelåg, framförallt när det kom till upprägningsvåldtäkter (a.a. s. 182). Sveri menade att det sexuella umgänge som många män och kvinnor var beredda att inleda efter en kort bekantskap ofta avlöpte utan större komplikationer. ”I de fall som leder till övergrepp mot kvinnan har parterna på något sätt missuppfattat varandras intentioner. Det sexuella spelets regler har inte följts” (a.a. s. 184). I vissa fall var det svårt att bilda sig en uppfattning om vad som hänt till följd av kvinnornas vaga minnesbilder på grund av alkoholberusning. I

andra fall verkade kvinnans anmälan påhittad för att förklara för sina föräldrar eller sin fästman vad hon gjort borta under natten (a.a. s. 184). Bekantskapsvåldtäkterna präglades i sin tur av ett återkommande mönster av gemensamt drickande. De började med ett gräl i berusat tillstånd som resulterade i att mannen tilltvingade sig samlag. Slutligen gjordes en anmälan som kvinnan kort därefter tog tillbaka (a.a. s. 185). ”Till bilden hör att många av dessa kvinnor själva tycks medverka till att bygga upp den sexuella atmosfär som utlöser den brottsliga handlingen”, skrev Sveri (a.a. s. 187). Hierarkin kan tolkas som ett sätt att skapa mening genom åtskillnad; som ett försök att skriva in skillnaden mellan verkliga våldtäkter och tvivelaktiga våldtäkter i lagstiftningen. I Sveris utlåtande framstår föreställningen om ”det sexuella spelets regler” som en objektiv sanning om mannens och kvinnans natur; en föreställning som var oproblematiserad fram till mitten av 1970-talet.

Våldtäkt och vetenskaplig legitimitet

Sakkunnigpositionen fyllde sannolikt en viktig funktion för kriminologins möjlighet att muta in sexualbrotten som sitt forskningsfält. Kriminologin behövde utredningsuppdraget för att stärka sin position på det vetenskapliga fältet liksom politikerna behövde kriminologin för att vetenskapligt bekräfta visionen om sexuell frihet på den offentliga politikens fält. Det uppstod härigenom ett växelspel mellan vetenskapen och den offentliga politiken så att kapital från det ena fältet kunde användas för att stärka positionen på det andra och vice versa. Sveris expertutlåtande innebar därför även en positionering i förhållande till två andra perspektiv – den rättspsykiatriska vetenskapliga kunskapen och den könspolitiska, i Sveris mening, ovetenskapliga kunskapen.

Sveri tog avstånd från den psykiatriska forskningen om sexualbrott som han menade gav en starkt missvisande bild av företeelsen. De psykiatriska studierna hade utförts på abnorma brottslingar med följderna att sexualbrotten uppfattades som farligare än vad de egentligen var. Dessutom hade flertalet av studierna tillkommit innan Kinsey visat att det som tidigare ansetts perverst och abnormt

i själva verket var normalt i bemärkelsen vanligt (SOU 1976:9:179f). Avståndstagandet från psykiatrin utgjordes dock framför allt av en metodkritik. Sveri underkände den psykiatriska forskningens resultat men erkände disciplinens legitimitet som aktör på det vetenskapliga fältet. Psykiatrins forskningsresultat var enligt Sveris perspektiv missvisande, men inte ovetenskapliga. Hans sätt att kritisera psykiatrin tyder på att det mellan de båda disciplinerna fanns ett gemensamt intresse, en objektiv delaktighet i synen på det vetenskapliga (jfr Bourdieu 1991:133). Sveri kunde genom att likna kriminologins vetenskapliga position vid psykiatrins utnyttja denna delaktighet för att stärka kriminologins ställning på det vetenskapliga fältet.

...

Sveri positionerade sig även mot det han ansåg vara ovetenskapligt – Susan Brownmillers bok *Against Our Will* (1975). Han nämnde i en fotnot att "[b]öcker av denna typ – närmast att beteckna som sensationspräglad journalistik – saknar vetenskapligt värde (bortsett från värdefull dokumentation)" (SOU 1976:9:180). Sveri avfärdade härmed inte bara bokens innehåll. Han förnekade Brownmillers legitimitet på det vetenskapliga fältet genom att framhäva hennes position som journalist och beskriva boken som ovetenskaplig och sensationspräglad. Han utestängde det könspolitiska perspektivet och inneslöt det kriminologiska.

Ett sätt att tolka Sveris lättvindiga avfärdande är att kriminologins position var ohotat genom förbindelsen till den politiska visionen om sexuell frihet. Expertrollen gav Sveri en dominerande position på den offentliga politikens fält som innebar att han hade makten att välja och välja bort. Påpekandet att boken inte var vetenskaplig kan också ha varit ett medvetet sätt att undkomma en obekvämsanning (jfr Bourdieu 1991:35). Det vetenskapliga fältet präglas av föreställningar om vad som utgör riktig och vederhäftig kunskap samt av normer som bekräftar män som överordnade. När dessa normer ifrågasätts aktiveras maktordningen på fältet och därmed en rad uteslutande praktiker som upprätthåller de dominerande föreställningarna (jfr Wahl m.fl. 2008:77, 116). Sveris avfärdande kan tolkas som en sådan uteslutande praktik; ett motstånd mot den könspolitiska utmaning som Brownmillers analys innebar och ett

sätt att upprätthålla könsordningen på det vetenskapliga fältet. Det kan också ha varit ett sätt att dölja att Sveri inte hunnit läsa boken och reflektera över hur den könspolitiska analysen påverkade hans eget utlåtande. Detta vore inte konstigt med tanke på att boken utkom samtidigt som utlåtandet skrevs.

Oavsett av vilken anledning Brownmillers bok avisades kom Sveris kriminologiska perspektiv helt att prägla Sexualbrottsutredningen. Det fanns en tydlig koppling mellan den sexualliberala synen på våldtäkt och den kriminologiska förklaringsmodellen. Mellan kommittéväsendet, expertpositionen och vetenskapen hade bildats vad som kan analyseras som ett system vars delar verkade bekräftande och legitimerande över fältgränserna. Men när utredningen var färdig var situationen en annan är när direktivet formulerats och arbetet påbörjats. Den sexualliberala visionen om sexuell frihet var inte längre det politiska målet framför andra. Utredningen landade i en kontext där ett utmanande perspektiv i synen på våldtäkt var möjligt. Mellan det sexualliberala perspektivet och det könspolitiska uppstod antagonism.

Djupt kvinnoförakt – obefogad kritik?

Maria-Pia Boëthius ägnade en av sina artiklar åt den pågående Sexualbrottsutredningen; den ”undanskymda grupp” som ”utan egentligt underlag” ville sänka straffet för våldtäkt (*Expressen* 11/1 1976, Boëthius 1976). Några veckor senare redogjorde *Expressen* ytterligare en gång för Sexualbrottsutredningen trots att betänkandet ännu inte offentliggjorts. I en nyhetsartikel beskrevs att lagstiftningen skulle rensas från ”fördomar, vanföreställningar och rent nonsens om vårt sexliv” (*Expressen* 22/2 1976). Utredningen introducerade enligt artikeln en mer nyanserad syn på våldtäkt. Hänsyn skulle tas till om händelsen var resultatet av ett missförstånd mellan mannen och kvinnan, där mannen trott att kvinnans nej var en del av förspelet och att hon ville övermannas med våld. I sådana fall var det inte rimligt med långa fängelsestraff utan de skulle förbehållas verkliga våldtäktssituationer (*Expressen* 22/2 1976).

Artikeln väckte omedelbart debatt och den kritik som riktades

mot utredningen var framförallt könspolitisk. Boëthius ansåg att betänkandet kännetecknades av ett ”djupt kvinnoförakt” (*Expressen* 29/2 1976) och i kvinnorörelseorganisationen Grupp 8:s tidskrift *Kvinnobulletinen* hävdades att det bakom vissa av förslagen låg ett reaktionärt könsrollsmönster. Utredarna ställdes till svars för att de undvikit att beakta den feministiska kunskapen med motivationen att den var ovetenskaplig (*Kvinnobulletinen* nr 2-3 1976b) och för att de kallat Susan Brownmillers bok – som vid Brysseltribunalen *Brott mot kvinnor* betraktats som ”det hittills största och viktigaste verket om våldtäkt” – sensationspräglad journalistik (Boëthius 1976:98f). Om den sexualliberala utgångspunkten varit ohotad när Sveri skrev sitt sakkunnigutlåtande, var situationen efter *Expressens* rapportering annorlunda.

...

Kritiken var inte väntad. Utredarna var ännu omedvetna om våldtäktsbrottets ideologiska sprängkraft (*SOU 1981:64:232*). De hade dessutom uppfattat sina förslag som mer formella än kontroversiella och sannolikt, som den kristna tidningen *Dagen* skev, förväntat sig ”de vanliga applådaskorna från radikalt håll. Så blev det inte. Den radikala kvinnorörelsen följer visserligen med en bit men är också kritisk” (*Dagen* 25/6 1976).²⁴ Utredarna blev, som Boëthius formulerade det, ”helt tagna på sängen” (Boëthius 1976:15f).

Till en början utgjordes motståndet av att utredarna helt avfärdade kritiken. Ordföranden Björn Kjellin skrev att den var oseriös och endast bestod av ”[n]ågra journalistiska inlägg av låg klass i en Stockholmstidning” (*Sydsvenskan* 25/3 1976). Sekreteraren Lars-Göran Engström antydde att vem som helst insåg att en kritik där utredningen omtalades som kvinnoföraktande och beskrevs sprida unkna dofter från manssamhället, var obefogad. ”Läsarna kan säkert själva utan ytterligare argumentering från min sida avgöra det berättigade i dessa omdömen” (*Dagens Nyheter* 23/6 1976). Kritiken ansågs både vara obefogad och av sådant slag – oseriös, journalistisk

²⁴ Citatet är ett av många exempel på hur den kristna högern använde kvinnorörelsens kritik av Sexualbrottsutredningen för sina egna sexualkonservativa syften. Rädslan för att genom sin kritik av den sexuella liberaliseringen kopplas samman med nymoralister var ett problem som ofta diskuterades inom kvinnorörelsen. Detta var även en anledning till varför enskilda kvinnor inte anmälde sexuella övergrepp (jfr t.ex. Hite 1977).

och lågklassig – att den varken behövde bemötas eller tas på allvar. Ännu en gång ställdes seriös vetenskap mot oseriös, ovetenskaplig journalistik som argument för den egna positionens legitimitet.

Hur kritik bemöts hänger samman med hur styrkeförhållandet på ett fält ser ut. Medan det ligger i de dominerandes intresse att bevara tystnaden – att tysta upprorsmakare utan att själva gå i svaromål – eftersträvar de dominerade det motsatta; de bryter tystnaden genom att säga sin mening för att tvinga fram ett försvar (Bourdieu 1991:132ff). Professorn i samhällsplanering och humanistisk handlingsteori José Luis Ramírez formulerar detta träffande: ”när det avvikande ordet trots allt låter sig synas eller höras, i pressen eller i talarstolen, är det väsentliga i maktens taktik att undvika misstaget att ge sig in i polemik, ty den kloke fursten vet mycket väl att det uttryckliga förnekandet av tecknet inte utplånar det, utan bidrar till att mångfaldiga det och hålla det vid liv” (Ramírez 1995:16). Förhållandet mellan tal och tystnad kan sammanfattas som att ju mindre motstånd som krävs för att upprätthålla styrkeförhållandet på fältet, desto säkrare är makten. En värdering av de motståndspraktiker som vidtas kan användas för att mäta styrkeförhållandet på ett fält. Det är tänkbart med en stegrande skala av allt mer aktivitetskrävande motstånd, från mer implicita såsom förebyggande, döljande och förtigande via avfärdande och bagatelliserande praktiker till de mer explicit nertystande, undertryckande, förtalande, diskvalificerande, utestängande, undanröjande och avhysande försvarsstrategierna. Wahl m.fl. beskriver på motsvarande sätt motståndet mot den feministiska forskningen som stegrande: skapande av osäkerhet, falsifiering, ifrågasättanden, tillskrivelse, marginalisering, trivialisering, stöld, varning och hot (Wahl m.fl. 2008:86). Ett mer explicit motstånd försätter de dominerande i en sårbar position.

Kjellin och Engström avfärdade kritiken utan vidare. Detta kan tolkas som att den sexualliberala syn på våldtäkt som företrädades av utredarna var fortsatt stark både på det vetenskapliga fältet och den offentliga politikens fält. Avfärdandet kan också förstås som en strategi för att undvika att hamna i polemik och därigenom, inför sig själva och omvärlden erkänna att kritiken var ett faktum och inte bara ”några journalistiska inlägg av låg klass”. Något som tyder på den senare tolkningen är att Engström försökte stärka legitimiteten

i sitt avfärdande med en retorisk formulering. I citatet från *Dagens Nyheter* ovan värdade han till läsarnas förstånd för att slippa gå i polemik, en retorik som gjorde läsarna till en del av ett *vi* om de delade Engströms syn på kritiken. Läsarnas förmåga att själva inse att kritiken var obefogad möjliggjorde för Engström att slippa komma med ”ytterligare argumentering” (*Dagens Nyheter* 23/6 1976).

När Sveri skrev sitt utlåtande och där avfärdade Brownmillers perspektiv på våldtäkt krävdes ett minimum, om ens något, av motstånd för att försvara detta val, men efter att *Expressen* avslöjat innehållet i utredningen blev situationen snabbt en annan. Allt mer aktivt motstånd krävdes för att försvara den dominerande positionen på fältet.

Det sexuella spelets regler?

Central i betänkandet var, till följd av den sexualliberala utgångspunkten i kombination med det kriminologiska perspektivet, klassificeringen i typer av våldtäkter där den utsatta kvinnan i varierande utsträckning ansågs medansvarig. Översatt till konkret lagförslag innebar detta synsätt att de brott där någon tilltvungit sig sexuellt umgänge med hot eller våld delades in i tre svårighetsgrader, där det med juridisk terminologi så kallade normalfallet i våldtäktslagstiftningens första paragraf fick beteckningen sexuellt tvång. För lindrigare fall av sexuellt tvång föreslogs i första paragrafens andra stycke en särskild straffskala där böter var en möjlig påföljd. Begreppet våldtäkt skulle sparas för de grövre fallen och flyttades till § 2. Enligt utredarna blev det härigenom möjligt att beakta ”de ytterst skiftande förhållanden som kan föreligga” (*SOU 1976:9:61*). Beteckningen sexuellt tvång i normalfallet bekräftade att alla de enligt ett sexualliberalt synsätt tvivelaktiga fall – de påhittade eller inbillade handlingar som tidigare rubricerats som våldtäkt – nu inte heller i lagens mening var verkliga våldtäkter. Våldtäktsbegreppet reserverades i stället till att gälla grova övergrepp av främling (Wendt Höjer 2002:71).

Förslaget innebar egentligen inga större nyheter jämfört med Brottsbalken från 1965. Redan där hade det skapats en hierarki mellan olika typer av våldtäkter. Det blev principiellt möjligt

med våldtäkt inom äktenskapet, men lagen skulle tillämpas olika beroende av offrets och förövarens förhållande till varandra.²⁵ Om offret och gärningsmannen på grund av äktenskapet tidigare haft samlag med varandra kunde brottet räknas som mindre grovt (*SOU 1953:14:234*). Dessa relationsvåldtäkter skulle inte gå under benämningen våldtäkt utan kallas våldförande (*SOU 1953:14, Proposition 1962:10*, jfr även Wendt Höjer 2002). När den nya lagen trädde i kraft 1965 var det i praktiken inte våldtäkt inom äktenskapet som lagstodgades utan våldförande inom äktenskapet.

Med Brottsbalken i minnet är det inte troligt att utredarna upplevde det nya förslaget som en radikal förändring, men kritikerna vände sig mot klassificeringen där olika typer av övergrepp skulle värderas olika. Boëthius menade att ”vi kvinnor vill få fram att det inte alls är någon skillnad. Män ska inte våldta kvinnor vare sig i parker eller på soffan i vardagsrummet. Män ska aldrig våldta kvinnor. Så enkelt är vårt budskap” (Boëthius 1976:74). Förslaget innebar inte så stora reella förändringar men resulterade i en symbolisk försämring då våldtäkt härmed skulle kallas sexuellt tvång. Debatten blev därför i stor utsträckning en kamp om begreppet. ”Vi kvinnor tänker behålla ordet och använda det i debatten tills vi får leva i ett samhälle fritt från våldtäkt. Att döpa om handlingen är bara att låssas att problemet skulle ha blivit mindre – att det inte finns där i lika hög grad. Det är en skenmanöver från samhället och juristerna för att slippa ta itu med den verkliga och stora våldtäktsproblematiken”, skrev Boëthius (a.a. s. 68). För att kunna beskriva företeelsen som ett vanligt och allvarligt problem var det nödvändigt med ett sammanhållet begrepp. Bekantskapsvåldtäkterna och uppragningsvåldtäkterna behövde räknas in för att öka det sammantagna antalet fall och överfallsvåldtäkterna gjorde det möjligt att framställa fenomenets farlighet.

Kritikerna vände sig framförallt mot tre formuleringar som hade att göra med den specifika situation som föranlett våldtäkten samt med relationen mellan offer och förövare: ”det sexuella spelets regler” (*SOU 1976:9:184*), ”den sexuella atmosfären” (*SOU 1976:9:187*)

25 I Strafflagen hade sexuella övergrepp betecknats som otuktetsbrott och eftersom otukt per definition var sexuella handlingar som skedde utom äktenskapet var något sådant som våldtäkt inom äktenskapet otänkbara. I Brottsbalken kom sexuella övergrepp i stället att betraktas som brott mot offrens integritet, varför våldtäkt inom äktenskapet blev principiellt möjligt (*SOU 1953:14, Proposition 1962:10*).

och ”den tvingades handlande före övergreppet” (*Dagens Nyheter* 28/4, 9/5, 3/7 1976). Detta var formuleringar som präglades av den samtida kriminologiska synen på offret som medansvarigt (jfr Tham 2001). Föreställningen att kvinnan hade sig själv att skylla riskerade med förslaget att skrivas in i lagstiftningen eftersom mannen inte skulle dömas i de fall där det rädde tveksamheter kring ifall kvinnan verkligen motsatt sig det sexuella umgänget och om mannen insett detta (*SOU 1976:9:60*).²⁶ Med inspiration från Brownmiller hävdade Boëthius att förslaget var ett sätt att ytterligare kringskära kvinnors liv genom att kräva ännu mer ansvarstagande för att inte riskera att utsätta sig för våldtäkt (*Expressen* 29/2 1976). Kritikerna reagerade på att kvinnors självbestämmanderätt urholkades för att männen skulle få behåll sin sexuella frihet (*Dagens Nyheter* 13/8 1976), något som de menade bottnade i en överdriven respekt för mannens okontrollerbara sexualdrift (*Expressen* 8/7 1976). Utredningen kritiserades med andra ord för att den gjorde precis det den var satt att göra, att anpassa lagstiftningen efter en liberaliserad syn på sexualiteten (*SOU 1976:9:55*). Skillnaden mellan 1972 när riktlinjerna drogs upp och 1976 när utredningen var klar var att det nu fanns kvinnor, och för den delen även män, som uttryckligen inte omfattade denna vision.

Utredningssekreteraren Engström, som var den som tog på sig rollen som försvarare, hävdade länge att kritiken var resultatet av missförstånd som härrörde från *Expressens* slarviga rapportering – den hade inte någonting att göra med vad som stod i utredningsbetänkandet (*Dagens Nyheter* 23/6 1976, Engström 1977:40). Engström avfärdade således fortfarande kritiken som obefogad, men hade genom att aktivt förklara varför utredningen kritiserades ändå brutit tystnaden. Härmed blev den öppna motsättningen ett faktum och den dominerande positionen sårbar. Efter hand blev kritiken, som Engström själv beskrev det i ett anförande inför Brottsförebyggande rådet den 15 december 1976, ”så kompakt negativ att den allvarligt äventyra[de] hela förslaget” (återgett i Engström 1977:38f). För att rädda de delar i förslaget som Engström tyckte var bra, bytte han försvarsstrategi och erkände utredningens fel och brister. ”En sak är jag dock fullt medveten

²⁶ Boëthius beskrev perspektivet med hjälp av sentensen ”skylla sig själv” som senare blev titeln på den debattbok hon skrev om våldtäkt (Boëthius 1976).

om, nämligen att det inte går att utforma lagtexten i enlighet med sexualbrottsutredningens förslag. Formuleringen att man skall beakta också kvinnas agerande före övergreppet är misslyckat” (a.a. s. 42). Engström beskrev inte längre kritiken som resultatet av mediernas bristfälliga rapportering utan medgav att den var fullt legitim. Det var framförallt vissa formuleringar i utredningen det var fel på.

Bourdieu beskriver två strategier för att försvara ett fälts autonomi från hot utifrån; att antingen sitta kvar på sin position och därifrån försöka återupprätta den demarkationslinje som hotar att upplösas av utmanarnas intrång med hjälp av de verktyg och det kapital som finns tillgängliga inom fältet, eller att lämna fältet för att med alla tänkbara medel och på andra arenor försvara den dominerande positionen (Bourdieu 2000:108). Att debatten om Sexualbrottsutredningen och utredarnas motstånd kom att ta plats i medierna och inte på någon av de mer välkända politiska arenorna som inom kommittéväsendet eller i riksdagen, kan tolkas som ett exempel på den senare strategin. Kampen om tolkningsföreträde hade förflyttats till den mediala arenan efter att de dominerade på den officiella politikens fält, i det här fallet Sexualbrottsutredningen representerad av Engström, lämnat den trygga positionen.

Utredarna hade härmed försatt sig i en utsatt position eftersom de saknade tillgång till det journalistiska fältets verktyg. Boëthius hade genom sin position som journalist full tillgång till den mediala arenan, medan utredarna, åtminstone som de själva upplevde saken, endast fick tillträde på nåder och i censurerat skick. Den dominerande position Kjellin, Engström och Sveri haft på den officiella politikens fält genom tillgång till det kapital som gällde där och som subjektpositionerna utredningsordförande, sekreterare och sakkunnig garanterade, var på det journalistiska fältet satt ur spel. Engström beskrev hur han fick kämpa i över en månad för att få in vad han ansåg vara en saklig artikel om utredningen i *Dagens Nyheter* alltmedan tidningen återkommande förde fram kritik på ett enligt Engström osakligt sätt. När han påtalade detta i den artikel han slutligen fick publicerad ströks denna kritik utan Engströms vetskap. ”Efter denna erfarenhet har jag inte funnit det mödan värt att försöka skriva några tidningsinlägg”, menade Engström med en uppgivenhet som förvisso skulle kunna vara

retorisk (Engström 1977:41). Kritiken innebar ett nederlag för Engström, men eftersom han saknade tillgång till det journalistiska fältet och heller inte fann det ”mödan värt” att tillhöra detta fält, var en möjlig försvarsstrategi att inte försöka försvara utredningen där. Genom att återgå till tystnad, att erkänna sig besegrad på det journalistiska fältet och vänta till kritiken avtagit, fanns möjligheten att den dominerande positionen på det partipolitiska fältet kunde upprätthållas och delar av utredningens förslag räddas.

Efter Boëthius artikelserie och kritiken av Sexualbrottsutredningen i medierna vid mitten av 1970-talet uppstod antagonism i synen på våldtäkt. Den sexualliberala visionen, vetenskapligt representerad av den samtida kriminologin, utmanades av ett könspolitiskt perspektiv. När utredningen tillsattes hade detta perspektiv varit oproblemiskt. Väl färdig landade den i en tid där synen på våldtäkt politiserats och blivit en kvinnofråga. Sexualbrottsutredningen blev någonting konkret att rikta kritiken mot, den blev ett slagträ i den svenska våldtäktsdebatten (Boëthius 1976:19, Engström 1977:38, jfr *SOU 1981:64:8*). I nästa kapitel beskrivs hur kritiken blev än mer konkret och hur kvinnorörelsen samlade sig till en manifestation.

KVINNORÖRELSEN OCH VÅLDTÄKTSFRÅGAN

Jesper Strömbäck skiljer i sin bok *Makt och medier* mellan öppna och dolda opinioner. Medan en öppen opinion riktar sig mot en specifik fråga består en dold opinion av en allmän attityd i en viss riktning (Strömbäck 2000:98f). En sådan uppdelning skulle kunna förklara kvinnorörelsens förhållande till våldtäkt. Fram till mitten av 1970-talet saknades en öppen opinion i frågan inom rörelsen. Av den omfattande debatten i bland annat USA hade, som sagt, ”knappt ens en vindpust” nått Sverige och den svenska kvinnorörelsen före 1976 (Boëthius 1976:12).²⁷

En förklaring till varför våldtäkt inte blev en kvinnofråga förrän vid mitten av 1970-talet är att det var först då som förhållandet mellan könen analyserades i termer av konflikt. Det var först då som kvinnor betraktades som förtryckta även på det sexuella området. I 1960-talets könsrollsdebatt saknades ett motsvarande konfliktperspektiv. Eva Moberg menade visserligen att kvinnor hölls tillbaka (de var ”villkorligt frigivna”), men detta kvinnoförtryck var inte resultatet av en medveten strategi från manssamhällets sida utan en ålderdomlig rest som fortfarande släpade efter i modern tid. Av samma anledning framträdde ingen könskonflikt i sexualdebatten på 1960-talet (Lennerhed 1994:233f). För den vänsterorienterade kvinnorörelsen på 1970-talet ingick maktbegreppet i arvet från vänsterrörelsen (Elgán 2001:55, Wikander 1999:223). Detta möjliggjorde synen på våldtäkt som ett uttryck för maktordningen, inte en psykisk

27 Helt ointresserade av våld mot kvinnor hade kvinnorörelsen dock inte varit. Wendt Höjer beskriver bl.a. hur Fredrika-Bremer-förbundet och Sveriges husmodersförenings riksförbund 1942 skickade en skrivelse till justitiedepartementet, där de föreslog att åtalsreglerna vid misshandel vidgades så det blev möjligt att åtala för misshandel i hemmet (Wendt Höjer 2002:58).

störning (SOU 1981:64:19). Det fanns inom kvinnorörelsen under 1970-talet en dold opinion för den typ av maktanalys som Boëthius fört fram i sina artiklar och som präglat mediedebatten.

Det är dessutom tänkbart att frågan om mäns våld mot kvinnor stod på tur. Idéhistorikern Emma Isaksson beskriver i sin avhandling *Kvinnokamp* hur kvinnorörelsen under 1970-talet började intressera sig för sexualitet. Detta gjorde att en rad frågor med anknytning till kvinnors kroppar lyftes upp på dagordningen (Isaksson 2007:78f, jfr Larsson 2008). Intresset för våldtäkt kan ses som en logisk följd av intresset för abort, preventivmedel, lesbiskhet, förlösning och pornografi; som en del av ”den nya kvinnorörelsens arbete mot förtryckets sexuella former” (Isaksson 2007:88). Våldtäkt var fram till 1976 inte en kvinnofråga men det fanns en beredskap inför att betrakta den som en sådan. Sexualbrottsutredningen blev den nödvändiga konkretion runt vilken kvinnorörelsen kunde formera sin kritik.

...

Även detta kapitel handlar om Sexualbrottsutredningen. Syftet här är att undersöka hur kvinnorörelsen formerade sig och skapade en handlingsgemenskap kring den könspolitiska synen på våldtäkt i allmänhet och gentemot utredningen i synnerhet. Utgångspunkten är det gemensamma upprop mot Sexualbrottsutredningen som den samlade kvinnorörelsen skrev under och överlämnade till justitiedepartementet den 30 juni 1976. Fokus ligger på de utomparlamentariska verktyg som stod kvinnorörelsen till buds i denna artikulering. På ett överordnat plan behandlas frågor som förhållandet mellan alternativa och institutionaliserade politiska praktiker samt den översättning som krävdes för att förvandla en könspolitisk fråga till konkret riksdagspolitik.

Vad som avses med begreppet kvinnorörelse är inte helt entydigt. Grupp 8 betraktas ofta som synonym med kvinnorörelsen på 1970-talet och som en symbol för kvinnokamp i allmänhet. Kvinnorörelsen bör dock mer betraktas som en social rörelse eller ett löst sammansatt nätverk än en organisation (Isaksson 2007:10, jfr Schmitz 2001:25, Ring 2007). Vissa kvinnor tillhörde mindre grupper som var löst knutna till Grupp 8, Svenska Kvinnors Västerförbund (SKV) eller Fredrika-Bremer-förbundet. Andra

var inte organiserade alls utan dök bara upp vid möten och manifestationer (Wikander 1999:225). Det som enligt Isaksson kännetecknar en social rörelse är den mängd olika uttryck den tar sig; den flytande gränsen mellan det organiserade och oorganiserade, mellan centrum och periferi, mellan aktivister och sympatisörer. Hon menar dock att organisationerna spelar en inte obetydlig roll som ryggrad eller motor (Isaksson 2007:19).

Grupp 8 tillskrivs ofta en central roll i våldtäktsfrågan (Thomsson 2000:53) men den betydelse SKV spelade får inte underskattas. Initiativet förefaller ha kommit från medlemmar ur båda dessa organisationer. Enklare än att avgöra vilken organisation som ägde frågan är att tala om vilka individer som drev aktionen framåt. Det huvudsakliga opinionsbildningsarbetet utfördes av kvinnor från Grupp 8:s lokalgrupp Aurora – Ingela Blomberg, Elisabeth Dahlin, Eva Eisenhauer, Si Felicetti, Birgitta Lagerström, Gunilla Molloy, Lena Olsson, Inga-Lisa Sangregorio och Ebba Witt Brattström – tillsammans med SKV:s Hjärdis Levin.²⁸ När jag i detta kapitel talar om Aurora är det dessa aktörer som avses. Att intresset för våldtäkt kan härledas till en enskild lokalgrupp var inget anmärkningsvärt utan precis så Grupp 8 ville fungera. Grupperna drev själva de frågor de brann för medan organisationerna fungerade som ryggrad genom att bidra med resurser som tillgång till tidskriften *Kvinnobulletinen*. Redaktörskapet för *Kvinnobulletinen* vandrade mellan lokalgrupperna och först när Aurora tog över tidskriften (från nr 2-3 1976) gavs frågan utrymme där.

28 En debattartikel i *Dagens Nyheter* (3/6 1976) signeras av Grupp 8:s utredningsgrupp i Uppsala genom Ulla Axelquist, men utöver denna artikel är inte denna grupps arbete synligt i det offentliga material jag studerar. Det är inte otänkbart att intern opinionsbildning pågick på flera håll i Sverige och av andra än Aurora. *Vi människor* rapporterade att liknande försök pågick i Göteborg (nr 3 1976). Jag menar dock att den uppmärksamhet som Auras agerande väckte gör att gruppen kan betraktas som dominerande i frågan, särskilt genom tillgången till *Kvinnobulletinen* (jfr även Thomsson 2000).

Kvinnorörelsen formerad

Maud Eduards resonerar kring vilken förändringsförmåga kvinnorörelsen ska tillskrivas. Hon kommer fram till att kvinnor kan tillmätas så stor handlingskraft att de kan utmana könsordningen, men inte när som helst utan under vissa villkor. Det krävs både motivation och möjlighet (Eduards 2002:126). I maj 1976, efter månader av debatt i medierna, startade Aurora vad som i efterhand har beskrivits som en kampanj mot Sexualbrottsutredningen (Thomsson 2000, Eduards 2002:80). Kvinnorna delade ut tiotusentals flygblad med kravet att utredningen skulle stoppas, de spelade en teaterpjäs och skrev den så kallade "Sexualbrottsutredningssången". Ändå upplevdes de enskilda aktionerna som droppar i havet i jämförelse med det kompakta motstånd mot kvinnors fri- och rättigheter som utredningen utgjorde, skrev Aurora i *Kvinnobulletinen*. Trots mediedebatten och Auroras engagemang saknades det fortfarande en öppen opinion mot Sexualbrottsutredningen inom kvinnorörelsen. "Modfällda frågade vi oss hur vi skulle kunna uppbåda en massiv opinion mot förslaget på bara några få månader?" (*Kvinnobulletinen* nr 2-3 1976a, jfr Thomsson 2000:54).

Kvinnorörelsen hade tidigare väckt frågor som varit viktiga för majoriteten kvinnor, såsom behovet av barnomsorg. Men hur skulle denna fråga hanteras? Brownmiller hade visserligen hävdats att det var den rädsla för våldtäkt som upplevdes av alla kvinnor som upprätthöll patriarkatet, men den konkreta erfarenheten delades inte av majoriteten. Jämställdhet och kvinnors rättigheter, på vilka områden det än gällde, ansågs vara legitima politiska frågor men var våldtäkt verkligen en sådan fråga? Var det en fråga för kvinnorörelsen? Mediedebatten hade visat att det var ett vanligt problem, inte ett ovanligt fenomen. Men var det ett könspolitiskt problem?

Aurora ansåg att det var en kvinnofråga. Gruppen beslutade att försöka skapa kvinnlig enighet i frågan och skickade ut ett brev till tolv kvinnoorganisationer där de bjöds in till ett gemensamt möte för att diskutera Sexualbrottsutredningens förslag (Thomsson 2000:54). "Vi beslöt att gå ut till alla kvinnoorganisationer, förbund och föreningar i syfte att samordna en protest. Några

borde ju nappa, tyckte vi. Och det häpnadsväckande hände: ALLA nappade! Noga räknat skulle en halv miljon kvinnor stå bakom vår gemensamma protest” (*Kvinnobulletinen* nr 2-3 1976a).²⁹ Representanter från de partipolitiska kvinnoförbunden (med undantag för det socialdemokratiska kvinnoförbundet), från de fria kvinnopolitiska organisationerna Grupp 8, Fredrika-Bremerförbundet, SKV, Lesbisk front, Föreningen Nike och Kvinnfolk samt från specialorganisationer som Yrkeskvinnors klubbars riksförbund och Husmodersförbundet Hem och Samhälle ställde sig bakom ett gemensamt upprop mot Sexualbrottsutredningen.³⁰ Trots olika mål för vår verksamhet och skilda samhällsuppfattningar har vi beslutat uttala skarp kritik mot sexualbrottsutredningens betänkande ’Sexuella övergrepp’, stod det att läsa i uppropet (citerat i Thomsson 2000:55). Även om uttalandet enligt *Kvinnobulletinen* var skrivet med ”högt i tak” för att kunna omfatta alla organisationer, hade tretton kvinnoorganisationer, oberoende av ideologisk hemvist, enats om att våldtäkt var en fråga värd en öppen opinion. Uttalandet innehöll en kritik mot utredningens sammansättning av äldre män med föräldrad kvinnosyn. Det ställde krav på att våld mot kvinnor aldrig fick ursäktas med deras handlande före övergreppet. Dessutom krävdes att brottet skulle utredas noggrant både vad gällde antalet övergrepp och de psykiska och sociala konsekvenser det innebar för offret (*Kvinnobulletinen* nr 2-3 1976a).

Att våldtäkt blev en fråga för kvinnorörelsen förefaller enbart i mindre utsträckning ha haft att göra med sammanfallande intressen. De flesta kvinnor saknade trots allt egna erfarenheter av övergrepp

29 SKV:s tidskrift *Vi människor* skrev: ”Innerstadsavdelningen av SKV-Stockholm ordnade den 25 maj en debattkväll på Fältöversten om sexualbrottsutredningen.” ”Mötet antog också en protestskrivelse till Justitiedepartementet [...]” (nr 3 1976). Enligt min mening måste denna beskrivning och Grupp 8:s ovan avse samma möte, vilket ytterligare förstärker uppfattningen om gränsen mellan rörelserna som otydlig. Att både Grupp 8 och SKV omtalar den egna rörelsen som arrangör av mötet tyder dock på att det även fanns en kamp dem emellan om vem som hade initiativet, vem som ägde frågan. Isaksson beskriver hur det trots den nära relationen mellan organisationerna uppstod vissa generationskonflikter mellan dem (Isaksson 2007:63). Intressant är att *Vi människor* nämnde att Maria-Pia Boëthius medverkat vid mötet som talare och inspiratör till den gemensamma aktionen, medan *Kvinnobulletinen* inte gjorde det. Att jag ändå lyfter fram Grupp 8 och Aurora som huvudaktör har att göra med att endast en representant från SKV – Hjärdis Levin – förekommer i materialet.

30 De tretton organisationerna var Centerns kvinnoförbund, Folkpartiets kvinnoförbund, Fredrika-Bremerförbundet, Föreningen Nike, Grupp 8, Husmodersförbundet Hem och Samhälle, Kvinnfolk, Lesbisk front, Moderata samlingspartiets kvinnoförbund, Socialdemokratiska kvinnoförbundet, Stockholms kvinnocentrum, Svenska kvinnors vänsterförbund, Yrkeskvinnors klubbars riksförbund (*Kvinnobulletinen* nr 2-3 1976a).

och Brownmillers radikalfeministiska analys delades inte av alla. Bidragande var snarare den konkreta artikulering som Auroras utrop utgjorde. Det sätt på vilket den alternativa sanningen i uttalandet var formulerad ledde till ett upplevt samförstånd – till hegemoni (jfr Laclau och Mouffe 2008:39ff). Det var inte heller företeelsen i sig som blev en kvinnofråga. Samtycket organiserades helt som en kritik av Sexualbrottsutredningen.

Sociologen Magnus Ring skriver i sin avhandling *Social rörelse* att känslor av sammanhang eller eufori både kan vara en anledning till deltagandet i en social rörelse och en effekt av detta deltagande (Ring 2007:77). Det kan bland kvinnoorganisationerna ha funnits en mer eller mindre uttalad värdegemenskap, en syn på vikten av jämställdhet, som fick dem att ställa sig bakom uttalandet. Troligare är dock att de medverkade av mer känslomässiga skäl. Den inbjudan som Aurora skickade ut var tydligt retorisk. I brevet poängterades att ”alla krafter” måste samlas mot ”det hot som det nya lagförslaget innebär”. ”Det är av stor vikt att alla kvinnoorganisationer går samman mot detta förslag. Tillsammans representerar vi en stor del av Sveriges kvinnor, vilkas rättsskydd står på spel om utredningens förslag antas” (citerat i Thomsson 2000:54). Det är tänkbart att brevet, där Sexualbrottsutredningens betänkande beskrevs som ett ”hot” där kvinnors rättsskydd ”stod på spel”, väckte både känslor av spänning och upprymdhet inför det betydelsefulla uppdraget, och upprördhet inför utredningens kvinnofientliga hållning och ansvarskänslor inför de utsatta kvinnorna. Oavsett vilket frammanades bilden av att kvinnorörelsen stod inför någonting mycket viktigt där det krävdes handling.

Inbjudan kan även ha väckt känslor av tillhörighet. Den egna organisationen hade härigenom inkluderats i den gemenskap som kvinnorörelsen utgjorde, till skillnad från de organisationer som inte bjöd in. Den räknades som en del av de ”alla krafter”, ”alla kvinnoorganisationer”, som enligt brevet skulle samlas inför uppdraget att ”representera” Sveriges kvinnor. Här skapades en positiv och exklusiv känsla kring det *vi* som skulle samarbeta med uttalandet, mot det *dom* som Sexualbrottsutredningen utgjorde. Detta tal om att omfatta alla kvinnoorganisationer gjorde inbjudan omöjlig att avböja. Att inte skriva under uttalandet var det samma

som att inte längre tillhöra kvinnorörelsen, att avsäga sig sin identitet som kvinnoorganisation. Det pågick samtidigt ett generationsskifte mellan Grupp 8 och den äldre delen av kvinnorörelsen som kan ha varit av betydelse (Thomsson 2000:55). Mot bakgrund av detta resonemang är det inte så ”häpnadsväckande” att ”alla nappade”, som Aurora beskrev det (*Kvinnobulletinen* nr 2-3 1976a).

Manifesterad politik

När uttalandet var formulerat och undertecknat gick ”en delegation” den 30 juni 1976 till justitiedepartementet för att överlämna det till justitieminister Lennart Geijer, via dennes sommarvikarie statssekreterare Sven Andersson (*Kvinnobulletinen* nr 2-3 1976a). Själva manifestationen, besöket på justitiedepartementet, genomfördes av tretton representanter för kvinnoorganisationerna – de femhundrausen existerade bara till antalet genom sitt medlemskap i någon av de organisationer som enats om uppropet. Det är inte säkert att kvinnorna gick dit tillsammans. Kanske hade de stämt träff utanför? Ändå är förflyttningen central i beskrivningen av manifestationen. Kvinnor ”slöt upp” från ”alla håll”, de ”bildade front”, ”gick till aktion” och ”marscherade” till justitieministerns kontor (*Kvinnobulletinen* nr 2-3 1976a samt nr 2 1977), formuleringar som konnoterar både stort antal och fysisk aktivitet. Av någon anledning hade kvinnorna valt att bege sig till justitiedepartementet för att personligen överlämna uttalandet i stället för att skicka det med posten. De hade skickat en delegation och inte en enskild representant. Detta tyder på att själva den fysiska manifestationen var symboliskt viktig för den politiska utmaningen, för formulandet av den alternativa meningen (se Nilsson 2000:17). Var det genom förflyttningen och gemenskapen i denna rörelse som den politiska artikuleringen tog form? Förstärktes den gemensamma kvinnopolitiska handlingens betydelse som historisk händelse genom dessa manliga rörelse- och krigsmetaforer?

Kvinnorörelsens agerande kan även analyseras i termer av plats. Vilken betydelse spelade justitiedepartementet som plats betraktad för den könspolitiska utmaningen? Manifestationen innebar att den samlade kvinnorörelsen, genom delegationen av representanter, i

symbolisk bemärkelse bokstavigt talat tog plats på en av den offentliga politikens viktigaste arenor. Kvinnorna gavs utrymme och tid att framföra sitt ärende, om inte inför justitieministern så i alla fall inför statssekreteraren Sven Andersson. Andersson medgav att detta var en ”verkligt tung opinionsyttring” (*Svenska Dagbladet* 1/7 1976). Det är möjligt att tala om detta som en scenförändring motsvarande den Barbro Klein beskriver när Skatteskrapan i Stockholm förvandlas från administrativ zon till scen för fest i samband med att människor lämnar in sina deklARATIONER (Klein 1995). Justitiedepartementet var både före och under manifestationen en politisk arena, men förvandlades från att ha varit en manlig, officiell och professionell sådan till en kvinnlig, inofficiell, uppsluppen och privat politisk arena.

Kvinnorörelsens manifestation innebar en kollektiv iscensättning. Den var ett framträdande där själva överlämnandet av uppropet dramatiserades med syfte att signalera någonting till omgivningen (jfr Goffman 1994, Klein 1995:17ff). Här fyllde de närvarande morgontidningarna, liksom de egna tidskrifterna, en viktig funktion. Mediernas närvaro medvetandegjorde deltagarna i manifestationen om att en metaberättelse var under uppbyggnad; att handlingen höll på att få en symbolisk betydelse som sträckte sig utanför den konkreta situationen (jfr Becker 1995:242). Med hjälp av mediernas beskrivning skedde en förskjutning från själva händelsen till berättelsen om den, från den samtida aktionen till den historiska händelsen. Här medverkade både *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* (båda 1/7 1976), liksom tidskrifterna *Kvinnobulletinen* (nr 2-3 1976, 2 1977), *Vi människor* (nr 4 1976) och *Hertha* (nr 3 1976).

Att uppropet överlämnades personligen av representanter för kvinnorörelsen istället för att det skickades med posten, tyder på att syftet med manifestationen, själva överlämnandet, var en iscensättning inför medierna. Även om en händelses höjdpunkt anses mer autentisk när deltagarna inte poserar inför medierna, kan denna höjdpunkt även iscensättas medvetet exempelvis genom ett fotografi (Becker 1995:258). Ett sätt att posera är att mitt i en pågående handling hejda sig under det extra ögonblick det tar för fotografen att trycka på kamerans avtryckare. Detta antyder att personen i fråga erkänner sin egen handling som betydelsefull för ritualen som helhet (Becker 1995:258). På detta sätt poserade

Fredrika-Bremer-förbundets Birgitta Wistrand och statssekreterare Sven Andersson på *Svenska Dagbladets* bild (1/7 1976). Omgiven av de andra kvinnorna frös Wistrand och Andersson positionerna med var sin hand på dokumentet till dess att fotografen hunnit trycka av och föreviga det betydelsefulla, historiska överlämnandet.

För att uppnå syftet med den kollektiva iscensättningen och bibehålla den expressiva kontrollen över framträdandet, var det viktigt att tidningarna samarbetade dramaturgiskt med kvinnorna i uppbyggandet av rätt metaberrättelse (Goffman 1994). Det var viktigt att tidningarna bekräftade att manifestationen var betydelsefull genom att skriva om den och att de spred den retoriska formulering som Birgitta Wistrand myntade redan på plats: att aktionen var ett "historiskt tillfälle". Följaktligen löd rubriken i *Dagens Nyheter* "Gemensam kvinnoaktion: 'Historiskt tillfälle'" (1/7 1976). *Kvinnobulletinen* skrev att "Det var ett historiskt ögonblick. Aldrig tidigare har Sveriges organiserade kvinnor bildat front" (nr 2-3 1976) och *Vi människor* att "För första gången sedan rösträttsstridens dagar enades den organiserade kvinnorörelsen i Sverige när man i ett 'historiskt ögonblick' uppvaktade statssekreterare Sven Andersson" (nr 4 1976).

Manifestationen påminde trots uppropets allvar, genom de ljusa sommarkläder som kvinnorna och statssekreteraren bar och genom deras leenden på *Svenska Dagbladets* fotografi (1/7 1976), mer om en somrig festhögtid – om en skolavslutning där betygen överräcktes – än om en tung politisk opinionsyttring. Kvinnornas klädsel kan ses som ett tecken på respekt inför den plats de besökte. Det är även troligt att deras beteende inte märkbart avvek från hur kvinnor normalt förväntas bete sig på en officiell plats – det saknas exempelvis beskrivningar av att de visade ilska – något som tyder på att de inte ifrågasatte det politiska systemets legitimitet bara för att de kritiserade det konkreta politiska förslaget. Av ett annat fotografi (*Kvinnobulletinen* nr 2-3 1976a) framgår att kvinnorna bjöds in till ett konferensrum för att där framföra sina synpunkter. Med Andersson intresserat lyssnande från ordförandestolen tog de plats runt ett mycket smalt, ovalt sammanträdesbord. Även detta visar att kvinnorna gavs utrymme att kritisera utredningsförslaget i form av tid och plats men att kritiken lades fram med respekt för den traditionella mötesordningen.

Den situation kvinnorna hamnat i kan analyseras med hjälp av begreppen sammanhang och samspel (jfr Wahl m.fl. 2008:80). Med sammanhang avses det konkreta rum där någonting sker och det sätt på vilket detta påverkar förutsättningarna för det som går att säga och göra där. Här ingår även de olika personer som befinner sig i rummet och de positioner dessa besitter i förhållande till varandra i termer av över- och underordning. Enstaka män i formellt överordnade positioner kan få tolkningsföreträde i relation till en majoritet av kvinnor i underordnade positioner. Med samspel avses det sätt på vilket personerna uppträder i situationen (a.a. s. 80). I konferensrummet på justitiedepartementet var det formella maktförhållandet otvetydigt. Andersson var förvisso bara sommarvikarie men representerade ändå justitieministern. Dessutom var han man. Av fotografiet i *Kvinnobulletinen* att döma, med kvinnorna sittande runt det avlånga bordet med justitieministerns vikarie i högsätet, förefaller samspelet ha följt det på förhand givna dominansförhållandet i fråga om såväl position som kön. Manifestationen var en könspolitisk utmaning av den sexualliberala synen på våldtäkt, men den genomfördes i enlighet med spelreglerna på den offentliga politikens fält och utan att utmana könsordningen.

Alternativ politik och det politiska systemet

Beskrivningen av hur kvinnorörelsen med hjälp av alternativa metoder – sånger, manifestationer, vänskap och glädje (jfr Schmitz 2001:33, Thomsson 2000:57) – bekämpade systemet och fick Sexualbrottsutredningen på fall har närmast fått karaktären av en vandringsägen. Men vad blev resultatet av kvinnorörelsens agerande egentligen? Under vintern 1976–77 beslutades att Sexualbrottsutredningen skulle rivas upp och en ny utredning, den så kallade Sexualbrottskommittén, tillsättas. Men hur betydelsefull hade kvinnorörelsens kritik varit för detta beslut? Statssekreterare Sven Andersson hade inte lämnat några löften när kvinnorna uppvaktade honom på justitiedepartementet i juli 1976. Inte heller var det kvinnorörelsens upprop som tvingade den nytillträdde

borgerlige justitieministern Sven Romanus att riva upp utredningen. Det var först när frågan väcktes inom det politiska systemet som en förändring kom till stånd. Segern mot Sexualbrottsutredningen var egentligen ingen utomparlamentarisk seger alls. Det krävdes en översättningsprocess där de könspolitiska visionerna passades in i den parlamentariska formen för att en förändring skulle ske.

VPK:s riksdagsledamot Eva Hjälmsström påminde i en riksdagsdebatt i december samma år, alltså nästan ett halvår efter manifestationen, om kvinnorörelsens enhälliga kritik mot utredningen och frågade Romanus om han hade tänkt hörsamma deras krav på en nysexualbrottsutredning (jfr Thomsson 2000:56). En social rörelse kännetecknas av att den söker förändra ett samhällligt tillstånd med otraditionella metoder, inte genom att agera inom politiskt parti (Ring 2007:61). Ändå var det på det sättet det brukade gå till när kvinnorörelsen fick igenom sina krav. De som befann sig utanför det politiska systemet bidrog med idéer och de partipolitiska kvinnoförbunden drev de konkreta frågorna i riksdagen (Dahlerup 1986, jfr Thomsson 2000:52). Kvinnorörelsen kunde väcka frågor, starta opinioner och problematisera samhällsfenomen men saknade verktyg för att driva igenom sina önskemål. De kvinnor som agerade inom den etablerade politikens ramar stöddes av kvinnor utanför (Eduards 2002:72).

Steget mellan VPK och organisationer som Grupp 8 och SKV var inte långt. Mellan dem fanns ett nära samarbete och många kvinnor var medlemmar i flera organisationer samtidigt (Thomsson 2000:58, Isaksson 2007:59f). Att Eva Hjelmström tog upp frågan i riksdagen var helt naturligt och behöver vare sig betraktas som en slump eller en lyckträff utan kan lika gärna ha varit resultatet av en överenskommelse organisationerna emellan. Det gehör som Hjelmströms förfrågan fick måste delvis ses mot bakgrund av att det varit regeringsskifte. Det var inte samma justitieminister som drog tillbaka utredningen som tillsatt den och formulerat de sexualliberala direktiven. Wendt Höjer skriver att ”till slut tvingas justitieministern konstatera att utredningen blivit politiskt omöjlig, varpå han meddelar att en ny utredning skall tillsättas” (Wendt Höjer 2002:121). Detta behöver dock inte ha varit ett så svårt beslut som Wendt Höjers formulering antyder. Snarare innebar det en

möjlighet för Romanus att framstå som kvinnovänlig utan minsta prestigeförlust. Det är inte otroligt att Geijer, om han suttit kvar som justitieminister, hade försökt behålla åtminstone de delar av utredningen som fick ett positivt mottagande av remissinstanserna, vilket ändå var flertalet.

...

I februari 1977 tillsattes Sexualbrottskommittén bestående av sex ledamöter: två män och fyra kvinnor, varav Hjelmström var en (*SOU 1982:61:3*). Därefter försvann intresset för frågan lika fort som det dykt upp och kvinnorörelsens samarbete upplöstes, till SKV:s Hjärdis Levins, förtret. ”Kan vi, bara för att vi fått en ny utredning lugnt och gladeligt överlämna arbetet helt i deras händer under ett antal år för att kanske sedan yrvaket börja kritisera deras förslag?” frågade hon sig i *Kvinnobulletinen* (nr 2 1977). En förklaring till att ämnet så snabbt förlorade kvinnorörelsens intresse i Sverige är att utmaningen huvudsakligen artikulerats som en kritik av Sexualbrottsutredningen. Den hegemoniska formeringen avsåg enbart denna kritik, inte synen på våldtäkt i allmänhet. När utredningen stoppats var problemet löst och det fanns ingen anledning att fortsätta det könspolitiska arbetet. Våldtäkt var bara en fråga bland andra. Ena stunden var det viktigt att kämpa för fri abort eller att solidarisera sig med städerskestrejken och i den andra att bekämpa Sexualbrottsutredningen, mindes Grupp 8:s Birgitta Lagerström i boken *Nio kvinnor, nio liv* (1977:72). Våldtäkt var i Sverige en praktisk kvinnofråga som skulle lösas och inte, som på andra håll, en symbol för det patriarkala förtrycket. Debatten kan betraktas som en jämställdhetspolitisk seger men inte nödvändigtvis som en könspolitisk triumf (se Törnqvist 2007).

SAMMANFATTANDE ANALYS – VÅLDTÄKT

Centralt i den här delen har varit att studera utmaning och motstånd i synen på våldtäkt. Jag har undersökt hur aktörer som Maria-Pia Boëthius och Aurora utifrån ett könspolitiskt perspektiv utmanade de sexualliberala föreställningar som i enlighet med direktiven låg till grund för Sexualbrottsutredningens betänkande *SOU 1976:9*. Den politiska visionen om sexuell frihet för individen präglade arbetet med Sexualbrottsutredningen, men den föreställning om våldtäkt som följde med denna vision var inte ny utan fanns representerad i sexualvetenskapen åtminstone sedan slutet av 1800-talet (jfr Bergenheim 2005) och i lagstiftningen sedan ännu längre tillbaka (jfr Ekström 2002 och Jansson 2002). Idén om att kvinnor falskeligen anmäler män för att skydda sig från dåligt rykte, som utpressningsmetod eller som hämnd går så långt tillbaka som till Bibeln genom berättelsen om Potifars hustru (1 Mosebok 37:36, 39:1–20).³¹

Den här typen av långlivade föreställningar kan utifrån ett diskursteoretiskt perspektiv beskrivas som objektiva sanningar. De är uppfattningar som fått ett sådant genomslag i människors medvetande och i en viss könsordning att dess politiska tillblivelseprocess glömts bort (jfr Winther Jørgensen och Phillips 2000:39ff), som att synen på våldtäkt formats i ett sammanhang där kontrollen av den kvinnliga sexualiteten varit en ekonomisk fråga för såväl fadern som den äkta mannen. Det politiska arbetet för sexuell frihet bidrog till att upprätthålla och förstärka den

31 Berättelsen finns för övrigt även i 12:e suran i *Koranen*, liksom ofta konstnärligt gestaltad bl.a. genom en 1800-talsmålning av konstnären Philipp Veit och i en av *Fredmans sånger* (nr 38) av Carl Michael Bellman.

objektiva sanningen om våldtäkt genom de nya kriminologiska förklaringsmodeller som anfördes. I den här delen har jag beskrivit hur den sexualliberala visionen utgjorde ett hinder i förhållande till vilket den könspolitiska artikuleringen formerades, men även den motsatta tolkningen är möjlig. Kanske var det den sexualliberala hegemonin som möjliggjorde den könspolitiska utmaningen?

Jag har redan beskrivit hegemoni som makt genom samförstånd. För att hegemoni ska kunna bildas krävs att fältet och begreppens betydelser är rörliga så att samförstånd kan skapas genom politisk artikulering; genom aktiva val och bortval av synsätt. På ett fält där sanningen framstår som objektiv saknas denna valmöjlighet (Laclau och Mouffe 2008:195). Eftersom samförståndet aldrig är fullkomligt utan kräver ett visst mått av undertryckande av alternativa synsätt ligger själva möjligheten till förändring i hegemonin (Torfing 1999:121). Den alternativa sanningen hotar alltid att utmana hegemonin. Vad sexualradikalerna och sexualliberalerna gjorde med hjälp av Kinsey var att utmana den objektiva synen på sexualiteten och öppna för en politisering. De försköt normalitetsbegreppet bort från den värderande normaliteten mot den statistiska. Det normala var de sexuella handlingar människor vanligen utförde. Den sexualliberala rörelsens nya syn på sexualiteten satte fältet i rörelse. När samförstånd skapades kring visionen om sexuell frihet, genom Sexualbrottsutredningens direktiv och kriminologins tolkningsföreträdare där, blev det tydligt att den objektiva sanningen om våldtäkt var politiskt konstruerad och därmed möjlig att utmana. Dessutom, en normalitet som var statistisk och inte förklarades i termer av moral eller patologi var möjlig att förändra. Människor kunde fås att sluta göra det de vanligen gjorde genom olika samhälleliga sanktioner, varav en var lagstiftningen. Den sexualliberala visionen kan alltså både tolkas som ett hinder och som en förutsättning för den könspolitiska synen på våldtäkt.

Jag har i denna del beskrivit olika sätt att artikulera en politisk vilja – en artikelserie, mediedebatten efter *Expressens* avslöjande och kvinnorörelsens gemensamma manifestation. Gemensamt för dessa könspolitiska utmanande praktiker var att de anpassades efter en rad sakförhållanden som verkade tvingande för hur frågan skulle hanteras. Utmaningen skedde inom fältet i enlighet med dess spelregler, den bröt inte sönder fältet. I viss mening kan detta

tolkas som en förutsättning för det genomslag som det könspolitiska perspektivet fick i förhållande till Sexualbrottsutredningen. Ända infinner sig frågan vad som på längre sikt blev resultatet av dessa artikulationer. Ledde de till någon konkret förändring?

...

Sexualbrottskommitténs direktiv innebar en ideologisk kursändring (*SOU 1981:64:10*). De hade anpassats efter opinionsyttringarna och var klart offervänliga. Bland annat beskrevs det som stötande ur kvinnosynpunkt att rättspraxis tog hänsyn till kvinnans handlande före övergreppet och hennes relation till mannen (*SOU 1982:61:29*). Utredarna skrev att det gällde att ”inpränta att varje människa har rätt till sexuell integritet och att man måste respektera när en annan människa avböjer sexuella inviter. Därmed understöds också det pågående arbetet att skapa ökad jämställdhet mellan könen. Det gäller att göra rent hus med gamla ännu kvardröjande uppfattningar om att kvinnan tillhör mannen och är skyldig att ställa sig till hans förfogande” (*SOU 1982:61:62*). Även de sexualliberala tongångarna var nedtonade. Om det tidigare varit den förlegade sexualmoralen som skulle rensas bort, var det nu de gamla könsstereotyperna. Så långt är det alltså möjligt att tala om en förändring. Men snarare än att se förändringen som en könspolitisk triumf kan den beskrivas som en betydelsemässig förskjutning, delvis till följd av att kvinnorörelsen släppte frågan. I Sexualbrottsutredningen hade företeelsen förståtts som resultatet av den sexuella atmosfär som offret försatt sig i. I det betänkande som Sexualbrottskommittén överlämnade i december 1982 (*SOU 1982:61*) ansågs våldtäkten snarare ha utlösts av en psykisk kris hos gärningsmannen (jfr t.ex. Hedlund, Lundmark och Lundmark 1979, Ekselius 1982, Hedlund m.fl. 1983)³². I stället för en fortsatt politisering av samhällsproblemet våldtäkt återgick det från 1980-talet till att förstås som ett individfenomen, genom den psykologisering som frågan underkastades. Precis som Levin befarat, gled frågan kvinnorörelsen ur händerna både i fråga om tolkningsföreträde och konkreta reformer.

32 Därefter lades en proposition (*Proposition 1983/84:105*) och en ny lag trädde i kraft 1 juli 1984. En viktig förändring var att våldtäktsbegreppet vidgats på tre områden: för att omfatta även homosexuella övergrepp och kvinnors övergrepp mot män, för att innefatta former av sexuellt umgänge som är jämförligt med samlag, såsom oralt eller analt samlag, samt vad beträffar den grad av tvång som krävdes för att det skulle kallas våldtäkt. Inte heller gavs kvinnans handlande före övergreppet någon rättslig betydelse (Bergenheim 2005:350).

...

En konkret könspolitisk vinst var dock synen på offret. Från 1980-talet blev brottsoffret en person med rätt att ställa krav på samhället och att bli bemött med respekt och förståelse (Tham 2001:28)³³. Detta framgick redan av Sexualbrottskommitténs betänkande. Det ansågs ”ovärdigt ett rättssamhälle” att en våldtagen kvinna upplevde rättegången som ytterligare en kränkning (*SOU 1982:61:68*). Även som kvinnofrågor blev kvinnors rättigheter som brottsoffer viktiga. Från slutet av 1970-talet ändrade kvinnorörelsen riktning från den allmänpolitiska, samhällskritiska maktanalysen mot ett intresse för specialfrågor såsom kvinnomisshandel (jfr Wikander 1999:235). Maria-Pia Boëthius artiklar i *Expressen* hade haft betydelse även för detta intresse. Artiklarna hade ”gläntat på locket” till en kvinnofråga som det inte tidigare talats om, mindes kvinnojourkvinnan Cecilia Önfelt. När kvinnor nu började prata med varandra om kvinnomisshandel ”välde informationen fram” (Önfelt 1991:10). Efter debatten bildades kvinnohus runt om i Sverige till stöd för kvinnor som utsatts för övergrepp och våld, först i Göteborg 1976 och därefter i Stockholm (Eduards 2002:81).

Från 1980-talet kom intresset för två skilda offerkategorier – incestoffret och den misshandlade kvinnan – att leva närmast parallella liv. Det politiska arbetet mot kvinnomisshandel kan betraktas som en logisk följd av kvinnorörelsens arbete med att bilda kvinnohus, medan incestproblemet mer hade karaktären av en upptäckt (Mellberg 2002:425). Båda intressefrågorna tog dock avstamp i våldtäktsdebatten. Den kunskap kvinnorörelsen vunnit var viktig för hur den könspolitiska utmaningen av synen på incest och kvinnomisshandel tog form. I avhandlingens återstående två delar kommer dessa båda parallella frågor att följas, först incestproblematiken och därefter frågan om kvinnomisshandel.

33 Tham skriver att ordet brottsoffer dök upp i riksdagstryck redan 1971 men att det var först under andra hälften av 1980-talet som det började användas mer frekvent (Tham 2001:28).

Del 2 INCEST 1982-96

INCEST – KVINNOKAMP ELLER BARNRÄTT?

I mars 1982 medverkade Åsa Britasdotter från kvinnojouren i Stockholm i *TVIs* Studio S-program "En skam utan like". Här hävdade hon att incest var en av manssamhällets dolda varbölder som behövde stickas hål på. Det var inte ett ovanligt fenomen såsom den tidigare forskningen visat, utan ett allvarligt problem som förtigits. Britasdotter ansåg att incest var ett uttryck för könsmakt som grävde djupa klyftor mellan såväl kvinnor och män som, vilket var ännu värre, mellan mödrar och döttrar (*TVI* 2/3 1982). I programmet medverkade även Rädna Barnens barnombudsman Anitha Rönström. Hon betonade vikten av att alltid tro på barnen och ta sig tid att undersöka deras många gånger diffusa och osammanhängande berättelser. Programmet speglade incest såväl utifrån ett könsperspektiv som ett barnperspektiv – perspektiv som båda två utmanade idén om den lyckliga familjen och den gode fadern (jfr Mellberg 2002).

Tidigare hade frågan främst varit ett ämne för rättspsykiatrin. Den vid tiden ledande rättspsykiatern Olof Kinberg författade redan 1943, tillsammans med pionjären inom svensk socialmedicin Gunnar Inge och samhällsforskaren Svend Riemer, boken *Incestproblemet i Sverige*. I denna beskrevs incest som en mycket ovanlig "kuriösitet" och förklarades med psykiska eller intellektuella defekter, trångboddhet och alkoholism (Kinberg, Inge och Rimer 1943:11, jfr Bergenheim 2005:167).³⁴ Boken kom att helt dominera synen

³⁴ Förutom till följd av det samtida psykiatriska perspektivet måste beskrivningen av incest som en kuriositet förstås mot bakgrund av Kinbergs sympatier för den sexualradikala visionen (jfr Kinberg 1934a:67ff), en vision som, vilket jag beskrivit i avhandlingens föregående del, riskerade att försvåras av uppgifter som sexualbrottens vanlighet.

på incest i Sverige för lång tid framöver (jfr Kinnmark i *Tidskrift för kriminalvård* nr 2 1948 och Gerle i *SOU 1953:14*). I rättspsykiatern Yngve Holmstedts sakkunnigutlåtande i Sexualbrottsutredningens betänkande (*SOU 1976:9*), påminde beskrivningen starkt om den i *Incestproblemet i Sverige* även om den, vad beträffar människosynen, mest besvärande 1940-talsterminologin var bortrensad. Företeelsen ansågs fortfarande mycket ovanlig och synen på förövarna var att de var avvikare. Vid sidan av det rättspsykiatriska perspektivet var synen på incest, liksom på våldtäkt, starkt influerad av den sexualliberala visionen, i det att övergreppen inte nödvändigtvis ansågs skadliga för barnen. Förövarna var harmlösa äldre män som bjöd på godis och barnens eventuellt negativa upplevelser förklarades med kulturell betingning. De hade till följd av överdriven sexualmoral fått lära sig att vara rädda för dessa situationer. Under hela 1970-talet förekom dessutom föreställningen om att det var flickorna själva som agerat förföriska initiativtagare till den sexuella aktiviteten med vuxna män (Mellberg 2002:428ff).

Från början av 1980-talet skedde en viss uppluckring av det bagatelliserande synsättet. Det skedde ett skifte från en tigandets diskurs till en talandets diskurs (Mellberg 2002:425). Frågan var inte stor i Sverige vid den här tiden, men det fanns ett växande intresse. Nybildade Stödgruppen för incestoffer hade i oktober 1981, på initiativ av Åsa Britasdotter, anordnat en tribunal på kvinnohuset i Stockholm (Britasdotter och Stövling 1982:12). RFSU:s Erik Centerwall hade skrivit omfattande artiklar om incest i *RFSU-bulletinen* 1980 (nr 6-7) och i *Ottar* 1981 (nr 4). Professionella tidskrifter som *Läkartidningen* och *Socialmedicinsk tidskrift* rapporterade, om än i liten utsträckning, från internationella konferenser om barnmisshandel och sexuella övergrepp (t.ex. nr 30-31 1981 respektive nr 1 1982) och på Barn- och ungdomspsykiatriska kliniken vid St. Görans sjukhus hade ett forskningsprojekt initierats (jfr Lindblad 1989:10). Även i Sexualbrottskommitténs betänkande *Våldtäkt och andra sexuella övergrepp* (*SOU 1982:61*) antydde ett nyväckt intresse för frågan och utredarna skrev att det fanns starka indicier för att dessa övergrepp var vanligare än man tidigare trott (*SOU 1982:61:80*). På andra håll i västvärlden, framförallt i USA, hade incest redan blivit en könspolitisk fråga och en rad feministiska

böcker i ämnet hade utkommit.³⁵

Ett sätt att beskriva intresset för frågan vid början av 1980-talet är att se det som en dold opinion. TV-programmet ”En skam utan like” (TV1 2/3 1982) blev sannolikt den utlösande faktor som ”öppnade” opinionen i Sverige (se Strömbäck 2000:96). För första gången problematiserades incest för en bredare allmänhet, både vad beträffar dess innebörd och omfattning (jfr Martens 1989:16). Programmet blev startpunkten för den långdragna så kallade ”incestdebatten”. Det satte ”massmediabollen” i rullning och öppnade för en ökad ”problemmedvetenhet” kring incest (Gill-Wettergren och Gill 1985:62). Härefter blev frågan central på många olika fält och skulle inte upphöra att vara så förrän drygt femton år senare. I den här delen av avhandlingen behandlas i fyra kapitel denna ökade problemmedvetenhet; de femton år (1982–96) av mer eller mindre konstant debatt om incest som programmet blev inledningen till i Sverige.³⁶

Beteckningen incestdebatten innebär att ett komplext historiskt förlopp förenklas på ett inte helt rättvist sätt; det var inte fråga om en avgränsad debatt. Begreppet fyller dock en beskrivande funktion då synen på företeelsen präglades av antagonism. Det sätt på vilket frågan artikulerades öppnade för möjligheten att debattera snarare än diskutera. Som problem förstärkte ämnet tydliga politiska meningsskiljaktigheter och polariseringar även i förhållande till mer generella teman såsom rättssäkerhet, vetenskaplighet, professionalitet och byråkrati. Denna antagonism

35 Hacking daterar incestfrågans könspolitisering i USA till den 17 april 1971 då Florence Rush talade inför New York Radical Feminists Conference om ämnet, men först 1977 väckte frågan ett bredare intresse (Hacking 2000:183). Förutom Susan Brownmillers bok *Against Our Will* (1975), som även behandlade incest, hade en rad böcker utkommit: socialpsykologen Sandra Butlers *Conspiracy of Silence* (1979), socialarbetaren Florence Rushs *The Best Kept Secret* (1980) och psykiatern Judith Lewis Hermans *Father-Daughter Incest* (1981).

36 Genomgående används här termen incest trots att den idag vanligare benämningen sexuella övergrepp mot barn tydligare framhäver att problemet är mångfacetterat. Anledningen till detta är framförallt att det var intresset för incest, alltså de övergrepp som skedde inom familjen som var nytt vid den här tiden och att det var detta begrepp som användes inledningsvis i debatten. Efterhand kom debatten att omfatta övergrepp utförda av andra än fadern. Innebörden i min användning av begreppet är inte strikt avgränsad till övergrepp inom familjen utan det omfattar den flytande eller a priori betydelse det tillskrivits under perioden. Ofta tenderar även våldtäkt att blandas in.

innebar i praktiken att olika grupperingar i samhället redan från tidigt 1980-tal inledde arbetet med att göra frågan till sin.³⁷

...

Detta första kapitel är tudelat och följer två aktörer – kvinnojournalistkvinnan Åsa Britasdotter och Barnombudsmannen Anitha Rönström – vilka lämnade delvis parallella spår i debatten; spår av incest som kvinnofråga respektive som barnrättsfråga. Här studeras hur dessa aktörer utifrån skilda subjektspositioner och politiska agendor definierade problemet och i stort sett samtidigt använde frågan för att initiera två olika sociala rörelser. Centralt i kapitlet är de retoriska verktyg som användes för att åstadkomma detta. I dess första del utgår jag empiriskt ifrån Åsa Britasdotters agerande för att frammana incest som kvinnofråga.³⁸ Materialet utgörs av intervjuer i TV och dagstidningar, intervjuer och egna artiklar i kvinnopolitiska tidskrifter, boken *Incest. Dotterrätt mot patriarkatet*, som hon skrev tillsammans med Britta Stövling (1982), samt ett kursmaterial för grundkurser om incest, skriften *Incest – ett brott vi kan stoppa och förebygga* (Britasdotter 1983). Jag undersöker hur Britasdotter använde frågan i ett större könspolitiskt, samhällsförändrande projekt.

I kapitlets andra del följs på motsvarande sätt Anitha Rönströms agerande. Rönströms syfte var att framställa företeelsen som en barnfråga med krav på kraftfulla och snabba politiska ingripanden. Till sin hjälp hade hon en Sifundersökning som genomfördes för Rädda Barnens räkning 1983, vilken utgör det empiriska materialet. På ett övergripande plan studeras en parallell opinionsbildningskamp om vad som var viktigast – snabba räddningsinsatser för utsatta barn eller långsiktigt arbete mot kvinnoförtrycket i samhället.

37 Frånsett kampen om tolkningsföreträdare så har intresset för incest hållits vid liv under denna långa period genom en rad uppmärksammade rättsfall som exempelvis styckmordet på Catrine da Costa, ett fall som i stor utsträckning kom att handla om incest. För mer om detta infekterade brottsmål jfr t.ex. Olsson 1990, Lindberg 1999 och Borgnäs 2003.

38 Britasdotter inte var den enda som vid den här tiden anlade ett kvinnoperspektiv på incest (jfr även t.ex. Britta Rings artiklar i *Vi människor* nr 2-3 1982, Eva Ekselius bok *Väld mot kvinnor*, 1982 eller Renée Höglins bok *Skändad*, 1982), men hon framstår som den mest målmedvetet politiskt engagerade i frågan, varför hon i min avgränsning fått representera detta perspektiv.

Samhällets dolda varböld

Åsa Britasdotter var en av dem som medverkade i ”En skam utan like” (TV1 2/3 1982). Skillnaden mellan hur Britasdotter avslöjade incest i TV1 1982 och hur Boëthius skrev om våldtäkt i *Expressen* 1976, var att det i fråga om våldtäkt fanns något konkret att reagera mot – Sexualbrottsutredningen. Incestdebatten saknade en dylik upphängning. Ändå fanns det vid den här tiden, till följd av våldtäktsdebatten, ett politiskt sammanhang där det var möjligt att formulera incest som problem. Intresset för kvinnor som brottsoffer hade ökat (jfr Tham 2001) och lett till att kvinnor, så även Britasdotter, upplevde gemenskap i offeridentiteten, inte utanförskap.

Britasdotter hade efter samtal med misshandlade kvinnor på kvinnojouren i Stockholm insett att den privata erfarenheten av incest var någonting hon delade med många andra. Hon var inte ensam om sin upplevelse som incestoffer (*Hertha* nr 1 1983). Hon var dessutom en av flera vid denna tid för vilka det könspolitiska intresset uppkommit ur den egna offerpositionen, som talade i egen sak.³⁹ För Boëthius hade det varit viktigt att framhäva avsaknaden av erfarenhet som våldtäktsoffer som ett argument för rätten att uttala sig i frågan. För Britasdotter var det tvärtom i egenskap av offer för incest som hon agerade. Den politiska drivkraften var explicit subjektiv och inte förrent objektiv; privat inte professionell.

I *Studio S* hade Britasdotter betonat att en av de allvarligaste konsekvenserna av incest var att den grävde djupa klyftor mellan mödrar och döttrar samt försvårade kvinno solidariteten. Vanligt var att dottern efter att övergreppen avslöjats förmådde förlåta fadern hans övergrepp men inte modern hennes bristande skydd. De utsatta kvinnornas ilska riktades mot kvinnor som grupp, mot mödrarna och mot dem själva istället för mot förövaren, fadern. För Britasdotter var detta ett uttryck för manssamhällets härskartekniker: genom att fadern osynliggjordes i sin roll som föröware förblev han

39 Att tala utifrån sin offerposition var någonting nytt vid den här tiden till följd av den nya syn på offret och offrets rättigheter som kritiken mot sexualbrottsutredningen lett till (se föregående kapitel, jfr Tham 2001). Jag återkommer till kvinnohusens och kvinnojourernas betydelse för den gemensamma offeridentiteten som politisk drivkraft i del tre om kvinnomisshandel.

okomprometterad medan de egentliga offren, kvinnorna, fick att slåss mot varandra och därmed mot sig själva (Britasdotter och Stövling 1982:152). En viktig målsättning i de stödgrupper Britasdotter ledde på kvinnojouren var därför att skuldbördan förflyttades dit den egentligen hörde hemma – till fadern/mannen – så att klyftan mellan mor och dotter kunde överbryggas och kvinnosolidariteten stärkas. Britasdotter hoppades att kvinnorna genom terapin i stödgrupperna insåg de gemensamma könspolitiska mönstren i deras privatiserade upplevelser och därför ville arbeta aktivt politiskt mot incest (a.a. s. 177ff).

Britasdotters drivkraft som aktör begränsades därmed inte till en strävan efter upprättelse för egen del. Beskrivning av incest som en manssamhällets ”dolda varböld” (*TV1 2/3 1982*) tyder på att hon såg företeelsen som ett uttryck för någonting större och mer genomgripande än enskilda fall av sexuella övergrepp – som det synliga tecknet på ett i övrigt osynligt problem.⁴⁰ Föreställningen att incest inte bara var den enskilde mannens övergrepp mot sin dotter utan ett utslag av manssamhällets strukturella våld mot kvinnor var central i hennes perspektiv (*Kvinnotidningen Q* nr 1 1982). Med varbölden som metafor frammanade hon bilden av incest som symptomet på ett politiskt könsförtryck. Frågan blev härigenom inte bara ett allvarligt problem för de kvinnor som utsatts för övergrepp utan kunde fungera som ett könspolitiskt verktyg för att synliggöra och konkretisera detta förtryck. Symptomet – incesten – var beviset för att sjukdomen – könsförtrycket – verkligen existerade. Britasdotter använde frågan som en plattform utifrån vilken könsordningen kunde utmanas samtidigt som hon arbetade aktivt mot övergreppen. Hennes vision var att utnyttja problematikens samlande potential och göra ämnet till en fråga för en enad kvinnorörelse, med framgången från våldtäktsdebatten i minnet (Britasdotter och Stövling 1982:8).

För att konstruera en grupp med kollektiv världsbild och göra den till en politisk maktfaktor krävs medvetet arbete, konstaterar Bourdieu (Bourdieu 1996:218). På liknande sätt beskriver Laclau och Mouffe hegemonin som uppbyggd kring ett samförstånd skapat

⁴⁰ Talet om incest som en varböld kan tyckas paradoxalt; trots att Britasdotter genom sitt samhällsperspektiv vände sig mot den patologiserande synen på incest som var rådande bl.a. hos Kinberg, Inge och Riemer 1943, beskrev hon ändå företeelsen i medicinska termer.

av aktivt undertryckande av alternativa sanningar och hävdar att hegemoniska övergångar är helt beroende av politisk artikulering (Laclau och Mouffe 2008:26). Britasdotters agerande kan tolkas som ett försök att aktivt skapa en kvinnorörelse för incestfrågan. För att lyckas med detta gällde det för henne, på samma sätt som för *Aurora* under våldtäktsdebatten, att skapa tolkningsföretråde för den könspolitiska synen på incestproblemet genom kvinnorörelsens samförstånd; att bilda hegemoni i incestfrågan.

Det är viktigt att komma ihåg att utgångspunkten för denna långsiktiga könspolitiska vision var vuxna kvinnors minnen av övergrepp i barndomen och inte övergrepp som skedde i nuet. Kvinnofrågan incest var som samhällsproblem betraktat något helt annat än barnfrågan. De konkreta behoven för kvinnorna var långsiktiga snarare än akuta. Kvinnorna hade undkommit förövaren och preskriptionstiden för den brottsliga handlingen hade vanligtvis gått ut. Det var inte bråttom. Incest som kvinnofråga krävde inte snabbhet i agerandet.

Incest – en legitim kvinnofråga

En social rörelse bygger inte bara på de individuella aktörernas erfarenheter utan tar lärdom av tidigare rörelser (Eyerman och Jamison 2005:61). Incestdebatten ska förstås som någonting som skedde *efter* våldtäktsdebatten. Britasdotter hade hela våldtäktsdebattens könspolitiska utmaning i ryggen, något hon utnyttjade som en retorisk fördel. ”Det har rått en tystnadens konspiration kring incest. Liksom tidigare kring våldtäkt och kvinnomisshandel. När vi börjar studera detta problem och brott, och befriar oss från manssamhällets enögda perspektiv och forskning, förstår vi varför. Nu har vi brutit tystnaden och börjat tala med varandra. Börjat genomskåda härskarteknikerna: skam, skuld, våld eller hot om våld, eller osynliggörande, som fått oss att tro att alla var vi ensamma om detta i världen, fått oss att från tidig barndom förlora vår självkänsla. Nu bygger vi upp den tillsammans” (Britasdotter 1983:3). Genom att koppla begrepp som enögdhed, osynliggörande och forskning till manssamhället frammanades den motpol gentemot vilken det egna genomskådandet och brytandet

av tystnaden i frågan kunde positioneras. Under våldtäktsdebatten hade Sexualbrottsutredningen fungerat som slagträ. Här målades bilden av motståndaren upp retoriskt för att möjliggöra liknande känslor av samförstånd som då. Britasdotter erbjöd incestfrågan som ytterligare en konkret utgångspunkt för kvinnorörelsens arbete. Erbjudandet presenterades retoriskt som ett val mellan det osynliggörande och det genomsådande, annorlunda uttryckt mellan att se eller fortsätta att blunda.

Britasdotter var inte bara en av dem som väckte frågan i Sverige. Hennes agerande innebar en medveten praktik för att värva kvinnorörelsen; en praktik kan jämföras med Auroras agerande i våldtäktsfrågan även om den för Britasdotters vidkommande var mer retorisk än konkret. Formuleringen ovan kan ses som opinionsbildning i begreppets dubbla bemärkelse; hon såväl värvade som bildade. Detta intryck förstärks ytterligare av att citatet är hämtat från ett kursmaterial till ”grundkurser kring incest” som riktade sig bland annat till kvinnogrupper (a.a. s. 2). Britasdotter ville både utbilda kvinnorörelsen i rätt förståelse av incestfrågan – en som hade ”genomsådat härskarteknikerna” – och värva kvinnorörelsen för frågan – till att arbeta ”tillsammans”. Med andra ord, incest skulle göras till såväl en kvinnofråga som en könspolitisk fråga (*Kvinnotidningen Q* nr 1 1982).

Britasdotter var tveksam till incestbegreppet, som hon menade konnoterade en situation med två aktiva delaktiga parter. Hon använde det, men motvilligt. Ett begrepp som bättre beskrev problemet var Susan Brownmillers ”fadersvåldtäkt”. Däri rådde inga tvivel om vad det egentligen handlade om – en faders våldtäkt på sin dotter (Britasdotter och Stövling 1982:87). Andra sätt att beteckna incest, som att se företeelsen som en annan form av barnmisshandel, förminskade problemet och dolde dess könsinriktning, ansåg Britasdotter (a.a. s. 8). För kvinnofrågan incest, var fadersvåldtäkt en bra beskrivning. Dessutom underlättade denna utgångspunkt framställningen av incest som ett allvarligt och skadligt problem värt att kämpa emot. De flesta forskare som intresserade sig för ämnet vid den här tiden var, oberoende av utgångspunkt och disciplinär tillhörighet, överens om att incest vanligtvis inte gick så långt som till samlag. Detta gjorde inte problemet mindre allvarligt

utan bidrog tvärtom till att det tog längre tid innan övergreppen avslöjades. Övergreppen ansågs kunna pågå under många år genom en rad andra sexuella handlingar som barnet antingen tvingades bevittna, utföra eller själv utsattes för (jfr t.ex. Finkelhor 1979). Trots denna konsensus var övergreppens våldtäktsliknande beståndsdelar ett viktigt inslag i Britasdotters beskrivning. Incest handlade om "[b]rustna analöppningar, sönderslitna slidor, svårighet att kontrollera uttömningar, främmande föremål i anus och slida, genomborrade anal- och slidväggar, dödsfall på grund av syrebrist, kronisk tilltäppthet på grund av gonorrhé i tonsillerna" (Britasdotter och Stövling 1982:65). Övergreppet beskrevs rent fysiskt som en våldtäkt, något som bidrog till att frammana bilden av fadersvåldtäkten. Avsikten var att göra incest till en legitim kvinnofråga i bemärkelsen *så viktig* att kampen fick ske på bekostnad av annat, både av andra kvinnofrågor och av andra för kvinnorna viktiga åtaganden utanför det politiska engagemanget. Våldtäkt hade bevisligen varit tillräckligt viktigt för att väcka kvinnorörelsens engagemang sex år tidigare, varför inte även fadersvåldtäkten?

Erfarenheten som incestoffer var, trots stora mörkertal, inte en erfarenhet som delades av flertalet, i synnerhet inte övergrepp av den typ Britasdotter beskrev. Detta kan ha försvårat för möjligheten att göra incest till en kvinnofråga. För att väcka kvinnorörelsens intresse krävdes att frågan översattes till någonting alla kvinnor kunde känna igen sig i; att företeelsen normaliserades. Detta gjorde Britasdotter genom att placera incest på samma "skala" (om än "ytterst") som andra uttryck för bristande jämställdhet och manlig överordning. "Incestuösa övergrepp ligger ytterst på en skala som visar både manligt missbruk och samhällets overseende" (a.a. s. 105). Hon liknade företeelsen vid vanligt kvinnoförtryck – något som alla kvinnor i en eller annan form erfarit – i stället för att beskriva det som ett ovanligt uttryck för en sexuell avvikelse. Skillnaden mellan incest och, säg, kvinnligt dubbelarbete gjordes här till en gradskillnad, inte en artskillnad. Män som förgrep sig på sina döttrar var inte män med avvikande sexualitet, de var vanliga män och fäder. Målet med deras handlingar var inte sexuell tillfredsställelse utan maktutövning, samma maktutövning som även tog sig uttryck i löneskillnader (a.a. s. 108). Att på detta sätt använda analogier för att knyta samman

det okända med det kända är ett vanligt retoriskt verktyg (Brante 1984:146). Britasdotter skapade mening genom att koppla samman företeelser som betydelsemässigt inte nödvändigtvis hängde ihop, i det här fallet incest med bristande jämställdhet. Hon skapade vad Laclau och Mouffe kallar ekvivalenskedjor. Förhoppningen var att kvinnor härigenom fick lättare att ta till sig problemet och göra det till en kvinnofråga. Det kan även ses som ett försök att skapa samtycke i förhållande till det egna perspektivet – att bilda hegemoni.

Tystnadens konspiration och skyldiga mödrar

Vetenskap fungerar ofta som ett legitimerande verktyg, men för Britasdotter fyllde den en annan funktion. Den framställdes inte som en symbol för upplysthet utan var en fördunklande praktik med vilken skilda samhälleliga företeelser doldes och könsordningen upprätthölls. Britasdotter menade att vetenskapen medverkat i den ”tystnadens konspiration” som undanhållit sanningen om incest (Britasdotter och Stövling 1982:64).

Britasdotter ansåg att både Kinsey och Freud medvetet hade ignorerat alla tecken på sexuella övergrepp som framkommit i deras forskning och därmed sopat hela problematiken under mattan. Freud hade i sin psykoanalytiska praktik mött kvinnor som gång på gång berättat om faderns sexuella närmanden, men valt att förklara deras påståenden som önskedrömmar och sexuella fantasier. På detta antagande byggde han sedan hela Oidipusteorin. Kinsey hade i sina undersökningar funnit att sexuella övergrepp mot barn var mycket vanliga, men, av rädsla för vilka konsekvenser dessa resultat kunde få för det sexualliberala projektet, valt att, även han, tolka barnens berättelser som fantasier (a.a. s. 64). Dessa båda vetenskapsmän fick för Britasdotter, liksom för många andra efter henne, personifiera tystnadens konspiration.⁴¹ De blev symboler för hur vetenskap användes för att garantera manliga rättigheter. Det

⁴¹ Detta är i själva verket ett centralt tema i berättelsen om incest hos såväl Britasdotter som en lång rad debattörer och forskare både före och efter henne (jfr t.ex. *RFSU-bulletinen* nr 6-7 1980, Finkelhor 1979:8f, Britasdotter och Stövling 1982:64, Rush 1980:82, Herman 1981:9f, Dahlström-Lannes 1990:16, Winding 1986:19 och Akselsdotter 1993:17f).

som tidigare skrivits om incest var, hävdade Britasdotter, en produkt av manssamhället. De så kallat ”neutrala” vetenskapliga perspektiven var i själva verket mansorienterade (*Kvinnotidningen Q* nr 1 1982).

Konspirationen upprätthölls genom tystnad och förtigande och skulle bekämpas genom att omtalas. Kunskap i incestfrågan skulle spridas inte med hjälp av vetenskapen utan, menade Britasdotter, genom att det bildades en gemenskap av kvinnor som talade med varandra (*Hertha* nr 1 1983). Förutom att kritiken av Freud och Kinsey innebar en utmaning av de dominerande på fältet, lämpade sig berättelsen om tystnadens konspiration väl som retoriskt verktyg för att frammana bilden av *dom*. Vetenskapsmännen fick fungera som någonting ett tänkt *kvinnorörelsevi* kunde ta spjörn emot.

...

Britasdotter positionerade sig även mot ett samtida vetenskapligt perspektiv som i USA uppstått parallellt med det könspolitiska – det så kallade familjesystemsperspektivet (jfr Finkelhor 1979:2). I Sverige hade familjesystemsperspektivet vunnit visst gehör i praktikerkransar – bland medicinare, psykologer och socialarbetare – även om kunskapsläget även där till en början präglades av en stor osäkerhet kring hur incest skulle förstås (jfr t.ex. *Läkartidningen* nr 30-31 1981, *Socialmedicinska tidskrift* nr 1 1982 och *Psykisk hälsa* nr 2 1982). Tidigt, redan 1979 respektive 1982, översattes perspektivets främsta företrädare Ruth S. Kempes och Henry C. Kempes bok *Barnmisshandel* liksom psykiatern Blair Justices och psykologen Rita Justices bok *Incest – det okända brottet*.⁴² I den mån incest alls var ett fenomen i Sverige innan Britasdotter framställde det som ett könspolitiskt problem ansågs det vara ett familjesystemsfenomen.

Enligt Justice och Justice var det inte de sexuella handlingarna i sig som var skadliga utan den dysfunktionella familjesituationen som helhet (Justice och Justice 1982:186). Fokus låg på relationerna mellan de inblandade och liknade härigenom den föreställning om att våldtäktsoffret medverkat till sin egen viktimisering, som diskuterats i avhandlingens föregående del. Skillnaden var att medan offret ansågs ha forcerat fram våldtäkten så var det enligt

⁴² Den feministiskt influerade vetenskapliga litteraturen från samma tid, som nämnts tidigare, översattes däremot inte, vare sig då eller senare. Inte heller översattes den bok som av många anses vara det första standardverket om incest, David Finkelhor's doktorsavhandling från 1979, *Sexually Victimized Children* (jfr Hacking 2000:186).

familjesystemsperspektivet modern som forcerade fram incesten.⁴³

Intresset för familjen som ett system av inbördes relationer och handlingar försköt skuldfrågan. Ansvar för övergreppen delades upp mellan familjemedlemmarna med konsekvensen att faderns/förövarens ansvar minskade i samma utsträckning som dotterns/offrets och moderns ökade. Kempe och Kempe hade aldrig stött på någon ”oskyldig mamma” i samband med incest utan såg moderns underlåtenhet att ingripa som en aktiv iscensättning för att slippa ”rollen som hustru”, det vill säga slippa ha samlag med sin man (Kempe och Kempe 1979:66). Modern gav både mannen och dottern budskapet att hon var beredd att överge sin roll genom att se till att alltid vara trött och utsliten, hålla sig borta från hemmet genom att arbeta onödigt mycket eller på annat sätt ägna sig åt ”egna saker” och sedan komma hem och vara ”ur stånd” att tillmötesgå mannens sexuella önskemål (Justice och Justice 1982:84f). Den moder som tillät och understödde en nära relation mellan far och dotter möjliggjorde incest (*Psykliska hälsa* nr 2 1982)⁴⁴.

Moderns skuld var enligt detta synsätt resultatet av medvetna val, medan faderns skuld var omedveten och omöjlig att förutse. Mannen var enbart en känslomässigt undernärd och kärlekstörstande individ som saknade förmågan ”att kontrollera impulser i sådana situationer där incest är en frestelse” (*Psykliska hälsa* nr 2 1982:104f). Utan ”provocerande manövrer från dotterns sida, inga avståndstaganden från hustrun, inga speciella spänningar i mannens arbetsmiljö skulle mannen kanske inte ens komma på tanken att sexuellt närma sig sin dotter”, menade Justice och Justice (1982:99). Mannen kunde inte avkrävas ansvar för sina handlingar, de var endast en konsekvens av omständigheter skapade av bland andra dottern och hustrun. Detta upprörde Britasdotter. Varför var det kvinnans uppgift att ta ansvar för den manliga sexualiteten och inte mannens, frågade hon? ”Vi kan aldrig stoppa och förebygga incestbrott om mödrar ska tvingas

43 En del av dessa tankar fanns representerade i Sverige redan i Kinberg, Inge och Riemers *Incestproblemet i Sverige* (1943). Även här ansågs hustrun, genom ett sexuellt avvisande förhållningssätt, kunna vara en utlösande faktor (Bergenheim 2005:167).

44 Denna syn på moderns roll i incestfamiljen var inte unik för familjesystemsperspektivet. Även hos Kinberg talades om den undermåliga hustrun (Mellberg 2002:452f). Mellberg lyfter även fram ett sentida svenskt exempel på föreställningen om att mor och dotter så att säga kommer överens om att ställa upp på mannens önskingar för att hålla familjen intakt – terapeuterna Gunilla Lundmark och Elisabeth Sandler som i artikel ”Mammor till incestoffer – erfarenheter från gruppsykoterapi” i *Psyklisk hälsa* nr 3 1992 (Mellberg 2002:456).

bevaka och kontrollera fäder, sluta arbeta, vakta fäder för att slippa bli anklagade för medansvar” (Britasdotter och Stövling 1982:172).

Centralt hos både Kempe och Kempe och Justice och Justice var en underliggande civilisationskritik, att det var samhällsförändringarna och de rollförskjutningar som försvagat familjen, som hade öppnat för den här typen av problematik (Justice och Justice 1982:14f). Incest var en följd av ”den hyperstressade och överstimulerade atmosfären i dagens samhälle” i kombination med nyheter som ”p-pillret, ökad kunskap om och bruk av preventivmedel, kvinnornas krav på jämställdhet och tillfredsställelse i sexuella relationer” samt den allmänna sexualiseringen i samhället (a.a. s. 12ff). Britasdotter menade att det i stället var det motsatta förhållandet som orsakade incest: det dolda och hemliga som var en viktig beståndsdel i den omoderna patriarkala kärnfamiljen. Familjen var ett stängt rum där familjemedlemmarna inrättat sig i privatlivets helgd och där ingen utomstående ingrep (Britasdotter och Stövling 1982:144).

I en svensk jämställdhetskontext måste familjesystemsperspektivet ha tett sig strängt reaktionärt. Allt det som den svenska kvinnorörelsen kämpat för under 1970-talet – preventivmedel, jämställdhet och sexuell tillfredsställelse – framställdes som förutsättningen för incest. Lösningen var en återgång till traditionella könsroller, för kvinnornas vidkommande en återgång till hemmet, någonting som måste ha upplevts som oerhört provocerande för de kvinnor som precis lämnat hemmet tack vare införandet av barnomsorgen. ”Ska kvinnor förhindras att ha en egen inkomst, nå självständighet, för att de inte vågar lämna barnen hemma med fadern? Flera familjeorienterade böcker som översatts till svenska är rena katastrofen, för under ytan ligger fingervisningen: Kvinnor, åter till hemmet!”, skrev Britasdotter (a.a. s. 166). Familjesystemsperspektivet fungerade som ett retoriskt verktyg i Britasdotters opinionsbildning; dels som någonting konkret att ta spjörn emot, dels som ett sätt att skrämja kvinnorörelsen till handling.

Britasdotter kunde genom att påtala skuldbeläggandet av modern inom familjesystemsperspektivet avslöja ytterligare en viktig beståndsdel i det manssamhälle hon strävade efter att utmana – modersföraktet. Som ett sätt att värva kvinnorörelsen till incestfrågan var det retoriskt viktigt för Britasdotter att befria modern från skuld.

Var det någonting som många kvinnor hade erfarenhet av så var det av moderskap med de ansvarskänslor detta innebar.

En social rörelses framgång är avhängig av de individuella aktörernas förmåga att kreativt bruka strategier och taktiker, de etablerade politiska institutionernas gensvar och hela den sociala formationens villighet att inkorporera eller avfärda rörelsens budskap (Eyerman och Jamison 2005:60). Trots Britasdotters aktiva arbete för att skapa samstämmighet kring det könspolitiska perspektivet och göra incest till en kvinnofråga fick varken hon eller problemet i sig någon större respons inom kvinnorörelsen. Utöver några korta recensioner och intervjuer i tidskrifter som *Kvinnobulletinen* (nr 5 1985), *Hertha* (nr 1, 2, 3 1983) och *Kvinnotidningen Q* (nr 1 1982) gavs frågan inget utrymme. Tvärtom fanns exempel på att det könspolitiska perspektivet i incestfrågan upplevdes som någonting negativt. En social rörelse är inte alltid progressiv utan kan lika gärna ta ett steg tillbaka (Eyerman och Jamison 2005:62). ”[F]inns det inte risk, att vi i skildringarna av dessa kvinnohelveten piskar upp ett manshat, som i sin tur av opinionstaktiska skäl kommer att avspegla sig i lagstiftningen? Kommer vi inte att delta i ett vedergällningsskeende där risken finns att männen förödmjukas och skamstämplas på samma sätt som vi själva blivit det?” (*Kvinnobulletinen* nr 2-3 1983).⁴⁵

Det är svårt att avgöra om det var brister i Britasdotters retorik, en ovillighet hos kvinnorörelsen att göra problemet till sitt eller någonting helt annat som bidrog till att incestfrågan inte blev den kvinnofråga som våldtäkt blev. En bidragande förklaring är troligtvis att Britasdotters engagemang i tid sammanföll med två uppmärksammade våldtäktsmål – den så kallade fotbollsvåldtäkten i Norrköping och ett fall i Uppsala där en kvinna dödats av våldtäktsmannen. Kvinnorörelsen hade i båda dessa fall framgångsrikt engagerat sig till kvinnornas försvar och i Uppsalafallet hade kvinnan friats. I efterhand hade dock framkommit uppgifter som talade emot kvinnornas berättelser, vilket fick negativa konsekvenser för kvinnorörelsen. Hela ämnet avfärdades därefter ”med generade sidoblickar” (*Kvinnobulletinen* nr 2-3 1983, jfr *Gaudeamus* nr 10

⁴⁵ Bakgrunden till debattartikeln i *Kvinnobulletinen* var en artikel av Jan Guillou i studenttidningen *Gaudeamus* (nr 10 1982) där han bl.a. kritiserade Britasdotters och Stövlings bok. Jag återkommer till denna artikel i incestdelens sista kapitel.

1982). Möjligen innebar dessa erfarenheter att sexualbrottsfrågan var besvärande för rörelsen vid den här tiden. Den huvudsakliga förklaringen menar jag dock har att göra med att det könspolitiska perspektivet kom att överskuggas av ett annat och ännu mer känslomässigt viktigt perspektiv, nämligen barnrättsperspektivet. Ofta när det gäller kvinnors politiska engagemang tenderar kampen om en generell samhällsförändring att skjutas upp av andra, till synes viktigare och således mer legitima politiska frågor. I fråga om incest fanns en grupp vars rättigheter och omsorger för kvinnors vidkommande var långt viktigare än kvinnorna själva, nämligen barnen.

Incest och barnperspektivet

Ett år efter det att ”En skam utan like” visats i TV, i februari 1983, uppmärksammade barnrättsorganisationen *Rädda Barnen* incest under sina så kallade *Barndagar* i Stockholm (*Barnombudsmannen* 83/84). Intresset för frågan var stort bland dem som arbetade med barn. *Expressen* skrev: ”Rädda Barnen drog så fulla hus i går att det liknade en popgala eller landskamp. Ämnet var barn och sex. 1 200 ’barnarbetare’ fyllde bänkarna. Tjejer mest, i glada kläder, och som utropstecken i raderna en och annan likadan man. De som inte ens fick ståplats lade sig på scenen vid föreläsarnas fötter” (*Expressen* 17/2 1983). Utgångspunkten var av förklarliga skäl ett barnperspektiv, inte ett könsperspektiv.⁴⁶ Valet av tema för dagen var föranlett av en Sifundersökning som organisationen låtit göra där över tusen kvinnor och män mellan arton och sjuttio år tillfrågats om deras erfarenheter av sexuella övergrepp i barndomen. Undersökningen visade att en av tio kvinnor och en av trettio män utsatts för sexuella övergrepp som barn, siffror som uppfattades som mycket höga (*Barnombudsmannen* 83/84:81). De frågor som ställts hade gällt en rad olika handlingar – allt från sexuella förslag, kyssar, kramar och smekningar som utförts på ett sexuellt sätt, till att ha tvingats se någons, eller själv tvingats visa sitt, könsorgan, ha utsatts för olika former av sexuella beröringar eller olika typer av samlag (a.a. s. 82ff).

⁴⁶ Rädda Barnen och Anitha Rönström var inte ensamma om att utgå ifrån ett barnperspektiv. Nämnas bör även Barnens rätt i samhällets, BRIS, engagemang i frågan genom dess ordförande juristen Lena Feuk som var en viktig aktör under hela perioden.

Resultatet visade att majoriteten av övergreppen inte lett till samlag utan oftast stannat vid ”sexuella smekningar, blottade könsorgan och att barnet tvingats blotta sig själv” (*Dagens Nyheter* 23/3 1983).

Siffrorna en av tio kvinnor respektive en av trettio män var delvis ett resultat av en utvidgning av våldets gränser i jämförelse med det kriminaliserade området, vilket framgår av den efterföljande debatten.⁴⁷ Utvidgningen väckte starka reaktioner. Vad var incest egentligen? Kunde vad som helst räknas som övergrepp? Skulle faderliga kramar bestraffas? Hur skulle detta påverka relationen mellan fäder och döttrar? Skulle barnen tvingas växa upp utan kärlek till följd av att föräldrarna var rädda för anklagelser? Skulle en pappa inte längre kunna byta blöja på sin dotter utan att samhället lade sig i hur det gick till (jfr t.ex. *Svenska Dagbladet* 6/6 1983)? De oroliga frågor som Rädda Barnens undersökning väckte visar att utvidgningen av våldets gränser utmanade föreställningar om mäns rättigheter mer konkret än vad Britasdotters könspolitiska, men mer teoretiska analys gjort. Att ifrågasätta fädernas goda intentioner stred mot den jämställdhetspolitiska synen på faders rättigheter i förhållande till sina barn. Att koppla samman faderskap och övergrepp var en kollektiv skändning av pappor (jfr Jansson och Wendt 2006:19). Rädda Barnens definition av incest förefaller ha upplevts inkräkta på alla mäns – inte bara förövarnas – förgivettagna rättigheter såsom privatlivets helgd, den sexuella friheten och fadersrätten. Män generellt skulle inte längre få göra som de ville i sina egna hem.

Barnrättsförespråkarna värjde sig mot kritiken att deras perspektiv skulle inskränka handlingsmöjligheterna för vanliga män, det vill säga de män som inte förgrep sig på sina barn. Det menade också *Svenska Dagbladets* Karin Thunberg, som skrev en längre artikelserie om incest. Hon framhöll att debatten inte försämrade relationen mellan fäder och döttrar. Varje psykiskt frisk vuxen visste mycket väl var gränsen gick mellan fysisk kontakt byggd på ömsesidig glädje och en kontakt där den svagare utnyttjades för den starkares egna sexuella syften (*Svenska Dagbladet* 6/6 1983).

⁴⁷ Till viss del följde denna utvidgning automatiskt med barn-perspektivet. När incest – vad som tidigare avsett samlag mellan far och dotter – kopplades till övergrepp mot barn och den omfattande debatten om barnmisshandel, kom allt fler handlingar att ingå. Allt som funnits i underkategorier kom att bli en och samma sak – incest. Incest blev alla former av sexuellt inriktad aktivitet som gällde vuxen och ett barn i samma familj. Tidigare ursäktliga beteenden blev härmed monstruösa (Hacking 2000:187).

Förklaringen till det vidgade incestbegreppet var att det för Rädda Barnens del inte spelade någon roll vilka sexuella handlingar barnet utsattes för. Det var själva brytandet av barnets integritet och rätt till sin egen kropp som var det allvarliga (*Barnombudsmannen* 83/84:81). Vid våldtäkt var det inte samlagshandlingen i sig som konstituerade ett övergrepp utan kränkandet av kvinnans sexuella integritet. Rädda Barnen ville att samma synsätt skulle gälla barnen. Oavsett om barnet tvingats till samlag eller bevitnat en blottare så hade det utsatts för en integritetskränkning. Härmed skulle ytterligare en grupp, barnen, ges en skyddsvärd sexuell integritet och Rädda Barnens viktigaste uppgift blev att försvara denna integritet. Detta mycket starkt avståndstagande från sexuella övergrepp mot barn i alla dess former kom att känneteckna talandets diskurs under 1980-talet (Mellberg 2002:431).

...

Siffror kan användas som ett retoriskt verktyg att forma allt efter behov. Boëthius fick i sin artikelserie om våldtäkt genom en enkel räkneoperation fick fram att det begicks 60 000 våldtäkter per år i Sverige (*Expressen* 11/1 1976). Även Rädda Barnen försökte väcka allmänhetens intresse för incestfrågan med hjälp av siffror. ”50 000 flickor mellan sju och femton år har utsatts för sexuella övergrepp i Sverige. [...] Vad gör vi åt det? Svaret är: nästan ingenting”, skrev *Svenska Dagbladet* (13/6 1983). Med den vida definitionen av incest frammanades i Rädda Barnens undersökning bilden av att ett mycket stort antal flickor fick sin integritet kränkt av sexuella övergrepp. Det var en bild som väl överensstämde med mediernas definition av vad som hade nyhetsvärde (jfr Strömbäck 2000). ”Var tionde flicka utsatts för sexuella övergrepp”, skrev *Dagens Nyheter* efter att Sifundersökningen offentliggjorts (23/3 1983), trots att det som undersökts var vuxna kvinnors minnen av övergrepp i barndomen och alltså inte de övergrepp som fortfarande pågick. Även om siffrorna var resultatet av en vid definition av övergrepp är det tänkbart att de upplevdes skrämmande; att *Dagens Nyheter*s läsare inte främst associerade till blottare när de hörde talas om sexuella övergrepp utan till mer fysiskt smärtsamma handlingar av den typ Britasdotter beskrivit. Den retoriska funktionen fylldes oberoende av den vida definitionen. Siffran tio procent fick ett oerhört genomslag.

Tro på barnen!

En viktig fråga för Rädda Barnen handlade om barns offerstatus. Kunde de betraktas som rena offer i bemärkelsen trovärdiga eller inte? ”Vi sviker barnen hela tiden. De som är starka nog att berätta vad de utsätts för blir inte trodda. I stället blir de anklagade för att ljuga, fantisera, önskedrömma – eller tala illa om pappan/styvpappan” hävdade Rönström i en intervju i *Svenska Dagbladet* (13/6 1983). En utgångspunkt för Rädda Barnen var ståndpunkten att barn aldrig ljuger om sexuella övergrepp. De kunde helt enkelt inte ljuga, ansåg Rönström, eftersom de saknade såväl ord som erfarenheter av sexuella handlingar (*Barnombudsmannen* 83/84:69). Det räckte enligt Rönström att använda sitt sunda förnuft för att inse att barn ljuger för att komma ifrån obehag, inte för att skapa problem som äventyrar deras trygghet (*Svenska Dagbladet* 13/6 1983). Problemet var deras oförmåga att berätta om övergrepp, inte att de ljög (*Expressen* 17/2 1983). Tidigare hade barn uppfattats som mindre trovärdiga då de ansågs såväl fantisera som ljuga. De var per definition *inte* rena offer (*Svenska Dagbladet* 13/6 1983). Detta synsätt förändrades nu och det blev det faktum att offren var just barn, som avgjorde frågan om deras offerstatus. De uppfattades per definition *alltid* som rena offer.

Till följd av bristande bevisning ledde fall av misstänkt incest sällan till fällande domar eller ens åtal. Den nya synen på barns trovärdighet erbjöd en lösning på detta problem. Ståndpunkten att barn inte kunde ljuga om övergrepp blev ett bevis för att det som de berättade faktisk var sant. Härigenom öppnades möjligheten att sänka beviskraven i incesträttegångarna. För Rönström var detta ett sätt att stärka barnens rättsskydd, som hon menade var för svagt. De konsekvenser detta synsätt riskerade att få för mäns rättsäkerhet var ointressant utifrån barnperspektivet. Det var enligt Rönström viktigare att utredningen inte lades ner än att man klart kunde bevisa ”det ena eller det andra”. ”Om man koncentrerar sig alltför mycket på att kunna bevisa vad som är sant, föreligger det risk för att utredningen läggs ner och inga åtgärder vidtas överhuvudtaget för att skydda barnet” (*Barnombudsmannen*

83/84:71f, jfr *Psykologtidningen* nr 24 1984). Här uppstod samma problematik som i fråga om våldtäkt. Vad skulle tillåtas väga tyngst: rättssäkerhet eller rättsskydd. För mäns vidkommande är det tänkbart att incestfrågan blev allt mer påträngande när den, genom barnperspektivet, kom att handla om övergrepp som skedde i detta nu och inte, som i könsperspektivet, om vuxna kvinnor som mindes vad som hänt tjugo år tidigare.

...

Incestbegreppet var rörligt och bar på flera möjliga innebörder. Både Britasdotter och Rönström försökte i sina artikulationer knyta begreppet till sin egen politiska agenda. Britasdotter hade liknat incest vid en fadersvåldtäkt i syfte att använda incestfrågan som en plattform för att på lång sikt förändra manssamhället. Rädda Barnen och Rönström hade med hjälp av en vid definition velat uppmärksamma hur många barn som utsattes för sexuella övergrepp i detta nu; att incest var ett akut problem som krävde ett snabbt agerande. ”Det är dags att reagera. Politiker måste vakna till liv”, krävde Rönström (*Hertha* nr 3 1983). Kravet på snabbhet kom helt att skymma behovet av en långsiktig samhällsförändring och som en konsekvens av detta hela det könspolitiska perspektivet.⁴⁸

Rädda Barnen fick tolkningsföretråde i frågan och deras perspektiv fick en hegemonisk ställning i debatten. I förhållande till denna hegemoni hamnade kvinnofrågan incest i underläge. Även om förövaren vanligen var en man och offret en flicka, så stod konflikten för Rönström inte mellan könen utan mellan den vuxne och barnet. Övergreppet var en fråga om makt, men det var inte ett uttryck för könsmakt utan för föräldramakt. Det var en fråga om sexualitet, men inte om manlig sexualitet utan om vuxensexualitet. Rädda Barnen hade en pragmatisk inställning till olika förklaringsmodeller, det enda som betydde någonting var att de utsatta barnen blev sedda och det Nu. Härmed hamnade det könspolitiska perspektivet och den långsiktiga samhällsförändringen i bakgrunden. Inte förrän

⁴⁸ Det könspolitiska perspektivet försvann inte helt. Förutom genom en rad specialorganisationer såsom Stödcentrum mot incest, anammades incestfrågan även av kvinnojoursrörelsen, vilken jag återkommer till i avhandlingens del tre. Däremot var detta perspektiv inte på långa vägar lika framträdande i debatten som barnperspektivet. Hanna Olssons bok *Catrine och rättvisan* (1990), som av många beskrivits som ett feministiskt manifest, kan enligt min mening läsas som den artikulation där incestfrågan och kvinnomisshandelsfrågan först kom att betraktas som en helhet.

flera år senare återkom incest som kvinnofråga, men då utifrån ett kritiskt perspektiv. Jag återkommer till detta längre fram, men först studeras hur kampen om tolkningsföreträde tog sig uttryck när incestfrågan byråkratiserades och professionaliserades.

INCESTFRÅGAN BYRÅKRATISERAD

Från början av 1980-talet växte intresset för incest kontinuerligt. Både Åsa Britasdotters och Anitha Rönströms artikuleringar kan betraktas som ett led i opinionsbildningen, men för att komma till rätta med övergreppen räckte det i längden inte med att tala om problemet och synliggöra problemets existens. Vid mitten av 1980-talet krävdes handling.

Från många olika håll rapporterades om en ökad anmälningsfrekvens. Barn- och ungdomspsykiatrierns Hellis Sylwan berättade att incest var mycket vanligare än de inom psykiatrien någonsin kunnat föreställa sig och Rädda Barnen fick in ett nytt ärende varje dag. Även polisen i Stockholm noterade en ökning av anmälningarna och Eva Graff vid sedlighetsroteln hävdade att hennes jobb numera nästan bara handlade om sexualbrott inom familjen (*Psykologtidningen* nr 24 1984). De instanser som kom i kontakt med frågan beskrevs stå handfallna inför problemet (*Hertha* nr 3 1983). Antalet frågetecken växte. "Kan barn ljuga om sexuella övergrepp? Hur ska incest kunna bevisas? Ska samma beviskrav ställas i incestärenden som i andra brottsmål? Vilken psykologisk hjälp behöver den familj där sexuella övergrepp förekommer eller har förekommit? Vem behöver hjälp i första hand; barnet eller förövaren? Vem ska göra vad i dessa ärenden?" (*Psykologtidningen* nr 24 1984). Någon borde ta ansvar för att reda ut dessa frågetecken och denna någon, menade många, var Socialstyrelsen.

Syftet med det här kapitlet är att beskriva hur intressefrågan incest översattes till mer handlingsorienterad terminologi; hur problemet byråkratiserades och blev en myndighetsfråga. Inledningsvis

studerar hur Socialstyrelsen först nästan tvingades agera i frågan för att därefter klart ta initiativet och bli den myndighet som utan konkurrens kom att äga problemet definitionsmässigt för lång tid framöver. Empiriskt utgår jag ifrån myndighetens två förfrågan centrala dokument, *PM 91/85 "Sexuella övergrepp mot barn inom familjen"* och *Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3 "Sexuella övergrepp mot barn"*. Jag undersöker därefter hur dessa skrifter var ett uttryck för ämnesbyggande praktik och maktutövning, samt vilka konsekvenser denna praktik upplevdes få för de professionella som kom i kontakt med incestproblematiken. Här utgår jag även från debattartiklar i facktidskrifter som *Läkartidningen* och *Psykologtidningen*.

Krav på handling

I november 1983 skrev Rädda Barnen ett brev till regeringen där denna uppmanades att "ta nya kraftfulla initiativ" för att föra in barns rättigheter och perspektiv i incestdebatten. I brevet kritiserades Socialstyrelsen för att arbeta "utomordentligt långsamt" med att ta fram riktlinjer för handläggningen av incestärenden trots att behovet var akut (brev från Rädda Barnen 14/11 1983).⁴⁹ Myndighetens pressombudsman Kjell Åkerlund avfärdade påståendet och menade att de riktlinjer som efterfrågades redan fanns i skriften *Allmänna råd från Socialstyrelsen 1983:5 "Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten"* (*Barnen & Vi* nr 3 1984). Kritiken fortsatte dock. I september 1984 skrev TV-journalisten Karin Wilhelmsson i *Aftonbladet*, refererande till Rädda Barnens brev, att Socialstyrelsens hantering av incestärendena präglades av okunnighet, rädsla, svek och fördömanden. Barn uppfattades som fantasifulla och otillförlitliga och kvinnor som hämndlystna. "Finns det inga krafter i samhället som ställer upp med kunskap och ansvar? Svaret är: alldeles för få och för svaga med tanke på den omfattning brotten har och hur utlämnade barnen är" (*Aftonbladet* 1/9 1984). Redan några dagar senare släppte myndighetens utredare, Iba Svahn, delar ur den rapport om ämnet som hon arbetat med under två

⁴⁹ Socialstyrelsen hade 1982 satt samman en referensgrupp, i vilken för övrigt Britasdotter ingick, för att ta fram ett handlingsprogram för hur incest skulle hanteras (*Socialnytt* nr 9 1982, Britasdotter och Stövling 1982:195).

år till TT – ”Sexuella övergrepp mot barn inom familjen” (*PM 91/85*). För *Dagens Nyheter* medgav Svahn att handläggningen av incestärendena hittills många gånger präglats av ”valhänthet och flathet” och att syftet med rapporten därför var att öka kunskaperna så att de som i sitt yrke kom i kontakt med problematiken bättre skulle kunna utreda, förstå och hjälpa de utsatta barnen och deras familjer (*Dagens Nyheter 9/9 1984*).

Rädda Barnens brev till regeringen kan tolkas som ett sätt att utmana myndighetens dominerande position för att tvinga fram en reaktion. Som beskrivits tidigare är det möjligt att förhålla sig till kritik på olika sätt beroende på hur styrkepositionerna på fältet ser ut. På samma sätt som utredningssekreteraren Lars-Göran Engström när Sexualbrottsutredningen kritiserades, reagerade Socialstyrelsen på kritiken i två steg: först genom Åkerlunds direkta avvisande av kritiken som obefogad, därefter i form av ett i förtid framvingat uttalande av Svahn. Det inledande avfärdandet tyder på att myndighetens dominerande position ännu framstod som ohotad. Ett internt brev från en ideell intresseorganisation till regeringen framstod möjligen inte som tillräckligt utmanande? En annan tolkning är att avfärdandet bottnade i samma oförmåga att inse incestfrågans politiska sprängkraft som våldtäktsfrågan för utredarna i Sexualbrottsutredningen (jfr *SOU 1981:64:232*).

Efterhand som kritiken tilltog, och det dessutom offentligt i såväl massmedierna (*Aftonbladet 1/9 1984*) som fackpressen (*Psykologtidningen* nr 24 1984), förefaller Socialstyrelsen ha omvärderat sin styrkeposition. Att Svahn offentliggjorde delar av sin rapport direkt i anslutning till Wilhelmssons kritik i *Aftonbladet* – att hon så att säga gick i svaromål – kan ses som en explicit försvarshandling. Detta framvingade, aktivitetskrävande, motstånd försatte myndigheten i en sårbar position samtidigt som det innebar en möjlighet till upprättelse. Socialstyrelsen kunde vända kritiken till sin fördel genom att först offentligt erkänna sina fel – den valhänthet och flathet med vilken frågan tidigare hanterats av myndigheten – för att därefter agera på det sätt som efterfrågades av kritikerna – snabbt, konkret och kraftfullt. En förutsättning för att retoriken skulle lyckas var att den syn på incestproblemet som uttrycktes i *PM 91/85* överensstämde med kritikernas explicita

barnperspektiv, vilket den gjorde med råge. ”Vi måste komma ihåg att barn är helt skyddslösa när de i sin familj utsätts för övergrepp, särskilt om förövaren använder sin överlägsna styrka och makt till att dölja och förneka det som skett”, menade Svahn enligt *Dagens Nyheter* (9/9 1984).

I *PM 91/85* krävdes att alla tänkbara insatser skulle sättas in för att undsätta de utsatta barnen. Man skulle inte låta sig stoppas av vare sig tystnadsplikt, sekretess eller värnande om privatlivets helgd. Barns intresse och samhällsskydd skulle ges företräde framför alla andra intressen. Förutom de professionellas ansvar betonades att även ”var och en” hade ett ansvar. Alla som fick kännedom om att ett barn behandlades illa borde anmäla detta till socialnämnden (*PM 91/85:26*). Allmänheten uppmanades att hålla ögon och öron öppna för att utan dröjsmål kunna reagera på eventuella misstankar. Genom att på detta sätt ta ställning för barnen mot de vuxna, såväl professionella som föräldrar, blev det möjligt för Socialstyrelsen att åter göra anspråk på den legitima definitionsmakten i incestfrågan. Inför kritiker som Rädda Barnen visade sig myndigheten värdig sin dominerande position.

...

Efter det att *PM 91/85* utkommit i sin helhet fick incestfrågan en annan karaktär i Sverige. Tyngdpunkten hade vid mitten av 1980-talet förskjutits från en allmän diskussion om fenomenet till en mer handläggarorienterad (Martens 1986:50f). De praktiker som stod Socialstyrelsen till buds för att göra incestfrågan till sin var administrativa och organisatoriska, vilket ledde till att hanteringen byråkratiserades. Byråkratisering är ett ofta negativt laddat begrepp som konnoterar krångel, tröghet, slöseri, maktfullkomlighet och hemlighetsmakeri (Premfors m.fl. 2003:25, 39). Men Socialstyrelsens agerande signalerade än så länge snarare handlingskraft än tröghet. Genom att myndigheten anammat barnperspektivet rådde ett samförstånd mellan Rädda Barnen och Socialstyrelsen kring hur frågan skulle hanteras. Det hade bildats hegemoni. Från det att intresset för incest väcktes av Åsa Britasdotter och Anitha Rönström till dess att *PM 91/85* kom ut, hade det skett en förflyttning i vad som kan beskrivas som problemets livscykel.

Etnologen Orvar Löfgren beskriver i en text om etnologins livscykel ett ämnes tre stadier: pionjär-, ämnesbyggar- och självbetraktelsestadiet. Pionjärerna, skriver han, verkar i en tid då ett nytt ämne föds, i en tid av ”uppbrott och frigörelse från traditionella akademiska konventioner och doktriner”, men efterhand glider intresset över till mer konkret ämnesbyggande där det gäller att ”etablera, ordna, institutionalisera och förankra visionerna” (Ehn och Löfgren 1996:16f). Intresset för incest utgjorde inte ett avgränsat akademiskt ämne på det sätt som Löfgren beskriver etnologin, men resonemanget kan överföras till studiet av incestdebattens livscykel. Britasdotters och Rönströms engagemang och intresse, deras sätt att bryta tystnadens konspiration och frammana incest som ett allvarligt problem, kan tolkas som pionjärhandlingar i bemärkelsen ett uppbrott eller en frigörelseprocess. Incestfrågan togs därefter omhand av den myndighet som var bäst skickad att göra det och byråkratiserades genom att såväl beslutsmakten som ansvaret för problemet fördelades och reglerades (jfr Torstendahl 1989:26). Detta kan utifrån samma modell tolkas som ett konkret ämnesbyggande.

Det var bland annat genom Socialstyrelsens position som tillsynsmyndighet över hälso- och sjukvården som det konkreta ämnesbyggandet skedde. Tillsynsansvaret innebar att stödja och granska dessa verksamheter, i detta fall vårdinstitutionernas och dess personals hantering av incestfrågan. Myndigheten hade även ett övergripande nationellt tillsynsansvar över socialtjänsten, medan den operationella tillsynen utfördes av länsstyrelserna. Utgångspunkten i arbetet var dels Socialtjänstlagen (SoL), dels de föreskrifter inom Socialstyrelsens författningssamling (SOSFS) där de allmänna råden ingick.⁵⁰ Dessa allmänna råd var inte bindande regler som Socialtjänstlagen, men starka rekommendationer. Konkret bestod Socialstyrelsens uppgift i att fylla SoL med ett politiskt innehåll genom de båda dokumenten *PM 91/85* (som var förarbetet till

50 Socialtjänstlagen (SoL) är en s.k. ramlag, vilket innebär att den inte är detaljreglerad utan enbart anger mål och riktlinjer, detta för att lättare kunna anpassas till det politiskt-ideologiska klimat som gäller för tiden. Genom ramlagar skapas större flexibilitet i regleringen (Kähl 1995:41, Premfors m.fl. 2003:132). Socialstyrelsen skulle som central myndighet företråda riksintresset genom att tolka och vidareutveckla statsmaktens mål och med stöd av erfarenheterna från verksamheten vid behov ge underlag till ändringar i dessa politiska mål (Norström och Thunved 2008 13 kap. 1§). Som ledning för tillämpningen av SoL författade de olika förvaltningsmyndigheterna föreskrifter för skilda verksamheter, för Socialstyrelsens del i de allmänna råden.

de allmänna råden) och *Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3*. I egenskap av starka rekommendationer för hanteringen av incestfrågan inom de verksamheter över vilka Socialstyrelsen var tillsynsmyndighet, blev dessa dokument ämnesbyggande verktyg med vars hjälp problemet beskrevs och hanteringen reglerades. Socialstyrelsens hegemoni grundades i samförstånd med dem som värnade barnperspektivet, men det finns alltid alternativa meningar som kräver aktivt utestängande. Hegemonin kännetecknades av att samtycket skapades i konfrontation och genom ett visst mått av undertryckande (jfr Laclau och Mouffe 2008:170). Med hjälp av dessa båda styrdokument som verktyg skulle Socialstyrelsen råda bot på det utbredda motståndet inom ”professionella kretsar” mot att se problemet och ingripa (*PM 91/85:5*).

En som utifrån Socialstyrelsens perspektiv redan arbetade föredömligt var kriminalinspektör Monica Dahlström-Lannes i Eskilstuna. Hennes så kallade Eskilstunamodell var sedan tidigt 1980-tal ett exempel på den typ av handlingskraft som efterfrågades. Modellen byggde på ett samarbete mellan socialarbetare, polis, åklagare, barnpsykolog, kurator, barnläkare och gynekolog som bildat ett specialteam för att ”snabbt och skonsamt” kunna ingripa vid fall av incest (*TV2 5/5 1984*). Vid misstanke om övergrepp intervjuades först barnet om vad som skett utan att föräldrarna vidtalades. Denna så kallade ursprungsberättelse, som spelades in på band, var enligt Dahlström-Lannes mycket viktig för barnets trovärdighet i en eventuell rättegång. Ärendet diskuterades därefter inom teamet som beslutade vad som skulle göras härnäst; vanligen konfronterades den misstänkte förövaren med bandinspelningen av barnets berättelse som ett sätt att tvinga fram ett erkännande (a.a.).

För Dahlström-Lannes var barnperspektivet centralt. De främsta motståndarna i kampen för barnens rättstrygghet var de vuxna och hon värjde sig mot ”vuxenvärldens bristande kunskap, fördomar, försummelse och feighet” (Dahlström-Lannes 1990:11). I likhet med Socialstyrelsen ville Dahlström-Lannes att alla skulle hjälpas åt och vaka över barnen. Det var alltid rätt att ingripa vid misstanke om incest. Även om avslöjandet ledde till en kris för familjen var det genom denna kris man kunde nå den med hjälp och behandling (a.a. s. 77). Dahlström-Lannes fick som expert ett ojämförbart stort genomslag i incestfrågan de kommande tio åren.

Makt över det privata

Socialstyrelsens syn på hanteringen av incestfrågan fick konsekvenser för människors personliga integritet. Myndigheten krävde att samhället ingrep och öppnade det slutna rum som hemmet utgjorde för att komma till rätta med problemet. Detta innebar ett tydligt ställningstagande för barnet mot familjen. Begreppen hem och familj fick under incestdebatten närmast negativa konnotationer. Den slutna, isolerade kärnfamiljen hade ett patologiskt drag över sig som väckte misstankar om pågående övergrepp. Redan Britasdotter hade hävdad att det var den "patriarkala kärnfamiljen" och "instängdheten i denna familj" som möjliggjorde incest (Britasdotter och Stövling 1982:144). Bilden av familjen som själva grogrunden för incest frammanades genom ord som isolering, hemlighetsmakeri, förtigande, instängdhet, kärna och fasad (jfr Ingues och Aas 1985:79, Feuk 1985:15ff, Dahlström-Lannes 1990:22ff). För att stoppa incest krävdes att samhället bröt privatlivets helgd. Frågan är hur detta ingrepp upplevdes?

Ett svar är att det möjligen inte var så problematiskt. Sociologen Åsa Lundqvist beskriver hur det under 1900-talet blivit allt mer politiskt legitimt för samhället att ingripa i familjens sfär (Lundqvist 2007:255ff). Kriminologiprofessor Henrik Tham menar att statliga ingripanden var ett traditionellt socialdemokratiskt svar på sociala problem (Tham 1999:105). Synen på den slutna familjen och det instängda hemmet som suspekt ingick i retoriken om det moderna redan från 1930-talet. Enligt funktionalismen var det öppna och genomskinliga per definition vägen till en enklare, sundare och mer rationell livsstil där moral och vetenskap blandades (Frykman och Löfgren 1979:107, Löfgren 1985:125ff). Människor var vana vid att statsmakten blandade sig i hemmets angelägenheter med sin sociala ingenjörskonst och detta sågs som glädjande tecken på kulturella framsteg (Wendt-Höjer 2002:61ff).

Men även om öppenhet var ett ideal är det troligt att upplevelsen av samhällets intervention i det egna hemmet skilde sig åt beroende på om den rörde höjden på diskbänken eller anklagelser om incest. Det är dessutom tänkbart att den allmänna acceptansen

för samhällets brott mot privatlivets helgd höll på att förändras. 1980 kom en utredning från integritetsskyddskommittén – *SOU 1980:8 Privatlivets fred* – där behovet av stärkt rätt till privatliv undersökts. Utredarna hade funnit att Sverige till skillnad från andra länder saknade ett allmänt skydd för den enskildes personliga integritet, vilket de menade borde skrivas in i grundlagen (*SOU 1980:8:69*). ”Vad som försiggår inom hemmets väggar hör typiskt sett till privatlivet. Dit hör till stor del en persons intimare familjeliv, kärleks- och sexualliv, eller sådant som kan hänföras till var som ibland kallas intimsfären” (a.a. s. 72). Socialstyrelsens uppmaning till ingrepp i privatsfären för att till vilket pris som helst sätta stopp för övergreppen kan tvärtom ha upplevts som mycket problematiskt. Jag återkommer till detta i ett senare kapitel.

Oavsett vilket, det viktiga var enligt Socialstyrelsens rekommendationer att de utsatta barnen räddades. Det var dessutom bråttom eftersom varje fördröjning kunde innebära ”förödande skadeverkningar” för barnet (*PM 91/85:5*). Socialstyrelsen ville att socialtjänsten skulle bedöma barnets helhetsituation självständigt, oberoende av polisens och åklagarens utredningar. Fall av misstänkt övergrepp skulle inte släppas trots att rättsväsendets möjligheter att agera tagit slut (a.a. s. 42). Barnet kunde behöva samhällets skydd även om den misstänkte friats i rätten (*Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3:73*). Socialstyrelsen slog fast att i ”konflikten mellan en [...] familjs rätt till integritet och barns rätt till skydd och säkerhet måste socialarbetare och andra vårdyrkesutövare vara villiga att ta vissa risker för att försäkra sig om att barnets rätt till skydd och trygghet inte åsidosätts”. Enligt myndigheten fick ”[r]ädsla för obehörigt intrång i enskilda människors integritet” inte hindra att barn i risksituationer fick det skydd de hade rätt till. Kunde detta inte uppnås i samverkan med föräldrarna, skulle socialtjänsten använda sina möjligheter till tvång (*PM 91/85:41*).⁵¹ Arbetet med incestfrågan framställdes, genom skrivningen att de som kom i kontakt med dessa fall måste ”ta vissa risker”, nästan som en mission, ett kall som de professionella utan ”rädsla” anmodades att följa för att rädda barnen. Formuleringen förefaller vädja till ett politiskt engagemang för frågan snarare än appellera till yrkeskunnandet. Kanske refererade

51 Den möjlighet till tvång som avsågs här var *lagen om vård av unga, LVU*.

man härigenom till minnen av socialtjänstens så kallade ”progg-tid”, då yrkesvalet var en fråga om kall (jfr Salomonsson 1998:140)?

Till de verksamheter som Socialstyrelsen hade tillsynsansvar över var formuleringarna mer rakt på sak.⁵² I stället för hälso- och sjukvårdens grundpelare, tystnadsplikten, påmindes om den anmälningsplikt som efter en debatt om barnmisshandel några år tidigare införts i den nya Socialtjänstlagen (SoL). Där stadgades att ”den som i sin verksamhet får kännedom om något som kan innebära att socialnämnden måste ingripa för att skydda en underårig, ska omedelbart anmäla detta till socialnämnden” (*PM 91/85:25*). Detta var inget de professionella accepterade utan kamp. Som en följd av Socialstyrelsens rekommendationer rörande hanteringen av incest rasade i fackpressen under många år vad som vid första anblicken föreföll vara interna debatter på skilda professionella fält. En närmare granskning ger vid handen att det var en kamp på vad Bourdieu kallar ett överordnat maktfält (jfr Broady 1991:269). En kamp mellan den egna professionen och Socialstyrelsen.

Makt över de professionella

För medicinarna var förhållandet mellan tystnadsplikten och anmälningsplikten en så viktig fråga att den debatterades med utgångspunkt i incestfrågan under minst ett decennium. I *Läkartidningen* tog debatten form av en explicit maktkamp mellan Hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd (Hsan) och Socialstyrelsen som handlade om hur SoL skulle tolkas. Det var bokstavligt talat en kamp om tolkningsföreträde. Frågan hade uppkommit efter några konkreta tvistefall i Hsan och gällde om läkare skulle anmäla vid första misstanken om incest eller enbart när det fanns så starka indicier att de kunde föranleda ingripanden. Hsan:s ordförande Lars-Erik Tillinger menade att misstanken om sexuella övergrepp måste ha nått viss styrka för att anmälningsskyldighet skulle anses föreligga. Obekräftade rykten, vaga antaganden och misstankar utan saklig grund fick således inte vidarebefordras (*Läkartidningen* nr 36

⁵² Även socialtjänsten var naturligtvis tvungen att anpassa sig efter SoL och Socialstyrelsens rekommendationer, men det var inte Socialstyrelsens uppdrag att kontrollera att så skedde.

1985). Medicinarna var inte villiga att ge upp tystnadsplikten hur lätt som helst. Tillinger tillbakavisades omedelbart i en lång rad artiklar, bland annat av representanter från Socialstyrelsen som påminde om att anmälningsplikten var absolut och inte en fråga för enskilda läkare att bedöma. Även tveksamma eller obestyckta uppgifter skulle anmälas. Socialstyrelsen hade med hjälp av SoL och genom uppdraget som tillsynsmyndighet makt att diktera hur enskilda läkare skulle utföra sin profession, oavsett vad Hsan ansåg. Myndigheten slog fast att läkarna omedelbart skulle anmäla varje misstanke om sexuella övergrepp till socialnämnden oberoende av tystnadsplikten (jfr t.ex. *Läkartidningen* nr 32-33 1986 och nr 32-33 1990).

Socialstyrelsen var även inblandad i en annan inomprofessionell tvistefråga; den som stod mellan barnpsykologer och vittnespsykologer och handlade om vilken yrkesgrupp som var bäst skickad att såsom sakkunnig i rätten bedöma barns trovärdighet i incestmål. Detta var den utan tvekan mest omfattande debattfrågan under hela den studerade perioden. Kampen rasade under många år i såväl massmedier som vetenskapliga tidskrifter och fackpress. I denna debatt tog Socialstyrelsen explicit ställning för barnpsykologerna mot vittnespsykologerna: ”Bedömning av barnet och dess beskrivning av sina upplevelser bör alltid [...] göras av en barnpsykolog med barnterapiutbildning och erfarenhet av arbete med barn” (*PM 91/85:27*).⁵³ I de allmänna råden gick myndigheten så långt som att hävda att det vore att sätta barnens rättssäkerhet ur spel att misstankar om incest utreddes av andra personer än legitimerade psykologer med erforderlig kunskap om barn (*Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3:126*). Socialstyrelsens inblandning gällde i detta fall inte själva arbetssättet, som för läkarna, utan vilken av yrkesgrupperna som skulle tilldelas arbetet, i förlängningen en ekonomisk fråga för de inblandade. Valet kan förklaras med att barnpsykologerna omfattades av ett lika explicit barnperspektiv som myndigheten själv, medan vittnespsykologerna värderade rättssäkerheten högre. Att ta ställning för barnpsykologerna var utifrån Socialstyrelsens perspektiv ytterligare ett sätt att ta ställning för barnen mot de vuxna.

⁵³ Socialstyrelsen medgav att det var bra om barnpsykologerna hade en vittnespsykologisk vidareutbildning, företrädesvis den vid Lunds universitet. Utbildningen vid Vittnespsykologiska forskningslaboratoriet vid Stockholms universitet ansågs vara av varierande kvalitet eftersom man där inte ställde krav på psykologlegitimation och barnklinisk erfarenhet (*Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3:126*).

Det sätt på vilket Hsan:s uppfattning i frågan om anmälningsplikten och vittnespsykologernas strävan att få tillträde till positionen som sakkunnig i rätten tillbakavisades, kan tolkas som ett utövande av makt genom repression, inte genom samtycke. Medicinarna och vittnespsykologerna omfattades inte av den hegemoni i synen på incest som delades av Socialstyrelsen, Rädda Barnen, Monica Dahlström-Lannes och barnpsykologerna. Att tvinga fram ett tolkningsföreträde genom repression måste betraktas som den absolut mest aktivitetskrävande motståndshandlingen; motsatsen till en dominerande position som skapats genom ett erkännande av gemensamma värden. Att debatterna var så omfattande kan tolkas som att kampen om styrkepositionerna på fältet fortfarande var levande, men Socialstyrelsens position vid den här tiden kan också beskrivas som den hos en apparat. Bourdieu skriver att en apparat är ”en infernalisk maskin, programmerad att förverkliga vissa mål” som har medlen att helt upphäva de dominerades motstånd så att dessa bara har att som verkställande underkasta sig apparatens programmering (Bourdieu 1991:155). Bourdieu ville med fältbegreppet undkomma statiska begrepp som Althusserns apparat (Broady 1991:282ff). Ändå använder han begreppet för att beteckna ett patologiskt tillstånd där fältets allestädes närvarande kamp satts ur spel till följd av att någon fått för mycket makt. Oavsett om Socialstyrelsen analytiskt kan betraktas som en infernalisk maskin eller inte, beskrev många myndigheten som en sådan infernalisk maskin, vilket jag ska återkomma till.

De allmänna råden från 1991 kan läsas som en ren styrkedemonstration. Där förstärktes vad som hävdats redan 1985, medan den kritik som från 1990-talet börjat växa sig starkare avfärdades. De som förnekade att sexuella övergrepp skedde på det sätt som Socialstyrelsen beskrev togs inte på allvar utan ansågs provocerade av det tydliga barnperspektivet. Att Socialstyrelsen och socialtjänsten så ofta hamnade ”i skottgluggen” berodde på att de vid skyddandet av barnen tvingades fatta kontroversiella beslut (*Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3:13f*). Socialstyrelsen hade 1984 avfärdat den kritik som handlade om att myndigheten arbetat för långsamt i incestfrågan; 1991 avfärdades kritiken att den arbetade för snabbt.

INCEST – EN FRÅGA OM PROFESSIONALITET

Antalet anmälda fall av incest ökade under 1980-talet. Det blev allt tydligare att detta var en problematik som rättsväsendet inte förmådde hantera på ett för de utsatta barnen tillfredsställande sätt. Vanligtvis fanns varken vittnen eller bevis och, vilket ytterligare försvårade utredningarna jämfört med fall av sexuella övergrepp mot kvinnor, den vuxne mannens ord stod mot barnets. Poliser som Monica Dahlström-Lannes arbetade för att få misstänkta fäder att erkänna övergreppen, men faktum kvarstod att sexualbrottslingar generellt mycket sällan erkände sina handlingar såsom brottsliga ens inför sig själva (jfr t.ex. Winding 1986:88). Kriminalinspektör Eva Graff beskrev det som mycket otillfredsställande att polisutredningar lades ner i brist på bevis eftersom hon ”i många fall personligen [var] övertygad om att ett brott faktiskt [hade] begåtts” (*Psykologtidningen* nr 24 1984). Uppgiften att utreda vad som egentligen hänt barnen var dömd att misslyckas med de medel som normalt stod rättsväsendet och socialtjänsten till buds. Det krävdes andra sätt att komma under ytan och här öppnade den psykologiska kompetensen för nya möjligheter. Barnklinisk utbildning och erfarenhet framhölls nu som inte bara viktig utan helt nödvändig för att kunna göra en riktig bedömning i incestfallen (*Psykiska hälsa* nr 1 1987, *Psykologtidningen* nr 8 respektive nr 14 1986).

Till följd av kravet på handling som ställts först av Rädda Barnen och därefter av Socialstyrelsen, kom problemet under andra hälften av 1980-talet allt mer att professionaliseras. Olika yrkesgrupper eftersträvade exklusiva samhälleliga fördelar och tolkningsföreträden för sitt speciella yrkesområdes vidkommande (Hallberg och Rigné

1999:8, se Selander 1989:111, Brante 1989:53). Barnpsykologerna skapade sig ett handlingsutrymme i frågan där deras kompetens blev nödvändig, för att inte säga oumbärlig. Syftet med det här kapitlet är att studera denna professionaliseringsprocess. Först fokuseras den psykologisering av incestfrågan som barnpsykologerna bidrog till för att se om den kan analyseras som ett verktyg för att stärka den egna professionens legitimitet. Jag utgår ifrån två psykologer, Ruth Winding, som 1986 utkom med boken *Inte kan väl detta vara möjligt*, och hennes handledare vid psykologutbildningen, Hellis Sylwan, som båda två var tidigt ute med att betona den barnpsykologiska kompetensens betydelse. Windings bok skrevs med det explicita syftet att ta fram bättre metoder för att utreda och diagnosticera sexuella övergrepp mot barn.

Därefter återkommer jag till den professionaliseringskamp mellan barnpsykologer och vittnespsykologer som beskrivits kortfattat i föregående kapitel och för vilken Windings bok utgjorde ett startskott (jfr Hallberg och Rigné 1995:569). I beskrivningen av denna kamp utgår jag förutom från Winding och Sylwan även från barnpsykologen Frank Lindblads och vittnespsykologen Astrid Holgersons artikuleringar i den inomvetenskapliga debatt som fördes i tidskrifter som *Psykologtidningen*. Både Lindblad och Holgerson var djupt engagerade i incestfrågan på ett professionellt plan och hade disputerat i ämnet inom sina respektive discipliner: Lindblad med avhandlingen *Sexuella övergrepp mot barn. Karakteristika och utredningsmetodik* (1989) och Holgerson med *Fakta i målet – vittnespsykologins bidrag vid bedömning av sakfrågan i enskilda rättsfall* (1990). Utöver detta var de båda mycket flitiga debattörer.

Den oumbärliga barnpsykologin

Hallberg och Rigné hävdar att det är missvisande att se sexuella övergrepp mot barn som ett nytt problem som upptäcktes under det sena 1900-talet. Snarare har det kommit att uppfattas och konstrueras på nya sätt (Hallberg och Rigné 1999:8). Att synen på incest varit socialt och kulturellt föränderlig blir tydligt i definitionen av offret (jfr Mellberg 2002:424). Åsa Britasdotter avsåg *vuxna kvinnor* som mindes övergrepp i barndomen när hon talade om incestoffer,

medan Anitha Rönström betonade skyddet av *barnen*. I Monica Dahlström-Lannes så kallade Eskilstunamodell förutsattes offer som själva på ett eller annat sätt kunnat anmäla övergreppen, det vill säga *barn med ett utvecklat språk*. Att laborera med innebörden i begreppet incestoffer förefaller, liksom tidigare begreppet våldtäkt, ha varit en viktig del i strävan att göra frågan till sin. Så även här.

När barnpsykologerna från mitten av 1980-talet talade om offer för incest avsågs *barn som ännu saknade språket*, närmare bestämt barn i förskoleåldern. Detta var barn som inte kunde lämna sammanhängande redogörelser för vad de varit med om, som inte kunde föra sin egen talan. Små barn som ännu inte förvärvat förmågan att strukturera och sammanföra sina upplevelser till en helhet berättade fragmentariskt, om ens det, menade Winding. Vanligen berättade de ingenting alls utan uppvisade enbart vaga tecken på att någonting var fel (Winding 1986:41, 66). Av den anledningen behövdes professionella barnpsykologer som kunde tyda dessa tecken och som kunde tolka de fragmentariska utsagorna. Med hjälp av psykologisk kunskap om åldersrelaterad kommunikation kunde barnpsykologerna hjälpa barnet att förmedla vad som verkligen hänt, menade Sylwan och Winding (*Psykiska hälsa* nr 1 1987). Det var definitionen av offren som små barn som skapade behovet av barnpsykologerna. De blev utifrån detta perspektiv outhärliga i utredningarna vid misstänkt incest.

Kritikerna menade att tendensen att tala om incestoffer som småbarn var en medveten strategi från barnpsykologernas sida för att kolonisera incestfältet och skapa sig en arbetsmarknad (Hane 1993). Huruvida det stämmer eller inte låter jag vara osagt, men som ett led i en professionaliseringsprocess var definitionsfrågan ett sätt att skapa handlingsutrymme. Barnpsykologerna beskrev incestoffren på det sätt som passade det egna intresseområdet och den egna kompetensen, precis som tidigare Britasdotter, Rönström och Dahlström-Lannes.

...

Barnpsykologernas förmåga att tolka de tecken på att någonting var fel som barnen uppvisade framhävdes. Till sin hjälp vid tolkningen hade de vad som i debatten kritiskt kom att kallas symptomlistor –

listor över beteenden som kunde tyda på att barnet utsatts för incest. För de yngre barnens del sådant som att de regredierade, det vill säga återgick till tidigare utvecklingsstadier och förlorade tidigare inhämtade kunskaper som att tala rent och vara torra. Vidare var insomningssvårigheter, sängvätning och mardrömmar möjliga tecken på övergrepp. De små barnen kunde även uppvisa störningar i kontakten med andra så till vida att de uppträdde aggressivt, klängigt eller distanslöst i sitt kontaktsökande, alternativt blev rädda för kroppskontakt med vuxna av samma kön som förövaren. Ett viktigt tecken beskrevs vara ett sexualiserat beteende som visade sig genom att barnen initierade sexuella lekar och tvingade andra barn att vara med i dessa, att de onanerade tvångsmässigt eller på olika sätt uppträdde förföriskt (Winding 1986:26f).

För de äldre barnen och tonåringarna gällde, menade Winding, att de antingen betedde sig överdrivet anpassat eller aggressivt och utåtagerande; antingen uppträdde överdrivet vuxet eller uppvisade depressiva tecken som låg självkänsla, fick sömnstörningar och ångestattacker. Somatiska reaktioner såsom huvudvärk, magont och andra mer diffusa smärtor var inte ovanliga. Koncentrationssvårigheter var ett vanligt tecken med plötsligt sämre skolresultat som följd. Överlag förändrades deras beteende såväl i skolan som i kamratkretsen på ett märkbart sätt. Ungdomarna uppträdde ofta självdestruktivt genom matvägran eller hetsätning, genom att skära sig, genom användning av droger eller alkohol, genom rymnings- eller självmordsförsök eller för flickorna genom prostitution (a.a. s. 27f). Eftersom symptomen både för de små och de större barnen var så vaga att de egentligen kunde tyda på vad som helst, vilket många kritiker också påpekade (jfr *TV1* 30/4 1985), krävdes att tecknen tolkades psykologiskt, vilket ytterligare ökade behovet av barnpsykologer.

En annan barnpsykologisk kompetens som framhövdes var förmågan att frammana "barnets berättelse" (Winding 1986:9, Lindblad 1989:23). Här skilde sig barnpsykologernas arbete från polisens. Dahlström-Lannes hade till följd av polisens objektivitetsperspektiv betonat "ursprungsberättelsens" betydelse för bevisvärdet (*TV2* 5/5 1984), men utifrån ett barnpsykologiskt perspektiv gällde närmast det motsatta förhållandet. Den

barnpsykologiska utgångspunkten var att det kunde krävas många samtal med barnen för att frammana berättelsen som dessutom utan psykologisk tolkning var omöjlig att förstå. ”Barns och vuxnas begreppsvärldar ser olika ut och det är många gånger svårt för oss vuxna att förstå precis vad barnet menar med sina utsagor. Bristande kunskap om barns sätt att tänka och uttrycka sig innebär också att samtal med barn oftast sker på den vuxnes villkor. Dessa förhållanden betyder tyvärr att bedömningar av barns tillförlitlighet allt för ofta görs på felaktiga grunder” (Winding 1986:85). Barnets berättelse behövde inte se likadan ut varje gång den berättades, det var tvärtom ett tecken på uppgifternas riktighet om den inte gjorde det, eftersom den då inte kunde vara inövad (Lindblad 1989:23). En metod för att komma åt de språklösa barnens erfarenheter var de så kallade anatomiskt korrekta dockorna som introducerades i Sverige i samband med publiceringen av Windings bok och distribuerades av psykologförbundet. Dockorna, som hade könsorgan (penis var fäst med kardborreband) och kroppsöppningar (mun, anus och slida), var till stor hjälp när barnen skulle förmedla vad som hänt. De slapp berätta verbalt utan kunde visa på dockorna. Dessutom kunde dockorna användas för att få bekräftat vilka handlingar barnen avsett så att det inte handlade om missförstånd på grund av barnets ordval (Winding 1986:68).

I mötet mellan barnet och barnpsykologen gavs större utrymme för växelspel i dialogen än genom polisens arbetssätt. Polisen fick inte ställa ledande frågor, men psykologerna tilläts styra riktningen på samtalet genom sina frågor, även om de skulle gå varsamt fram och undvika att lägga orden i munnen på barnen (*Psykologtidningen* nr 13 1986). Den barnpsykologiska kompetensen kompletterade polisens och rättsväsendets arbetssätt genom att erbjuda den möjlighet att komma under ytan som krävdes. Konkret innebar barnpsykologernas arbete både att tolka de tecken som barnen uppvisade på att någonting var fel och att sedan hjälpa barnen med att berätta vad de utsatts för. Symptomlistorna och synen på barnets berättelse blev verktyg med vilka professionaliseringskampen fördes. Med dessa gjorde sig barnpsykologerna outhärliga i incestfrågan.

Professionaliseringskamp och identitetsskapande praktik

Under andra hälften av 1980-talet pågick vad jag tolkar som en professionaliseringskamp mellan barnpsykologer och vittnespsykologer i facktidskrifter som *Psykologtidningen*, *Läkartidningen* och *Advokaten*. Kampen handlade om vem som var bäst skickad att för rättens räkning bedöma de vittnande barnens trovärdighet. Historiskt sett har den här typen av professionaliseringskamper varit vanliga – läkare, apotekare, advokater och journalister har alla genomgått dem – och förts genom olika metoder att inhägna yrkesområdet såsom examenskrav, legitimering, auktorisation och medlemskap (Åmark 1989:96). I det här fallet försökte barnpsykologerna utestänga vittnespsykologerna från det rättsliga fältets hantering av incestfrågan genom legitimeringskrav samtidigt som vittnespsykologerna kämpade för att ta plats på detta fält på lika villkor som barnpsykologerna. Ett viktigt led i en professionaliseringsprocess är möjligheten att genom avgränsning mot andra yrkesgrupper garantera sysselsättningen, höja professionens status och därigenom förhindra lönedumping (a.a. s. 105). Konflikten har således en ekonomisk förklaring. Efterhand som incestproblemet innebar en allt mer lukrativ marknad ville fler vara med och konkurrera om uppdragen. Tolkningsföreträdere i frågan innebar arbetstillfällena varför det blev ännu viktigare att tillhöra rätt grupp av professionella.

Beteckningarna barnpsykolog och vittnespsykolog var båda missvisande ordsammansättningar. Barnpsykologerna var inte barnpsykologer så till vida att de var specialistutbildade inom området barn. Inom psykologiprofessionen saknades den möjlighet till specialisering som fanns inom medicinen. Till utbildningen var de rätt och slätt legitimerade psykologer men anförde sin erfarenhet av att ha arbetat med barn som argument för titeln. Vittnespsykologerna var inte vittnespsykologer i bemärkelsen legitimerade psykologer. Många var förvisso legitimerade, men detta var inget krav för användningen av titeln. För att få kalla sig vittnespsykolog, framhöll kritikerna, räckte det med att ha gått

en kvällskurs i psykologi (Dahlström-Lannes 1990:164). De var ofta utbildade vid det Vittnespsykologiska forskningslaboratoriet vid Pedagogiska institutionen på Stockholms universitet, där de undervisats i en textanalysmetod kallad formell strukturanalys. Avsaknaden av psykologlegitimation var det främsta argumentet mot vittnespsykologerna. Dahlström-Lannes gick så långt som att hävda att de var inkompetenta självutnämnda experter som enbart lyckats göra sig en plats i incestfrågan genom att manipulera och dupera okunniga jurister. Bristen på psykologutbildning anfördes som ett hot mot de utsatta barnens framtid (*Expressen* 23/4 1991).

Psykologlegitimationen var ett sätt att inhägna yrkesområdet (jfr Åmark 1989:96). Dessutom hade Socialstyrelsen tagit ställning för barnpsykologerna mot vittnespsykologerna. Myndigheten hade bedömt att barnpsykologerna var bäst lämpade att på samhällets bekostnad fungera som sakkunniga vid inceststrättegångar. Vittnespsykologerna kunde enbart anlitas på advokatens initiativ och bekostades då av den misstänkte mannen själv. De gick därför miste om att medverka i förundersökningen och att tala med barnen. Barnpsykologernas position var byråkratiskt auktoriserad och de var därigenom lierade med makten (jfr Brante 1989:53). Vittnespsykologernas position kan betraktas som utmanarens – ett underifrånperspektiv som anammades även av dem själva. Vittnespsykologen Astrid Holgerson förde, enligt den egna retoriken, den svagares kamp för den politiskt inkorrekt sanningen mot den falska legitimerade makten (jfr t.ex. *Dagens Nyheter* 18/11 1995).

Ytterligare ett verktyg med vilket barnpsykologerna argumenterade för sin legitimitet var barnperspektivet. I retoriken vädjade de till de känslomässiga aspekterna kring att ta ställning för och tro på barnet (Winding 1986:85). Utgångspunkten var, liksom redan hos Rädda Barnen, att barn inte kunde ljuga trovärdigt om sådant de själva inte upplevt (Winding 1986:75). De ytterst få fall där en påhittad berättelse planterats hos barnet var lätta att avslöja för en barnpsykolog med kunskap om hur barn som utsatts för övergrepp verkligen betedde sig. Sylwan och Winding skrev att om en utsaga av typen ”Jag vill gifta mig med min pappa och vi har knullat” jämfördes med en där ett barn beskrev hur det smakade att få en penis i munnen, var det lätt att avgöra vilken som var fantasi och vilken

som byggde på egna upplevelser (*Psykologtidningen* nr 17 1986b).

Holgerson hade en närmast motsatt utgångspunkt. Hon inkluderade en rättssäkerhetsaspekt i sitt resonemang och betonade vikten av att *inte* utan vidare tro på barnet. I stället förespråkade hon ett vetenskapligt förhållningssätt till frågan så att inte känslöengagemanget för eller emot påverkade tolkningen (*Psykologtidningen* nr 2 1985). På ett principiellt plan tog kampen mellan barnpsykologer och vittnespsykologer form som en kamp om barnperspektivet respektive rättssäkerhetsperspektivet. Detta kan förstås som verkliga politiska ståndpunkter som aktörerna ansåg värda att kämpa för, men kan även tolkas som ett verktyg i professionaliseringskampen. Barnperspektivet respektive rättssäkerhetsperspektivet var grundpelare kring vilka den egna positionen på fältet hävdades.

Med vetenskap som retorik

Ett sätt för Holgerson att framhäva den egna kompetensen var att beskriva den i termer av vetenskaplighet. Hon beskrev hur den så kallade *formella strukturanalys* som vittnespsykologerna arbetade utifrån var ettsätt att göra den psykologiska kunskapen mer systematisk och kontrollerbar. Den var ett instrument med vilket hypoteser som byggde på falska premisser kunde avvisas, vilket resulterade i information av mer objektiv karaktär än vanliga psykologiska tolkningar (Holgerson 1988:91f, 1990:45).⁵⁴ I beskrivningen av vittnespsykologins arbetsmetod användes ord som instrument, formell, systematisk, kontrollerbar, hypotes, premiss, noggrannhet, stringens, data (Holgerson 1990:49, *Läkartidningen* nr 46 1990a), vilket frammanade en stereotyp bild av forskaren i vit rock bland provrör och kolvar. Denna bild förstärktes ytterligare av att denna vetenskap bedrevs vid det vittnespsykologiska forskningslaboratoriet.

Framställningen av arbetsmetoden som naturvetenskaplig trots

⁵⁴ Holgersons syn på psykologins roll måste delvis förstås som en del av en allmän kritik av psykologin vid den här tiden, den s.k. psykologi- eller psykoterapikontroversen. Kontroversen rörde sig mellan biologisk psykologi/psykiatri, psykoanalys/psykodynamisk terapi, behaviorism, kognitiv psykologi och humanistisk psykologi. Många av kritikerna använde incestfrågan för att föra mer allmänt kritiska resonemang mot psykologin och dess roll i samhället (jfr Scharnberg 1993). För en mer utförlig beskrivning av kontroversen se Karlsen 2001).

att den helt och hållet bestod av textanalyser, kan tolkas som ett sätt att skapa en vetenskaplig effekt (Bourdieu 1996:61). Det var ett sätt att framställa sig som en metonymi för sanning, expertis och möjligheten att göra gott genom att befria världen från ondska (Ideland 2002:80f). Vetenskapen användes – den brukades – på samma sätt som i begreppet historiebrik – som en praktik där delar av historiekulturen (i det här fallet vetenskapskulturen) aktiveras för att forma meningsskapande helheter (Aronsson 2004:17). Filosofiprofessor Sören Halldén beskriver denna praktik: ”Den som medvetet porträtterar sig som forskare ordnar in sig i en välbyggd organisation, med fast sammanhållning, ett ordentligt regelverk och en fingerad rangskala. Hos sig själv finner han egenskaper som definierar forskaren, egenskaper som han finner viktiga och som på ett beklagligt vis saknas hos den som står utanför” (Halldén 2005:35). Holgerson framställde den egna praktiken i enlighet med föreställningen om vad som utgjorde vetenskaplighet för att kunna skapa en vetenskaplig effekt och därigenom legitimera den egna positionen på det vetenskapliga fältet. Detta menar Bourdieu är avgörande, särskilt för samhällsvetenskaperna i förhållande till naturvetenskapen, för att få del av vetenskaplighetens sociala kraft (Bourdieu 1996:60f). För att åtnjuta vetenskapssamhällets fördelar gällde det för Holgerson att *verka* vetenskaplig och framförallt *mer* vetenskaplig än det som enligt föreställningen om det vetenskapliga *inte* var vetenskapligt.

...

För att generera en vetenskaplig effekt och kunna dra nytta av denna som ett yrkesprotektionistiskt verktyg i en professionaliseringskamp, var det nödvändigt att känna till vilka begrepp som i en viss kontext var gångbara som tecken på vetenskaplighet (Bourdieu 1996:61). Den vetenskapliga argumentationen fick varken bli felaktig eller överdriven eftersom en överdriven bild av den strikte vitrockade vetenskapsmannen riskerade att slå över i dess extrem – skräckfigurer som Frankenstein (jfr Ideland 2002:82). Trots att Holgerson inte tog ställning *mot* barnen – i sin avhandling kom hon tvärtom fram till att barnets berättelse höll för hennes kritiska granskning (Holgerson 1990) – framstod det så. Detta

kan förklaras av att vittnespsykologerna framförallt anlitas av advokaterna för att stärka försvaret. En bidragande förklaring kan ha varit den negativa, extrema bilden av vetenskapen. I jämförelse med Winding, Sylwan och Lindblad, som värnande om barnen, framstod Holgerson genom sitt rättsäkerhetsperspektiv och sin naturvetenskapliga terminologi som okänslig. Det är inte otänkbart att Holgersons kön bidrog till denna upplevelse. En kvinna måste i sin professionella identitet förhålla sig både till kravet på att vara lika bra som de manliga kollegorna och till kravet på att fortfarande vara en riktig kvinna (Jarlbro 2006:51). Holgerson framhävde sin professionella, vetenskapliga position på bekostnad av sin kvinnlighet och framstod som okänslig på gränsen till okvinnlig, och det till på köpet i en fråga som handlade om barn. Genom rigida rättsäkerhetskrav och förment vetenskaplighet ansågs Holgerson och andra vittnespsykologer, snarare än att göra gott och befria världen från ondska, försvara misstänkta incestfäder på bekostnad av barns möjlighet till upprättelse och ett värdigt liv (*Expressen* 23/4 1991).

I Holgersons retorik ingick både att framställa vittnespsykologin som vetenskaplig och att positionera den gentemot barnpsykologins ovetenskaplighet; enligt Holgerson det informella, känslomässiga, godtyckliga, trendkänsliga, slarviga och oprofessionella (*Läkartidningen* nr 46 1990a). Barnpsykologer led, enligt Holgerson, brist på en grundläggande vetenskaplig skolning i kritiskt tänkande och därför lät de sig helt aningslöst dras in i rättsliga processer. När de väl satt där för att svara på kritiska frågor insåg de att de saknade underlag för sina påståenden och argumenterade därför i självförsvar på ett överdrivet och ovederhäftigt sätt (*Advokaten* nr 2 1989). Barnpsykologen Frank Lindblad avfärdade Holgersons kritik och menade att hur utförligt hon än anförde naturvetenskaplig terminologi i sin retorik hade hon inte tillgång till de naturvetenskapliga mätinstrument hon tyckte tro (*Läkartidningen* nr 46 1990b).

Hellre än att framhärda möjligheten till objektivitet med hjälp av vetenskaplig terminologi var det, enligt Lindblad, viktigt att i bedömningen väga in så många aspekter och kompetensområden som möjligt. Dessutom krävdes en annan ingrediens i arbetet med incestproblematiken, nämligen kreativitet och flexibilitet (a.a.). Lindblads försvar bestod i att hävda att varken han eller Holgerson

var vetenskapliga utifrån ett naturvetenskapligt perspektiv. Men medan Holgerson lade energi på att försöka framstå som någonting hon inte var, ägnade sig Lindblad åt att vara medvetet ovetenskaplig i bemärkelsen kreativ och flexibel, egenskaper som han menade var oundgängliga i sammanhanget. I förhållande till Holgersons, till skräckbilderna gränsande vetenskaplighet, framstod det ovetenskapliga i Lindblads tappning som positivt.

Oändliga debatter

Debatten mellan barnpsykologer och vittnespsykologer pågick under många år och på flera olika arenor utan att den förändrades nämnvärt. Argumentationen var densamma: sakargumenten bemöttes inte och resultatet blev ökad polarisering, inte konsensus. Debatten fungerade särskiljande för båda parter vilket skulle kunna tolkas som ett identitetsskapande verktyg i det egna professionaliseringsarbetet. Denna typ av särskiljande yrkesgrupper emellan – vad som i sociologisk professionaliseringsteori kallas social stängning (Selander 1989) – har av etnologer återkommande beskrivits såsom en kulturell praktik och ett yrkesprotektionistiskt redskap. Bland andra Birgitta Conradson, Susanne Lundin och Mats Lindqvist beskriver användandet av särskiljande symboler för att skapa yrkesgemenskap – kontorens präglerskor i sina vita kontorsrockar (Conradsson 1988:182ff), typograferna i sina skjortkragar och manschetter (Lundin 1992:89) och gjutare med sin smutsighet (Lindqvist 1994:73) – samt hur dessa symboler visades upp i det offentliga. För barnpsykologernas och vittnespsykologernas vidkommande kan sådant som psykologlegitimationen respektive den vetenskapliga retoriken ha fungerat som särskiljande symboler och yrkesprotektionistiska verktyg när de anfördes i debatten.

Kanske var det särskiljandet, inte konsensus, som var målet med debatten? På samma sätt som en partiledardebatt inte handlar om att de två debattanterna ska komma fram till en gemensam lösning på ett visst problem, utan om att visa upp sig och sina politiska argument inför väljarna, är det tänkbart att debatten mellan barnpsykologer och vittnespsykologer framförallt fyllde en inneslutande respektive utestängande funktion. Brante

beskriver i sin studie av kärnkraftsdebatten att målsättningen i debattsituationen inte nödvändigtvis var att tala *med* varandra, även om det skulle fås att se så ut, utan att tala med en *tredje part* som t.ex. läsaren, den allmänna opinionen, politiker eller kollegor (Brante 1984:144). Denna typ av kommunikation, där syftet inte är att överföra ett budskap eller skapa en relation till sin motpart utan att synas och vinna uppmärksamhet, benämner medievetarna publicitetsmodellen. Syftet är att nå ut med sitt budskap till många och till andra än den som direkt tilltalas (Strömbäck 2000:39). Med denna utgångspunkt behöver den långdragna debatten och den omfattande oenigheten inte betraktas som ett misslyckande utan som själva målsättningen. Det var ett sätt att utnyttja mediernas spelregler i det egna professionaliseringsarbetet.

Debatten som genre innebar att mediekanalen, tillgången till den mediala arenan, kunde hållas öppen i många år; genom att i sin artikulation namnge en motståndare genererades ett svar som i sin tur gav rätten till replik och därmed ytterligare medialt utrymme. Psykologen och psykoterapeuten Klas Guettler lyckades på detta sätt tillsammans med Sylwan och Winding hålla igång en och samma debatt i hela tre år genom flitiga debattinlägg i tidskrifterna *Psykologtidningen* (nr 14 och 17 1986 samt nr 6, 7a, 7b, 8, 9 och 11 1988) och *Psykisk hälsa* (nr 4 1986 samt nr 1 och 2 1987). Debattanterna hjälpte, trots oenighet i sakfrågan, varandra (och sig själva) att få tillträde till det mediala fältet.

...

Centralt i Bourdieus fältanalys är att det stridigheterna gäller ska vara gemensamt för alla aktörer på fältet men enbart för dem (Broady 1991:268). Professionaliseringskampen handlade, förutom om arbetsmarknaden, om legitimitet på det rättsliga fältet. Susanne Lundin beskriver i sin avhandling att typografernas samspel med andra yrkeskategorier, exempelvis med akademiker när deras böcker skulle tryckas, kunde fungera statushöjande och identitetsskapande (Lundin 1992:145). Här är det tänkbart att det rättsliga sammanhanget verkade på ett liknande sätt. Incesträttegångarna fungerande som identitetsskapande och statushöjande praktiker för dem som inbjöds att medverka. Samtidigt framgår av debatten

att både barnpsykologer och vittnespsykologer ansågs ha för mycket makt i den rättsliga bedömningen trots att de bara var sakkunniga. Detta tyder på att professionaliseringen av incestfrågan för *båda* grupper vidkommande varit framgångsrik. I arbetet med att framställa sin egen tolkande vetenskapliga kompetens som oumbärlig hade både barnpsykologer och vittnespsykologer lyckats. Många kritiker ville få bort båda dessa grupper från det rättsliga fältet och återbörda den dömande makten till dem som *egentligen* hörde hemma där, det vill säga till juristerna (jfr Hane 1993).

INCESTHYSTERIN KRITISERAD

I takt med att samhällets intresse för incest ökade från mitten av 1980-talet växte kritiken mot det som kom att kallas "incesthysterin" (jfr t.ex. *Medborgarrätt* nr 3 1994). Intresset ansågs ha blivit för stort, engagemanget för barnen ha gått för långt och samhällets intervention i familjesfären ha blivit för omfattande. Incesthysterin beskrevs som någonting hotfullt; en slags "galenskap" som i förbund med "systemet" spreds som en löpeld. Det pågick "häxprocesser" och över incestmålen vilade "förbannelser" (*Gaudeamus* nr 10 1982, Gill-Wettergren och Gill 1985, *TV1* 30/4 1985, *BRÅ-apropå* nr 3 1985, *Psykologtidningen* nr 17 1986a, *Apropå* nr 1-2 1991, *Expressen* 4/5 1994). Startpunkten för denna hysteri daterades till den 2 mars 1982 och *TV1:s* redan nämnda program "En skam utan like". Programmet ansågs ha bidragit till att "gruppsykologiska effekter" spreds bland anställda inom olika myndigheter (Gill-Wettergren och Gill 1985:62, 152ff). Kritikerna drog paralleller till liknande situationer i andra länder, men problemet ansågs särskilt stort här. Sverige beskrevs som ett av få länder där "myterna" om incest upphöjts till "fakta". Endast här hade "incestideologin" uppnått "hegemoni" (*Medborgarrätt* nr 3 1994, *Svenska Dagbladet* 22/2 1996).⁵⁵

Någon gång under tidigt 1990-tal menade många att "vinden vände" i incestdebatten (*Svenska Dagbladet* 18/3 1995). Krönikören Åsa Mattson skrev i *Aftonbladet* att bilden av brottet "ändrats

⁵⁵ Den växande kritiken måste betraktas mot bakgrund av att många länder vid den här tiden hade skandalomsusade fall där det avslöjats hur samhället överreagerat till följd av ett överdrivet sökande efter incestoffer – t.ex. Clevelandaffären i Storbritannien, Bjugnsaken i Norge, Montessorifallet i Tyskland. Södertäljefickan beskrevs vara Sveriges exempel (jfr *Apropå* nr 1-2 1991, Lundgren 1994, *Medborgarrätt* 3/95, *Dagens Nyheter* 18/11 1995, Hacking 2000, Guillou 2002, Brøgger 2003).

rejält” i den offentliga debatten och rättsläkaren Kari Ormstad menade i *Läkartidningen* att debattklimatet nu var inne i en fas av motreaktion, tvivel och kritik (4/11 1995 respektive nr 26-27 1996). Juristen Helena Sutorius skrev att ”[j]urister, medicinska och vittnespsykologiska experter, liksom tidigare dömda eller misstänkta, bildar officiella eller inofficiella grupperingar som samarbetar och understödjer varandra i argumentationen. Med hjälp av journalister har budskapet fått en megafon i media”. Detta tolkade hon som ett bakslag inte bara för incestfrågan utan för feminismen och menade ”de antifeministiska tongångarna är mer eller mindre uttalade” (*Bang* nr 1-2 1996). I nyhetsrapporteringen märktes förändringen genom att sympatierna som över en natt förflyttades från barnen och kvinnorna till männen (jfr Jarlbro 2006:41f). En sökning på ordet incest i *Expressen* visar att nyhetsvärdet före 1992 låg i offerperspektivet, då nyhetsjournalistiken helt dominerades av artiklar med rubriker som ”Doktor fast för incest” (16/2 1990), ”Dottern vågade inte vittna” (22/2 1990), ”Utnyttjade styvdottern i fem år” (16/10 1990), ”Pappan fick vårdnaden trots misstankar om incest” (4/10 1991), ”Tolv av hundra flickor har utsatts för sex-övergrepp” (31/10 1991) och ”Tio års fängelse för tio års incest” (15/11 1991). Nyheten var övergreppet som sådant eller att männen dömts för brotten. Kring årsskiftet 1991-92 förändrades nyhetsmediernas rapportering i incestfrågan radikalt. Artiklarna blev mer kritiskt ifrågasättande. Fokus lades på den misstänkte förövaren som offer och rubrikerna löd: ”’Ta inte vår pappa ifrån oss’. Incestanmälan – vapen i vårdtvisten” (21/4 1992), ”Friad i två domstolar – ändå förbjuds han att träffa sina barn” (11/5 1992), ”Dömdes för incest trots att dottern inte pekade ut honom” (30/6 1992) och ”Incestanklagat par: ’Bara dagiskvaller’” (2/8 1992).⁵⁶ Rapporteringen handlade inte längre primärt om de sexuella övergreppen utan om myndighetsövergrepp. Offren var inte längre barn utan män. Förövarna var mödrar, socialnämnder, domstolar och olika grupper av professionella – inte män. Mellberg betraktar den växande kritiken som en motdiskurs, som en pendling tillbaka till den tigidets diskurs som dominerat före 1980-talet (Mellberg 2002:429).

56 I maj 1996 hade *Aftonbladet* en längre artikelserie om femton artiklar med den gemensamma rubriken ”Anklagad för incest”, där journalisterna Maria Trägårdh och Cecilia Zadig redogjorde för olika verkliga fall där oskyldiga fäder anklagats för incest till följd av myndigheternas överdrivna reaktioner.

I tidigare kapitel har beskrivits hur frågan genomgått olika stadier i sin livscykel; först en pionjärfas med aktörer som Åsa Britasdotter och Anitha Rönström, därefter en ämnesbyggarfasc genom Socialstyrelsens och barnpsykologernas agerande. För att fortsätta analogin skulle den växande kritiken kunna tolkas som att ämnet gick in i en självbetraktarfasc, en fas av reaktioner mot den slentrian som uppstått i ämnesbyggandet (Ehn och Löfgren 1996:17). Begreppet incesthysteri antydde att det handlade om reaktioner med starkt känslomässig laddning; det faktum att kritikerna talade i termer av hysteri tyder på att incestfrågan nått en annan dimension. Etnologen Jonas Frykman menar i sin bok om det så kallade dansbaneeländet på 1940-talet i Sverige att den här typen av "apokalyptiska beskrivningar" kan ses som ett tecken på moralisk panik (Frykman 1988:9).⁵⁷ Tolkningen av incestkritiken som en moralisk panik bekräftas ytterligare av själva vagheten i den frammanade hotbilden: rädslan för häxjakt, löpeld, hysteri, förbannelse och gruppsykologi. Hotet bestod i en allmän upplevelse av kulturell upplösning, inte sällan framställd som ett hot mot rättssäkerheten. Just liknelsen med häxprocesserna var flitigt använd från mitten av 1990-talet (jfr Bergenheim 2005:372).

Frykman skriver att denna typ av panikstämning ofta utlöses av ett enstaka ord som samlar upp allt det man är kritisk mot, i Frykmans fall dansbaneeländet och i mitt incesthysterin (Frykman 1988:114). På motsvarande sätt beskriver Bourdieu den synkroniseringseffekt som uppstår när ett fält hamnar i kris och som tar sig uttryck genom att alla separata ställningstaganden organiseras kring en specifik position. Alla frågor avgörs utifrån en allena rådande valprincip med en polarisering i två tydligt åtskilda "läger" som följd (Bourdieu 1996:209). Även Laclau och Mouffe framhåller nödvändigheten av att konstruera ett relativt slutet, om än kontingent, politiskt rum för att antagonismen, uppdelningen i två läger, ska kunna frammanas diskursivt. Varje "samhälle" skapar sina egna former av rationalitet och begriplighet genom att dela upp sig, det vill säga stöta bort varje överskott av mening som undergräver det (Laclau och Mouffe 2008:193ff).

⁵⁷ Den sida i en kontrovers som är mest ifrågasatt gör de mest alarmerande utspelen, en position som växlade under incestdebattens förlopp (Hallberg och Rigné 1999:19f). Det sätt på vilket incestfrågan väcktes vid början av 1980-talet, genom en liknande känslomässigt laddad retorik, kan även det tolkas i termer av moralisk panik.

Synkroniseringseffekten resulterade i att en, vad beträffar subjektspositionen, heterogen samling aktörer slöts samman i en av två grupperingar genom den förenande synen på incest. Det uppstod en tydlig polarisering mellan dem som tyckte att det sätt varpå incestfrågan hanterades var bra och dem som tyckte det var dåligt; mellan dem som ansåg att incest tidigare präglats av en tystnadens konspiration och dem som menade att det nu pågick en incesthysteri. Antagonismen var så tydlig att det är möjligt att upprätta listor över vilka personer som tillhörde vilken sida (jfr t.ex. Bergenheim 2005:371). Polariseringen förstärktes dessutom av att aktörerna inte tenderade att ändra ståndpunkt eller byta sida (Hallberg och Ringé 1999:5).

Föregående tre kapitel har studerat den ena sidan i det antagonistiska rum som incestdebatten utgjorde och tolkat de artikulationer som fördes fram där i termer av utmaning. Nu flyttas intresset till den andra sidan. Syftet med det här kapitlet är att studera den kamp om tolkningsföreträde som fördes av dem som var kritiska till incesthanteringen i Sverige, närmare bestämt hur *motståndet* mot det som uppfattades som en incesthysteri utövades. Tidsmässigt handlade det om en tioårsperiod av kontinuerligt växande kritik – från mitten av 1980-talet till mitten av 1990-talet.⁵⁸ Kännetecknande för gruppen kritiker var dess heterogenitet. Det saknades framträdande likheter aktörerna emellan beträffande både deras subjektspositioner och deras fälttillhörighet. Istället förenades de av sitt rättssäkerhetspatos. Gruppen kan betecknas som homolog

58 Det hade varit möjligt att utsträcka den studerade perioden till åtminstone 1998 – debatten pågick fortfarande under dessa senare år men försköts från 1996 mot att handla om bortträngda minnen. Enligt psykodynamisk teori trängdes ofta minnet av traumatiska upplevelser tillbaka för att skydda den utsatta individen. I stället för att minnas kunde individen utveckla en rad symptom som denne sökte hjälp för. Teorin ledde till att terapeuter började arbeta med minnesterapi. I Sverige var det framförallt psykologen Sven-Åke Christiansson som genom boken *Traumatiska minnen* (1994) introducerade frågan. Debatten gällde vuxna kvinnor som genom terapi fås att minnas sexuella övergrepp i barndomen. Det krävdes upprepade utfrågningar, om än försiktigt, med ledande frågor från terapeuten för att återfå minnet av de traumatiska övergreppen (Bergenheim 2005:373f). Kritikerna menade att de bortträngda minnena var planterade av de psykologer som arbetade med s.k. minnesterapi (Öhrström 1996). Som en konsekvens av debatten bildades Föreningen mot falska incestminnen (1996) och Aktionsgruppen för falskt anklagade fäder (1998), för att stödja de fäder som till följd av planterade minnen falskeligen anklagades för övergrepp (jfr Bergenheim 2005:373ff). Denna debatt är nog så intressant, men jag har som ett led i avgränsningen bedömt att den inte skulle tillföra studien något avgörande – retoriken och i viss mån även aktörerna var desamma som tidigare – varför jag valt bort den helt.

så till vida att aktörer från olika fält kunde visa solidaritet med varandra för att mobilisera en socialt verkningsfull gruppering (Bourdieu 1996:205f); att intresset för rättssäkerheten bildade en likhet inom olikheten. Den gemensamma nämnaren för deras heterogena utsagor – doktorsavhandlingar, krönikor, debattartiklar, populärvetenskap, nyhetsartiklar – var frammanandet av det onda som det retoriska verktyg med vilket kritiken fördes fram (jfr Hallberg och Rigné 1999:19f). När jag här talar om ”kritikerna” betraktas denna homologa grupp för enkelhetens skull som en enskild aktör även om dess medlemmar möjligen inte själva upplevde sig tillhöra en grupp. I kapitlet studeras på vilket sätt incestaktörernas, enligt deras mening goda intentioner – att undsätta de utsatta barnen – framställdes som någonting negativt. Fokus ligger på hur kritiken tog form. Jag studerar förhållandet mellan det extrema och det sansade, mellan det känslomässiga och det sakliga, mellan det subjektiva och det objektiva. Jag intresserar mig även för hur och varför incest återigen framställdes som en fråga om kön och hanteringen som en av kvinnorörelsens framgångar.

Incestideologerna och häxjakten

Utifrån kritikernas perspektiv rådde enighet om vilka som var ansvariga för incesthysterin, vilka de så kallade ”incestideologerna” var (Scharnberg 1993:I:271, Schlaug 1993:82). De som utpekades var Rädda Barnen, Monica Dahlström-Lannes, Socialstyrelsen och barnpsykologerna – förenade av det starka ställningstagandet för barnen ytterst ansvariga till att oskyldiga dömdes i rätten (*Dagens Nyheter* 29/11 1995). För kritikerna gällde det att beskriva barnperspektivet som någonting negativt, vilket inte lät sig göras utan vidare. Här krävdes att kritiken översattes till att handla om någonting annat, att fokus flyttades bort från barnen. Framförallt tre alternativa retoriska framställningar återkommer.

Ett vanligt sätt för kritikerna att framställa incestideologerna i negativa termer var att svartmåla dem och deras utsagor. Rädda Barnen, som förutom Sveriges första större offerundersökning om incest (1983) även publicerat Monica Dahlström-Lannes bok *Mot dessa våra minsta* (1990), anklagades för att ha gett ut ”en lång rad

kvasivetenskapliga skrifter i ämnet” (*Dagens Nyheter* 13/10 1995). Kriminalinspektören Dahlström-Lannes avprofessionaliserades och kallades både ”häxdoktor” och ”falsk profet” (Svensson 1995:312, *Dagens Nyheter* 13/10 1995). Hennes bok, som sammanfattade tio års erfarenhet av professionellt arbete med incestproblematiken beskrevs komma ”från lekmannaområdet” (*Medborgarrätt* nr 3 1995), innehålla ”falska uppgifter”, sprida ”desinformation” och bidra till att det begicks ”justitiemord” i Sverige (*Svenska Dagbladet* 22/2 1996). Socialstyrelsen anklagades både för att ”ha gett spridning åt oseriös litteratur på området” och ”underlåtit att sätta stopp för de terapeuter, psykologer och psykiatrer som ägnar sig åt en ovetenskaplig och samhällsfarlig verksamhet” (*Svenska Dagbladet* 17/5 1996). De allmänna råden beskrevs som ”grovt vilseledande” och närmast en ”handbok i incestdogmatik” (*Svenska Dagbladet* 17/5 1996, *Läkartidningen* nr 40 1991). I princip allt som skrivits av dessa incestideologer framställdes som inte bara felaktigt utan rent av kvasivetenskapligt, oseriöst, dogmatiskt, grovt vilseledande och samhällsfarligt. Återigen användes dikotomin vetenskapligt och ovetenskapligt för att representera sant och falskt, trygghet och hot. Det ovetenskapliga och samhällsfarliga upprättades som en och samma sak. Benämningen *incestideologerna* innebar i sig att de inte kunde betraktas som vetenskapliga utan politiska. Symptomatiskt är även det sätt på vilket kritiken av Dahlström-Lannes riktades mot hennes person i egenskap av kvinna; hon var personligen häxdoktor och en falsk profet (se Jarlbro 2006:68). Dessa exempel på grovt förtal tolkar jag som en reaktion mot att hanteringen av företeelsen utmanat rättssäkerheten, ett för kritikerna centralt värde.

Ett annat återkommande sätt att framställa intresset för incest som en hysteri var att jämföra hanteringen av problemet med häxprocesserna på 1400-talet. En av dem som tidigt lanserade liknelsen i Sverige var journalisten Jan Guillou i *TV1:s* samhällsprogram *Rekordmagazinet* våren 1985 (*TV1* 30/4 1985). Guillou jämförde Socialstyrelsens vid tiden nyutkomna rapport *PM 91/85* med *Häxhammaren*, den 1400-talsskrift som beskrev häxorna och radade upp bevisen för häxeri. I såväl *Häxhammaren* som i *PM 91/85* fanns, anförde Guillou, listor över tecken som det gällde att vara uppmärksam på för att kunna identifiera

häxor respektive för incest utsatta barn. Guillous poäng var att innehållet i Häxhammaren, som i modern tid uppfattades som rena galenskapen, nu upprepades i Socialstyrelsens ”respektabla skrift” (a.a.). Liknelsen var onekligen mycket träffande. Själva vagheten, det på en gång intetsägande och allomfattande i de båda texternas symptombeskrivningar, såsom Guillou framställde dem, påminde starkt om varandra. För att fylla någon funktion, menade Guillou, krävdes att tecknen tolkades av redan troende, att det fanns en på förhand uttalad vilja att hitta dessa häxor respektive utsatta barn (a.a.). Det var med andra ord enbart tillsammans med ett starkt barnperspektiv som symptomlistorna var verksamma.

Som retoriskt verktyg för att misstänkliggöra sin motståndare måste en liknelse av det här slaget ha varit oslagbar, vilket bekräftas av hur ofta den kom att återanvändas under de kommande tio, femton åren (jfr t.ex. Öhrström 1996). Kontroverser handlar ofta om klassificeringsproblem och liknelsen som form har varit särskilt betydelsefull i argumentationen (jfr Brante 1984:145). I detta specifika fall gällde kontroversen huruvida Socialstyrelsens rapport skulle klassificeras som ett redskap med vilket utsatta barn kunde bli hjälpta eller med vilket det bedrevs en häxjakt mot oskyldiga män. Guillou kopplade barnperspektivet till den i retrospektiv allmänt erkända *onda* företeelsen häxprocesserna; häremellan skapades ekvivalens med resultatet att barnperspektivet blev, om inte mindre gott, så i alla fall möjligt att problematisera. Liknelsen blev det verktyg med vilket barnperspektivet kunde ifrågasättas.

Kritiken av incesthanteringen underlättades av att den översattes till allmän samhällskritik. Den gjordes till en kritik av de så kallade samrådsgrupperna – det nätverksbyggande mellan representanter för socialtjänsten, polisen, BUP och rättsväsendet som Socialstyrelsen efterfrågat och Monica Dahlström-Lannes framgångsfullt visat prov på i sin Eskilstunamodell. Detta samarbete mellan olika instanser framställdes av kritikerna som farligt för den enskilde, som ett uttryck för det ojämna maktförhållandet mellan samhälle och individ. Syftet med samrådsgrupperna hade varit snabbhet, effektivitet och bred kompetens i hanteringen, men kritikerna menade istället att de personliga relationer som byggdes upp i nätverken resulterade i att representanterna påverkade och skyddade

varandra på ett oprofessionellt sätt (*Medborgarrätt* nr 3 1995). Myndigheterna kunde genom samarbetet luta sig mot varandra så att en mur av oåtkomlighet byggdes upp (Sylvan 1991:139). När det dessutom skapades prestige kring att uppmärksamma fall av incest blev det omöjligt att avbryta en påbörjad intervention även om felaktiga bedömningar gjorts (Gill-Wettergren och Gill 1985, Sylvan 1991:139f). Kritikerna frammanade bilden av det myndighetsövergripande samarbetet som ett slutet system, omöjligt att stoppa när det satts i rörelse. Till denna fogades bilden av hur samrådsgrupperna närmast som en organism med eget liv ”infiltrerade” rättsväsendet och därigenom ”underminerade” såväl polis- och åklagarutbildningen som domstolarnas förmåga att kritiskt bedöma incestfallen (*Medborgarrätt* nr 3 1995, jfr även *Dagens Nyheter* 18/11 1995). Sammantaget framställdes samrådsgrupperna som ytterst hotfulla för den enskilde individ som hamnade i dess maskineri. Resultatet var inget mindre än våldsamma företeelser som ”myndighetsövergrepp” och ”justitiemord” (*Svenska Dagbladet* 22/2 1996).

Det som förenade dessa tre exempel på kritisk retorik var frammanandet av *dom* i extrema termer. De var lögnaktiga och samhällsfarliga aktörer som bedrev häxprocesser omöjliga att stoppa när systemet väl satts igång. Beskrivningarna kan tolkas som ett explicit försvar av en utmanad position och försatte kritikerna i en sårbar position.⁵⁹ Frågan är vilken position som var utmanad? Chantal Mouffe beskriver att bekräftandet av skillnad är grogrunden för antagonism; relationen vän – fiende är ständigt möjlig. Det antagonistiska förhållandet uppstår ”när de andra, som tidigare endast har betraktats som annorlunda, börjar uppfattas som att de ifrågasätter vår identitet och hotar vår existens” (Mouffe 2003:88). Samhällets hantering av incest kom, efter att frågan varit på agendan i flera år, att upplevas som hotfull för en stor heterogen grupp av

59 Hallberg och Rigné framhåller i sin rapport att kritiken av incesthanteringen inte var ett nytt fenomen utan hade bedrivits ända sedan frågan först uppmärksammades, men tidigare på ett mer sakligt sätt som vädjade till förnuftet. Det som hänt här var att även dessa kritiker hade övergått till den, enligt Hallberg och Rigné, mer framgångsrika känslomässiga retoriken (1999:19f). Det stämmer att kritik funnits sedan tidigt 1980-tal, men av någon anledning ändrade den styrka och omfattning under början av 1990-talet, vilket jag menar kan tolkas som att utmaningen upplevdes som så hotfull att den forcerade fram den här typen av känsloladdat motstånd, parallellt med den mer sakligt framställda kritiken, vilket jag återkommer till längre fram.

både män och kvinnor. Men vad var det för hot som förenade gruppen? Kritikernas drivkraft var ett starkt rättssäkerhetspatos, men varför skulle bristande rättssäkerhet ifrågasätta kritikernas identitet och hota deras existens – bortsett naturligtvis från den händelse att de själva skulle komma att anklagas? En tänkbar förklaring till försvarsreaktionerna som jag vill utveckla är vad som förefaller vara en nära koppling mellan upplevelsen av rättsäkerhet och kön, närmare bestämt manligt kön. Var det helt enkelt manligheten som var hotad? För denna diskussion utgår jag ifrån texter skrivna av två centrala aktörer, journalisten Jan Guillou och brottmålsadvokaten Pelle Svensson. Dessa båda aktörer, liksom de texter som analyseras, är särskilt tydliga i sina formuleringar och fungerar därför bra som exempel. Deras synsätt är emellertid på intet vis unika vid den här tiden – tvärtom.

Hämndgiriga hustrur, kvinnorörelsen och kvinnliga professionella

Det könspolitiska perspektivet i synen på incest fick, enligt min analys, i praktiken tämligen begränsat inflytande i jämförelse med barnperspektivet. Ändå utsattes såväl kategorin kvinnor som kvinnorörelsen för omfattande kritik. Barnfrågan incest översattes av många kritiker till att handla om kön och blev ett medel med vars hjälp fokus flyttades från de utsatta barnen. Incesthanteringen blev därmed möjlig att kritisera. Den välkände advokaten Pelle Svensson skrev att det "helt i det tysta" pågick häxprocesser mot "skötsamma svenska män" i domstolarna och att kvinnors tendens att vid en vårdnadstvist falskeligen anmäla sina före detta män antingen för våldtäkt eller sexuella övergrepp på gemensamma barn var "en farsot värre än pesten" (*Dagens Nyheter* 28/6 1992). Den kvinna Svensson kritiserade var både våldtäktsoffret och modern till incestutsatta barn. "En hämndgirig kvinna" kunde, enligt Svensson, "med hjälp av utstuderad list" använda rättssystemet för att hämnas ett dåligt äktenskap, för att nå ekonomisk vinning och för att få en slutgiltig lösning i vårdnadsfrågan (Svensson 1995:280). Svensson översatte härmed föreställningen om kvinnors makt genom falska våldtäktsanklagelser, en idé som löpt som en röd tråd genom

historien (jfr Wendt Höjer 2002, se även Boëthius 1990:71), till det moderna rättsväsendets hantering av incest. Intressant är även att Svensson gjort tystnadsmetaforen till ett verktyg för motståndet, en metafor som tidigare används av den utmanande positionen exempelvis genom formuleringen tystnadens konspiration.

Svensson redogjorde för sina egna erfarenheter av att det vid rättegångar bakom stängda dörrar pågick ”skådespel” där män dömdes ”enbart på hämndgiriga kvinnors utpekande” (*Dagens Nyheter* 28/6 1992). För en fällande dom räckte det att kvinnan förmådde ”spela god teater”, av Svensson definierat som att gråta och skaka i hela kroppen och i den åtalade mannens närvaro inte förmå berätta vad som hänt, det vill säga agera i enlighet med föreställningen om vad som utgör det kvinnliga. Till sin hjälp i skådespelet hade kvinnan ofta en kvinnlig stödperson från kvinnojouren som även hon, enligt Svensson, grät och medverkade i skådespelet. ”Ja, till och med kvinnans juridiska ombud uppträder ibland och deltar i teatern som grekiska gråterskor. Oftast avbryts rättegångarna och kvinnan måste vila ut på en sjukbår i en annan sal; sjukvårdspersonal måste tillkallas. Inför denna förmodabla teater vänder sig domstolens ledamöter mot mannen med blickar som kan döda. Sedan kvittar det om försvaret kan visa att teatern inte är sann” (a.a.). För att mannen skulle vinna målet krävdes att domstolen gick emot ”åklagare, psykologer, grekiska gråterskor, kvinnojour, kvinnliga förhørsledare” (a.a.).⁶⁰ Det var nästintill omöjligt för män att frias i dessa rättegångar, menade Svensson. Svenssons kritik riktade sig också mot rätten till målsägarbiträde vid sexualbrottsmål som införts 1988 som ett av kvinnorörelsens krav i samband med Sexualbrottsutredningen (Bergenheim 2005:352). För Svensson förefaller målsägarbiträdet varit särskilt provocerande; det blev en påminnelse om att kvinnorörelsens politiska kamp trängt ända in i rättssalen.

Svensson målade upp bilden av en kamp mellan könen: på

60 Svensson presenterade även en förklaring till de falska anklagelserna, en förklaring som knöt an till hans beskrivning av rättegångssituationen som ett skådespel, nämligen den psykiatriska diagnosen *Münchhausen syndrom by proxy/genom ombud*. Här utgick Svensson från den moderna variant av syndromet som beskrivits av psykologen Deirdre Conway Rand. *Münchhausen syndrom* och *Münchhausen syndrom genom ombud* hade traditionellt inneburit att en person fabricerat eller framkallat medicinska eller psykologiska problem, antingen på sig själv eller någon annan, för få sjukvårdens omsorg och positiva intresse. Den nutida varianten innebar att en förälder fabricerade föreställningen att barnet missbrukats sexuellt (Conway Rand 1989).

ena sidan kvinnor – hämndgiriga hustrur, kvinnorörelsen och kvinnliga professionella – och på den andra skötsamma svenska män. Såväl offer som förövare definierades genom åtskillnad. Det var de skötsamma männen Svensson talade om, inte de ”psykopater med svårt störd kvinnoosyn” som smög omkring i buskarna och våldtog okända kvinnor. Det var inte de verkliga offren Svensson ville åt, utan den andra typen av kvinnor (*Dagens Nyheter* 28/6 1992). Beskrivningar av ”hämndgiriga kvinnor”, ”skådespel”, ”teater”, ”grekiska gråterskor” och ”utstuderad list” frammanade bilden av den onda kvinnligheten på ett sätt som överensstämde med hur kvinnor beskrivits genom historien – som hotfulla, lömska och beräknande. Svenssons beskrivning av de falskt anklagande mödrarna skilde inte mycket från beskrivningar av hysteriska kvinnor vid slutet av 1800-talet: egoistiska, lögnaktiga, överdrivet känsllosamma, intrigerande, opålitliga, snyftande och gråtande (jfr Johannisson 1994:21, 150ff).

I namn av rättssäkerheten försvarade sig Svensson mot enskilda kvinnors ökande makt över enskilda män och deras sätt att använda rättssystemet för att hämnas ett dåligt äktenskap, för att nå ekonomisk vinning och för att få en slutgiltig lösning i vårdnadsfrågan. ”Det skall inte kunna vara så”, menade Svensson, ”att en svartsjuk, alternativt hämndlysten kvinna – eller en kvinna med ekonomiska motiv – skall kunna hämnas på sina tidigare män, avvärja dem och få dem kastade i fängelse för lång tid framåt. Få dem tillintetgjorda såväl fysiskt som ekonomiskt” (*Dagens Nyheter* 28/6 1992). Kvinnor skulle inte ha makt över män. Svensson försvarade det manliga handlingsutrymme som garanterades av rättssäkerhetsbegreppet.

...

Incesthysterin beskrevs återkommande vara resultatet av ”ett energiskt påtryckningsarbete från bl.a. kvinnorörelsen” (Martens 1989:14) som i kraft av sin storlek kunde ”skrämma vettet” ur både åklagare och domstolar för att få igenom ”sina krav” (*Gaudeamus* nr 10 1982). Kritiken handlade framför allt om att kvinnorörelsens ökande makt lett till att område efter område, institution efter institution, politiserats utifrån en kvinnoagenda (*Gaudeamus* nr 10 1982, *Hertha* nr 1 1983). Det ökande intresset för våld mot kvinnor

ansågs vara ett uttryck för ”kolonisering” (TV1 30/4 1985).

Det var enligt dessa utsagor kvinnor som grupp som hotade rättssäkerheten. Maria Wendt Höjer och Cecilia Åse skriver i boken *Politikens paradoxer* att anledningen till att kvinnokollektiv motarbetas är att när kvinnor definierar sig som en politisk grupp blir också männen en grupp (Wendt Höjer och Åse 1999:40). Kvinnor som träder fram som kvinnor, menar Eduards, kräver ett samtal med motparten, män som män. För män att anta denna utmaning vore att erkänna att könstillhörigheten har politisk betydelse (Eduards 2002:106ff, jfr Jansson och Wendt 2006). Detta innebär att i ju större utsträckning kvinnor som grupp utmanade synen på sexualbrott, desto större ansvarstagande krävdes från gruppen män. Kritiken av kvinnornas agerande i incestfrågan kan tolkas som ett uttryck för solidaritet med de män som utsatts för falska anklagelser, men också som ett avståndstagande från hävdandet att incest var en fråga om kön som handlade om män som grupp.

Redan 1982 reagerade journalisten Jan Guillou i studenttidningen *Gaudeamus* mot vad han kallade ”det nya kvinnoförtrycket”, närmare bestämt kvinnors förtryck av män.⁶¹ Han ansåg att Åsa Britasdotters politisering av incest var ett uttryck för detta (*Gaudeamus* nr 10 1982). Guillou skrev: ”Det senaste pseudo-vetenskapliga skojet i kvinnosvängen – nu när våldtäkt inte är så inne längre – är incest. Åberopande diffusa ’forskningsresultat’ från utlandet och egna ’djupintervjuer’ kommer nu två notoriska kvinnökämpar ut med en bok [Britasdotter och Stövling 1982] där de hävdar att åtminstone var tionde man brukar våldta sin dotter (vilket givetvis har sin grund i patriarkatets strävan att underkuva kvinnan redan som liten)” (a.a.). Med densamma vetenskapsretorik som figurerat tidigare i avhandlingen hade, enligt Guillous resonemang, verklig vetenskap fått ge vika för den kvinnopolitiska

61 I artikeln anförde Guillou en rad exempel för sin tes om det nya kvinnoförtrycket. Ett var att skådespelaren Bibi Andersson, som samma år tagit initiativ till föreningen Skådespelare för fred, fick utrymme i media trots sin, enligt Guillou ”enastående dumhet”. Hon hade bl.a. i ett TV-program hävdat att ett sätt att fostra medborgarna till fred var att laga en meny med kinesisk förrätt, rysk soppa och amerikansk paj. Ett annat exempel var en våldtäkt i Uppsala där offret dödat våldtäktsmannen. Kvinnorörelsen hade agerat kraftfull till stöd för kvinnan, vilket enligt Guillou lett till att rätten friade henne från mord. Någon tid senare mördade hon ytterligare en man som hon påstod hade våldtagit henne. Denna gång förklarades kvinnan sinnessjuk, vilket blev pinsamt för kvinnorörelsen. Dessa exempel kopplade Guillou till incestfrågan, som han menade var ytterligare ett exempel på hur kvinnor och kvinnorörelsen hade makt över dagordningen.

”pseudovetenskap” som Britasdotter och Stövlings bok var ett uttryck för. Guillou menade att ”vilka som helst stolligheter tycks låta sig accepteras av män bara stolligheterna framförs av kvinnor som påstår sig ha med kvinnorörelsen att göra” (a.a.).

Det Guillou förefaller ha upplevt som mest utmanande med det nyväckta intresset för mäns våld mot kvinnor var hävdandet att detta våld var vanligt förekommande – att ”var tionde man brukar våldta sin dotter” (a.a.). Dessutom upprördes han, åtminstone enligt den egna retoriken, av den uppmärksamhet Britasdotter och Stövlings bok rönt. Detta förklarade han med kopplingen till kvinnorörelsen; allt som kom från kvinnorörelsen lät sig accepteras av män som inte vågade annat än att ge efter för dess krav (a.a.). Guillous reaktion utgjorde ett motstånd mot kvinnorörelsens makt över män, detta nya kvinnoförtryck. Detta var en makt som uppnåts genom storlek, styrka och hot. Eduards påpekar att det är kvinnors själva organisering som utmanar och inte så mycket de politiska krav som ställs (jfr Eduards 2002:151). Detsamma förefaller gälla här. Även Pelle Svensson reagerade mot kvinnorörelsens ökande makt, framförallt dess inflytande över de professionella. Den ”aggressiva” opinion och ”hårda” psykologiska press rörelsen utövat hade fått domstolarna att döma oskyldiga män till långa fängelsestraff, menade Svensson (*Dagens Nyheter* 28/6 1992). Både Guillou och Svensson talade om kvinnorörelsens makt som någonting aggressivt, hårt och skrämmande, begrepp som vanligtvis tillskrivs män och manlighet. De antydde härigenom den vanligt framförda åsikten att kvinnor som engagerar sig könspolitiskt inte är riktiga kvinnor (jfr Holmberg 2003, Jarlbro 2006).

Svensson ansåg att kvinnorörelsen riskerade sprida ”ett brinnande och farligt manshat” till kvinnliga professionella, som dessa sedan förde med sig in i sitt dagliga värv. ”Vart”, undrade han, ”tar rättssäkerheten vägen om kvinnor med sådana idéer infiltrerar rättsväsendet, t.ex. blir förhørsledare, åklagare, domare, till och med i HD eller varför inte barnpsykologer med alla sina ledande frågor och förutfattade meningar” (Svensson 1995:280). Svenssons retorik skilde sig inte nämnvärt från hur dessa hotbilder målats upp i samband med att kvinnor tillträtt dessa yrkespositioner från början – som någonting potentiellt kulturellt upplösande. Vad skulle hända

om ”kvinnor med sådana idéer” infiltrerade centrala samhälleliga positioner och där spred detta ”brinnande och farliga manshat”? Det framtidsscenario som Svensson frammanade var onekligen hotfullt ur ett manligt perspektiv, särskilt i kombination med ordet manshat, här ytterligare förstärkt till ett ”brinnande manshat”.

Sociologen Carin Holmberg beskriver i sin bok *Det kallas manshat* att sättet att beteckna kvinnopolitiskt engagemang i termer av manshat är en indirekt artikulering av rädslan bland män att förlora den samhälleliga makten. Det fungerar samtidigt som ett sätt att undergräva kvinnors politiska krav: den som ger uttryck för så starka känslor som att hata sin motståndare förlorar i trovärdighet (Holmberg 2003:53ff). Svensson beskrev den könspolitiska synen på incest som ett uttryck för manshat och frammanade härigenom både en hotbild och antydde att dessa idéer inte behövde tas på allvar eftersom de var ett uttryck för hat.

I sin bok *Backlash* tolkar journalisten Susan Faludi denna enligt henne löjeväckande överreaktion mot de måttliga framsteg kvinnorna gjort, ofta formulerat som att ”kvinnorna tar över”, som en motreaktion, en *backlash* (Faludi 1993:90). Central i Faludis analys är tanken att motreaktioner inte uppstår när kvinnor uppnått jämställdhet, utan är en förebyggande kraft som sätter in när en förändring är möjlig (Faludi 1993:21f). Så betraktad skulle Guillous och Svenssons beskrivning av hur kvinnor i allmänhet och kvinnorörelsen i synnerhet koloniserat både våldsfältet liksom ”institution efter institution” i samhället, inte vara en reaktion mot att det var på detta sätt, utan ett motstånd i förebyggande syfte. Den könspolitiska synen på incest hade inte bildat hegemoni. Britasdotter hade inte ens förmått kvinnorörelsen att göra incestfrågan till en kvinnofråga.

Gränsskrämmor och eldiga tirader

Hittills har jag studerat de känsloladdade formuleringarna utan att reflektera kring vad den här typen av retorik kan ha inneburit för dem som använde den. Forskaren ska enligt en traditionell vetenskapssyn inte påverka det vetenskapliga arbetet utan förväntas förvandla sig till rent intellekt för att, befriad från kropp, kön

och behov, producera allmängiltig och objektiv kunskap (Wendt Höjer och Åse 1999:61). De akademiker som inte lyckas hålla sina känslor i schack framstår som udda eller hotande (Ehn och Löfgren 2004:42). Den känsloladdade retoriken kan tänkas leda till minskad vetenskaplighet. Känslouttryck, exempelvis i form att ett starkt ställningstagande för barnen, anfördes i incestdebatten som bevis för bristande vetenskaplighet och professionalitet. Känsloutspel behöver emellertid inte bara tolkas som någonting negativt. Hallberg och Rigné hävdar att den känslomässiga retoriken, oavsett vilken sida som anförde den, varit den mest framgångsrika i fråga om incest (Hallberg och Rigné 1999:20). Retorikprofessorn Kurt Johannesson påpekar att det är omöjligt att dra en strikt gräns mellan förnuft och känsla eftersom även ett argument som till synes enbart väddar till förnuftet i de flesta fall även väcker känslomässiga reaktioner. Det sätt på vilket förnuftet och känslan möts och stöder varandra i språket är därför ett viktigt retoriskt verktyg (Johannesson 1998:21f). Både känslouttryck och väddande till känslor kan vara verkningsfulla sätt att göra sig hörd och att övertyga, både inom och utom det vetenskapliga fältet (a.a. s. 21f, Brante 1984:106f).

Oavsett om känslouttryck var positivt eller negativt för hur en aktör uppfattades, är det troligt att det fanns en gräns för hur långt det var möjligt gå utan att tappa trovärdigheten. Historikern Eva Österberg beskriver i en artikel om förhållandet mellan tal och tystnad i de isländska sagorna så kallat existentiellt tal. Här avser hon ett talande som får konsekvenser för den som talar, som förändrar den talande individen i andras ögon. Individen sätter sin personlighet på spel genom talet eftersom den därefter kommer att identifieras med detta tal (Österberg 1991:171). Aktörerna i incestdebatten satte kanske inte sina personligheter på spel genom sina utsagor, men deras subjektspositioner kan ha förskjutits och deras professionella identitet ha äventyrats. I vilken utsträckning kom aktörerna på incestfältet att identifieras med vad de sade och det sätt på vilket deras utsagor togs emot?

Krönikören Åsa Crona myntar i en artikel begreppet ”gränsskrämmor” om de aktörer som inför andra markerar gränsen för vad som får och inte får uttryckas för dagen. Om avståndet till gränsskrämmorna markeras tydligt kan, enligt Crona, ”även den

mest salongsfäliga docent i straffrätt eller undersökande journalist med tiden börja uttrycka tabubelagda sanningar utan att verka sanslös” (*Svenska Dagbladet* 30/5 1996). Så länge den egna utsagan inte är lika sanslös som gränsskrämmans är trovärdigheten skyddad. Susan Faludi för ett liknande resonemang när hon skriver att inte vem som helst kan föra fram antifeministiska åsikter utan att framstå som alltför kontroversiell. ”För att komma in på den nationella arenan krävdes mer sansade mellanhänder med rätt polityr för massmedierna och trovärdiga akademiska experter för att översätta eldiga tirader mot kvinnors oberoende till mer dämpade uttalanden och respektabla skrifter i inbunden form” (Faludi 1993:294). Två olika strategier för hur kritik kan föras fram framträder här: genom ”eldiga tirader” med risk att verka ”sanslös” eller som en ”sansad mellanhand” med full kontroll över den egna positionen i förhållande till omgivande ”gränsskrämmor”. I incestdebatten var det tydligt att kritikerna valde en av dessa båda strategier för sitt agerande – vanligen den förra. Debatten utgjordes huvudsakligen av starkt känsloladdad polemik. Här ska dessa båda strategier undersökas närmare.

...

Crona myntade begreppet gränsskrämma med advokaten Pelle Svensson som modell. Bergenheim skriver att Svensson inte behärskade ”de begrepp, det språk, de ramar och den retorik som [gav] legitimitet i dessa diskursiva sammanhang och [kom] därför att framställas som en löjlig figur” (Bergenheim 2005:369). Svensson gav röst åt en hel del kontroversiella åsikter. I många feministers ögon personifierade han en antifeministisk inställning till sexualbrottsproblematiken (jfr *Bang* nr 1-2 1996). En förklaring är att Svenssons utsagor fungerade som existentiellt tal som försköt hans subjektsposition från advokaten till antifeministen. Konsekvensen blev att allt han härefter hävdade, oavsett i vilken fråga, skulle komma att tolkas som antifeministiska utsagor åtminstone i feministers ögon.

Svensson uttryckte bitterhet över att vara så ensam med att uttrycka sina åsikter offentligt – ”En stilla undran – varför tiger alla andra advokater, varför står jag så ensam i juristkretsar mot kvinnorörelsen

och deras monopol på sanningen?” (*Dagens Nyheter* 6/9 1992) – men föreföll i övrigt nöjd med rollen som den ensamme kämpen till rättssäkerhetens försvar, alternativt kontroversiell antifeministisk gränsskrämma, beroende på utgångspunkt. Han verkar inte ha bekymrat sig nämnvärt över vilken effekt hans ställningstaganden kunde få för hans professionella identitet. Viktigare än ryktet var för Svensson att framställa sig som den svages förkämpe. Hans uppgift som advokat var inte att upprätthålla bilden av Advokaten utan, som han själv formulerade det, att försvara den som ”olyckligt hamnat i rättsmaskineriets kvarn” (Svensson 1991, baksidestext). Svensson saknade kulturellt kapital för att framstå som trovärdig i den offentliga debatten, men att döma av antalet vunna mål lyckades han med detta i rättsalen (Bergenheim 2005:369). Under en period försvarade Svensson framgångsrikt sexualbrottsanklagade män på heltid (a.a. s. 367). Kritiken mot Svensson på det mediala fältet förefaller inte ha spillt över på det juridiska, åtminstone inte till en början, vilket åskådliggör att fälten delvis är autonoma.

Svensson var uppenbarligen tillfreds med sin roll, men det fanns andra som bekymrade sig över den ofrivilliga positionen som ”oseriös” och tyckte att epitetet var orättvist (*Svenska Dagbladet* 21/4 1995). Flera av incestkritikerna kämpade för att framställa sig som vetenskapliga och uttryckte bitterhet över att deras utsagor inte togs på allvar eller att de inte gavs tillträde till vissa arenor. Astrid Holgerson inledde en artikel i *Dagens Nyheter* (18/11 1995) med att ironiskt hävda att det var glädjande att tidningen, efter ett decennium av refuseranden, äntligen gett plats i sina spalter för den kritiska belysningen av hur rättssystemet hanterade sexualbrotten. Max Scharnberg inledde sin doktorsavhandling i pedagogik, som var kritisk mot både psykoanalysen och incestdebatten, med att ironisera över att den överhuvudtaget släppts fram efter att ha förhalats i ett decennium. Det var, menade han, en sensationell historisk händelse i Sverige att hans forskning inte stoppats som den brukade (Scharnberg 1993:I och II:11). Det är tydligt att varken Holgerson eller Scharnberg uppskattade den funktion de fått som gränsskrämmor i incestdebatten, trots att bitterheten omformulerats till ironi. Efter att i *Svenska Dagbladet* ha anklagats för att vara en ”grundligt oseriös debattör” försvarade sig en, förefaller det,

djupt kränkt Scharnberg: ”Omdömet om mig ter sig egendomligt mot bakgrund av att jag har publicerat den mest omfattande vetenskapliga forskningsrapport om övergrepp här i landet, vilken har rönt den största uppskattningen bland ledande forskare från Kanada till Australien” (*Svenska Dagbladet* 21/4 1995).

Scharnberg och Holgerson argumenterade mot incesthysterin med en strikt naturvetenskaplig terminologi. Ändå lyckades de inte skapa den vetenskapliga effekt som är nödvändig för att vinna legitimitet på det vetenskapliga fältet (Bourdieu 1996:61). En förklaring är att de kom att förknippas med många av de ”eldiga tirader” jag lyft fram i detta kapitel, inte bara med vetenskaplig argumentation. Holgerson använde begreppen infiltration och manipulation för att beskriva samhällets agerande i frågan; Scharnberg ord som incestideologer, incesthysteri och falska beskyllningar. Min tolkning är att det uppstod ett intertextuellt förhållande mellan deras olika typer av uttalanden som bidrog till att de känslomässigt laddade utsagorna, det existentiella talet, fick konsekvenser för hur deras vetenskapliga argument togs emot.⁶²

...

Enbart samröre med vissa aktörer förefaller ha upplevts besvärande på gränsen till stigmatiserande. För att exemplifiera detta använder jag ett öppet brev till landets riksdagsledamöter som undertecknades av Hans Klette, professor i straffrätt, Lennart Sjöberg, professor i psykologi, Rudolf Schlaug, överläkare i psykiatri, Max Scharnberg, fil.dr och författare, advokaterna Lennart Hane och Peter Haglund samt Siv Westerberg, med.lic. och jur.kand. I brevet hävdades att oskyldiga män dömdes för sexualbrott i Sverige domstolar (*Svenska Dagbladet* 7/4 1995). En av brevskrivarna – Hans Klette – konfronterades med innehållet i brevet av journalisten Karin Thunberg men värjde sig, enligt Thunbergs artikel, från ansvar och hävdade att han, vad de starka formuleringarna beträffade, fått ge vika för majoriteten. Dessutom

62 Scharnbergs forskning är fortfarande kontroversiell. I maj 2009 beslöt Uppsala universitet att dra in och makulera hans senaste bok om den s.k. Södertäljeflickan, ett uppmärksammat incestfall på 1990-talet. Lennart Wikander, prefekt på Institutionen för pedagogik, anförde ett handläggningsfel som orsak till åtgärden – boken hade publicerats utan prefektens underskrift, vilket var praxis vid utgivning i institutionens skriftserie – ett argument som Scharnberg fann löjeväckande (*Uppsala Nya Tidning* 25/5 2009).

menade han ursäktande att ”tyvärr måste man ta i så förfärligt för att höras i den svenska debatten! Jag har försökt säga samma saker, i betydligt mildare ordalag. Men då har ingen lyssnat” (a.a.).

Klette konfronterades i samma intervju med innehållet i ytterligare ett brev – ett brev som Scharnberg själv skrivit och där denne hävdade att samtalsterapeuter ville att så många oskyldiga som möjligt skulle få fängelse för att bättra på statistiken av deras arbete. Klette tog nu helt avstånd från Scharnberg och underströk att om denne verkligen skrivit detta hade han klart diskvalificerat sig från att driva dessa frågor vidare. Han betonade i stället vikten av att gå varsamt och ödmjukt fram eftersom verkligheten var komplicerad. Klette, som i det första brevet tagit ställning för rättssäkerheten, hävdade nu att han skulle ta ställning för de svagaste, det vill säga barnen, om han tvingades välja (a.a.). Klettes avståndstagande från Scharnberg, som han nyligen samarbetat med i det öppna brevet, kan tolkas som ett sätt att värna sin professionella identitet och trovärdighet. Scharnberg kan sägas ha fungerat som en gränsskrämma från vilken det gällde att hålla sig på behörigt avstånd för att inte smittas av de negativa konnotationer denne gav upphov till. För att undvika att framstå i negativ dager i intervjun manade Klette till sans genom ord som varsamhet och ödmjukhet, ett vanligt retoriskt verktyg i ett läge där situationen blivit för känslomässigt uppskruvad (jfr Johannesson 1998:27).

Det första gemensamma brevet skulle med hjälp av sociologen Erwing Goffmans dramaturgiska perspektiv kunna tolkas som ett försök att politiskt påverka samhällets agerande i incestfrågan genom bildandet av team. Teamet var beroende av att alla medlemmar agerade på ett korrekt sätt för att lyckas överföra rätt budskap – att oskyldiga män dömdes för sexualbrott (Goffman 1994:76ff). I intervjun med Karin Thunberg konfronterades Klette med en teammedlems olämpliga beteende; Scharnberg hade överskridit gränsen för vad som var möjligt att hävda utan att framstå som ”sanslös” genom att anklaga en annan yrkesgrupp för att avsiktligt skicka oskyldiga i fängelse. Klette hade varit oförsiktigt i sitt val av teammedlemmar och Scharnbergs brev riskerade nu att återverka på Klettes professionella status. Hans starka avståndstagande från Scharnberg kan tolkas som ett sätt att ställa allt till rätta i Thunbergs och tidningsläsarnas ögon.

Mellanhänder som manar till sans

Orädda känsloutspel och eldiga tirader var ett sätt att kritisera incesthysterin. Ett annat var att mana till sans; att med lagom avstånd till omgivande gränsskrämmor inta rollen som sansad mellanhand. Ord som häxjakt, förbannelse, myt, löpeld, gruppsykologi, justitiemord, infiltration, dogmatik, falsk profet, samhällsfarlig verksamhet och myndighetsövergrepp må ha vädjat till känslorna och bidragit till en allmän uppfattning att någonting inte stod rätt till i incesthanteringen. För att en verklig förändring skulle komma till stånd krävdes dock att känsloutspelen översattes till en vetenskaplig terminologi av trovärdiga akademiska experter i respektabla skrifter (jfr Faludi 1993). Frykman skriver att i panikstämningen ställs krav på entreprenörerna att yttra sig och att "[d]en kur som de lanserar är ett slag *samhällelig kontrollkultur*, där det rätta sätts emot det avvikande, där det ljusa definieras i kontrast till det mörka och där problemen sålunda mejslas ut tydligt och därmed blir möjliga att åtgärda" (Frykman 1988:114, kursiv i original). En sådan trovärdig aktör, eller entreprenör, var Brottsförebyggande rådet (Brå) och deras kriminolog Peter L. Martens. Brå initierade redan 1985 ett forskningsprojekt om sexuella övergrepp mot barn efter att ha konstaterat att det saknades tillförlitliga svenska undersökningar i ämnet. Projektet resulterade i fem rapporter skrivna av Martens (1986, 1989, 1990 och 1991) och en av Lisbeth Eklund (1990). Ett antal artiklar publicerades i den egna tidskriften *Apropå* som, med några få undantag, förde fram en mer modest kritik av incestdebatten (nr 1-2 1990, nr 5 1990, nr 1-2 1991). Brå:s texter uppfattades som försök att mana till sans; som "försök att ena och samla ett splittrat kunskapsfält" (Hallberg och Rigné 1995:574). Att rådet var kritiskt till hur incest hanterades i samhället rådde det inga tvivel om, men Martens förekom, mig veterligen, aldrig i sammanhang där hans professionella identitet riskerade att svärtas ned av omgivande medaktörer eller av mediet i sig. För Brå och Martens skapades genom positionen som mellanhand ett handlingsutrymme där de på ett legitimt sätt kunde framställa sin kritik, tydligt avgränsat från debattens gränsskrämmor.

I ett läge där debatten kring en viss fråga förs i alltför känslomässiga och upphetsade termer är det en retorisk konst att dämpa, avleda och kväva känslorna, exempelvis genom att beskriva någonting så färglöst och neutralt som möjligt (Johannesson 1998:27). Det gällde för Martens att vara kritisk men inte osaklig, kritisera men inte agitera. Martens tog utgångspunkt i sin professionella identitet som kriminolog, en subjeksposition till synes utan privata eller ekonomiska intressen i frågan. Han frammanade vad han beskrev som en helhetsbild av läget i incestfrågan – i motsats till de enbart halva bilder alla partsintressenter gav uttryck för. Martens vände sig mot den ensidiga beskrivningen av incest; barn utsattes inte, som det förefallit i debatten, bara för övergrepp i familjen utan även utanför hemmet av både bekanta och obekanta; barn utsattes inte bara för sexuella övergrepp utan för en rad olika typer av övergrepp. Han underströk att alla former av övergrepp mot barn skulle ses som en helhet. ”De senaste tio årens något ensidiga intresse för de sexuella övergreppen har inneburit att man trängt bort all den kunskap om fysiska övergrepp som togs fram i slutet av 1970-talet. I framtiden bör man se alla nämnda former av övergrepp mot barn som en helhet eftersom de har flera gemensamma drag och ofta förekommer samtidigt” (Martens 1991:5f). Denna helhetsbild av övergrepp mot barn framställde frågan mer neutral i jämförelse med exempelvis Britasdotters skarpt avgränsade definition av incest som en faders våldtäkt på sin dotter.

...

Ett sätt att mana till sans var att tona ner statistiken kring anmälningsfrekvensen, framför allt de siffror som presenterats i Rädda Barnens Sifoundersökning. Martens påtalade diskrepansen mellan dessa siffror och den kriminalstatistik som Brå på statligt uppdrag tog fram. Han menade att föreställningen att sexuella övergrepp mot barn var vanligt förekommande hängt med utan kritisk eftertanke för att tvinga fram uppmärksamhet och åtgärder från samhällets sida ända sedan början av 1980-talet. Detta trots att kriminalstatistiken visat någonting annat (Martens 1988:67, Martens 1989:13). De känslomässigt laddade larmrapporter som Rädda Barnen och Sifo tagit fram hade lett till en onödig hysteri

kring incestproblemet men Martens visade att det fanns en logisk förklaring till den statistiska ökningen av antalet anmälda fall. Ökningen var egentligen ingen ökning utan en återgång till det normala. Under perioden 1969–76 hade anmälningsfrekvensen däremot sjunkit till följd av den sexuella liberalismen, för att därefter åter öka, till följd av en motreaktion mot denna (Martens 1986:13ff, 48). Martens förklarade missförståndet med Rädde Barnens bristande statistiska och kriminologiska kompetens. När Martens redde ut missförstånden kring inceststatistiken stärkte han samtidigt sin egen professionella position som legitim aktör på incestfältet: det behövdes professionella som förstod sig på statistik, annars uppstod lätt panikreaktioner. Martens kritik handlade om konsekvensen av att lekmän blandat sig i de professionellas angelägenheter.

Martens kritik riktades även mot de symptomlistor som fanns publicerade i Windings bok och Socialstyrelsens rekommendationer. Han påpekade risken med att de hamnade i händerna på lekmän. Symptomlistorna kunde få ”ödesdigra” konsekvenser för såväl barn som föräldrar om andra än utbildade psykologer förlitade sig till dem för att avgöra om det förekommit sexuella övergrepp (Martens 1989:104ff). Risken fanns att helt normala barn tolkades som misstänkta incestoffer (Martens 1986a:8). Martens erkände därmed barnpsykologernas kompetens, handlingslegitimitet och professionalitet. Ett sätt att mana till sans var att framhålla behovet av en ytterligare professionalisering av incestproblemet; kriminologisk statistik åt kriminologerna och den psykologiska tolkningen åt psykologerna. Om Martens fick som han ville skulle det inte längre vara upp till ”var och en”, att leta efter misstänkta tecken och anmäla övergrepp som Socialstyrelsen uppmanat.

Martens återinförde pedofilbegreppet – ett begrepp som varit helt frånvarande under hela incestdebatten. I motsats till Åsa Britasdotter, som försökte göra incest till ett normaliserat problem i bemärkelsen vanligt, gjorde Martens det till någonting onormalt genom att flytta fokus från vanliga män – den konkreta pappan, förskolläraren eller idrottsledaren – till avvikande, störda män. Martens syn på pedofili var tudelad: det var dels ”en permanent egenskap hos en person, dvs. han eller hon har sin sexuella drift riktad mot ett biologiskt inadekvat sexualobjekt och dels [...] en

nödlösning vid emotionella och/eller sexuell frustration” (Martens 1991:16). För den förra gruppen pedofiler angavs som tänkbar förklaring biologiska faktorer såsom genetiska eller fysiologiska avvikelser; för den andra gruppen var dessa av mindre betydelse (a.a. s. 19). Pedofilin var här mer situationsbetingad: ”Under harmoniska och ordnade familjeförhållanden kan den situationsbetingade pedofilen leva ett normalt sexualliv. Han fungerar ganska adekvat sociosexuellt så länge han är i psykisk balans. Men när han hamnar i en kris kommer hans känsloliv i obalans. Om t.ex. den äktenskapliga relationen bryter samman kan det potentiella intresset för en svagare och lättillgängligare partner aktiveras. Han är inte tillräckligt psykiskt mogen för att på egen hand konstruktivt ta sig an och bearbeta den uppkomna ångesten i samband med krisen” (a.a. s. 17).

Teoretiskt var det, menade Martens, tänkbart att övergrepp inom familjen huvudsakligen begicks av situationsbetingade pedofiler medan övergrepp av en obekant lika ofta kunde begås av en sexuellt avvikande som situationsbetingad pedofil (a.a. s. 20). Intressant är att Martens har närmat sig den syn på incest som representerats av det så kallade familjesystemsperspektivet. Kanske var det detta perspektiv han avsåg när han hävdade att det ensidiga intresset för incest trängts bort ”all den kunskap om fysiska övergrepp som togs fram i slutet av 1970-talet” (a.a. s. 5f)?

Martens återinförande av pedofilbegreppet kan tolkas som en avledande motståndsmått, ett sätt att föra över intresset för incest på sidospåret pedofili. Incest utfördes inte av vanliga män och var således inte ett problem för män som grupp utan av specifika män med en störd sexualitet; ett avvikarperspektiv. Detta mildrade debattens polarisering mellan kvinnor och män. Sexuella övergrepp var inte resultatet av en konflikt mellan könen som bottnade i ojämlika maktförhållanden utan en psykisk störning. Det var ett psykiatriskt fenomen, inte ett könspolitiskt problem. Upplivandet av pedofilbegreppet väckte intresset för ett närliggande problem som efterhand helt kom att överskugga incestfrågan – barnpornografin.

SAMMANFATTANDE

ANALYS – INCEST

Avhandlingens andra del har handlat om incest – en företeelse vars innebörd skiftat kraftigt under de femton år som studerats. Problemet har beskrivits som manssamhällets dolda varböld, som ett mycket vanligt barnrättsproblem eller som överdrifter och fabriceringar vilka lett till fällande domar över oskyldiga män. Föreställningen om offren har skiftat från vuxna kvinnor med minnen av övergrepp i barndomen till stora barn som själva kunnat berätta vad de utsatts för; därefter till små barn utan språk vars berättelser frammanats med hjälp av terapeuters tolkningar och slutligen till män som utsatts för falska anklagelser av sina hustrur. Förövarna har varit fäder som våldtagit sina döttrar, vuxna som förgripit sig på sina barn eller hustrur som planerat falska övergreppsberättelser hos sina barn för att vinna en vårdnadsvist. Från tidigt 1980-tal och framåt pågick en kamp om tolkningsföreträde om vad som var problemet, hur det skulle hanteras och av vem.

Barnperspektivet bildade hegemoni under den studerade perioden men frågan förstärkte även politiska meningsskiljaktigheter som handlade om kön, inte sällan formulerade i termer av rättssäkerhet. Många kritiker framställde incesthysterin som en fråga om kön, inte en fråga om barn. Hotet mot männen beskrevs komma från hustrur, mödrar, kvinnliga professionella och kvinnorörelsen. Ett centralt tema under debatten var denna växling mellan synen på incest som en konflikt mellan män och kvinnor eller mellan vuxna och barn. Kritikerna hävdade att kvinnorörelsen koloniserat frågan, vilket, för att återknyta till Susan Faludi, skulle tyda på det motsatta; kritiken mot kvinnorörelsens framsteg kom inte när detta var ett faktum utan

i förebyggande syfte när en förändring var möjlig (Faludi 1993:21). Var det kanske det faktum att incest *inte* blev en kvinnofråga som gjorde det till en så stor samhällsfråga?

Många forskare har påvisat svårigheten med att ge frågor om kön politisk legitimitet; kvinnoperspektiv sätts ofta i kontrast till något mer brådskande. För att kunna ställa politiska krav måste en könsfråga göras om till någonting helt annat (Eduards 2002:153, Wendt Höjer 2002:206f, Törnqvist 2006:222). Detta var tydligt under incestdebatten. Den könspolitiska frågan incest blev legitim först översatt till en barnfråga. Barnperspektivet gjorde incest till en viktig samhällsfråga, men med konsekvensen att könsaspekten trängdes undan. Att de flesta förövare var män och en stor andel av offren flickor samt att förövarna ofta förklarade övergreppen med hustruns bristande sexuella tillgänglighet, en förklaring som bottnade i föreställningen om mannens rätt till sexuell tillfredsställelse inom familjen, blev irrelevanta aspekter av problemförståelsen. Incest handlade härmed inte om män som grupp utan om enskilda barn som utsattes för sexuella övergrepp av enskilda förövare. Det var denna förståelse och ingen annan som gjorde frågan legitim och möjliggjorde det samförstånd som bildade hegemoni.

Barnperspektivet ställde inte krav på män som grupp utan pekade ut de mindre problematiska kategorierna föräldrar och vuxna eller enskilda individer. Detta framstod möjligen som mindre utmanande än det könspolitiska perspektivet, men de krav på snabba åtgärder som följde härav innebar det motsatta. Min tolkning är att barnperspektivet innebar en könspolitisk möjlighet. Barnrättsförespråkarna hade inte haft för avsikt att utmana manssamhället, men det var delvis det som skedde. Den underliggande könskonflikten i incestfrågan doldes då den i stället kom att handla om akuta räddningsinsatser för oskyldiga barn. Det blev härmed möjligt att kräva inskränkningar av manliga fri- och rättigheter som annars varit otänkbara. Barnperspektivet var inte radikalt formulerat, men fick könspolitiskt radikala konsekvenser så till vida att det utmanade könsordningen (se Wendt Höjer 2002:204).

En tänkbar förklaring till varför kritiken mot incesthanteringen plötsligt tog fart från början av 1990-talet är att antalet anklagade män hade ökat så markant (eller åtminstone beskrevs det så i medierna)

att frågan börjat upplevas handla om män som grupp. Häxjakt på enskilda incestförövare var oproblematisk, men när samhällets hantering kom att upplevas som en häxjakt mot män blev den svårare att acceptera. De inskränkningar i det manliga handlingsutrymmet, som flera kritiker menade var konsekvensen av en överdriven incesthantering, tolkades som en könspolitisk seger trots att kampen förts med barnens skydd för ögonen, inte kvinnornas. Detta förklarar varför utmaningen upplevdes komma från kvinnorörelsen.

Detta innebar inte att bestående förändringar kom till stånd. En öppen konflikt avslöjar att det förment objektiva är politiskt, men det faktum att det objektiva konstrueras genom politiska praktiker innebär att denna blotta lätt kan döljas på nytt (Winther Jørgensen och Phillips 2000:45). Den massiva kritiken under slutet av 1990-talet innebar ett bakslag för barnperspektivet. Det tolkningsföreträde och det samförstånd på vilket hegemonin vilade försvagades. Till och med Socialstyrelsen började tveka och upphävde den 15 februari 1999 de allmänna råden från 1991. Beslutet skulle ”ses som en signal till alla som på olika sätt arbetar med barn som utsatts, eller misstänks ha varit utsatta för sexuella övergrepp, om att det idag finns ny kunskap som kan vara av betydelse i det praktiska arbetet” (*Socialstyrelsens meddelandeblad* nr 5 1999). De gamla råden innehöll ”en del generella råd i frågor som kräver ett mer nyanserat förhållningssätt och flera olika lösningar” (*SoS-rapport 2000:1:9*). Myndigheten medgav att den tidigare presenterade synen på incest varit alltför ensidig. För att råda bot på detta publicerades femton så kallade expertrapporter som utifrån skilda vetenskapliga perspektiv belyste problematiken kring sexuella övergrepp mot barn. Rapporterna sammanfattades i kunskapsöversikten *SoS-rapport 2000:1*. Här var synen på barns trovärdighet mer tvetydig. Barn ansågs inte längre per definition trovärdiga utan tvärtom ansågs det viktigt med kunskap om vilka andra problem än sexuella övergrepp som kunde ligga bakom eventuella symptom (a.a. s. 6).

Samtidigt minskade det mediala intresset för incest till fördel för andra problemområden som pedofili och barnpornografi. Detta innebar dock inte att fenomenet försvann som könspolitisk fråga. Inom kvinnojoursrörelsen var incest en beståndsdel i det sexualiserade våld som män utövade, vilket är temat för avhandlingens nästa del.

Del 3 KVINNOMISSHANDEL
1988-2000

DISPUTATIONS AKT UNDER UTMANING

I februari 1988 lade medicinaren Bo Bergman fram sin doktorsavhandling *Battered Wives. Why are they beaten and why do they stay?*, vilken omtalades som Sveriges första doktorsavhandling om kvinnomisshandel (*Expressen* 20/2 1988, *Materialisten* nr 1 1988, Lundgren 1992:13). I denna hade Bergman studerat de kvinnor som under åren 1983 och 1984 sökt akutvård vid Huddinge sjukhus för skador de tillfogats av sin manlige partner.⁶³ Ett av de främsta resultaten var alkoholens betydelse för uppkomsten av våld. En fjärdedel av kvinnorna beskrev sig själva som alkoholister, sjuttio procent av deras män var alkoholister och alkohol ansågs ha varit den utlösande faktorn i så många som sextiotre procent av fallen (Bergman 1987:24f). I sin analys av vad som kännetecknade dessa misshandlade kvinnor utgick Bergman ifrån en tredelad typologi och skilde mellan vad som, i min översättning av de engelska begreppen, kan benämnas inadekvata hustrur, provokativa hustrur och högpriesterande hustrur.⁶⁴ Inom vården misstolkades ofta de symptom misshandlade kvinnor uppvisade, enligt Bergman. Syftet med typologin var att göra det lättare att ställa diagnos och underlätta för sjukvården att

63 Studien genomfördes under åren 1983 och 1984 då det totala antalet kvinnor som sökte hjälp på grund av misshandel var 135, varav 98 ingick i studien. Av dessa 98 kvinnor tackade 49 ja till att delta i det speciella behandlingsprogram som ingick i studien och som innebar att kvinnorna lades in på akutkliniken även om deras skador inte krävde det och gavs psykosocial hjälp av socialarbetare och psykiatrisk vård av psykiater. Som en del i programmet ingick att kvinnorna efter sjukhusvistelsen skulle hålla kontakt med socialarbetaren och psykiatern och medverka i en uppföljningsintervju efter ett år. Då återstod 22 av de 49 kvinnorna (Bergman 1987:11ff).

64 Typologin var hämtad från E. Hilbermans artikel "Overview: The 'wife beater's wife' reconsidered" (*American Journal of Psychiatry* nr 137 1980) och I. Gayfords "Battered wives" (*British Journal of Hospital Medicine* nr 22 1979). Bergman använde Gayfords terminologi, i engelskt original *inadequate wives*, *provocative wives* och *the highly competent wives*.

hjälpa respektive grupp att ta sig ur misshandeln (a.a. s. 10, 27).

För den första gruppen kvinnor, de inadekvata hustrurna, hade det sociala arvet stor betydelse. De var, menade Bergman, predestinerade att utsättas för misshandel genom en inlärd tolerans för våld och till följd av den sociala helhetsituationen som ofta präglades av psykiska problem och alkoholmissbruk. Det var därför mycket svårt att hjälpa dessa kvinnor. För de båda andra grupperna kvinnor var situationen en annan. De provokativa hustrurna var livfulla, energiska och stimulanssökande och medgav ibland själva att de provocerat mannen för att uppnå spänning. De högpresterande hustrurna var starka och självständiga kvinnor som varken accepterade en underordnad position i förhållandet eller att utsättas för våld, utan anmälde misshandeln direkt. Dessa kvinnor kunde lätt slippa misshandeln genom att bli lite mer undergivna, skrev Bergman till synes på skämt, men tillade att feminister troligen skulle ha invändningar mot detta råd (a.a. s. 27f). Han konstaterade att både de kvinnor som bäst behövde behandling – de inadekvata hustrurna – och de som lättast skulle kunna tillgodogöra sig behandlingen – de högpresterande hustrurna – tackat nej till den i forskningsprojektet erbjudna hjälpen. Istället hade de kvinnor som egentligen inte alls var hjälpsökande utan bara ville ha lite spänning – de provokativa hustrurna – tackat ja till medverkan i projektet (a.a. s. 28).

...

Bergmans slutsatser väckte starka reaktioner. I Fredrika-Bremerförbundets tidskrift *Hertha* beskrevs avhandlingen som inget annat än ”en samling fördomar i vetenskaplig dräkt” (nr 3 1988). Något mer ”fördomsfullt, något mer kvinnofientligt, bakåtsträvande och ovetenskapligt har jag aldrig hört maken till”, menade den norska religionsvetaren och kvinnoforskaren Eva Lundgren enligt *Dagens Nyheter* (20/2 1988). ”Groteskt” skrev debattören Agneta Stark i *Svenska Dagbladet* (28/2 1988). Vad som upprörde var de generaliseringar typologin innebar trots att endast tjugotvå kvinnor fullföljt sin medverkan i studien. Dessutom kritiserades Bergman för att i avhandlingens undertitel antyda att han kunde besvara frågan *varför* kvinnorna misshandlats utan att undersöka de män som misshandlat dem;

att kvinnors offerposition kunde förklaras av deras eget beteende.

Reaktionerna mot Bergmans avhandling blev inledningen på en könspolitisk utmaning av den vetenskapliga synen på kvinnomisshandel i Sverige. Den blev någonting konkret att ta spjörn mot för den vid den här tiden allt större kvinnojoursrörelsen i kampen för den egna kunskapens legitimitet. Jag studerar i avhandlingens tredje del kampen om tolkningsföreträdare i kvinnomisshandelsfrågan med avstamp i Bergmans disputation. Det hade varit möjligt att förlägga startpunkten tio år tidigare (jfr t.ex. Steen 2003). Kvinnorörelsens intresse för misshandel hade i Sverige tagit fart redan mot slutet av 1970-talet, som en logisk följd av det tidigare engagemanget i våldtäktsfrågan. Jourverksamhet ingick ofta i planerna vid startandet av kvinnohus (jfr Eduards 2002:80f). Under hela 1980-talet växte sig kvinnojoursrörelsen allt större. Till skillnad från vad som varit fallet med våldtäkt och incest handlade det här inte om att väcka rörelsens intresse för frågan. Denna var tvärtom uppbyggd helt kring detta intresse, om än med varierande utgångspunkter. 1982 förändrades lagstiftningen så att misshandel i hemmet flyttades från enskilt till allmänt åtal. Brottet fick härmed status som samhällsproblem och sågs inte längre som ett problem för den enskilda individen (Steen 2003:18). Jag menar dock att det var först mot slutet av 1980-talet som den könspolitiska utmaningen tog fart på flera olika fält, bland annat genom kvinnoforskningens intresse för problematiken. Antalet texter om kvinnomisshandel var före denna tidpunkt jämförelsevis få trots det stora aktivistiska intresset för frågan.⁶⁵ Jag har av den anledningen valt att följa skiftningarna i synen på kvinnomisshandel under perioden från 1988 till dess att frågan vann allt större gehör inom den offentliga politiken mot slutet av 1990-talet genom den så kallade Kvinnofridsreformen.

65 Några som bör nämnas är journalisten Karin Alfredssons och fotografen Ulla Lembergs debattbok *Den man älskar ägar man?* (1979), journalisten Eva Ekselius kunskapsöversikt *Väld mot kvinnor* (1982) och Socialdepartementets rapport *Kvinnomisshandel – kartläggning och överväganden* (Ds S 1983:2) som året därpå gavs ut i bokform av utredningsgruppens sekreterare Barbro Ottoson Händberg – *Kvinnomisshandel* (1984). Gemensamt för dessa böcker var att förklaringar till misshandeln hämtades från olika håll; psykologiska perspektiv som sökte förklaringen i upplevelser av våld i barndomen varvades med såväl familjesystems- som könsrollsperspektiv där en förklaring till våldet var att män inte hunnit med den snabbt ökade jämställdheten mellan könen; att misshandeln var ett tecken på att de inte kunde hantera den maktförlust det innebar att kvinnorna nu kunde klara sig själva. Vanlig var föreställningen att det var den svage mannen som slog, inte den starke (jfr Ekselius 1982:76f).

...

Inför Bergmans disputation organiserade Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige (Roks) tillsammans med Forum för kvinnliga forskare i Umeå vad som i medierna kom att omskrivas som ett "uppbåd" (*Dagens Nyheter* 20/2 1988)⁶⁶. Motivet var att inte "tiga ihjäl" avhandlingen och låta dess budskap få "verka i det tysta inom psykiatrin" (*JÄMFO rapport nr 14* 1989:241f). Representanter från organisationerna var närvarande och norska kvinnoforskare från Universitetet i Bergen bjöds in, däribland den i Sverige vid tiden fortfarande relativt okända Eva Lundgren. Avsikten var att de utifrån sina kvinnovetenskapliga perspektiv på kvinnomisshandel skulle kritisera Bergmans forskning (*Jämfo rapport nr 14* 1989:241f). Lundgren beskrev själv mycket dramatiskt hur hon mobiliserats för uppgiften. "En kall februaridag 1988 kallade kraftfulla kvinnor – kvinnojourskvinnor och feministiska forskare – tre norska medsystrar till Stockholm för att vi skulle opponera ex auditorio vid en disputation på Huddinge sjukhus, där den första nordiska doktorsavhandlingen om kvinnomisshandel skulle prövas" (Lundgren 1992:13). "Proteststorm mot avhandling" löd rubriken i *Dagens Nyheter* dagen efter disputationen (20/2 1988).

Syftet i det här kapitlet är att studera hur disputationsakten såsom akademisk ritual användes både som arena för en könspolitisk manifestation och som ett tillfälle att utifrån ett kvinnovetenskapligt perspektiv utmana den i fråga om kvinnomisshandel dominerande positionen på det vetenskapliga fältet. Aktörerna var å ena sidan medicinarna – Bergman själv tillsammans med övriga inblandade i disputationsakten såsom handledare och opponent – å andra sidan representanter för kvinnojourrörelsen och kvinnoforskaren Eva Lundgren.⁶⁷ De sätt på vilka dessa aktörer utifrån sina olika

66 Numera heter organisationen Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige.

67 Lundgren skrev att tre norska forskare kallats till Lund. Utöver henne själv deltog forskarassistenten Kristin Eriksen. Vem den tredje var framgår inte av materialet. *Expressen* skrev att "den ena extraopponenten efter den andra" klev fram (20/2 1988). I övriga källor nämns bara Lundgrens opposition. Det är dessutom bara detta anförande som finns återgivet i text, varför det endast är Lundgrens agerande som studeras här. Fram till andra hälften av 1980-talet var Eva Lundgren, religionsvetaren från Bergen i Norge, relativt okänd i Sverige. 1987 intervjuades hon, mig veterligen första gången, om sin undersökning av kvinnomisshandel i kristna miljöer med anledning av boken *I herrens vold* i tidskriften *Hertha*. Här redogjorde hon för de tankar som hon några år senare skulle komma att beskriva som våldets normaliseringsprocess (*Hertha* nr 1 1987).

perspektiv i efterhand beskrivit disputationsakten, framförallt Eva Lundgren i egna boken *Det får da være grenser for kjønn. Voldelig empiri och feministisk teori* (1993), här citerad i min översättning, och Bergmans handledare Bo Bismar m.fl. i *Läkartidningen* (nr 17 1988), utgör tillsammans med mediernas rapportering kapitlets empiriska material. Materialet analyseras utifrån de skilda funktioner disputationen kan tänkas ha fyllt för de inblandade aktörerna; disputationen som akademisk ritual, som arena för en politisk manifestation och som vetenskaplig utmaning.

Familjefest eller domstol?

Den 19 februari 1988 försvarade Bo Bergman sin doktorsavhandling i hörsalen på Huddinge sjukhus inför en, av en bild i *Dagens Nyheter* att döma, stor församling människor (20/2 1988). För Bergman var disputationen en nödvändig del i avläggandet av doktorsexamen. Det professionella arbetet var för hans vidkommande redan utfört. Studien var gjord, rapporten tryckt och artiklarna i den klara för publicering i medicinska tidskrifter. Det vetenskapliga låg inte i disputationsakten i sig – den var mer en akademisk ritual än en verklig vetenskaplig prövning (se Ehn och Löfgren 2004:105) – och den förväntades därför avlöpa ”normalt” (*Läkartidningen* nr 17 1988). Bergman berättade i efterhand för *Dagens Nyheter* att han visserligen anat att avhandlingen skulle väcka reaktioner men inte av den här vidden: ”Jag visste inget om det här uppbådet. Det är klart att jag känner mig lite ledsen. Mitt uppsåt var verkligen inte att verka kvinnofientlig” (20/2 1988).

Det som kännetecknar en ritual är att deltagarna påtar sig givna roller och medvetet ställer sig på scenen för att beskådas. Traditionstyngda ritualer följer en särskild handlingssekvens som svårligen medger avvikelser (Klein 1995:14ff). Disputationsakten påbjöd att doktoranden Bo Bergman, opponenter professor Lars Jacobsson, handledaren professor Bo Bismar, betygsnämnden och disputationsledaren professor Bengt Jansson intog scenen för att dramatisera den vetenskapliga ritualen. Det dramatiska syftet var att sända ut budskapet att Bergman stod under hård vetenskaplig prövning. Detta samtidigt som den allmänna känslan av dennes

legitimitet som blivande doktor överfördes till auditoriet (jfr Goffman 1994:22f). Eva Lundgren beskrev atmosfären: ”Högtidlig och nervös stämning. Yr och lätt svettig. Blomsterbuketterna. Doktoranden blek, men samlad i mörk kostym, med ’fru’ och barn, professorerna i betygsnämnden – fem till antalet – på första bänk” (Lundgren 1993:255f).

Disputationer har beskrivits som en blandning av familjefest och domstol eftersom dramatiseringen sker inför ett auditorium bestående av både kolleger och släktingar (Ehn och Löfgren 2004:107). Denna kombination flyttar fokus från den vetenskapliga prövningen till ritualen och suddar ut gränsen mellan det professionella och det privata. Forskningen ska granskas men det finns en införståddhet kring utgången av disputationsakten som förstärks av de symboler för fest och firande som blombuketter och närvaron av släkt och vänner utgör. På ett plan kännetecknades även Bergmans disputation av denna införståddhet. Ingen i betygsnämnden tvekade att godkänna honom utan framhöll avhandlingens pionjärinsats (*Läkartidningen* nr 17 1988). *Expressen* skrev att opponenter förvisso var kritisk till mycket i avhandlingen men att denne inte ifrågasatte att Bergman skulle få sin doktorshatt (20/2 1988).

Bergmans disputation följde dock inte helt den för ritualen givna ordningen. Allt gick inte ”enligt ritningarna” (*Expressen* 20/2 1988). Efter den ”seriösa delen” av disputationsakten vidtog, ansåg Bergmans handledare Bo Bismar m.fl., ”ett märkligt skådespel” (*Läkartidningen* nr 17 1988). Detta ledde till en disputationsakt utan ”akademisk fines”. ”De församlade professorerna och deras kolleger i vita rockar skruvade sig nervöst. Den akademiska rutinen med blommor och mörk kostym syntes närmast komisk” (*Dagens Nyheter* 20/2 1988). Förklaringen var att auditoriet i det här fallet, utöver av de vanliga åhörargrupperna kolleger och släktingar, upptogs av ytterligare en kategori: kvinnojourkvinnor, kvinnoforskare och tre ”medsystrar” från Norge (Lundgren 1992:13). Utöver den redan vaga gränsen mellan det privata och professionella tillfogade dessa kvinnor genom sitt agerande ytterligare en dimension – den politiska. Den akademiska ritualen var genom blandningen av vita rockar, blommor, fruar och barn och högljudda kritiker, på en gång professionaliserad, privatiserad och politiserad.

Ordningen stördes i synnerhet av Eva Lundgrens opposition ex auditorio. Enligt tidningarna blev Lundgren till ”betygsnämndens stora fasa” (*Expressen* 20/2 1988) och ”professorernas stigande förtret” fram och höll ”en regelrätt föreläsning i strid mot Bergmans avhandling” (*Dagens Nyheter* 20/2 1988). Makten är vanligen knuten till rätten att tala, varför Lundgrens agerande kan tolkas som en form av maktövertagande (jfr Ramírez 1995:13f). När hon ”vann tillgång till podiet” (Lundgren 1993:255f) innebar det att hon fritt kunde lägga fram argument som riskerade att misskreditera Bergman och därigenom motverkade känslan av dennes legitimitet som blivande doktor. Lundgren uttryckte i sin opposition i själva verket åsikten att Bergman borde underkännas (*Materialisten* nr 1 1988).

Tillträde till ordet förhindras av olika regler och tekniker. Tekniken vid en offentlig debatt ger vanligen möjlighet att fördela utrymmet på ett sådant sätt att uttryckande av det avvikande ordet begränsas till några minuter (Ramírez 1995:16). Vid Bergmans disputation saknades formella möjligheter att förhindra att det avvikande ordet gavs utrymme. Tvärtom ingick att auditoriet skulle ha möjlighet att ställa frågor och väcka kritik efter att opponenter gjort sitt. Disputationsledaren Bengt Jansson försökte få den ”pinsamma situationen ur världen” genom att avsluta akten men de kritiska åhörarna hade rätten på sin sida när de hävdade att ”[i] nga svenska akademiska regler tillåter detta” (*Dagens Nyheter* 20/2 1988). Möjligheten att opponera ex auditorio ska dock förstås som en formalitet och inte ett reellt erbjudande (jfr Ehn och Löfgren 2004:107). Lundgrens agerande bröt inte mot de formella reglerna men det bröt mot etiketten.

När någon på detta sätt ställer till en scen uppstår ofta förvirring och förlägenhet. Goffman menar att det, för att återta kontrollen över en dramaturgisk situation som gått fel, krävs sinnesnärvaro nog att omedelbart kunna skyla över det olämpliga beteendet, tona ner den störande händelsen, skämta bort dess betydelse eller komma med en övertygande ursäkt (Goffman 1994:183ff). Det gäller framförallt att inte gå i polemik eftersom detta snarast bekräftar det avvikande ordet än avvisar det (Ramírez 1995:16). För att återta den dramaturgiska kontrollen över disputationen krävdes att medicinerna bortsåg från den starka kritik som Lundgren riktade

mot Bergmans avhandling och samtidigt dolde irritationen över den störning av den pågående ritualen som hennes etikettbrott utgjorde. Det gällde att framställa det olägliga intrånget som om det inte alls utgjorde en störning. Detta möjliggjordes, enligt Lundgrens egen minnesbild, av att invändningarna mot hennes anförande riktades mot tidsåtgången snarare än innehållet. ”Oerhört intressanta synpunkter’ men är ’hon’ inte färdig snart? ’Nähä, då måste vi ta en paus” [...] ”Disputationen måste vara avslutad klockan ett” [...]”Kommittémedlemmarna ska hem igen med flyg, tåg, bussar” (Lundgren 1993:256). Lundgrens legitimitet som talare bekräftades genom att det hon sade beskrevs som ”oerhört intressant”. Härigenom framstod hennes agerande inte längre olämpligt eller störande. Istället hindrades hon från att fortsätta oppositionen av omständigheter som låg utanför de ansvarigas kontroll såsom avgångstider för flyg, tåg och bussar. Att det ändå handlade om en störning framgår av att Jansson, enligt Lundgren var en ”vid det här laget mycket upphetsad disputationsledare” (Lundgren 1993:255f).

Möjligheten att återta den dramatiska kontrollen är dessutom avhängig publikens beskyddande åtgärder. Dessa utgörs bland annat av den taktkänsla som får människor i grupp att hellre välja att definiera en situation samstämmigt och skapa en preliminärt fungerande enighet än att riskera en öppen motsättning (Goffman 1994:18). Det saknas redogörelser för hur Bergmans kolleger och släktingar agerade men i övrigt bidrog auditoriet sannolikt inte med beskyddande åtgärder i det här fallet. Däremot beskrev Lundgren att kvinnojourskvinnorna protesterade när hon avbröts från att framställa sin kritik. ”Högljudda protester från publikum. Oppositionen är relevant ropa[de] publiken, den vill[e] höra allt” (Lundgren 1993:255f, jfr *Dagens Nyheter* 20/2 1988).

Högljudda protester

Disputationsakten var för Bergmans vidkommande en akademisk ritual som störts av representanter från det politiska fältet. Utifrån ett kvinnojourserörelseperspektiv blev den arenan för en politisk manifestation. Den fungerade som ett verktyg med vilket de egna ståndpunkterna i misshandelsfrågan kunde fås att fungera

opinionsbildande, såväl internt som externt. Bergmans disputation fick för Roks vidkommande stor symbolisk betydelse, den blev närmast en nyckelhändelse.

På motsvarande sätt som platsen för den politiska handlingen hade betydelse när kvinnorörelsen överlämnade sitt gemensamma uttalande om våldtäkt på justitiedepartementet, är det tänkbart att den plats på vilken disputationen ägde rum, Huddinge sjukhus, var symboliskt viktig för kvinnojourskvinnornas del. Även här är det möjligt att skilja mellan sammanhang och samspel, mellan hur det konkreta rummet påverkar vad som är möjligt att göra och hur de allianser som skapas där får betydelse för situationen (Wahl m.fl. 2008:80).

Disputationens sammanhang utgjordes för kvinnojourskvinnornas del både av det akademiska rummet och av att alla huvudpersoner var män. I egenskap av politiska aktörer och kvinnor befann de sig i en dubbelt underordnad position. I beskrivningen av Bergmans disputation framhövdes denna polarisering mellan medicinare och kvinnojourskvinnor, mellan vetenskap och politik, på ett sätt som ökade dramatiken. Disputationen blev inte ett möte mellan två grupper som båda hade stort intresse för och mycket erfarenhet av arbete med misshandlade kvinnor utan, som *Dagens Nyheter* formulerade det, ”en våldsam krock mellan två motsatta världar” (20/2 1988). I den akademiska, ”medicinska världen” fanns ”disputationsledare”, ”doktorand”, ”opponent”, ”sakkunniga”, ”professorer” och ”kommittén”, alla iförda antingen ”kostym” eller ”vita rockar”. I den andra fanns ”kritikeruppådet”, ”kvinnoforskare”, ”kraftfulla kvinnor”, ”kvinnojourskvinnor”, ”medsysstrar” och ”hon i blått”. På ena sidan det både genom titlar och klädsel alltigenom professionella och könlösa, på den andra det kvinnliga i bemärkelsen det privata, ideella, politiska och känslomässiga.

I det sammanhang som disputationen utgjorde befann sig kvinnojourskvinnorna i en underordnad position, ändå möjliggjorde samspelet att det medicinska perspektivet på kvinnomisshandel aktivt utmanades. När kvinnorörelsen intog justitiedepartementet 1976 visades respekt för platsen exempelvis genom valet av klädsel, men manifestationen vid Bergmans disputation på Huddinge sjukhus skedde utan samma hänsyn till sammanhanget (jfr *Dagens*

Nyheter 20/2 1988). Kvinnojournalisterna anpassade sig inte till de för platsen och situationen givna spelreglerna utan tog den i anspråk på ett sätt som avvek. De gjorde en "oväntad framstöt" för att inta det vetenskapliga rummet (Lundgren 1993:258). Den politiska strategin bestod av att "storma" och "ropa rakt ut", att "protestera högljutt" och att "störa" (a.a. s. 255f, *Dagens Nyheter* 20/2, *Expressen* 20/2). Syftet var att se till att avhandlingen inte "tegs ihjäl" och dess resultat tilläts "verka i det tysta" (*JÄMFO rapport nr 14* 1989:241f). Brytandet av tystnaden har varit en återkommande könspolitisk strategi för att utmana och förändra synen på mäns våld mot kvinnor. Vid Bergmans disputation handlade det om att bokstavligen bryta denna tystnad.

En förklaring till varför kvinnojournalisterna vågade bryta mot sammanhangets spelregler är att det perspektiv i synen på kvinnomisshandel som de representerade var förhållandevis starkt, vilket jag återkommer till i nästa kapitel. En annan är att målgruppen för agerandet inte var de individer som var på plats vid disputationsakten. Syftet med kvinnornas närvaro var sannolikt inte att få till ett samtal med medicinarna om hur våld mot kvinnor borde förstås. Målet var att få publicitet och möjligheten att nå ut med sitt budskap till helt andra än dem de föreföll tala med (jfr Strömbäck 2000:39). Av den anledningen var mediernas närvaro viktig, för att inte säga avgörande. Lundgren beskrev pressuppbådet: "Och pressen! TV-bolag och radio 'Ettan' och 'Tvåan', och *Dagens Nyheter* och *Svenska Dagbladet* och *Expressen* och norska *Aftenposten*. 'Alla var där'" (Lundgren 1993:255f). Oberoende av om medierna bjöd in av kvinnojournalisterna själva som ett led i manifestationen eller av medicinarna för att sprida den medicinska forskningen, gav disputationen tillgång till det mediala fältet. Vetenskapliga resultat är inte nyheter i bemärkelsen att de inträffat nära tidligt, rumsligt eller kulturellt, utan måste framställas som nyheter för att generera nyhetsplats (Ideland 2002:43f). Vid Bergmans disputation kunde kvinnojournalisterna genom att utnyttja mediernas förkärlek för konflikter skapa en nyhet kring det egna könspolitiska perspektivet i kvinnomisshandelsfrågan som i sig inte var någon nyhet. Disputationen blev platsen för en dramatisering som nådde ut till en publik större än den som rymdes

i lokalen. Genom mediernas närvaro skapades en metaberättelse vars symboliska betydelse sträckte sig utanför den konkreta situationen (jfr Becker 1995:242). Kvinnojournskvinnornas agerande ”föranledde starkt vinklade kommentarer i kvällstidningar, radio och television av för respondenten chikanerande art”, skrev Bismar, Jansson och Larsson i *Läkartidningen* (nr 17 1988). Doktorsavhandlingar läses sällan av någon större krets varför det är troligt att kvinnorörelsens beskrivning och mediernas rapportering var om inte det enda så i alla fall den främsta länken till Bergmans medicinska forskning (se Ideland 2002:19f). Avhandlingen blev, utanför det medicinska fältet, detsamma som den kritiska könspolitiska tolkningen och beskrivningen av den.

Kvinnojournskvinnornas enda strategi var dock inte att ropa rakt ut och hoppas att medierna nappade. Det faktum att Eva Lundgren bjudits in kan ses som en anpassning till det akademiska sammanhang som disputationen utgjorde. Den formella möjligheten att opponera ex auditorio fanns, men inte vem som helst kunde dra nytta av denna möjlighet på ett trovärdigt sätt. De dominerande på ett fält auktoriserar talesmän som ett led i monopoliseringen av det talade ordet (Bourdieu 1991:157ff). Eva Lundgren var formellt sett en sådan auktoriserad om inte talesman så i alla fall taleskvinna. Subjektpositionen disputerad forskare gjorde henne till ett legitimt språkrör på det vetenskapliga fältet och hon kunde för kvinnojournskvinnornas räkning fungera som ett verktyg för politisk handling vid Bergmans disputation.

Opposition ex auditorio

Samtalet i den offentliga debatten organiseras så att en av flera positioner markeras mer än andra. Det är tänkbart att en akademiker väljer att framhäva sin akademiska position även om utsagens innehåll snarare kan knytas till personens feministiska sympatier (Törnqvist 2006:32). För kvinnojournskvinnornas del fungerade Eva Lundgren som ett politiskt verktyg medan hennes egen strategi var att inte framstå som politisk utan vetenskaplig. Hon ville inte framstå som ”rödstrumpan” Eva Lundgren utan som kvinnoforskaren Eva Lundgren (Lundgren 1993:255). Även om det politiska målet var

detsamma – att utmana den utifrån ett könspolitiskt perspektiv könsblinda synen på kvinnomisshandel – skilde sig vägen dit beroende på subjektsposition. Lusten att skriva ett motinlägg ökade i takt med att ilskan över vad hon läste i Bergmans avhandling steg, mindes Lundgren. Samtidigt ansåg hon att det var viktigt att fjärma sig från aggressionen för att kunna skriva ett så bra vetenskapligt inlägg att hon inte skulle avfärdas som en som kom med slagord (a.a. s. 255).

Det vetenskapliga fältet på vilket disputationen ägde rum var ett legitimt fält för Lundgren som disputerad forskare. Kritiken mot Bergmans avhandling var för hennes vidkommande inte bara en politisk manifestation som tog plats i ett akademiskt sammanhang med den vetenskapliga terminologin som politiskt verktyg, utan en kamp om vetenskapligt tolkningsföreträde. I stället för att tala med ett språk som appellerade till medierna, talade hon med medicinerna på ett för det vetenskapliga fältet giltigt språk.⁶⁸ Åtminstone var det så Lundgren själv framställde saken: som feministisk forskare steg hon in i det vetenskapliga sammanhanget och kunde genom att använda sig av spelets regler fälla Bergman på dennes egen planhalva (a.a. s. 258f). Disputationen var ett tillfälle för Lundgren att vetenskapligt utmana det medicinska perspektivet på kvinnomisshandel och hennes opposition var en inomakademisk praktik, inte en publicitetssökande.

Lundgren gjorde retoriskt kritiken av Bergmans avhandling mer till en vetenskaplig fråga än en politisk genom att bekräfta den medicinska forskningens legitimitet. Hon hävdade att det var meningsfullt att studera kvinnomisshandel oavsett disciplinär tillhörighet (*Materialisten* nr 1 1988). På det vetenskapliga fältet fanns mellan den medicinska forskningen och Lundgrens en delaktighet till följd av det gemensamma intresset för kvinnomisshandel som forskningsområde. Denna delaktighet medgavs dock inte utan förbehåll. Legitimitet att forska om kvinnomisshandel erhöles enligt Lundgren enbart av den som kunde göra detta på ett vetenskapligt korrekt sätt vad beträffar metod och etiska överväganden och utan att involvera fördomar om kön. Hon ansåg att Bergmans avhandling brast på båda dessa punkter. Avhandlingen uppfyllde helt enkelt inte de krav som måste ställas på en vetenskaplig studie om misshandel

⁶⁸ Anförandet återgavs i sin helhet i den norska vetenskapliga tidskriften *Materialisten* nr 1 1988.

utan lyste av "brist på vetenskaplighet" (a.a.). Genom att med strikt vetenskaplig terminologi påtala de metodologiska och etiska bristerna framställde Lundgren sin kritik som vetenskaplig, inte politisk. Skillnaden mellan hennes egen utgångspunkt och Bergmans blev därmed en fråga om vetenskaplig kvalitet, inte val av perspektiv. Framhävdandet av det könsneutrala och opolitiska i kritiken var inte bara retorisk utan kan även tolkas som en nödvändig översättning för att inte avfärdas. Inom den officiella politiken är könspolitiskt agerande tabu för kvinnor (Eduards 2002, jfr Jarlbro 2006). Det är inte otänkbart att det samma gällde vetenskapen.

Konkret bestod Bergmans bristande vetenskaplighet av att han, enligt Lundgren, fullständigt saknade såväl analysredskap som blick för misshandelsprocessens mekanismer och konsekvenser. Detta hade lett till att han dragit helt fel slutsatser av sitt material. Det handlade inte om olika typer av kvinnor utan om kvinnor som befann sig i olika faser av misshandelsprocessen. Bergman hade utmålade de misshandlade kvinnorna som avvikare; betonat alla de punkter på vilka de skilde sig från vanliga kvinnor men bortsett från deras normala drag. Det var väl inte konstigt, påpekade Lundgren, att kvinnorna uppvisade avvikande och patologiska drag när de precis nästan blivit ihjälslagna. Utöver de vetenskapliga bristerna hävdade Lundgren att avhandlingen byggde på en räckta implicita fördomar om kön, såsom osynliggörandet av mannen i misshandelsprocessen. Hon undrade hur det var möjligt att svara på frågan *varför* kvinnorna misshandlats utan att studera de män som slagit dem (*Materialisten* nr 1 1988).

Den vetenskapliga retoriken till trots är det sannolikt att Lundgren i medicinarnas ögon inte förmådde skapa den vetenskapliga effekt som är nödvändig för humanister och samhällsvetare som talar i naturvetenskapliga sammanhang (jfr Bourdieu 1996:61). Det budskap som exempelvis *Dagens Nyheter* fick med sig var inte att Lundgren representerade ett vetenskapligt alternativ till det "strikt medicinska" perspektivet utan "någonting helt annat" (20/2 1988). Detta kan förklaras med hennes uppenbara samröre med de högröstade, explicit politiska kvinnorna i auditoriet. Lundgren framställde Bergmans studie som ovetenskaplig och hävdade att den därför borde underkännas, men det är tänkbart att hennes

legitimitet att hävda detta som auktoriserad talare, försvårades av samhörigheten med kvinnojourskvinnorna. Detta eftersom kvinnors legitimitet inom akademien är giltig när de verkar där tillsammans med männen, inte tillsammans med varandra (Wahl m.fl. 2008:122).

En annan förklaring är att Lundgren bröt mot den akademiska etiketten när hon lade fram sin kritik. Ett mer legitimt tillvägagångssätt hade varit en kritisk recension i en vetenskaplig tidskrift. Oförmågan att definiera en situation korrekt och handla i enlighet därmed är inte bara socialt utan även vetenskapligt blamerande (Gerholm och Gerholm 1992:11). Genom att uppfatta erbjudandet att opponera ex auditorio som reellt snarare än formellt försvagades hennes möjlighet att använda vetenskapligheten som politisk verktyg.

Någonting som möjligen ytterligare motverkade den vetenskapliga effekten av Lundgrens anförande har att göra med vem hon var, inte vad hon gjorde: alla de sätt på vilka hon skilde sig från medicinarna. I motsats till de manliga medicinprofessorerna var Lundgren en kvinnlig samhällsvetare från Norge. Överläkaren Kerstin Aldén som närvarat vid disputationen skrev att hon där med egna ögon bevittnat ett ”tydligt förnekande av kvinnor och kunskap, när de som hade synpunkter och frågor att framföra inte fick tala till punkt” (*Läkartidningen* nr 43 1988a). Många forskare har visat hur män både inom akademien och i den offentliga politiken avkönsas och görs neutrala medan kvinnor sexualiseras och reduceras till könsvaror för att därigenom mista såväl vetenskaplig legitimitet som politiskt handlingsutrymme (Carstensen 2004, Jarlbro 2006, Wendt Höjer 2002). Lundgren själv framhöll just könsskillnaden som en avgörande faktor för hur hon bemöttes (Lundgren 1993:255f). Hon hävdade att medicinarnas underlåtenhet att komma ihåg hennes namn och istället omtala henne som ”hon i blått” var ett sätt att frånta henne makt och legitimitet (a.a. s. 255f).

Kläder används som materialiserat språk för att förstärka de kategorier vi tillhör. Både att klä sig i färg och att benämna någon utifrån att dennes val av klädsel och färg kan vara ett sätt att frammana kön i bemärkelsen femininitet (Jacobson 1994:194ff). Omnämmandet av Lundgren som ”hon i blått” kan tolkas som ett sätt att beköna henne och därigenom förminska hennes vetenskapliga legitimitet. Detta medan det sätt på vilket medicinarnas klädsel

beskrevs i medierna och av Lundgren själv – ”mörk kostym” och ”vita rockar” (Lundgren 1993:255f, *Dagens Nyheter* 20/2 1988) – snarare förstärkte professionaliteten och dolde könet.

...

Bergmans disputation fyllde olika funktioner beroende på utgångspunkt; den som akademisk ritual, som platsen för en politisk manifestation och som tillfälle till vetenskaplig utmaning. Alla här beskrivna aktörer – Bergman, kvinnojourskvinnorna och Lundgren – kan betraktas som vinnare. Som politisk manifestation måste kvinnojourskvinnornas könspolitiska kritik av Bergmans avhandling betraktas som lyckad. Förutom flera artiklar i massmedierna (*Dagens Nyheter* 20/2 1988, *Expressen* 20 och 21/2 1988 samt *Svenska Dagbladet* 28/2 1988) tog en debatt fart i *Läkartidningen* (nr 17, 34 och 43 1988). Dessutom anordnades den 14 november 1988 en stor konferens med tusen deltagare där kvinnomisshandel diskuterades utifrån ett könsperspektiv och som finansierats av regeringen (*JÄMFO rapport nr 14* 1989). Här hävdade den nytillträdda jämställdhetsministern Margot Wallström att ”kvinnomisshandel är det yttersta uttrycket för kvinnoförtrycket i samhället” (citerat i Eduards 1992:1). Disputationen fick för kvinnojoursrörelsens vidkommande samtidigt en enande funktion. En central del i frammanandet av en social rörelses kollektiva identitet är konstituerandet av den Andre som ofta utgörs av en verklig person (Eyerman och Jamison 2005:105). Från ett kvinnojoursperspektiv fick Bergman funktionen av denna Andre. Han blev en antisymbol, någonting konkret att ta avstånd ifrån i den interna retoriken vid frammanandet av ett vi. Hans syn på kvinnomisshandel blev ett exempel på hur man inom kvinnojoursrörelsen *inte* ville se det (jfr *JÄMFO rapport nr 14* 1989:12).

Disputationen fick positiv effekt även som vetenskapliga utmaning därför att den hade påvisat behovet av kvinnovetenskapliga perspektiv i forskningen. ”Bo Bergmans avhandling och debatten kring den har demonstrerat vad bristen på kvinnoperspektiv kan leda till och därmed ytterligare understrukt behovet av en väl utvecklad kvinnoforskning i Sverige!”, skrev psykologen Mona Eliasson från Centrum kvinnoforskning i Uppsala i *Läkartidningen* (nr 43

1988b). Dessutom innebar disputationen ett starkt genomslag för Lundgrens forskning om kvinnomisshandel i Sverige, vilket några år senare gav henne en specialprofessur i sociologi med inriktning på våld mot kvinnor vid Uppsala universitet. Men vilka konsekvenser fick disputationen för Bergmans position på det vetenskapliga fältet?

Enligt Lundgren ledde den extraordinära uppmärksamhet Bergman utsatts för till att han inte blev ”den svenska expert på kvinnomisshandel” som han blivit annars. Enligt Lundgren fick han inte heller fortsatt finansiering av det forskningsprojekt avhandlingen var en del av (Lundgren 1993:257). På det medicinska fältet förefaller kritiken dock inte ha lämnat några spår alls. Tillsammans med Bismar fortsatte Bergman sin forskning om misshandel vid Huddinge sjukhus till synes som om ingenting hade hänt. Senare publicerades i bland annat *Läkartidningen* resultat som påvisade kopplingen mellan alkoholberusning och hustrumisshandel. Dessutom hade Bergman och Bismar som första publicerade undersökning studerat sambandet mellan könshormon och kvinnomisshandel och funnit högre testosteronvärden hos de män som häktats för kvinnomisshandel än hos andra män (*Läkartidningen* nr 41 1992). För Bergmans position som medicinsk forskare – eller för den medicinska forskningen om mäns våld i stort – verkar inte den könspolitiska kritiken ha fått några negativa konsekvenser. En förklaring kan vara att Bergman inte själv gick i polemik med kvinnojournalisterna eller Lundgren i medierna. Han uttalade sig överhuvudtaget inte i frågan med undantag för en kort kommentar i *Dagens Nyheter* (20/2 1988). En annan viktig förklaring är fältets relativa autonomi; på ett fält som i sig är dominerande behöver aktörerna inte låta kritiken inverka på den egna verksamheten.

VETENSKAP OCH KVINNOJOURSKUNSKAP

Mot slutet av 1980-talet upplevde Roks att kvinnojourernas arbete togs på allt större allvar. Riksförbundet var numera en ”’aktad’ remissinstans”, framhöll en av rörelsens tidiga förgrundsgestalter Eva Bolin vid den konferens om kvinnomisshandel som hölls i november 1988 i Stockholm som ett resultat av Bo Bergmans disputation (*JÄMFO rapport nr 14* 1989:242). Socialstyrelsen beskrev i en kartläggning av den ideella jourverksamheten att kvinnojourerna genom sin mångåriga kontakt med misshandelsproblematiken utvecklat en expertis på området – den så kallade kvinnojourskunskapen – en kunskap som borde tas tillvara av de professionella som mötte misshandlade kvinnor. Roks föreslogs utgöra ett centrum för kunskapsutveckling på området och fungera som länken mellan forskning och fält (*SoS-rapport 1990:38:11f*). Vid en tid när de svenska folkrörelserna generellt tappade medlemmar växte sig kvinnojourrörelsen allt starkare och omfattade 1991 hundrafemton kvinnojourer runt om i landet med niotusen ideellt arbetande kvinnor (*Önfelt 1991:101f*).

Officiellt framstod Roks position i frågan om kvinnomisshandel som grundmurad. Talet om kvinnojourrörelsens storlek och inflytande innebar emellertid inte att organisationen präglades av samstämmighet internt. Den var tvärtom uppbyggd kring en motsättning. Intresset för kvinnomisshandel var en gemensam utgångspunkt, ändå bestod rörelsen av två intressegrupper – de som ville förändra samhället och de som ville hjälpa enskilda kvinnor

(Eduards 2002:86, jfr Önfelt 1991:11ff).⁶⁹ Det fanns en diskrepans i synen på kvinnomisshandel som antingen ett socialt fenomen eller ett könspolitiskt problem. Denna motsättning fick konsekvenser i förhållande till bidragsgivande politiker. Wendt Höjer beskriver hur det bland politikerna under hela 1980-talet rådde tveksamhet ifall kvinnojourerna utförde en verksamhet som kunde beskrivas i termer av behandling, vård och omsorg, vilket var ett avgörande kriterium för ekonomiskt stöd. Först 1990 slog socialutskottet fast att kvinnojourerna i första hand bedrev socialt arbete, varför bidragen permanentades (Wendt Höjer 2002:104). Vilde kvinnojourerna hjälpa enskilda kvinnor fick de bidrag, ville de förändra samhället fick de det inte.

Redan 1984 hade Bolin i boken *Kampen om kvinnomisshandeln*, en bok som syftade till att ena kvinnojourrörelsen kring ett antal gemensamma grundvärderingar, påtalat risken för att rörelsen i takt med de framsteg som gjordes nöjde sig med vad som dittills uppnåtts och blev ”myndigheternas redskap” för att komma billigt undan och amatörisera vården (Bolin 1984:147). Bolin befarade att inte alla kvinnojourer såg sig som ”kamporganisationer utan i stället som välgörenhetsorganisationer”. Hon beskrev att kvinnor som berättade om sitt engagemang i rörelsen kom med ursäkter som att ”vi är inga kvinnosakskvinnor”, ’jag är ingen sån där feminist’, ’vi är inga manshatare’, ’vi är vanliga kvinnor, inga rödstrumpor” (a.a. s. 132f). Bolin menade att det hos dessa kvinnor saknades den självklara kopplingen mellan engagemanget för misshandlade kvinnor och den kvinnopolitiska samhällsanalysen som förenat kvinnorörelsen under 1970-talet (a.a. s. 132f). När Roks bildades formellt 1984 var många lokala jourer fortfarande tveksamma till en central organisation varför diskussionen om dess verksamhet stannade på ett mycket konkret plan. Syftet med organisationen skulle först och främst vara att få tillgång till de statliga medel som fanns att söka, medan de ideologiska frågorna tillsvidare lämnades

69 Ett exempel på denna splittring är arbetet med att starta ett kvinnohus i Stockholm vid mitten av 1970-talet. Redan från början, men allt tydligare efterhand som kontakten med politikerna intensifierades, rådde inom den s.k. kvinnohusgruppen oenighet kring hur stor plats jourverksamheten skulle få ta i förhållande till den kvinnopolitiska verksamheten (Eduards 2002:86). Det uppstod en konflikt mellan dem som ville skapa ett ”feminismens flaggskepp” och dem som prioriterade den sociala verksamheten, med konsekvensen att gruppen splittrades och det till slut bildades två kvinnohus – Alla Kvinnors Hus och Kvinnojouren på Snickarbacken (Önfelt 1991:11ff, jfr *Kvinnobulletinen* nr 1 1979).

därhän (Roks 1994:10f).⁷⁰

Ett könspolitiskt perspektiv på kvinnomisshandel var alltså ingen självklarhet för de lokala kvinnojourerna – ordet feminism skrevs in i stadgarna först 1992 och då fortfarande efter stor tvekan – och vetenskapligt stöd för ett sådant förhållningssätt saknades (Roks 1994:20). De förklaringsmodeller som fanns att tillgå utgick växelvis från civilisationskritiska perspektiv, könsrollsperspektiv och psykologiska perspektiv (jfr t.ex. Ds S 1983:2, Ottosson Hindberg 1984 och Cullberg 1984).⁷¹ Vetenskapligt tolkningsföreträdare i frågan hade under 1980-talet i Sverige psykologen och familjeterapeuten Barbro Lennéer-Axelsson, som vid sidan av sitt arbete vid Institutionen för socialt arbete i Göteborg även var vice ordförande i RFSU, regelbunden medarbetare i Ottar och initiativtagare till den första krisjouren för män i Göteborg.⁷²

Utgångspunkten för Lennéer-Axelsson var det vid tiden växande intresset för män och manlighet. Hon var av den åsikten att jämställdhet mellan könen hade uppnåtts så snabbt att könsrollerna inte hunnit med. När kvinnor nu kunde klara det mesta i samhället återstod för de män som ville bibehålla manlighet i form av överordning över kvinnor enbart den fysiska styrkan, av somliga uttryckt genom våldshandlingar. Centralt i Lennéer-Axelssons förklaringsmodell var mäns språkliga underläge i förhållande till kvinnor. Kvinnor hade både lättare att uttrycka känslor och att använda tungan som vapen för att sära. Män reagerade till följd av sin ”ordfattigdom” med fysiskt våld som gensvar (Lennéer-Axelsson

70 Initiativet till en första riksträff togs våren 1981 av Kvinnojouren på Snickarbacken i Stockholm. Efter att riksmöten hållits under några år föreslogs bildandet av Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige, Roks och det formella beslutet fattades vid riksjournmötet i Norrköping i juni 1984 (Roks 1994:13).

71 I socialdepartementets rapport *Kvinnomisshandel – kartläggning och överväganden* (Ds S 1983:2) av Barbro Ottosson Hindberg (som hon året därpå gav ut i bokform och i eget namn) betraktades kvinnomisshandel som en effekt av människors rotlöshet och isolering i de nybyggda bostadsområdena samtidigt som det fanns en föreställning om att videovåld gjorde att män påverkades i kvinnofientlig riktning med brutaliserande konsekvenser. Dessa tankar varvades med den psykologiska teorin om den otrugga moderns betydelse för sonens framtida våldsamt. 1984 kom Johan Cullbergs bok *Dynamisk psykiatri* ut i den första av många upplagor. För Cullberg var kvinnomisshandel en konsekvens av mäns bristande manliga självkänsla i kombination med kvinnors delansvar genom att ha provocerat männen (Cullberg 1984:307f).

72 *Kriscentrum för män* i Göteborg var en av flera mansjourer som i olika former bildades vid den här tiden. Ett annat exempel var *Manscentrum* som bildades i Stockholm på initiativ av bl.a. Erik Centervall och dit män i kris kunde söka sig (jfr *Socialnytt* nr 4 1988). Se *SoS-rapport 1990:38* för en genomgång.

1989:237f).⁷³ Ett annat viktigt tema var mäns oförmåga att gråta. Enligt Lennéer-Axelsson hade maktens pris varit behärskning och kontroll av känslor varför män kunde beskriva längtan efter att få gråta som en hunger (*Kvinnotidningen Q* nr 2 1985). I stället för med gråt reagerade män med olika grader av aggressivitet, allt medan de grät inombords (Lennéer- Axelsson 1989:200ff). Utöver dessa problem med tillbakahållna känslor och ordfattigdom var våld mot kvinnor enligt henne ett resultat av en personlighetsstörning till följd av en svår barndom. Mannen hade antingen isolerats eller invaderats av modern, antingen blivit undernärld på moderskärlek eller levt i en incestuöst färgad relation till henne, allt medan en god fadersgestalt saknats (*Kvinnotidningen Q* nr 2 1985).

Då Eva Lundgrens forskning om kvinnomisshandel blev känd i Sverige mot slutet av 1980-talet innebar den för kvinnojour rörelsens vidkommande ett alternativ till den psykologiska förklaringsmodell som Barbro Lennéer-Axelsson erbjöd. För den del inom rörelsen som förespråkade ett könspolitiskt perspektiv förefaller detta alternativ ha varit mer i överensstämmelse med den egna kvinnojourskunskapen. Det här kapitlet handlar om förhållandet mellan vetenskap och politik. Jag undersöker vilken betydelse kopplingen mellan företrädare för ett vetenskapligt perspektiv och en social rörelse fick i kampen om tolkningsföreträde. Först studeras hur Lundgren gavs tolkningsföreträde inom Roks på bekostnad av andra perspektiv samt vilken betydelse detta fick för rörelsens enighet. I kapitlets andra del studeras hur Lundgrens tolkningsföreträde utmanades på det vetenskapliga fältet av socialpsykologen Margareta Hydén genom hennes avhandling som kom 1992. Analysen är baserad på en debatt i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* mellan Lundgren och Hydén som pågick under mitten av 1990-talet.

73 Föreställningen om våldet som resultatet av ett familjegräl var inte ny. Wendt Höjer beskriver hur kvinnan och mannen på 1930-talet framställdes som jämstarka parter som i det dagliga gnabbandet begagnade sig av olika medel, han musklerna, hon ordet (Wendt Höjer 2002:56).

Våldets normaliseringsprocess som bekräftelse och bevis

Det vetenskapliga perspektiv på kvinnomisshandel som Eva Lundgren erbjöd som alternativ till Lennér-Axelssons psykologiska var den egna teorin om våldets normaliseringsprocess. Denna byggde på tankar som hon uttryckt redan i kritiken av Bo Bergmans avhandling och formulerades som en teoretisk helhet vid tidigare nämnda misshandelskonferens i Stockholm i november 1988 (Lundgren 1989). Utgångspunkten för Lundgrens teori var synen på kvinnomisshandel inom ett parförhållande som en process där våldet på olika sätt normaliserades och gradvis kom att accepteras såväl av den misshandlande mannen som av den misshandlade kvinnan – ”våldets normaliseringsprocess” (a.a. s. 114). För de misshandlade kvinnorna upplevdes våldet inledningsvis som avvikande handlingar men kom efter hand att accepteras, förväntas och försvaras i vardagen. Kvinnorna normaliserade våldet och internaliserad männens negativa bild av dem själva (a.a. s. 126f). När misshandelsprocessen nått så långt var kvinnorna mer offer än aktörer: ”Från och med det stadiet kan kvinnan knappast välja själv; hon blir kvar i förhållandet och måste få hjälp från andra för att komma ur det” (a.a. s. 131f).

Enligt Lundgren var orsaken till våldet mannens syn på förhållandet mellan könen som komplementärt och format av över- och underordning. För att mannen skulle vara man krävdes att kvinnan var kvinna på det sätt som han föreställde sig att en kvinna skulle vara. Mannen slog kvinnan för att få henne att motsvara hans kvinnlighetsnorm. Misshandelsprocessen var därför samtidigt en könskonstitueringsprocess (Lundgren 1992:236). Det sätt på vilket mannen tog kontroll över kvinnan och vidmakthöll våldet i förhållandet var avhängigt av tre mekanismer: förmåga till kontroll i gärningsögonblicket, isolering av kvinnan samt ett växelspel mellan våldsanvändning och värme. Mannen slog alltså inte i blint raseri utan hade full kontroll över när, var och hur våldet skulle utövas. Han isolerade kvinnan genom att förvägra henne kontakt med omvärlden samt kombinerande våldshandlingarna med uttryck för kärlek och värme (Lundgren 1989:119ff).

...

Många sociala rörelser växer fram på grundval av någon form av intellektuell aktivitet som ger de specifika protestaktionerna en djupare mening (Eyerman och Jamison 2005:101). För Roks skulle Lundgrens teori om våldets normaliseringsprocess kunna betraktas som en sådan intellektuell handling. Framförallt hennes analys av hur kvinnorna förhöll sig till våldet fick närmast en förlösande effekt. Teorin beskrevs av många kvinnojourskvinnor som en befrielse från osäkerheten kring den egna kvinnojourskunskapens sanningsvärde och legitimitet. I en skrift vid Roks tioårsjubileum framhöll organisationens ordförande Ebon Kram den lättnad som många jourkvinnor känt när de första gången hört Eva Lundgren lägga fram sina teorier; att mönstret blev synligt när de fått vetenskapliga teorier att hänga upp verkligheten på (Roks 1994:6f). I samma bok skrev en annan jourkvinna att "[d]et var befriande när teorierna stämde. Det blev en sorts trygghet i den förutsägbarhet som en teori innebär. Vi kunde sortera och lägga ifrån oss på rätt hylla det som kvinnor berättade. Där var social isolering och ekonomiskt beroende, där var kontroll och makt" (a.a. s. 22).

Det positiva med Lundgrens teori var dess vetenskaplighet. Återkommande i Roks texter var beskrivningen av vetenskaplig teori som ett verktyg med vilket det egna praktiska arbetet kunde underlättas. Eva Bolin skrev nästan kärleksfullt om förhållandet till vetenskapen: "Så kan forskarna hjälpa oss praktiskt verksamma att se klarare och att sätta ord på det vi ser. Så ger ni oss krokare att hänga upp vår erfarenhet på och så ritar ni en karta över vår verklighet och visar oss nya vägar in till den. Så får vi kraft att kämpa vidare och utveckla vår praktik" (Bolin 1989:238).⁷⁴ Vetenskap var någonting att hänga upp verkligheten på, som gjorde den lättare att se och sätta ord på. Vetenskapen erbjöd krokare, kartor, hyllor och vägar med hjälp av vilka verkligheten kunde förstås och sorteras. Men för att vetenskapen skulle vara användbar som verktyg krävdes att den var applicerbar på de egna erfarenheterna – att, som Ebon

74 De forskare Bolin avsåg här var, utöver Eva Lundgren, även den norska psykologen och kvinnoforskaren Hanne Haavind, kriminologen Kristin Skjoerten, även hon från Norge, och den danska psykologen Else Christensen, som alla medverkat vid den JÄMFO-konferens som anordnats som ett resultat av kritiken vid Bergmans disputation.

Kram påtalade i *Apropå*, ”teori och praktik stämde” (nr 3 1991). Utifrån Roks perspektiv var teorin om våldets normaliseringsprocess *rätt* vetenskap. Genom Eva Lundgrens forskarposition fick organisationen tillträde till det vetenskapliga fält där kunskap legitimerades; där kvinnojournalistik omvandlades till vetenskap.

En egen forskare?

Idéhistorikerna Margareta Hallberg och Fredrik Bragesjö skriver att olika intressegrupper kan göra ”sina argument starkare genom att hänvisa till forskningsresultat eller genom att ’erövrade en forskare’ som talesman” (Hallberg och Bragesjö 2003:14). Genom att normaliseringsteorin och kvinnojournalistiken ”stämde” gjorde Lundgrens forskning Roks argument starkare. Normaliseringsteorin legitimerade kvinnojournalistikkvinnornas politiska engagemang genom att visa att kvinnomisshandel var en viktig samhällsfråga. Samtidigt erbjöd den vetenskaplig bevisning åt kvinnojournalistiken. ”Det är befriande att få sin erfarenhet bekräftad av skickliga forskare”, skrev Bolin (1989:237). Det är troligt att denna befrielse var viktig såväl internt, i skapandet av en gemensam identitet, som externt i förhållande till exempelvis bidragsgivande myndigheter. Den positiva retoriken kring normaliseringsteorin kan förstås som en retorisk praktik genom vilken man inom rörelsen aktivt skapade de värden som Lundgrens teori beskrevs leda till. Ett dramaturgiskt team innefattar ofta en stjärna, en medlem som på något sätt spelar huvudrollen och befinner sig i centrum för uppmärksamheten (Goffman 1994:91). Eva Lundgren fick, åtminstone så som den beskrevs av dem som var kritiska, en sådan självskrivna stjärnstatus; hon gavs, menade kvinnojournalistikkvinnan och forskaren Renee Frangeur, ”en drottningens upphöjda ställning i rörelsen” (*Språkröret* nr 2 2003).

Lundgrens forskning gavs tolkningsföreträde av de ledande aktörerna inom Roks. Härmed utmanövrades de vetenskapliga perspektiv som inte stämde lika bra överens med kvinnojournalistiken, som Lennéer-Axelssons psykologiska perspektiv. Anammandet av Lundgrens teori innebar emellertid inte bara ett val av ett vetenskapligt analysverktyg utan ett könspolitiskt

helhetsperspektiv på kvinnomisshandel. Detta innebar att misshandeln förstods som en central beståndsdel i en viss könsordning och att det fanns ett samband mellan den vanlige mannen och våldsmannen, mellan den vanliga, underordnade kvinnan och den misshandlade kvinnan liksom mellan det fredliga och det våldsamma parförhållandet (Lundgren 1989:116). Organisationen blev i och med detta indirekt radikalfeministisk och den främsta uppgiften beskrevs vara både att verka mot mäns våld mot kvinnor och mot manlig dominans och överordning (Roks 1994:15). Härmed utmanövrades den falang som föredrog att se kvinnomisshandel om ett socialt fenomen och rörelsen främst som en social hjälporganisation. Jag menar att det var själva den vetenskapliga retoriken och talet om befrielse, bekräftelse och trygghet som möjliggjorde detta ställningstagande i den forna tvistefrågan.

Kombinationen av samtycke, retorik och undertryckande av alternativa synsätt bildade hegemoni för detta perspektiv från slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. Det uppstod ett självgenererande system mellan Lundgrens teori och Roks praktik.⁷⁵ Lundgrens forskning bekräftade kvinnojourernas upplevelser. Samtidigt styrktes Lundgrens vetenskapliga teori empiriskt av kvinnojourernas dagligen återkommande praktiska erfarenheter av misshandlade kvinnor. Ebon Kram skrev att ”det Eva Lundgren beskriver har vi fått bekräftat av kvinnor som sökt sig till jourerna. De känner igen strategierna och hur de själva har påverkats” (*Apropå* nr 3 1991). Roks såg aktivt till att systemet fungerade genom att stötta Lundgrens forskning. Kram och Bolin hade ”med stor kraft engagerat sig” för att få boken *Gud och alla andra karlar* utgiven

75 Det nära samarbetet mellan Roks och Lundgren har nyligen beskrivits av idéhistorikern Susanne Dodillet (2009:391), men var även en central tes i SVT-dokumentären *Könskriget* (SVT2 14 och 21/5 2005). Detta tillbakavisas av Lundgren själv som skriver att det är ”fri diktning” att hon haft ett nära samarbete med Roks (Lundgren 2009). Juristen Jenny Westerstrand menar att påståendet är en del i den moderna mytbildningen kring Eva Lundgrens professur (Westerstrand 2009a). Sociologen Åsa Eldén menar att detta sätt att tillskriva Lundgrens forskning makt kan tolkas som en sätt att väcka motstånd mot feminism och feministisk forskning; en metod som öppnar för och legitimerar en kontrastering mellan extrema och rimliga feminister (Eldén 2007:151). I mitt material framgår inte huruvida Lundgren haft ett nära samarbete med Roks eller inte. Lundgren har medverkat som talare vid åtminstone ett av Roks riksmöten (2004) och organisationen har gett ut en av Lundgrens texter, men detta behöver inte tolkas som ett samarbete. Vad som däremot tydligt framgår av materialet är hur betydelsefull Lundgrens forskning var för Roks, framförallt internt.

i Sverige (Lundgren 1992:6) och när regeringen föreslog en specialprofessur med särskild inriktning på förhållandet mellan makt och kön i familj och samhälle, särskilt våld mot kvinnor, var det enligt *Kvinnotrycks* Jane Welborn, ”utan tvivel” Eva Lundgrens forskning som avsågs. ”Jag bedömer detta som ett stort steg framåt för oss. Vi kan nog vara övertygande om att denna satsning från regeringens sida sker tack vara kvinnojourernas enträgna arbete” (*Kvinnotryck* nr 2 1991). Enligt Eduards kom i själva verket förslaget från organisationens ordförande (Eduards 2002:2).⁷⁶ 1993 tillsattes professuren av Lundgren, något Kram såg som Roks ”starkaste länk till framtiden” (Roks 1994:6f). Detta självgenererande system innebar möjligen början på slutet för centralorganisationens storhet. En social rörelses formalisering – det faktum att den inte längre är i rörelse – innebär att den tappar i styrka (Eyerman och Jamison 2005:63f). Den politiska och vetenskapliga maktfaktorn Roks var inte längre en rörelse i rörelse.

Socialpsykologisk utmanare i fel rum

1992 utkom Sveriges andra doktorsavhandling om kvinnomisshandel – socialarbetaren och psykoterapeuten Margareta Hydéns studie *Woman battering as martial act. The construction of a Violent Marriage*. Studien byggde bland annat på djupintervjuer med tjugo par där mannen upprepade gånger misshandlat kvinnan och ett syfte var att undersöka hur de inblandade parterna själva tolkade, förklarade och rättfärdigade våldet (Hydén 1992:12). Hydén positionerade sig explicit mot både den individualpsykologiska, sociologiska och den feministiska förståelsen av kvinnomisshandel och beskrev sig själv som socialpsykolog. Beträffande den ”feministiska forskningen” – i avhandlingen nämndes inga namn – var Hydén framförallt kritisk mot synen på de misshandlade kvinnorna som passiva offer, oförmögna att förändra sin situation. I stället ville hon framhäva kvinnornas förmåga att ta ansvar för sina egna liv (a.a. s. 15). Hydén

⁷⁶ Eduard beskriver hur Roks bearbetat jämställdhetsminister Margot Wallström i frågan vid ett par tillfällen, liksom att Ebon Kram i en kaffepaus vid ett seminarium om våld gjort klart för några tjänstemän från civildepartementets jämställdhetsenhet att Sverige behövde en professur i våld mot kvinnor (Eduards 2002:2).

tog därmed uttryckligen avstånd från Lundgrens analys av hur våldet efterhand normaliserades och internaliserades hos de kvinnor som utsattes för det.

En utgångspunkt i Hydéns avhandling var att våldet måste förstås i den sociala kontext där det förekom. I hennes studie var våldet därför en äktenskaplig handling och utlöstes av en verbal konflikt som båda parter var inblandade i men inte förmådde lösa (a.a. s. 27ff, 72). Vålds användningen var det sätt på vilket den fysiskt starkare mannen automatiskt fick ett överläge och därigenom kunde avsluta bråket (a.a. s. 113). Hydén betraktade makt som en relation mellan två personer och inte som ett strukturellt förhållande. Först när mannen tog till våld fixerades dominanspositionerna så att mannen fick den överordnade positionen och kvinnan den underordnade. Det låsta maktförhållandet mellan könen var någonting som skapades i det specifika förhållandet, inte någonting på förhand strukturellt givet. Mannen tog makten genom aktiv handling, han fick den inte till följd av sin könstillhörighet (a.a. s. 158f).

Efter misshandeln var våldet tvunget att neutraliseras, rättfärdigas eller ursäktas så att det inte längre utgjorde ett hot mot äktenskapet eller mannens självbild (a.a. s. 73, 130ff). Hydén beskrev hur makten att befria mannen från skuld låg hos kvinnan. Mannen fick visserligen makt över kvinnan genom våldshandlingen, men när våldet var över var han beroende av hennes absolution och hamnade därigenom i en underordnad position i förhållandet (a.a. s. 152f). Den sociala ordningen inom det våldsamma äktenskapet var, menade Hydén, på detta sätt paradoxal. Det som gjorde mannen stark, farlig och dominant, det vill säga vålds användandet, var detsamma som gjorde honom liten, hjälplös och beroende av hustrun. Det som gjorde kvinnan svag, hjälplös och beroende var samtidigt det som gjorde henne stark genom sin uthållighet och sitt tålamod (a.a. s. 160f).

...

Mot slutet av 1993 recenserade Eva Lundgren, nytilträd som professor i sociologi med inriktning på mäns våld mot kvinnor vid Uppsala universitet, och Nea Mellberg, vid tiden doktorand i sociologi vid Umeå universitet, Margareta Hydéns avhandling i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. De menade att mot bakgrund av

de framsteg som skett i synen på sexualiserat våld sedan kampen mot avvikarperspektivet inletts vid Bo Bergmans disputation, var det särskilt intressant att se vilket ”vetenskapligt rum” denna Sveriges ”andra” doktorsavhandling intog; var Hydén befann sig kvinnopolitiskt (*Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3-4 1993). Var Hydén en allierad i kampen för en könspolitisk syn på kvinnomisshandel eller var hon en utmanare? Befann hon sig i samma vetenskapliga rum som Lundgren eller i ett annat? Hydén hade uttryckligen vänt sig mot den feministiska forskning som Lundgren representerade, varför hon utifrån Lundgrens och Mellbergs perspektiv, intagit fel vetenskapliga rum. Lundgren och Mellberg gick så långt som att jämföra Hydéns resultat med Bergmans – själva antitesen till det egna perspektivet. Dessa båda doktorsavhandlingars vetenskapliga brister påminde om varandra, menade de (a.a.).

Hydén hade inte nämnt några namn när hon tagit avstånd från den feministiska forskningen om kvinnomisshandel, ändå var Lundgrens och Mellbergs recension i stor utsträckning formulerad som ett försvar.⁷⁷ Vad kunde väl Hydéns socialpsykologiska perspektiv bidra med som inte Lundgrens feministiska analys redan medgav, undrade de. Det var inte Hydéns vilja att studera den dialektiska processen mellan de två parterna i ett våldsamt äktenskap som skiljde det socialpsykologiska perspektivet från det feministiska. Det var tvärtom precis detta som Lundgrens teori gick ut på: att ”ta fram en rad analytiska verktyg för att analysera våldet just som en process” (a.a.).

Gammal och ny vetenskap

Debatten mellan Lundgren och Hydén tog formen av en kamp mellan strukturalism och postmodernism – mellan gammal och ny vetenskap – där dessa begrepp användes som negativa omdömen om den andra och inte för att beteckna den egna utgångspunkten. Lundgren och Mellberg ansåg att Hydéns avsaknad av blick för kopplingen mellan kön och makt var en ”postmodern trend” inom ”den nya våldsforskningen”. ”Kan det under en döljande

⁷⁷ Observera att detta gäller den ursprungliga engelska versionen av avhandlingen (Hydén 1992). Tre år senare kom avhandlingen i en svensk något modifierad och populariserad utgåva, *Kvinnomisshandel inom äktenskapet* (1995). Där ingick ett långt avsnitt med explicit kritik av Eva Lundgrens forskning.

täckmantel av postmodern fragmentarisering ha blivit för frestande att sänka de vetenskapliga kraven och avhända sig kvinnopolitiskt ansvar?” undrade de (*Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3-4 1993). Det postmoderna, det nya, som Hydéns avhandling var ett exempel på, var på samma gång ovetenskapligt och opolitiskt.

Hydén tog i sitt svar fasta på den uppdelning mellan ny och gammal våldsforskning som Lundgren och Mellberg öppnat för. Det var inte hon och den nya våldsforskningens postmoderna utgångspunkt som var ovetenskaplig. Det var Lundgrens ”strukturella perspektiv” och de ”stora berättelser” hon formulerade som tenderade att ”överskugga komplexiteten i den sociala verklighet kvinnor och män lever i” (*Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 4 1995). Hydén beskrev Lundgrens forskning i termer av degenerering. ”Den som läser Lundgrens viktigaste arbeten i en följd, drabbas av en tilltagande känsla av instängdhet. Hennes forskning har alltmer kommit att präglas av orörlighet och teoriblockering som förser henne med skygglappar mot en komplex verklighet. Det är en sluten värld Lundgren beskriver inom ramen för en ’strukturell’ förståelse av kvinnomisshandel” (a.a.). Inte nog med att Lundgrens forskning beskrevs med hjälp av idel statiska begrepp som instängdhet, orörlighet, blockering och skygglappar, den var dessutom ”alltmer” orörlig och präglades av ”tilltagande” instängdhet. Om den en gång varit framsynt så hade den ”mer och mer kommit att präglas av en oförmåga att röra sig inom ramen för det teoretiska perspektiv hon utgår ifrån” (a.a.). Trots att de av Lundgrens texter som Hydén refererade till skrivits bara några år tidigare, framställdes Lundgren genom Hydéns retorik som fångad i en svunnen tid, en tid som andra, däribland Hydén själv, sedan länge lämnat bakom sig. Kampen om tolkningsföreträde mellan Lundgren och Hydén gjordes härmed också till en generationsfråga.

Som en förklaring till Lundgrens teoretiska orörlighet menade Hydén att Lundgrens ”vetenskapliga ambitioner [...] kommit att överskuggas av hennes ideologiproduktion” (a.a.). Det vill säga att hon blivit allt för politisk. Lundgren och Mellberg hade tidigare anklagat Hydén för att sänka de vetenskapliga kraven och avhända sig det kvinnopolitiska ansvaret (*Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3-4 1995). Här var det Hydéns tur att beskriva Lundgren som ovetenskaplig på grund av hennes tydliga politiska hållning. Mellan Lundgren

och Hydén fanns en diskrepans i synen på vad som konstituerade vetenskap och politik; hur långt det var möjligt att gå könspolitiskt och ändå lyckas producera en vetenskaplig effekt. För Lundgren var det nära förhållandet mellan vetenskap och politisk praktik genom kopplingen till kvinnojournalistiken en styrka – för Hydén en svaghet. Debatten om politik kontra vetenskap, strukturalism kontra postmodernism och radikalfeminism kontra queerteori fördes inte bara av Lundgren och Hydén utan pågick inom den samtida genusforskningen. Den kan alltså delvis förstås som en helt naturlig inomvetenskaplig praktik (jfr Lövkrona 2001:35). Debatten kan dock även tolkas som ett uttryck för utmaning och motstånd i kampen om tolkningsföreträde rörande kvinnomisshandel.

En av de mer subtila beståndsdelarna i kampen på ett fält är hur de *dominerande* utnyttjar den motsättning som uppstår bland de *dominerade* om vilka frågor som ska väckas, hur kampen ska föras och vilka kampmedel som är legitima. De *dominerade* begränsar själva sin kamp till ”kravsystemets struktur”, en intern uppfattning om vilka förändringar som är möjliga att uppnå genom kampen (Bourdieu 1991:280f). Bourdieu talar om tre nivåer av mer eller mindre begränsade krav. För det första krav som inte ställs därför att man inte ens kommer på tanken att ställa dem. För det andra krav som man avstår ifrån för att de anses dömda att misslyckas. Först på den tredje och lägsta nivån återfinns det som upplevs som legitima krav (a.a. s. 280f). Synen på vilka krav som var legitima i kampen mot kvinnomisshandeln på det vetenskapliga fältet skilde sig åt mellan Lundgren och Hydén. Enligt Lundgrens vetenskapssyn var det politiska engagemanget inte en försvärande omständighet, vilket det var för Hydén. Hydén menade att det visserligen var positivt om det kunde finnas ett samarbete mellan kvinnoforskare och kvinnliga politiker – att den akademiska feminismen borde vara nyttig för den feministiska praktiken var en sympatisk tanke – men detta fick inte bli ett självändamål. ”Om vi menar allvar med vårt krav att kvinnoforskningen ska utgöra en självklar del av den vetenskapliga vardagen vid våra universitet, då kan vi inte välja Lundgrens väg och undersöka en komplex verklighet genom att utgå från ett fåtal grundantaganden som låser vårt tänkande i på förhand utstakade banor”. I stället skrev hon att ”[f]örmågan att hantera komplexitet” var ”en förutsättning för att den feministiskt inriktade forskningen

ska kunna upprätthålla en legitimitet – såväl i forskarvärlden som i allmänhetens ögon” (*Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 4 1995).

Lundgrens forskning framställdes av Hydén närmast som ett hot mot den akademiska feminismens framtid vid universiteten. För att legitimt kunna kräva att kvinnoforskningen blev en del av ”den vetenskapliga vardagen” krävdes, föreföll Hydén mena, anpassning till den rådande föreställningen om vad som utgjorde vetenskaplighet och avsteg från kvinnoforskningens könspolitiska, samhällsförändrande beståndsdel. ”Lundgrens väg” försvarade den feministiska forskningens förmåga att upprätthålla vetenskaplig legitimitet. Utifrån tanken på en kravsystemets struktur ställde Lundgren för höga krav. Debatten mellan Lundgren och Hydén kan tolkas som en konflikt bland de dominerade om hur kampen mot de dominerande skulle föras, vilka medel som var legitima och hur långt man kunde gå i sina krav (Bourdieu 1991:280f). Lundgren visste inte, skrev hon, om hon skulle skratta eller gråta åt Hydéns till allmänna farhågor omformulerade vetenskapliga utmaning. Det tycktes vara ett återkommande tema, menade Lundgren, att människor å allmänhetens och vetenskapens vägnar upprördes över hennes oseriösa och ideologiskt-feministiskt vridna forskning, trots att hon granskats så många gånger ”i sakkunnigutlåtanden rörande disputation, forskartjänst, docentkompetens, professorskompetens, professorstjänst” (*Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1 1996).

Anbefalla och avvisa?

En intressant fråga är varför Lundgren och Mellberg gick till så starkt försvar och inte valde att antingen ignorera Hydéns avhandlings existens eller avfärda den som ointressant. En förklaring är att Hydén inte gav Lundgren tillräckligt erkännande. Hon talade om misshandelsprocessen som någonting nytt för det socialpsykologiska perspektivet trots att synen på våldet som en process blivit Lundgrens vetenskapliga signum. Så betraktad var debatten en revirstrid som handlade om äganderätt till ett visst vetenskapligt territorium (jfr Halldén 2005:37). Hydén utmanade Lundgrens dominerande position på den könspolitiska delen av det vetenskapliga fältet utan att erkänna delaktigheten dem emellan såsom forskare.

Hydén anförde själv en närliggande förklaring till Lundgrens motstånd. Hon menade att Lundgren använde recensionen för att demonstrera sin nya vetenskapliga position som professor i sociologi med inriktning på våld mot kvinnor. När Lundgren tillkännagav att hon fann hennes avhandling undermålig och kvinnopolitiskt tveksam var det, menade Hydén, inte bara en persons åsikt vilken som helst utan ”en nytillträdd professor i ett likaså nytt akademiskt ämne – sociologi med inriktning på våld mot kvinnor – som uttalar sig om den andra svenska avhandling som producerats inom det forskningsfält hon givits förtroende att utveckla. Lundgrens recension ger en antydning om vad för slags forskning hon anbefaller och ämnar utveckla, samt vilken forskning hon avvisar” (*Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 4 1995). Hydén avfärdade Lundgrens och Mellbergs kritik som ett uttryck för Lundgrens nyvunna makt att ”anbefalla” och ”avvisa” på våldsforskningsfältet. Den var ett sätt att kväsa Hydéns alternativa vetenskapliga perspektiv, och som sådant inte legitim som vetenskaplig kritik betraktad.

Lundgren tog inte kritiken på allvar utan förde retoriskt tillbaka konflikten till det personliga planet och frågade sig vad som låg bakom Hydéns ”angrepp”. ”Handlar det kanske om något helt annat? Är det någon som vill ha min professur? Ska jag avsättas på att Alla Kvinnors Hus med terapeut Hydén backstage och frontstage tycker att jag styr den svenska diskursen om sexualiserat våld för mycket? Paradigmstrid eller avundsjuka?” (*Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1 1996). Konflikten mellan Lundgren och Hydén framstår närmast som en personlig vendetta. Inom Roks blev den under många år framöver en vattendelare som konkretiserade den grundläggande sprickan inom kvinnojournalistiken. För styrelsens vidkommande blev Hydén en antisymbol av nästan samma styrka som Bergman och Lennér-Axelsson. För dem inom rörelsen som var kritiska till Lundgrens dominans användes hon däremot att som en positiv symbol och ett reellt alternativ till Lundgrens teori och blev ett frö till uppbrott och förändring. Kritikerna fick genom Hydén sin egen intellektuella stjärna (jfr Goffman 1994:91). Att välja antingen Lundgren eller Hydén blev det samma som att ta ställning i en könspolitisk konflikt som gick bortom debatten i *Kvinnovetenskaplig tidskrift*. Detta blev tydligt i den splittringsprocess inom Roks som tog sin början vid mitten av 1990-talet.

KVINNOJOURSRÖRELSE I KRIS

Våren 1994 firade Roks tioårsjubileum vid riksmötet i Jönköping. Mötet öppnade för en splittringsprocess som sedan pågick inom kvinnojourserna under ett par år framöver. Arrangören Viktoria Rahm från Jönköpings kvinnojour berättade om sina upplevelser i *Aftonbladet*.

Allt blev fel från början. Jag hade bjudit in en stilig karl för att hålla öppningstalet, kommunfullmäktiges ordförande Torsten Welander. Därtill två trevliga trumpetare – män. Det borde jag aldrig ha gjort. Roks styrelse höll ren ståndrätt där jag blev utskäldd för tilltaget att låta män agera vid ett kvinnojoursmöte'. Nästa felgrepp från arrangörernas sida var att anlita universitetslektor Barbro Lennér-Axelsson som föreläsare. 'Enligt hökarna inom Roks framför Barbro kvinnofientliga teorier när hon menar att våld kan komma ur både kvinnliga och manliga kulturer. Så stämningen under anförandet blev hätsk och obehaglig', minns Victoria Rahm. 'Men botten nåddes ändå vid kvällens middag. Då intog tolv kvinnor, utstyrda till häxor, scenen. Det var hela Roks-styrelsen och deras sång var ... Ja, både hemsk och äcklig (*Aftonbladet* 1/12 1994).

För att framhålla de lokala jourernas självständighet gentemot centralorganisationen arrangerades riksmötet varje år av en ny jour som fick mer eller mindre fria händer att lägga upp programmet. Som framgår av citatet var denna handlingsfrihet inte oproblematiserad. Jönköpingsjourens program för tioårsjubileet innebar ett brott mot flera av organisationens centrala förgivettaganden. Tilltaget

att bjuda in män till mötet utmanade idén om Roks som en separatistisk organisation. Valet av Barbro Lennéer-Axelsson som föreläsare utmanade det könspolitiska perspektivet – i praktiken Eva Lundgrens tolkningsföreträde i synen på kvinnomisshandel. Upplägget gjorde att den spricka kring vilken kvinnojoursrörelsen formerats synliggjordes. I citatet framställdes sprickan som en motsättning mellan styrelsen och den enskilda jouren, mellan central styrning och lokalt engagemang, men i grund och botten handlade den om vilken uppgift som var viktigast för jourerna, den sociala hjälpverksamheten eller den könspolitiska opinionsbildningen. Styrelsen företrädde den senare hållningen.

För styrelsens vidkommande, för vilken målet var att skapa enighet kring en könspolitisk vision, måste riksmötet i Jönköping betraktas som misslyckat. Frågan är hur det ska förstås utifrån den arrangerande kvinnojourens perspektiv. Gjorde Rahm dessa ”fel” av misstag eller var de medvetna politiska handlingar? Hennes beskrivning av styrelsen som ”hökarna inom Roks” och reaktionerna som en ”ståndrätt” (*Afionbladet* 1/12 1994) – metaforer som konnoterar övervakning, godtycklighet och maktfullkomlighet – tyder på en kritisk inställning till organisationens centrala styrning. Min tolkning är att arrangemanget vid mötet var ett verktyg med vilket styrelsens position inom organisationen kunde utmanas, liksom det könspolitiska perspektiv den representerade. Syftet med det här kapitlet är att med utgångspunkt i denna utmanande praktik studera hur den växande sprickan inom Roks, så som den tog sig uttryck i debatten efter riksmötet i Jönköping 1994, var ett uttryck för kamp om tolkningsföreträde. Materialet utgörs av nyhetsrapportering i massmedierna och debattartiklar i den egna tidskriften *Kvinnotryck*.

Ett utmanande arrangemang

Ett av Viktoria Rahms felgrepp var enligt intervjun i *Afionbladet* att hon anlitat universitetslektor Barbro Lennéer-Axelsson som talare vid mötet. Lennéer-Axelsson var förvisso en representant från det vetenskapliga fältet, men fel representant. I föregående kapitel beskrev jag hur banden byggdes upp mellan Eva Lundgrens teori och Roks praktik. Teorin om våldets normaliseringsprocess erbjöd ett

alternativ till Lennéer-Axelssons psykologiska perspektiv som bättre överensstämde med kvinnojourernas egna erfarenheter från arbetet med misshandlade kvinnor och kom att bilda hegemoni inom organisationen. Alla medlemsjourer sympatiserade dock inte med Lundgrens position som "drottning" inom rörelsen (*Språkröret* nr 2 2003). Det samtycke som hegemonin byggde på var inte enhälligt.

I normala fall är det bästa sättet att reducera en grupp människor till tystnad att utesluta dem från de positioner där de kan tala; att endast ge talarpositioner till dem som säger det som fältet auktoriserar (Bourdieu 1991:160). Ansvaret för riksmötet var decentraliserat, vilket innebar att styrelsens möjlighet att reducera Lennéer-Axelssons perspektiv till tystnad genom att inte låta henne tala, var satt ur spel. I stället var styrelsen beroende av att det fanns ett starkt samtycke kring åsikten att hon inte *borde* anlitas som talare; att normalitetsteorins hegemoni bestod. Detta var inte fallet vid riksmötet i Jönköping. Talarpositionen gavs till en, för styrelsens vidkommande, icke auktoriserad talare. För att tysta Lennéer-Axelssons psykologiska perspektiv återstod endast motstånd av mer aktivitetskrävande slag. Rahm berättade för *Dagens Nyheter* att medlemmar ur styrelsen på olika sätt försökt förhindra att Lennéer-Axelsson uppträdde som talare. "När detta inte gick avbröts och stördes föredragshållaren ideligen. Flera grät av ilska över de åsikter som Lennéer-Axelsson stod för" (*Dagens Nyheter* 2/12 1994). I kontrast till hur ordföranden vid Bo Bergmans disputation försökte återta den dramaturgiska makten över situationen genom att släta över det olägliga intrång som Lundgrens opposition utgjorde, möttes Lennéer-Axelssons anförande av ett mer uttalat motstånd. Hon avbröts och stördes av ilska och gråt. Tidigare i avhandlingen har den grad av aktivitet som krävts för att försvara ett visst perspektiv tolkats som ett mått på dess styrkeposition. Det aktivitetskrävande motstånd som beskrevs här tyder på att styrelsens dominerande position var försvagad.

Ebon Kram försvarade styrelsens agerande med att det var självklart att den opponerade sig mot uttalanden som att "kvinnor måste anpassa sig och inte locka fram aggressiviteten ur mannen" (*Expressen* 9/12 1994). Kram framhöll retoriskt att styrelsens motstånd mot Lennéer-Axelssons perspektiv var legitimt eftersom hennes utsagor gick stick i stäv med kvinnojourerörelsens syn på offret som utan

ansvar för misshandeln. Ändå är det tänkbart att försöket att förhindra Lennér-Axelsson från att tala förstärkte upplevelsen av Roks som en totalitär organisation som fanns bland vissa medlemsjourer.

...

Valet av Lennér-Axelsson som talare gjordes inte nödvändigtvis av intresse för hennes psykologiska perspektiv på kvinnomisshandel. Det kan även ha varit ett sätt att, genom hennes funktion som antisymbol, välja bort Lundgrens teoribildning. Denna tolkning styrks av att vissa kvinnojourskvinnor uppfattade valet som ett uttryck för bristande solidaritet med Lundgren (*Kvinnotryck* nr 3 1994b). Det indirekta bortvalet utmanade det tolkningsföreträde som teorin om våldets normaliseringsprocess hade och detta dessutom vid en tidpunkt när Lundgrens position på det vetenskapliga fältet var försvagad inte bara av konkurrensen från Margareta Hydén utan även till följd av den starka kritik som hennes forskning om rituella övergrepp mot barn väckt i medierna. För att förklara detta krävs en utvikning från ämnet.

Från början av 1990-talet var ett av de teman som aktualiserades i incestdebatten frågan om rituella övergrepp mot barn, ett fält som Eva Lundgren vid tiden forskade inom. Lundgren hade enligt *Dagens Nyheter* försökt kartlägga en misstänkt dödssekt genom intervjuer med barn – däribland den så kallade Södertäljeflickan – som berättade hur de bevittnat ritualmord (*Dagens Nyheter* 13/3 1993). Intervjumaterialet presenterades i boken *La de små barn komme til meg* (1994). Materialet hade dessutom överlämnats till chefsåklagare Anders Helin för granskning och föranlett polisen att påbörja grävningar efter mördade barn i en utpekad skogsdunge, dock utan resultat. Även Roks intresserade sig för frågan och *Kvinnotryck* skrev: "Oftast drogas barnet hemma i sin säng, förs halvsovande till platsen för ceremonierna, binds, förnedras – det går bara inte att återge här. Eld, blod, påtvingade mass-samlag, hjärntvättning osv." (*Kvinnotryck* nr 5 1993). I debatten, som handlade om ifall dessa utsagor var trovärdiga eller inte, ställde sig Lundgren i en TV-intervju på barnens sida och hävdade att de talade sanning (*TV1* 9/11 1993, jfr Guillou 2002:337). I takt med att berättelserna om rituella övergrepp framstod som allt mer osannolika och åklagare Helins grävningar efter barnlik misslyckades, blev frågan och det sätt på vilket Lundgren

kommit att förknippas med den besvärande för kvinnojourerna. Alla Kvinnors Hus ordförande Cecilia Önfelt berättade för *Dagens Nyheter* att jouten i ett öppet brev till samtliga kvinnojourer tagit avstånd från ”de uppgifter om satanism och rituella övergrepp på barn som spritts via forskaren Eva Lundgren i Uppsala, en forskare som Roks alltmer kommit att bli språkrör för” (*Dagens Nyheter* 2/12 1994). Det var dessa händelser som föregått riksmötet i Jönköping.

Det symboliska bortvalet av Lundgren kan tolkas som ett avståndstagande för att rädda kvinnojourerna från den position som ”gränsskrämma” hon till synes fått i incestdebatten, ett avståndstagande som av vissa jourer upplevdes som osolidariskt. Catharina Wiik från kvinnojouren Snäckan menade att valet av Lennéer-Axelsson som talare gjorts vid en dålig tidpunkt. Det hade, skrev hon i *Kvinnotryck*, ”känts bra och upplyftande att få visa Eva Lundgren mitt stöd, nu när hon genom att våga gå först utsätts för så mycket på allas våra vägnar”. Wiik hoppades att man till nästa årsmöte i stället för att vända Lundgren ryggen skulle ”visa Eva att vi står bakom henne och att vi lyfter av henne en del av hennes börda” (*Kvinnotryck* nr 3 1994b).

Allteftersom en rörelse utvecklas uppstår spänningar mellan individer kring deras olika intellektuella roller (Eyerman och Jamison 2005:102). Lundgrens teori hade tidigare beskrivits som en befrielse, som ett sätt att stärka rörelsens legitimitet och tolkningsföreträdare i samhället. Nu framställdes den som ett hot mot samma rörelsens trovärdighet. Även i den interna debatten i *Kvinnotryck* som följde under ett par år efter riksmötet i Jönköping, formulerades problemet i stor utsträckning som en fråga om Eva Lundgren. Hennes vetenskapliga tolkningsföreträdare framställdes som påtvingat från styrelsens sida. ”Ibland verkar det som om några har funnit Sanningen! Eva Lundgren har gett oss svaret. Nu behöver vi inte tänka mer eller lyssna till andra vetenskapliga företrädare för sanningen. Men det är ju inte så enkelt. Vi måste hela tiden följa med och granska och inte blint binda oss för en vetenskaplig teori, vilket inte innebär att Eva Lundgren har fel i det stora hela”, menade kvinnojouren Viktoria (*Kvinnotryck* nr 2 1996). Susanne Green från Malmö Kvinnojour skrev:

Ve den som vågar sig på att ifrågasätta normaliseringsprocessen! Då kommer de 'politiskt korrekta' feministerna och slår en i huvudet med att man, medvetet eller omedvetet, är en del av backlashen. Jag anser att det är bristen på respekt för forskare som dristar sig till att dra in något litet uns av individual-psykologiska faktorer i sitt resonemang och bristen på lyhördhet från 'eliten' inom rörelsen gentemot den praktiskt arbetande jourkvinnan (som är själva stommen i vår rörelse – finns inte hon, finns inte rörelsen), som är grunden till schismen. Jag har läst mycket av Eva Lundgren och lärt mig en hel del genom det. Jag har dessutom plöjt mig igenom åtskilliga radikalfeministiska alster som fått mig att börja ifrågasätta det som jag tidigare tog för givet. Men det betyder alltså inte att jag frånsäger mig rätten att ta del av vad andra forskare (dvs. de som inte får Roks-styrelsens OK-stämpel) kommer fram till. En rörelse som bara tillåter en sanning är en totalitär rörelse, och alltså något som varje fri själ (och det är väl det vi vill bli?) vänder ryggen mot (*Kvinnotryck* nr 4 1995).

Antagonismen inom organisationen framställdes som ett förhållande mellan vi och dom. Den gjordes retoriskt till en kamp mellan "eliten inom rörelsen" och "den praktiskt arbetande jourkvinnan", mellan stark och svag, central och lokal, teori och praktik. På ena sidan de "politiskt korrekta feministerna" i styrelsen som trodde sig ha funnit "Sanningen!" men som genom sitt agerande banade väg för en "totalitär rörelse". På den andra de fria själar, "själva stommen" i rörelsen, som ville "lyssna till andra vetenskapliga företrädare". Den starka retoriken framstår som en uppmaning till om inte revolution så i alla fall till en utmaning av denna enda sanning och ett uppbrott från den totalitära rörelsen. Teorin om våldets normaliseringsprocess konkretiserade den spricka som fanns inom rörelsen sedan tidigare. Den blev ett sätt att kanalisera motviljan mot den centrala organisationens ställningstagande för det könspolitiska opinionsbildningsprojektet till nackdel för den sociala hjälpverksamheten – "kärnverksamheten" och "själva stommen" inom rörelsen – och i förlängningen även en motvilja mot feminismen.

Separatism och manshat

Debatten efter riksmötet i Jönköping handlade, utöver frågan om valet av talare, i stor utsträckning om män. Detta föranleddes av två skilda händelser vid mötet; av att tre män – kommunfullmäktigeordföranden Torsten Welander och två trumpetare – medverkade vid mötet och av det spex som styrelsen framförde under middagen. I *Aftonbladets* intervju med Rahm framställdes tilltaget att anlita män vid mötet som oproblematiskt och den ”ståndrätt” hon utsattes för som oberättigad. Vad kunde väl den stiliga kommunfullmäktigeordföranden och de trevliga trumpetarna göra för skada (1/12 1994)? Ändå kan separatismens betydelse inom rörelsen inte ha gått henne förbi. Bolin skrev redan 1984 att ”[f]rågan om mansförbud eller inte har hängt med från början. Den har ältats som en följetong. Jag undrar om det inte är den frågan som tagit mest tid och energi i anspråk för varje ny krisjour, på alla öppna möten” (Bolin 1984:134).

Frågan huruvida kvinnorörelsen skulle vara separatistisk eller inte var problematisk för kvinnorörelsen redan på 1970-talet. Det fanns en rädsla för att män skulle komma att dominera arbetet om de tilläts delta i kvinnorörelsens verksamhet. Samtidigt var det svårt att rättfärdiga att män uteslöts (Isaksson 2007:118f). Eduards menar att kvinnors kollektiva handlande omgärdas av krav på anpassning till den demokratiska ordningen. Framförallt ska kvinnors organisering, även i de fall där deras krav står i strid med mäns intressen, ske i samverkan med män. Detta menar hon bottenar i föreställningen om harmoni mellan könen. Kvinnor som organiserar sig separatistiskt utan män bryter mot centrala kulturella normer och omtalas som avvikande, ansvarslösa, inkompetenta och odemokratiska i förhållande till den vanliga demokratiska kvinnan som vill samarbeta med män inom den etablerade politikens ramar och som försvarar män även mot kvinnor (Eduards 2002:153ff).

Separatismen var svår att rättfärdiga till och med för kvinnojourerna, trots att den hade det praktiska syftet att stänga ute de våldsamma äkta män som letade efter sina gömda hustrur. Vissa krav, liksom vissa tillvägagångssätt för att få igenom dessa krav, betraktas

som illegitima (jfr Bourdieu 1991:281). Separatism upplevdes som ett illegitimt tillvägagångssätt i kampen mot kvinnomisshandeln. Valet att låta män medverka vid riksmötet i Jönköping kan förstås som ett sätt att visa motvilja mot separatismen, ett sätt att utmana bilden av att kvinnojourkvinnor inte ville samarbeta med män. Rahms tilltag blåste nytt liv i nytt frågan om separatismens vara eller icke vara och utmanade styrelsens position i frågan. Männens närvaro fungerade som ett medvetet politiskt verktyg för att bryta tystnaden i frågan och tvinga fram ett försvar.

...

Ytterligare en händelse vid årsmötet föranledde att debatten i stor utsträckning kom att handla om förhållandet till män. Under middagen bjöd styrelsen på underhållning och framförde utklädda till häxor en *rap* om hur kvinnokampen skulle gå till. Texten löd, publicerad i *Aftonbladet*:

I tio år har vi kokat, nu är grytan färdig, nu gör vi upp med MAKTEN, nu gör vi upp med MÄN. POTENTATERNA ska brinna. HERRARNA ska försvinna. Dom ska brinna i brasan så flagorna flyger, så flagorna flyger. Vi avlivar myter. Vi har synligGJORT härskartekniker och annan lort som ska brinna i brasan så flagorna flyger, så flagorna flyger. I tio år har vi kokat, nu är grytan färdig. Nu gör vi upp om MAKTEN, nu gör vi upp med MÄN. Vi kokat dom som VÅLDTAR, vi kokat dom som SLÅR, vi kokat dom som STYCKAR med HULL och HÅR. Dom ska brinna i brasan så flagorna flyger, så flagorna flyger. BACKLASH BACKLASH dom vill att vi ska brinna. BACKLASH BACKLASH att vi ska försvinna för att vi vågat säga: RITUELLA ÖVERGREPP. Vi TVINGAR dom att se. Vi TROR på kvinnor vi TROR på barn.

Aftonbladet benämnde *rapen* ”texten som hotar att knäcka kvinnojourerna” och Rahm berättade att den upplevts som så ”hemska och äckliga” att flera unga kvinnojourkvinnor lämnat festen (*Aftonbladet* 1/12 1994). *Expressen* rapporterade att *rapen* fått det att gnissla i leden eftersom inte alla inom kvinnojourrörelsen ville ha det krig mot männen som en dylik text, enligt tidningen, var

ett uttryck för. ”Sluta upp med manshatet! Det gagnar ingen. Vi ska samarbeta med männen i stället” uppmanade Rahm (*Expressen* 9/12 1994).

Bakom denna uppmaning låg rädslan för att dessa tendenser inom centralorganisationen skulle försvåra det praktiska arbetet och undergräva de politiska kraven på den lokala nivån. För att vara legitim måste feminismen alltid vara balanserad, kontrollerad och oklanderlig (Wahl m.fl. 2008:97). Styrelsens rap var ett exempel på motsatsen. Den beskrevs som en krigsförklaring mot männen och uppfattades inte som konstruktiv. ”Det är ytterst olyckligt när manshatet tar sig så vidriga uttryck. Vår trovärdighet minskar, möjligheten till konstruktivt arbete undermineras”, menade Rahm (*Aftonbladet* 1/12 1994). Reaktionen visar hur känsligt engagemanget i kvinnojoursrörelsen fortfarande var för många av de aktiva kvinnorna. Många ville göra en insats för misshandlade kvinnor men inte framstå som avvikande, som kvinnosakskvinnor, feminister, manshatare eller rödstrumpor (jfr Bolin 1984:132f).

Sociologen Carin Holmberg beskriver i sin bok *Det kallas manshat* (2003) rädslan för att framstå som manshatare som ett generellt fenomen. Kvinnor som identifierar sig med andra kvinnor uppfattas som separatistiska; något som kvinnor som prioriterar sina relationer med män eller män som identifierar sig med andra män inte gör. Holmberg tolkar detta som att kvinnors relationer till andra kvinnor upplevs som ett hot mot den rådande ordningen. Hennes poäng är dock att män inte behöver vara rädda för detta hot eftersom kvinnor vanligen själva fjärrar sig från varandra därför att det anses ojuste att driva kvinnofrågor. När kvinnor kräver rättigheter för sig och sina medsystror uppfattas de inte som lojala med kvinnor utan som illojala mot män (Holmberg 2003:108f). Separatism och manshat såsom det kom till uttryck under mötet var enligt vissa kvinnojourskvinnor att gå för långt. Det var att vara illojal mot männen och bedriva kvinnokampen med ojusta medel. Att ge uttryck för viljan att straffa de män som våldtog och misshandlade genom att koka dem med hull och hår alternativt låta dem brinna i brasan så flagorna flög var inte ens som satiriska formuleringar under en middag vid ett internt kvinnojoursmöte ett legitimt tillvägagångssätt i kampen mot kvinnomisshandeln, utan

hemskt, äckligt och vidrigt (*Aftonbladet* 1/12 1994).⁷⁸

Kram försvarade styrelsens *rap* med att politisk satir i alla tider använts mot förtryckare (*Aftonbladet* 1/12 1994). Detta ägde uppenbarligen inte giltighet när satiren tog sig uttryck som manshat. Det ingick i anpassningen till kravsystemets struktur att skydda de dominerande, i det här fallet män som grupp, från den egna kampen mot mäns våld; att se till att kampen var korrekt och rättvis mot de överordnade (jfr Bourdieu 1991:282). Rahms avståndstagande från manshatet och vilja att samarbeta med männen kan ses som ett uttryck för de underordnades välvilja gentemot de överordnade för att bekräfta att maktpositionen inte är hotad (se Holmberg 2003:54). Det handlade om att visa att kvinnojourernas arbete var en kamp mot kvinnomisshandel, inte ett sätt att utmana könsordningen. Som ett led i denna bekräftelse tog kvinnojourskvinnorna ansvar för att män inte skulle känna sig utpekade, hotade, utestängda eller utmanade av denna kamp genom separatism eller manshat.

Wahl m.fl. (2008) ger en liknande förklaring till denna till synes frivilliga anpassning till kravsystemets struktur, nämligen människors behov av identifikation, bekräftelse och belöning. Detta söker kvinnor till följd av sin underordnade position, menar de, hellre från män än från andra kvinnor. Kvinnor agerar heterosocialt, inte homosocialt. Författarna beskriver att kvinnor utför olika lojalitetshandlingar gentemot män, såsom att i olika sammanhang välja att inte framhålla betydelsen av kön utan istället försvara den rådande ordningen (Wahl m.fl. 2008:87). Kvinnor tycks anta att män upplever obehag – att de känner sig utpekade eller anklagade – av att höra talas om, i deras fall, forskning om kön och avstår därför från att redogöra för denna forskning av omsorg om (sin relation till) män. ”Det heterosociala agerandet blir då kvinnans sätt att ta ansvar för situationen, lugna ner och osynliggöra möjliga konflikter mellan könen. Detta kan ske oavsett om någon signalerat obehag

78 Möjligen var detta särskilt problematiskt inom kvinnojoursrörelsen genom det motstånd mot radikalfeminismen som funnits och fortfarande fanns bland vissa av medlemsjourerna. I mer explicit feministiska rörelser framstår kanske sarkasmer av detta slag mindre utmanande. Gunnarsson Payne beskriver hur en vanlig politisk strategi i de feministiska fanziner hon studerat är att, ofta på ett humoristiskt sätt, tala om våldsamma hämndaktioner gentemot män (Gunnarsson Payne 2006:68). Hon omtalar detta som en ninja- eller cynismfeminism som innebär att man byter ut offerpositionen mot förvärpositionen (Gunnarsson Payne 2006:100ff). I dessa rörelser var man uppenbarligen inte lika rädda att stöta sig med männen som i kvinnojoursrörelsen.

eller ej” (Wahl m.fl. 2008:88). Att som i mitt exempel välkomna samarbete med män liksom att ta avstånd från handlingar som kunde väcka obehag, metoder som kunde uppfattas som ojusta och krav som ansågs illegitima kan utifrån detta perspektiv betecknas som heterosocialt agerande. Arbetet mot kvinnomisshandeln skulle utföras utan att män som grupp utpekades eller anklagades, vare sig genom manshat eller genom krig mot männen.

Ett annat exempel på heterosocialt agerande som Wahl m.fl. beskriver är användandet av feminismen som motpol, som någonting extremt och negativt i förhållande till vilket andra ståndpunkter framstår som mer normala (Wahl m.fl. 2008:93). Styrelsens *rap* beskrevs som ett illegitimt sätt att bekämpa kvinnomisshandeln, inte som en legitim form av politisk satir. Härigenom framstod det egna tillvägagångssättet – att arbeta tillsammans med männen – som mindre provocerande. Detta kan kopplas till diskussionen om förhållandet mellan gränsskrämmor och sansade mellanhänder tidigare i avhandlingen. *Rapen* och det sätt på vilket framförandet beskrevs i medierna fick styrelsen (”hökarna inom Roks”, ”eliten”, ”de politiskt korrekta feministerna”) att framstå som en gränsskrämma att hålla sig på behörigt avstånd från både som en heterosocial strategi och för att undvika att arbetet gentemot bidragsgivande politiker försvarades.

Bakslag och krav på solidaritet

Efter riksmötet i Jönköping 1994 var talet om splittring ett faktum och frågan debatterades flitigt i *Kvinnotryck*. Kram avfärdade kritiken mot styrelsen och beskrev splittringsdebatten som ett tecken i tiden. Den var endast ett uttryck för det bakslag som kvinnorörelsen stod inför – i sig ett bevis på att det egna arbetet varit framgångsrikt.⁷⁹ ”Ju tydligare vi synliggör kvinnoförtrycket desto tydligare blir också de krafter i samhället som motarbetar oss. Härskarteknikerna används mot oss för att tysta oss”, skrev hon (*Kvinnotryck* nr 3

⁷⁹ Bakslaget var en fråga som diskuterades bland många könspolitiskt engagerade kvinnor vid den här tiden. Bl.a. anordnades en kvinnotribunal i Stockholm 6–7 mars 1993 av nätverket Stödstrumporna där en lång rad kända kvinnor medverkade. Syftet var att försöka förebygga det bakslag som journalisten Susan Faludi i sin bok *Backlash* (1991, i svensk översättning 1992) beskrivit som ett faktum i USA. Som ett resultat av tribunalen utkom boken *Backlash i Sverige* (Kvinnotribunalen 1993).

1994a). Kvinnojouren i Ljungby beskrev på liknande sätt att ”starka krafter” agerade mot kvinnojoursrörelsen varför det gällde att hålla ihop organisationen. ”[N]är trycket utifrån hårdnar måste vi hålla ihop utåt, att härska genom att söndra är ett gammalt effektivt grepp” (*Kvinnotryck* nr 3 1994a). I båda dessa citat fungerade föreställningen om att kvinnorörelsen stod inför ett bakslag, en tanke som härstammade från Susan Faludis populära bok *Backlash* som utkommit på svenska 1993, som ett retoriskt verktyg för att motverka organisationens splittring. De som bidrog till splittringen hade helt enkelt gått på maktpraktiken härskas genom att söndra. I varje enskilt system gäller att inte i onödan informera om det egna systemets ofullständighet och brister (Halldén 2005:14). Till försvar mot bakslaget förespråkades en allt starkare gemenskap; att organisationen hölls ihop, åtminstone ”utåt”. För att bibehålla den starka positionen på det politiska fältet, trots de ”krafter” som upplevdes försöka ”tysta” organisationen, krävdes intern enighet. Dessa krav på rättning i leden och en enad fasad utåt kan även ses som ett tecken på kvinnojoursrörelsens institutionalisering; att den blivit mindre rörelse och mer organisation (jfr Eyerma och Jamison 2005:63ff). I stället för att vända sin kraft utåt och utmana de föreställningar om kvinnomisshandel som saknade ett tydligt offerperspektiv vändes den inåt som ett motstånd mot förändring och alternativa perspektiv inom rörelsen.

Uttryckt med Goffmans dramaturgiska perspektiv var det team som Roks utgjorde beroende av de lokala medlemsjourernas samarbete för att utåt kunna hävda sin syn på kvinnomisshandel på ett trovärdigt sätt. Problemet med team är att de samtidigt som de ger styrka där de fungerar innebär en risk att någon medlem betar sig olämpligt eller sviker teamet och härigenom försvårar möjligheten att överföra budskapet (Goffman 1994:76ff). Denna risk ökade när det handlade om en organisation av denna storlek som dessutom var uppbyggd kring en oenighet i sak – frågan om det sociala hjälparbetet kontra den könspolitiska visionen. Arrangemanget i Jönköping och den efterföljande debatten uppfattades som ett svek eftersom den lockade medierna att tala om en förestående splittring, vilket försvagade organisationens tolkningsföreträdare i samhället. Inför riksmötet i Kiruna 1996 fortsatte splittringsdebatten.

Kvinnojouren Alla kvinnors Hus skickade ut ett brev till samtliga lokala medlemsjourer i Sverige där de föreslog en förändring av styrelsens sammansättning genom att byta ut vissa av medlemmarna mot mindre ”extrema” personer (*Kvinnotryck* nr 3 1996b). Brevet var ett tydligt exempel på att den könspolitiska hegemonin var bruten. Det saknades samtycke kring en rad centrala frågor.

Kram avgick som ordförande men försöket att utmana styrelsens tolkningsföreträdare får ändå betraktas som misslyckat. Till ny ordförande valdes Angela Beausang från kvinnojouren i Mölndal, en utifrån kritikernas perspektiv minst lika extrem person som Kram. I sin programförklaring angav Beausang en explicit radikalfeministisk utgångspunkt i synen på kvinnomisshandel: ”För mig är det viktigt att Roks står för feministisk ideologi. Roks är spjutspetsen i kampen mot det sexualiserade våldet” [...] ”Jag ser inte våld mot kvinnor som ett relationsproblem eller ett individproblem, utan snarare som en följd utav vårt samhälles syn på kvinnor [...] Detta förtryck är alla kvinnor utsatta för och det våld vi möter ser jag som en yttersta konsekvens. D v s en gradskillnad inte en artskillnad” (*Kvinnotryck* nr 3 1996a). Beausang slog fast vilken organisation Roks skulle vara – en feministisk sådan – och hur kvinnomisshandel skulle förstås – som ett könspolitiskt problem, inte ett relations- eller individproblem. Denna artikulation framstår, mot bakgrund av den oenighet som präglade dessa frågor och som Beausang måste ha varit medveten om, som ett försök att tvinga de lokala jourerna att anpassa sig till centralorganisationens ståndpunkter. Splittringen var härmed ett faktum.

I oktober 1996 lämnade sexton jourer riksorganisationen för att bilda alternativet Sveriges Kvinnojourers Riksförbund, SKR. Sedan dess har allt fler jourer lämnat Roks och anslutits sig till SKR.⁸⁰ Utbrytningen uppfattades som ett svek, som ett uttryck för bristande solidaritet. Att som lokal medlemsjour lämna organisationen på detta sätt i tider av bakslag var inte en ”medsysterlig” handling. Det var ”den mest osolidariska kvinnohandling man kan se så här inför sekelskiftet” (*Kvinnotryck* nr 6 1996). Talet om bristande solidaritet kan även tolkas som en medveten retorik för att motverka att fler

⁸⁰ Trots att Alla Kvinnors Hus på många punkter varit drivande för att få till stånd förändringar bl.a. av styrelsens sammansättning, är jouren fortfarande medlem i Roks och inte SKR.

lokala jourer lämnade Roks. Ramírez beskriver hur användandet av olika positiva men tystnadskrävande metaforer såsom solidaritet, kamratskap och trohet mot idéerna kan fungera som ett sätt att skapa samförstånd inom en organisation och därigenom upprätthålla makten (Ramírez 1995:17). Utbrytargruppen hade begått en ytterst osolidarisk kvinnohandling. De jourer som stannade kvar och kämpade för det könspolitiska perspektivet var däremot både medsysterliga och solidariska. ”Vad vi kvinnor över hela världen behöver är att bli starka TILLSAMMANS om vi någonsin skall kunna uppnå målet med jämlikhet mellan kvinnor och män” (*Kvinnotryck* nr 6 1996). Enligt denna retorik var lämnandet av organisationen och att inte längre arbeta tillsammans det samma som att aktivt motverka jämlikhet mellan kvinnor och män.

Roks och SKR kom att representera två skilda sätt att betrakta kvinnomisshandel. Åtskillnaden kom i stort att avspegla den spricka kring vilken kvinnojoursrörelsen en gång byggts upp – frågan om kvinnomisshandel skulle betraktas som ett socialt fenomen eller som ett könspolitiskt problem och om kvinnojourens främsta uppgift var att bedriva socialt hjälparbete eller könspolitisk opinionsbildning. SKR var öppen för samarbete med män och inte en separatistisk organisation. Begreppet feminism behölls men i betydelsen arbete för ökad jämställdhet, inte som en kamp mot kvinnoförtrycket (Eduards 2002:85). Sambandet mellan den vanliga, underordnade kvinnan och den misshandlade kvinnan var inte lika centralt som för Roks. SKR prioriterar specifika grupper av misshandlade kvinnor – tonårsflickor, kvinnor med utländsk bakgrund, lesbiska kvinnor, drogberoende kvinnor, äldre kvinnor och kvinnor med funktionshinder (www.kvinnojour.com 18/2 2009). Bildandet av denna alternativa organisation kan betraktas som en lösning på den konflikt som präglat kvinnojoursrörelsen ända sedan slutet av 1970-talet. Frågan är vad denna splittring innebar för den könspolitiska synen på kvinnomisshandel i samhället som genom Roks haft en tämligen stark ställning? Ledde den till en försvagning av det könspolitiska tolkningsföreträdet i frågan? I nästa kapitel studeras arbetet med att anpassa lagstiftningen till ett så kallat kvinnoperspektiv på kvinnomisshandel i Kvinnofridsutredningen.

POLITIK, VETENSKAP OCH KVINNOFRID

Under 1992 hade anmälningarna om våldtäkt och kvinnomisshandel ökat så kraftigt att den borgerliga regeringen året därpå tillsatte en kommission – Kvinnovaldscommissionen – för att se över samhällets insatser mot kvinnovaldet och som senare resulterade i den så kallade kvinnovaldsreformen (*Kommittédirektiv 1993:88*). Socialministern och folkpartiledaren Bengt Westerberg menade att det skett en ”värderingsförskjutning” i samhället vad gällde synen på mäns våld mot kvinnor, varför det var viktigt att lagstiftningen anpassades till de nya normer som gällde (a.a.). Initiativet till kommissionen hade kommit från den folkpartistiska riksdagsledamoten Britta Bjelle, som redan i sitt professionella arbete som åklagare, berättade hon för *Kvinnotryck*, kommit att intressera sig för misshandlade kvinnors situation, ett intresse som fortsatte i riksdagen (*Kvinnotryck* nr 4 2003). När slutbetänkandet från en annan kommission, Våldskommissionen (*SOU 1990:92*) lagts fram några år tidigare, hade den kritiserats av bland andra Roks för att inte i någon större utsträckning intressera sig för våld mot kvinnor. I Kvinnovaldscommissionens direktiv slogs fast att grogrunden till våld mot kvinnor kunde vara samhällets förlegade kvinnosyn och kommissionen ålades därför att arbeta utifrån ett ”kvinnoperspektiv” med utgångspunkt i de utsatta kvinnornas erfarenhet. ”[F]ördomar, som direkt och indirekt tar sig uttryck i uppfattningar om mäns makt över kvinnor, måste bekämpas med kraft” (*Kommittédirektiv 1993:88*). Politikerna garderade sig härigenom mot ytterligare kritik av det slaget.

Westerberg framställde tillsättandet av kvinnovaldscommissionen

som en historiskt betydelsefulla förändring. Den borgerliga regeringens arbete för att stävja mäns våld mot kvinnor framstod härmed som nydanande. Talet om hur politiken ska anpassas efter nya värderingar i samhället var en retorik som återkom i texter av det här slaget för att få initiativtagaren att framstå som framsynt och modig (jfr *Proposition 1962:10:B41*, *SOU 1976:24* och Wendt Höjer 2002:54). Men egentligen innebar synen på mäns våld mot kvinnor som en konsekvens av samhällets förlegade kvinnosyn inte någon nyhet på det politiska fältet (jfr Wendt Höjer 2002:177f, Jeffner 1998:23). Kopplingen mellan kvinnomisshandel och bristande jämställdhet hade varit en fråga för det socialdemokratiska kvinnoförbundet sedan 1984 (jfr Eduards 1992:1) och könsmaktsperspektivet fanns omskrivet som en tänkbar förklaring till mäns våld mot kvinnor redan i våldskommissionen betänkande (*SOU 1990:92:68ff*). Initiativet till kvinnovåldskommissionen bör även ses mot bakgrund av att Sverige vid 1990-talets början, i och med arbetet med FN:s ”Deklaration om avskaffande av våld mot kvinnor” (1993), åtagit sig att se över sin lagstiftning i frågan. Utgångspunkten i deklARATIONEN var synen på våld mot kvinnor som ett uttryck för ett ojämnt maktförhållande mellan kvinnor och män (*Kommittédirektiv 1993:88*, jfr Eldén 2007:151, *SOU 2004:121*).

...

Enligt direktiven skulle kunskap inhämtas från kvinnojourerna och från kvinnoforskningen. ”Forskningen på detta område har intensifierats under senare år. Det sexualiserade våldets djupa skador är i dag väl dokumenterade. Forskningen beskriver och analyserar hur en misshandelsprocess påverkar både kvinnan och mannen. I denna forskning beskrivs mannens våld som ett uttryck för en vilja att kontrollera kvinnan, samtidigt som också våldet, för att osynliggöras, är kontrollerat i olika avseenden, t.ex. i tid och rum. Forskningen beskriver också hur våldet efter hand ’normaliseras’ och hur detta påverkar kvinnans självförtroende samt att hon av rädsla alltmer anpassar sig för att undvika att bli utsatt för ytterligare våld. Till slut blir ofta kvinnan helt isolerad från kontakter utanför parförhållandet” (*Kommittédirektiv 1993:88*). Denna formulering för tankarna till Eva Lundgrens teori om våldets normaliseringsprocess. Det fanns ett politiskt intresse för Lundgrens forskning vid den

här tiden. Regeringen hade redan i början av 1990-talet ansett att den norska kvinnoforskning och teoribildning där våld mot kvinnor förstods i termer av makt borde fördjupas och utvecklas i Sverige och därför inrättat en specialprofessur för detta ändamål vid Uppsala universitet (pressmeddelande från civildepartementet, refererat i *Kvinnotryck* nr 2 1991). Den professur som sedermera tillträdde av Eva Lundgren.

Kommittéväsendet utgjorde ofta en mötesplats mellan forskning och politik där det i detta möte skedde ett förvetenskapligande av politiken (jfr Johansson 1992:13). Risken är att de vetenskapliga perspektiven genom att plockas upp av politiska institutioner blir institutionaliserade sanningar (Lundqvist 2007:34) och som sådana mer låsta än akademien medger. Kommittédirektivens tydliga politiska ställningstagande för teorin om våldets normaliseringsprocess innebar att detta perspektiv redan innan kommissionens arbete inletts riskerade att bli en sådan institutionaliserad sanning.⁸¹ Syftet med det här kapitlet är att studera såväl denna institutionalisering som motståndet mot den. Materialet består av kvinnovåldskommissionens huvudbetänkande *Kvinnofrid (SOU 1995:60)* samt den proposition med samma namn som regeringen lämnade några år senare (*Proposition 1997/98:55*). Särskilt fokuseras utformningen av och kritiken mot det nya kvinnofridsbrottet i syfte att klargöra betydelsen av alliansen mellan vetenskap, politik och lagstiftning för kampen om tolkningsföreträde i fråga om kvinnomisshandel.⁸²

81 Även om direktiven till synes gav Lundgren tolkningsföreträde framhåller Wendt Höjer att de författades i en kontext av konkurrerande förståelser; utöver könsperspektivet talades fortfarande i termer av könsneutralt familjevåld eller lägenhetsbråk (Wendt Höjer 2002:157). Detta tydliggörs av att man som komplement till könsperspektivet ville ha ytterligare belyst alkoholens och kriminalitetens betydelse för mäns våld: "Alkohol och kriminalitet som bidragande orsaker till att män slår tillmäts inte lika stor betydelse i kvinnoforskningens studier som i annan forskning och i de slutsatser som har dragits på grundval av innehållet i polisanmälningar om kvinnomisshandel m.m. Det finns därför skäl att ytterligare belysa vilken roll alkohol och droger har för våld mot kvinnor" (*SOU 1995:60 B*, bil. 1 s. 7).

82 Såväl utredningen som propositionen innehöll en lång rad uppdrag till myndigheter på samhällets alla nivåer för att kvinnoperspektivet kunna genomsyra hela samhället – Domstolsverket, Riksåklagaren, Åklagarmyndigheterna, Rikspolisstyrelsen och polismyndigheterna, Brottsförebyggande rådet, Brottsoffermyndigheten, Kriminalvårdsstyrelsen, Socialstyrelsen och länsstyrelserna. För mer om detta som jag helt lämnar därhän i avhandlingen se *SOU 2004:121*.

En objektiv kvinnovåldskommission

Kommittéväsendet har ibland fått funktionen som konfliktlösare inom regeringskansliet och därför kommit att präglas av motsättningar mellan olika aktörers strävan efter inflytande (Johansson 1992:237f). Ett exempel på en sådan motsättning var turerna kring tillsättningen av kvinnovåldskommissionen såsom Britta Bjelle tio år senare mindes dem i en intervju i *Kvinnotryck* (nr 4 2003). När justitiedepartementet fick se direktiven, som författats på socialdepartementet, uppfattades det uttalade kvinnoperspektivet, enligt Bjelles minnesbild, som subjektivt och explicit politiskt, vilket provocerade. För att kompensera valet av perspektiv ställdes krav på att arbetet skulle ledas av någon som var objektiv. Bjelle själv, vid tiden ordförande i justitieutskottet och med en bakgrund som åklagare ansågs lämplig som ordförande i kvinnovåldskommissionen. Bjelle framhöll att hon fick uppdraget på grund av att det feministiska tänkandet var nytt för henne vid den tiden: "En kvinna som var uttalad feminist skulle med största sannolikhet inte ha fått uppdraget" (a.a.). Objektivitet framstår här som motsatsen till feminism. Kombinationen kvinnokön och feministisk kunskap verkar dubbelt underordnande (Wahl m.fl. 2008:118). En manlig ordförande hade mot bakgrund av detta möjligen ansetts ännu mer objektiv, men valet av Bjelle var ändå en eftergift från socialdepartementets sida för att få direktiven godkända av justitiedepartementet⁸³.

Kvinnoperspektivet var inte heller någon självklarhet för resten av kommitténs ledamöter när arbetet inleddes, som Bjelle mindes det⁸⁴. "Om jag ska vara ärlig visste vi inte själva vad ett

83 Denna eftergift måste ses mot bakgrund av att man vid tillsättande av Våldskommissionen misslyckats med att driva igenom den utformning av direktiven som jämställdhetsminister Margot Wallström önskat – att reklam, pornografi, sexuella trakasserier, prostitution, våldtäkt och kvinnomisshandel skulle utredas i ett sammanhang samt utifrån ett maktperspektiv. Civildepartementet, till vilket jämställdhetsministern var knuten, lyckades inte övertyga ledamöterna från justitie- och socialdepartementen om denna linje (Eduards 1992:4).

84 Övriga ledamöter blev professorn i rättsmedicin Anders Eriksson, socionomen Maj Fant (entledigades dec. 1994), distriktsåklagaren Margaretha Lidman Ling, chefsrådmän Ulla Ljunggren-Thedeén, advokaten Anita Olofsson och länspolismästare Lars Svärd. Till huvudsekreterare utsågs rådmän Agneta Claesson Norrell och till biträdande sekreterare socionomen och hovrättsassessor Åsa Hård av Segerstad.

kvinnoperspektiv var” (*Kvinnotryck* nr 4 2003). Trots detta gjorde Bjelle själv ytterligare eftergifter för att öka utredningens möjligheter att framstå som objektiv. Ett krav som hon ställt för att tacka ja till uppdraget som ordförande var att själv få välja de sakkunniga. Det var, menade hon, viktigt att de ”skulle ha bra renommé, vara trovärdiga ute i samhället och inte ifrågasatta för något kontroversiellt” eftersom sådant var viktigt för att sedan få igenom utredningens förslag (a.a.). Som trovärdiga och okontroversiella med gott renommé räknades Socialstyrelsens Barbro Hindberg som tio år tidigare utrett kvinnomisshandelsfrågan för socialdepartementets räkning (*Ds S 1983:2* och egna boken *Kvinnomisshandel* 1984), professorn i straffrätt Madeleine Leijonhufvud, på senare år en flitig könspolitisk debattör men då framförallt med ekonomisk brottslighet som specialitet, domaren Margareta Wadstein, sedermera diskrimineringsombudsman, och avdelningsdirektören Monika Olsson, som förordnades till sakkunniga.

Roks var besvikna över att inte ha fått någon representant med i kommissionen, berättade Bjelle för *Kvinnotryck*, men ”jag ansåg att om Roks hade varit med hade vi kunnat uppfattas som en slags partsutredning” (*Kvinnotryck* nr 4 2003). En dylik själv-motsägelse antyder att kvinnovåldskommissionen var kontroversiell. Kommissionens uppdrag var att utreda frågan om mäns våld mot kvinnor med utgångspunkt i de utsatta kvinnornas erfarenhet, trots det ansågs Roks vara en alltför partisk organisation. Direktivens kvinnoperspektiv innebar ett politiskt ställningstagande där syftet var att anpassa lagstiftningen till nya samhälleliga värderingar i synen på mäns våld mot kvinnor, ändå fanns kravet på objektivitet kvar. Inte ens när utredningen uttryckligen *skulle* vara partisk för att kompensera att synen på kvinnomisshandel fram till dess helt saknat kvinnornas erfarenhet, var det könspolitiska perspektivet legitimt. Åtminstone var Bjelle rädd att det inte skulle ”uppfattas” som legitimt.⁸⁵

För att utredningens förslag skulle gå igenom gällde att de

85 Det behöver här påminnas om att detta var 1993 då Eva Lundgren och Roks kommit att uppfattas som kontroversiella till följd av deras agerande i incestdebatten om rituella övergrepp som beskrivits i föregående kapitel (se även Del 2), samt den allmänna känslan av bakslag som många könspolitiskt engagerade kvinnor vittnade om (jfr Kvinnotribunalen 1993). Av dessa anledningar kan behovet av att vara noga med hur utredningen skulle uppfattas ha varit extra stort.

tillkommit på ett för mäns vidkommande juste sätt och juste var det inte att låta en offentlig utredning författas av en partisk organisation som Roks eller av en kvinna som var ”uttalad feminist”. Bjelles försiktiga hållning vid valet av sakkunniga var säkert medvetet strategiskt och bottnade i hennes politiska önskan att utredningens kommande förslag skulle bli verklighet. Samtidigt kan det tolkas som ett heterosocialt agerande – ett ansvarstagande för att män som grupp inte kände sig utpekade eller hotade – och en anpassning till kravsystemets struktur (se Bourdieu 1991:282, Holmberg 2003:54 och Wahl m.fl. 2008:88).

Kvinnovåldskommissionen kan ses som en parallell till Sexualbrottsutredningen tjugo år tidigare. Båda utredningarna hade att agera utifrån tydliga politiska visioner – den sexualliberala och den könspolitiska. Vidare fanns i båda fallen en nära koppling mellan politik och vetenskap i form av ett enskilt vetenskapligt perspektiv som understödde den politiska visionen. I det första fallet kriminologins interaktionistiska perspektiv, där brottet var ett resultat av mötet mellan offer och förövare, och i det senare det sociologiska könsmaktsperspektivet, där våldet förstods som en konsekvens av det ojämlika maktförhållandet mellan kvinnor och män. På en väsentlig punkt skilde sig dock de båda utredningarna, nämligen vad beträffar insikten att den egna utgångspunkten kunde vara kontroversiell. Sexualbrottsutredarna blev tagna på sängen av kritiken, men Bjelle insåg på förhand att problem kunde uppstå och vidtog åtgärder för att förebygga dem.

När objektivitetskravet genom olika strategiska val väl var tillgodosett i förhållande till justitiedepartementet, inleddes det interna arbetet med att ta reda på vad ett kvinnoperspektiv innebar. Nu var partiskheten inte längre ett problem utan såväl forskare som representanter från Roks bjöds in. ”Det var bland annat professor Eva Lundgren som gjorde att vi fick upp ögonen för misshandlade kvinnors verklighet. Hon förklarade att allt ifrån kontrollerande ögonkast till gömda telefoner ingår i isoleringen av kvinnan och normaliseringen av våldet” (*Kvinnotryck* nr 4 2003).

Normaliseringsteorin som låst politik?

Utredningsväsendet är en arena där olika intressenter – partier, förvaltningar, myndigheter och organisationer – kan presentera och pröva olika politiska alternativ (Lundqvist 2007:34). I kvinnoväldskommissionens huvudbetänkande *Kvinnofrid* var kvinnoperspektivet ett sådant politiskt alternativ. Sociologen Åsa Eldén beskriver i sin utvärdering av kvinnofridsreformen, *Slag i luften*, betänkandet som ”ett radikalt förståelseskitte i svensk politik om mäns våld mot kvinnor” så till vida att det på allvar innebar en politisk etablering av ett könsmaktsperspektiv på mäns våld mot kvinnor som byggde på den då aktuella feministiska våldsforskningen (SOU 2004:121:47ff). I betänkandet betonades ännu starkare än i direktiven kopplingen mellan bristande jämställdhet och våld mot kvinnor. Även om orsakerna till våldet möjligen kunde vara flera så fann man anledning ”att markera att en grundförutsättning för uppkomsten av mäns våld mot kvinnor [var] samhällets struktur grundad på mäns överordning och kvinnors underordning” (SOU 1995:60A:51), en markering som närmast ter sig som en styrkedemonstration i förhållande till andra perspektiv än de könspolitiska. I betänkandet framgick att ju fler grupper i samhället – allmänheten, socialtjänsten, sjukvården och rättsväsendet för att bara nämna några – som anammade könsmaktsperspektivet i sin syn på kvinnomisshandel, desto bättre. Perspektivet skulle, menade utredarna, tillåtas genomsyra samhället på alla dess nivåer (SOU 1995:60A). Alla skulle omfattas av dessa nya värderingar i synen på förhållandet mellan könen.

Den förklaringsmodell som låg till grund för utredningens förslag var påfallande lik Eva Lundgrens teoribildning. ”För att begripa mäns våld mot kvinnor”, löd betänkandet, ”är det viktigt att också förstå den process som utövandet av våld innebär såväl för kvinnorna som männen. Våldsprocessen har av bl.a. Eva Lundgren beskrivits som en våldets normaliseringsprocess, men också som en process med två parter och två helt olika strategier för att förhålla sig till våldet. [...] I våldsprocessen är sålunda många mekanismer

verksamma, mekanismer som var för sig och särskilt i förening gör våldet till en aktiv och dynamisk process med djupgående konsekvenser för kvinnan och mannen i deras förhållande. Processen kan i stor utsträckning förklara varför kvinnan inte vill eller kan bryta upp ur en relation där hon är utsatt för våld” (a.a. s. 102). Det var denna förklaringsmodell som låg till grund för skapandet av den i utredningen föreslagna brottskategorin grov kvinnofridskränkning.

Med kvinnofridsbrottet ville utredarna ge rättssystemet möjlighet agera mot den systematiska identitetskränkning av kvinnan där det fysiska våldet bara var en beståndsdel. ”För en kvinna som under en längre tid levit i ett förhållande där hon blivit misshandlad är det [...] inte bara de enskilda fysiska övergreppen i sig som karaktäriserar kvinnans utsatta situation. Det är oftast inte ens möjligt för henne att i detalj beskriva vart och ett av övergreppen. Verkligheten är i stället många gånger sådan att kvinnans tillvaro varit helt präglad av hot och våld. Våldet har varit det normala, och tidsperioder utan våld hör i vissa fall till undantagen. Kvinnan beskriver därför övergrepen som en process” (a.a. s. 301). Straffrätten fokuserade enbart de enskilda brottsliga handlingarna och missade därmed, menade utredarna, denna helhetsbild av problemet. Med kvinnofridsbrottet skulle hänsyn tas både till handlingar som redan var kriminaliserade och de handlingar som i sig inte var kriminaliserade men som bidrog till att skapa en situation av psykisk terror. I förslaget var det helheten som utgjorde den straffbara gärningen, varför inte varje enskilt moment behövde kunna preciseras i tid och rum eller anges i detalj (a.a. s. 305f).⁸⁶ Kvinnofridsbrottet var en konkret tillämpning av könsmaktsförståelsen av mäns våld mot kvinnor (jfr *SOU 2004:121:57*). Det var ett resultat av den nära alliansen mellan vetenskap och politik.

Förhållandet mellan vetenskap och politik gynnade båda parter. Politiken sökte stöd i vetenskapen samtidigt som vetenskapen fick en mäktig bundsförvant när den egna undersökningen fogades in i statsmaktens reformsträvanden (jfr Lundqvist 2007:9). I utredningen behövdes vetenskaplig underbyggnad för att ge tyngd

⁸⁶ Förslaget gjorde kvinnofridskränkningen till ett s.k. perdurerande brott, ett brott som tar sikte på alla handlingar som pågått under en viss period, dvs. även mellan våldsbrotten. För kvinnornas del skulle detta, om förslaget genomfördes, innebära att nödvärnsrätten utvidgades i tid (Wendt Höjer 2002:170).

åt de politiska ståndpunkterna och argument för kvinnofridsbrottet söktes i Lundgrens teori om våldets normaliseringsprocess. Samtidigt fick Lundgren härmed en bundsförvant för sitt vetenskapliga tolkningsföretråde. Lundgrens feministiska våldsforskning och kommissionens kvinnopolitiska vision fogades samman till en enhet och kvinnofridsbrottet blev en ytterligare förstärkning av denna enhet.⁸⁷ Skapandet av kvinnofridsbrottet innebar att normaliseringsteorin institutionaliserades och att dess sanningsanspråk skulle komma att gälla oavsett Lundgrens ställning i akademien, förutsatt att förslaget antogs. Teorin skulle fortleva som objektiv sanning i lagstiftningen, som låst politik (jfr Törnqvist 2006:166) också vid en förskjutning av tolkningsföreträdet på det vetenskapliga fältet.

Det stora steget framåt?

Betänkandet möttes av motstånd och omfattande kritik. Kopplingen mellan våld och mäns makt underkändes med argumentet att inte alla män slår och att även kvinnor använder våld mot män (*SOU 2004:121:59*). Kvinnoperspektivet uppfattades som ideologiskt, osakligt och skrivet till kvinnornas favör. Männens rättigheter ansågs ha glömts bort. I justitiekottets diskussion påmindes om att den offentliga makten skulle beakta allas likhet inför lagen och att kvinnoperspektivet innebar ett hot mot denna huvudprincip (Wendt Höjer 2002:180). Oberoende av den omfattande kritiken mot förslaget diskuterades frågan i riksdagen som om det fanns en samstämmighet om vikten av att komma till rätta med problemet. I debatten försäkrades att alla egentligen tyckte lika (a.a. s. 156). Samstämmigheten kan enligt

87 Jenny Westerstrand kritiserar Susanne Dodillet för att hon i sin avhandling (2009) överdrivit sambandet mellan kvinnofridsutredningen och Eva Lundgrens forskning. Westerstrand skriver att Dodillet "mörkar" den internationella kontexten kring utredningens tillkomst och istället framställt det som om kommissionens arbete bedrivits i ett nationellt vakuum med en enskild person som inspirationskälla (Westerstrand 2009a och 2009b). Som nämnts tidigare kan kvinnoväldskommissionens tillkomst delvis ses som ett resultat av FN:s arbete med "Deklarationen om avskaffande av våld mot kvinnor" (1993). Ändå menar jag att Bjelles minnesbild av hur kommissionen inspirerades av Eva Lundgren och hennes forskning (*Kvinnotryck* nr 4 2003) samt att förslaget i stora stycken framstår som mycket nära Lundgrens egna formuleringar (jfr t.ex. *SOU 1995:60A:102* och *301* med Lundgren 1989), talar för att inspirationen från Lundgren var stor i utredningens slutbetänkande.

min mening tolkas som ett sätt att retoriskt avpolitiserat, eller kanske avdramatiserat frågan. Kvinnoperspektivet framställdes som allmänt godtaget och kritiken som en sakfråga. Härigenom doldes det faktum att det var kvinnoperspektivet i sig som provocerade.

Till följd av den omfattande kritiken tog det tre år för regeringen att sammanställa ett förslag. Först den 5 februari 1998 överlämnade den socialdemokratiska stadsministern Göran Persson och jämställdhetsminister Ulrika Messing kvinnofridspropositionen till riksdagen. Fortfarande framhölls samstämmigheten, vilket framgår av Messings anförande vid debatten om kvinnofrid i riksdagen i maj 1998: "Kvinnofridspropositionen är nu ändå en proposition där vi samfällt markerar att vi tar det ansvar som krävs av oss i form av starka och aktiva lagar och mer resurser till den som bekämpar våld mot kvinnor" (Messing 28/5 1998). Det hade krävts en rad eftergifter i jämförelse med utredningens förslag för att nå fram till denna samfälliga markering. I ett försök att ta hänsyn till både utredningen och dess kritiker balanserades här två konkurrerande perspektiv – det könsmaktsperspektiv som genomsyrat utredningen och det individperspektiv som framhållits i de kritiska remissvaren (Wendt Höjer 2002:160).

Den övergripande problemformuleringen låg fortfarande i linje med utredningens kvinnoperspektiv, men en eftergift var att man inte gick lika långt i de könspolitiska tankarna. Tendensen att kombinera olika förståelser av mäns våld mot kvinnor var klart uttalad (*SOU 2004:121*:59, jfr Wendt-Höjer 2002:180). En annan eftergift var att våld mot kvinnor beskrevs i förhållande till den svenska jämställdhetsdiskursen. Visserligen var våldet ett extremt uttryck för en maktobalans mellan könen och ett allvarligt samhällsproblem men det ansågs ändå angeläget att "i ett svenskt perspektiv [...] understryka" att de flesta män inte utövade våld mot kvinnor (*Proposition 1997/98:55*:20f). Våld mot kvinnor var förvisso ett tecken på bristande jämställdhet och oförenligt med ett jämställt samhälle men, tillfogades, borde det "i sammanhanget självfallet betonas att omfattningen av våldet mot kvinnor, såvitt känt, är mindre i Sverige än i många andra länder" (a.a. s. 22). Det strukturella könsmaktsperspektivet krävde en motbild som underströk att det inte gällde alla män och där det betonades att

Sverige ändå var bättre än andra länder. Mäns våld mot kvinnor var ett allvarligt problem, men behövde ändå sättas ”i ett svenskt perspektiv” för att anta sina rätta proportioner. I jämförelse med andra länder hade svenska kvinnor det ganska bra.

Den största eftergiften gällde kvinnofridsbrottet där förändringarna i förhållande till utredningsförslaget var genomgripande. Bjelle mindes ”att det var väldigt mycket diskussioner på [justitie]departementet. Jag tror att de som skulle hantera det hade svårt att ta till sig en brottstyp som grundade sig på ett kvinnoperspektiv. Det avviker från ett regelsystem som är byggt på manliga värderingar” (*Kvinnotryck* nr 4 2003). I betänkandet hade flera av rättssystemets grundprinciper, som den könsneutrala systematiken, kravet på bevisning och den så kallade legalitetsprincipen utmanats men regeringen valde att anpassa kvinnofridsbrottet till detta system.⁸⁸ Dessa eftergifter kan beskrivas i termer av översättning. Det könspolitiska utmanande perspektivet omformulerades till, för det juridiska fältet, mer gångbara termer.

Utredningen hade genom placeringen av grov kvinnofridskränkning i lagtextens första stycke (dvs. i normalfallet) velat markera att kvinnofridsbrottet var ett brott som framförallt begicks mot kvinnor. I propositionen flyttades denna formulering till lagtextens andra stycke, medan normalfallet fick den könsneutrala skrivningen grov fridskränkning (*Proposition 1997/98:55:74*). Regeringen ansåg härigenom att kravet på ett kvinnoperspektiv hade tillmötesgått utan att brottsbalkens könsneutrala systematik hade frångåtts (Wendt Höjer 2002:64). Konsekvensen blev dock att det könpolitiska syftet försvann – att synliggöra att detta var mäns våld mot kvinnor. Synen på mannen som norm och kvinnan som avvikelser från normen förstärktes snarare av att beteckningen kvinnofridskränkning lämnades kvar i ett andra stycke; första stycket refererade till individer (män) och det andra till kvinnor.

Inte heller idén om hela misshandelsprocessen som straffbar fick sin juridiska lösning. Visserligen, skrev regeringen, tedde sig förslaget att ”ge brottet en karaktär av fortlöpande kränkning” tilltalande,

⁸⁸ Wendt Höjer menar dock att inte heller utredningsförslaget bröt med fältets gränser. Även i utredningen formulerades våldet inom ramen för den juridiska redan fastlagda diskussionen om brottsoffer och rättssäkerhet, liksom inom ett samhällsekonomiskt synsätt där etablerade förståelser av samhällets ekonomiska kris och behov av besparingar användes som argument för åtgärder mot våld (Wendt Höjer 2002:178).

men det skapade bevisningsproblem. ”Även om brottet framställs som ett fortlöpande förfarande måste åklagaren kunna bevisa de enskilda händelser som manifesterar den kränkning som förfarandet innefattar” (*Proposition 1997/98:55:77*). Regeringen sympatiserade med den könspolitiska tanken i förslaget men var inte beredd frångå en av rättsväsendets viktigaste principer – kravet på bevisning. Den nya brottskategorin tilläts inte förändra det juridiska fältets struktur, varför den alternativa synen på den rättsliga hanteringen av kvinnomisshandel tillbakavisades såsom omöjlig att genomföra.

Även i fråga om vilka enskilda handlingar som skulle vara straffbara gjordes stora förändringar i jämförelse med utredningsförslaget. Förverkligandet av utredningens förslag försvarades av den så kallade legalitetsprincipen. Denna innebar att det straffbara området skulle vara tydligt avgränsat och förutsägbart så att det på förhand var möjligt att avgöra om den handling man tänkte utföra var brottslig (a.a. s. 78). Med brottskategorin kvinnofridskränkning hade utredarna velat omfatta handlingar som i sig inte var straffbara. I propositionen föreslogs däremot att enbart handlingar hämtade från brottsbalkens kapitel 3, 4 och 6, det vill säga de kapitel som reglerade brott mot frihet och frid, mot liv och hälsa och sexualbrotten, skulle ingå i det som räknades som fridskränkning (a.a. s. 74). Regeringen försvarade denna uppenbara försvagning i förhållande till förslaget som velat göra den misshandlade kvinnans hela tortyrliknande livssituation straffbar med att det var osannolikt att inte åtminstone några av de gärningar mannen begått redan var straffbelagda (a.a. s. 78).

I utredningsdirektivet liksom i utredningens betänkande hade den könspolitiska synen på kvinnomisshandel varit central. Betänkandet kan ses som en politisk artikulation och en tydlig utmaning av den dominerande positionen på det juridiska fältet. Om förslaget vad beträffar kvinnofridsbrottet förverkligats hade det inneburit att våldets gränser vidgats och det manliga handlingsutrymmet minskat. Nu blev det inte så. När förslaget skulle realiseras i form av lagstiftning gavs andra principer företräde framför kvinnoperspektivet. Den könsneutrala skrivningen, beviskravet och legalitetsprincipen hade av politikerna uppfattats som objektiva storheter omöjliga att frångå. Propositionen kan betraktas som en översättning mellan offentlig politik på två nivåer –

en mer visionär och en konkret. Det utmanande perspektivet fylldes härigenom med mening i överensstämmelse med den dominerande föreställningen på det juridiska fältet. Konsekvensen blev att den könspolitiska utmaningens omvälvande kraft upplöstes och bilden av rättsväsendet som rättvist bekräftades och återskapades (jfr Törnqvist 2006:216).

Den värderingsförskjutning i synen på mäns våld mot kvinnor som Westerberg talat om i direktiven hade, åtminstone i lagstiftningen, förhindrats i och med anpassningen av kvinnofridsbrottet till det rättsliga systemets principer. Styrkeförhållandet på det juridiska fältet, som varit försvagat till följd av den politiska utgångspunkten för kommissionens arbete, var återupprättat. Eftergifterna i regeringens proposition kan förstås som att politikerna lät könspolitiken fly det politiska fältet och överlät mandatet att lösa frågan om mäns våld mot kvinnor, åt rättsväsendet och dess praxis (jfr Mouffe 2003:86, Törnqvist 2006:219). En förklaring till detta är att frågan om kön tenderar att underordnas andra politiska dimensioner (Wendt Höjer 2002:181). De regelsystem som är uppbyggda kring manliga värderingar tenderar att försvara manliga värderingar (Connell 1996:106).

...

Vid en detaljerad genomgång av de enskilda förslagen framgår tydligt de stora eftergifter som gjorts i förhållande till utredningen. Ändå framstod propositionen som en könspolitisk framgång. Eftergifterna måste betraktas mot bakgrund av hur retoriskt viktigt det var att den antogs i riksdagen, något som varit vägledande redan för Bjelle i valet av sakkunniga och bekräftas av Ulrica Messings anförande vid debatten om kvinnofrid i riksdagen i maj 1998. "I långa stycken är det en enig riksdag som kommer att rösta om min och regeringens kvinnofridsproposition. Det är historiska beslut som ni skall fatta och de kommer att spela roll. Jag tror att dagens beslut om 20 år kommer att beskrivas som det stora steget framåt för att bekämpa våldet mot kvinnor och för att nå kvinnofrid. Nu tar vi det" (Messing 28/5 1998). Henrik Tham hävdar att det inom svensk kriminalpolitik finns en tendens till symbolisk lagstiftning, vilket innebär att politikerna använder straffrätten till att uttrycka

centrala samhällsvärden. Tham förklarar detta med att det politiska handlingsutrymmet minskat med ökad globalisering och EU-medlemskap. Brottsligheten är en av de arenor som finns kvar för den nationella politiken (Tham 1999:106). Kanske var de enskilda detaljerna utifrån ett partipolitiskt perspektiv underordnade helheten?

Historikern Sara Edenheim skriver i sin avhandling *Begärets lagar* (2005) om hur homosexualitet behandlats i statliga utredningar, att den positiva demokratiska handlingen, utifrån vad hon kallar regeringens narcissistiska perspektiv, inte så mycket består av den lösning på problemet som en utredning i förlängningen skulle kunna leda till. Av betydelse är istället tillsättandet av en utredning eller läggandet av ett lagförslag. Syftet med regeringens agerande är, menar Edenheim, inte att lösa ett problem utan att visa den goda politiska intentionen genom att göra någonting åt problemet. Viktigt för detta syfte är tvärtom att problemet inte försvinner (Edenheim 2005:232). För den socialdemokratiska regeringen fick kvinnofridsreformen den positiva effekten att den, som Messing formulerade det, fortfarande "om 20 år" skulle beskrivas som "det stora steget framåt" vad beträffar samhällets syn på mäns våld mot kvinnor. Retoriskt uppnåddes ändå den värderingsförskjutning som Westerberg talat om. För detta syfte var det mindre viktigt att regeringen inte lyckats göra de misshandlade kvinnornas hela livssituation straffbar.

Propositionens positiva konnotationer användes som ett partipolitiskt verktyg. Initiativet till kvinnovåldskommissionen hade tagits av den borgerliga regeringen med socialminister Bengt Westerberg i spetsen, ändå hävdade Messing att propositionen var hennes och regeringens förslag. "När vi bejakar den forskning som finns och som förklarar våld mot kvinnor utifrån makt förnekar moderaterna existensen av att makt har våldsmopol och att män har mer makt än kvinnor. [...] För mig är det tydligt att kvinnor och män har olika mycket makt i samhället och att det också spelar roll för prostitutionen, våldtäkterna, kvinnomisshandeln, könsstympningen och allt annat som systematiskt drabbar kvinnor. Jag skulle önska att Moderaterna nu också klarade av att se systematiken i kränkningarna och att det krävs aktiva handlingar, också i beslut om lagar och nya resurser från riksdagen för att komma till rätta med det" (Messing

28/5 1998). Messing framställde retoriskt socialdemokraterna, till skillnad från moderaterna, som de som bejakade den nya forskningen medan moderaterna underförstått inte ”klarade av att se” det på könsmakt uppbyggda samhället.

Rättspraxis som motstånd

Den 1 juli 1998 trädde den nya lagen med brottskategorin grov fridskränkning i kraft med de ändringar i förhållande till utredningsbetänkandet som regeringen gjort. Trots att lagen anpassats till det juridiska fältets krav med konsekvensen att det könspolitiska perspektivet fått stå tillbaka, föreföll domstolarna, åtminstone till en början, ha värt sig från den nya brottskategorin. Brå fann i en uppföljning av hur den nya lagen tillämpats under åren 1998–99 att domstolarna inte dömde eller ens åtalade för kvinnofridsbrott eftersom de betraktade brottet som mycket grovt (BRÅ-rapport 2000:11:7). Brå var försiktig med att dra långtgående slutsatser av hur den nya bestämmelsen fungerade. Man underströk dock att syftet med de nya bestämmelserna, att mindre grova men upprepade brott mot samma kvinna sammantaget skulle ses som ett allvarligt brott, inte uppnåts (a.a. s. 9). Majoriteten av dem som dömdes var tidigare dömda för andra våldsbrott, varav en tredjedel mot samma kvinna som domen nu gällde. Gemensamt för männen var att de hade alkohol- eller drogproblem. Införandet av kvinnofridslagstiftningen innebar därmed inte att en ny grupp av män tillkommit som gärningsmän, tvärtom var det av polisen kända personer med utbredd kriminalitet och omfattande sociala problem som misstänkts och dömts för kvinnofridskränkning (a.a. s. 9).

Frågan är hur detta sätt att tillämpa lagen ska förstås. En möjlig tolkning är respekten för brottskategorins allvarlighetsgrad – att man så att säga ville spara brottskategorin till de verkligt grova fallen (jfr a.a. s. 7). En annan tolkning är att betrakta domstolarnas agerande som ett aktivt motstånd mot det kvinnoperspektiv på vilket brottskategorin byggde. Man ville missförstå lagtexten till kvinnornas nackdel som ett försvar mot vad man tyckte var en ideologisk, osakligt och orättvis lagtext skriven till kvinnornas favör där männen och deras rättigheter glömts bort (jfr Wendt-Höjer 2002:180).

När Högsta domstolen för första gången prövade kvinnofridsbrottet i mars 1999 tolkades lagtexten att ”gärningarna ska ha utgjort ett led i en upprepad kränkning” som att mannen tidigare måste ha dömts för liknande brott mot kvinnan för att kunna dömas för grov kvinnofridskränkning (*Faktablad från regeringskansliet 2001:2*, BRÅ-rapport 2000:11:7). Detta var en snävare tolkning av lagen än vad som var tänkt och regeringen fann det nödvändigt att från 1 januari 2000 skärpa formuleringen i lagstiftningen (*Proposition 1998/99:145*). Härmed försvann kvinnoperspektivet ytterligare. Könsmaktsanalysen i utredningsförslaget var i denna proposition helt borta. Våldet handlade inte längre om kön och könsrelationer utan hade avkönats och individualiserats igen för att bättre fås att harmoniera med den rådande lagstiftningens systematik (Wendt Höjer 2002:165f). Motståndet mot den könspolitiska utmaningen hade varit framgångsrikt.

SAMMANFATTANDE ANALYS – KVINNOMISSHANDEL

Denna avhandlingens sista del har handlat om kvinnomisshandel och vad som enligt min analys varit det successiva bildandet av en könspolitisk hegemoni i frågan på den offentliga politikens fält. Perioden har präglats av en kamp om tolkningsföreträde mellan en rad skilda perspektiv – Bo Bergmans medicinska, Barbro Lennéer-Axelssons psykologiska, Margareta Hydéns socialpsykologiska och Eva Lundgrens feministiska. Styrkan i den könspolitiska synen på kvinnomisshandel har bland annat bestått i det självgenererande system som bildats mellan kvinnojourskunskap och vetenskap, mellan Roks praktik och Lundgrens teori. När kvinnojoursrörelsen splittrades vid mitten av 1990-talet blev olika vetenskapliga perspektiv symboler för den skilda meningen. Splittringsdebatten kom i stor utsträckning att föras i termer av Lundgrens vara eller inte vara inom rörelsen och både Lennéer-Axelsson och Hydén fungerade som alternativ vid ett aktivt bortval av Lundgren. Splittringen har tolkats som en motståndspraktik; ett uttryck för heterosocialt agerande och en anpassning till kravsystemets struktur.

Även genomförandet av kvinnofridsreformen präglades av eftergifter och motstånd trots att de direktiv som legat till grund för kvinnovåldskommissionens arbete var explicit könspolitiska. Kvinnofridspropositionen framställdes retoriskt som en viktig könspolitisk framgång, men den hade lagts först efter en rad stora eftergifter i förhållande till utredningsförslaget. Den nya brottskategorin kvinnofridskränkning hade i propositionen anpassats till det juridiska fältets spelregler, vilket lett till att dess könspolitiskt

utmanande potential försvunnit. Ändå fanns inom rättsväsendet en motvilja mot att använda brottskategorin. Detta har jag tolkat som ett motstånd mot att låta den könspolitiska perspektivet, som uppfattades som orättvis mot män, ta plats inom rättsväsendet.

Oaktat det könspolitiska perspektivets starka ställning såväl inom jourrörelsen som i den offentliga politiken hade en reell förändring varit svår att uppnå. Eduards skriver att det uppfattas som statsfeminism (i negativ bemärkelse) när det offentliga och allmänna – stat, kommun och landsting – gör sig till tolk för kvinnor som grupp (Eduards 2002:116). Även Törnqvist påpekar att motståndet väcks när en påbjuden förändring upplevs vara initierad av statsmakten (Törnqvist 2006:217). En relevant fråga är därför om det faktum att den könspolitiska analysen av mäns våld mot kvinnor kom att delas av regeringen innebar en möjlighet eller en begränsning? Försvårade den könspolitiska hegemonin på den offentliga politikens fält för kvinnoperspektivet i synen på kvinnomisshandel?

Jag har i förhållande till våldtäkt och incest hävdlat att de förändringar som kom till stånd möjliggjordes av att den könspolitiska utmaningen inte var explicit, det vill säga att det som kampen stod om inte framställdes som en fråga om kön. För att kunna ställa politiska krav som gynnat kvinnor har anspråken gjorts om till någonting annat än kön (Eduards 2002:153). Kvinnorörelsens framgång i våldtäktsdebatten måste ses både mot bakgrund av att kritiken riktades mot Sexualbrottsutredningen, inte mot männen, och av sexualliberalernas politisering av mäns och kvinnors sexualitet, vilken öppnat ett handlingsutrymme där en könspolitisk syn på våldtäkt kunde artikuleras. De förändringar av framförallt praxis som genomdrevs som en följd av incestdebatten och som upplevdes som en inskränkning av mäns handlingsutrymme, framställdes som en könspolitisk seger men möjliggjordes tvärtom på grund av att incest inte blev en kvinnofråga utan en barnrättsfråga. I båda dessa fall har det könspolitiska perspektivet dolts av omständigheter utanför dess kontroll.

I fråga om kvinnomisshandel var det könspolitiska perspektivet explicit. Könsmaktsförståelsen av mäns våld mot kvinnor hade bildat hegemoni så till vida att mäns våld mot kvinnor förstods som ett sammanhållet fenomen i betydelsen att våld av olika

allvarlighetsgrad och typ befann sig på samma skala. Härmed blev frågan en konflikt mellan män och kvinnor. Män som grupp pekades ut som förövare och det saknades möjlighet för de ”goda” männen att agera till kvinnornas försvar (jfr Jansson och Wendt 2006). De krav som väckts har handlat om att anpassa lagstiftningen efter kön. En tolkning av eftergifterna och motståndet är att detta var såväl en illegitim fråga som ett illegitimt tillvägagångssätt i kampen mot mäns våld mot kvinnor.

Del 4 AVSLUTNING

AVSLUTANDE DISKUSSION

Syftet i den här avhandlingen har varit att studera hur antagonistiska föreställningar om mäns våld mot kvinnor artikuleras under perioden 1975–2000. Jag har framförallt intresserat mig för hur meningsskapandet tagit sig uttryck som kamp om tolkningsföreträde. Detta har beskrivits i termer av utmaning och motstånd. En viktig utgångspunkt har varit intresset för förändring. Är en förändring av samhällets syn på mäns våld mot kvinnor möjlig och har det i så fall skett någon sådan under den studerade perioden? Som historisk process betraktad är det ett skeende som framstår som centralt, nämligen den politisering som frågan underkastats. Avhandlingens tre delar har inletts med en beskrivning av hur synen på våldtäkt, incest och kvinnomisshandel utmanats av alternativa förklaringsmodeller som på olika sätt framhållit våldets koppling till det ojämlika maktförhållandet mellan män och kvinnor i samhället, det jag kallat ett könspolitiskt perspektiv. Dessa artikulationer har framställts som dramatiska avslöjanden av någonting som hemlighållits. Maria-Pia Boëthius reagerade mot att det satt en undanskymd grupp och utredde sexualbrotten, Åsa Britasdotter avslöjade en dold varböld kring vilken det funnits en tystnads konspiration i incestfrågan och kvinnojoursrörelsen organiserade ett uppstånd för att Bo Bergmans avhandling om kvinnomisshandel inte skulle tigas ihjäl och tillåtas verka i det tysta. Den könspolitisering som synen på mäns våld mot kvinnor varit föremål för har således skett både som ett retoriskt och ett faktiskt brytande av tystnaden och tvingat fram någon form av reaktion. Med avstamp i den antagonism som dessa utmanande artikulationer gett upphov till har studien ägnats åt förhållandet mellan motstånd och utmaning,

makt och motmakt, dominerande och dominerad, som det sett ut i olika situationer, på skilda fält, från skilda subjektspositioner.

Det vanligaste verktyget med vilket kampen om tolkningsföreträde förts har varit vad jag i avhandlingen, i pendang till begreppet historiebruk, kallat vetenskapsbruk. Användandet av vetenskapen och själva idén om det vetenskapliga för att förstärka den egna argumentationen och därigenom det politiska budskapet har varit den utan motstycke mest använda metoden både vid utmanande artikulationer och motstånd och detta helt oberoende av subjektsposition, fält och situation. Meningsskapande kan, vad gäller föreställningar om mäns våld mot kvinnor, beskrivas som ett växelspel mellan vetenskap och politik. Vetenskap har fungerat som ett verktyg med vilket den egna subjektspositionen legitimerats och andra, retoriskt framställda som ovetenskapliga, diskvalificerats. Vetenskap har fungerat som ett medel för att skapa, stärka eller utmana hegemoni. Vetenskap har beskrivits som ett sätt att såväl dölja som att avslöja sanningen. Vetenskap har använts vid professionalisering och byråkratisering likaväl som vid i skapandet av sociala rörelser och ideella föreningar. Vetenskapligheten och den vetenskapliga effekten har under hela den studerade perioden använts retoriskt för att konnotera egenskaper som objektivitet, sanningssägande och rationalitet. Detta har jag tolkat som att det funnits ett samtycke kring vilket kapital som varit giltigt och som gick bortom antagonismen aktörerna emellan – en objektiv delaktighet i synen på hur kunskap och sanning uppnås.

Vid första anblicken kan användandet av den vetenskapliga effekten som verktyg i ett könspolitiskt projekt tyckas paradoxalt. De utmanande artikulationerna har ofta utgjort en politisering av den objektiva sanning som upprätthållits av den dominerande positionens vetenskapliga förklaringsmodeller. Jag menar emellertid att det har varit möjligt att överbrygga denna paradox därför att artikulationerna riktats mot enskilda vetenskapliga uttryck, inte vetenskapen som företeelse. Kritiken har handlat antingen om brister i utförandet, såsom varit fallet med Ulf Linderholms kriminologiska studie av våldtäkt, medicinaren Bo Bergmans doktorsavhandling om kvinnomisshandel och Astrid Holgersons försök att framställa vittnespsykologins textanalyser i termer av naturvetenskaplighet;

eller handlat om fel vetenskap såsom för Roks vidkommande Margareta Hydéns socialpsykologiska avhandling och Barbro Lenner-Axelssons psykologiska perspektiv på kvinnomisshandel. Aldrig har kritiken berört vetenskapens potential eller legitimitet som sanningssägare, med ett undantag – Britasdotters beskrivning av vetenskap som ett medel med vilket tystnadens konspiration i incestfrågan upprätthållits. Förmågan att frammana ett vetenskapligt sken, att generera en vetenskaplig effekt och att agera utifrån subjektspositionen vetenskapsman har fungerat som giltigt kapital i alla de situationer och på de fält som jag studerat här.

Vetenskapens upplevda legitimitet för att förklara mäns våld mot kvinnor kan kopplas till frågan om möjlighet till förändring. Wendt Höjer och Åse hävdar att produktionen av vetenskap är inlemmad i könsordningen så till vida att den är genomsyrad av normer om kvinnligt och manligt (Wendt Höjer och Åse 1999:62). Så betraktat har vetenskapsbruk som verktyg för en könspolitiskt utmanande praktik inte varit helt oproblematiskt utan riskerat att i stället förstärka och legitimera den könsordning man velat utmana. Med denna möjlighet i minnet vill jag här reflektera kring vilka förändringar som skett alternativt inte skett i synen på mäns våld mot kvinnor under de tjugofem år jag studerat.

Utmaning och motstånd

Före mitten av 1970-talet hade mäns våld mot kvinnor betraktats mer som ett marginellt fenomen än ett allvarligt problem. Sedan dess har en könspolitisk syn på våldtäkt, incest och misshandel fått allt större inflytande såväl över den offentliga politiken som inom akademien och rättsväsendet. I avhandlingen har jag beskrivit hur offentliga utredningar tillsatts och rivits upp, hur riktlinjer för myndigheter och professionella dragits upp och hur lagstiftningen förändrats som ett resultat av könspolitiska krav. En första slutsats är att det hänt en hel del i synen på mäns våld mot kvinnor under denna period. Samtidigt infinder sig en känsla av att ingenting alls har hänt.

Sexualbrottsutredningens betänkande hade ratats på grund av dess syn på våldtäktsoffren som medverkande till sin egen viktisering. I den nytillsatta utredningens slutbetänkande slogs

fast att det var stötande utifrån kvinnosynpunkt att rättspraxis tog hänsyn till kvinnans handlande före övergreppet och hennes relation till mannen. Ändå visar både Jeffner (1998), Andersson (2004) och Wennstam (2002 och 2004) att denna uppfattning fortfarande är central i förhandlingen om vad som är en våldtäkt och vad som inte är det, såväl bland privatpersoner som i rättsväsendets praxis. Under större delen av 1980- och 90-talen hade samhällets agerande i incestfrågan präglats av en stark tilltro till barnens berättelser om övergrepp. Barnen hade varit trovärdiga per definition. Ändå drog Socialstyrelsen 1999 tillbaka de allmänna råden från 1991 för att i sina nya riktlinjer inta en mer skeptisk inställning till barns trovärdighet som offer (*SoS-rapport 2000:1:6*). Kvinnojoursrörelsen hade framgångsrikt arbetat med att påvisa omfattningen av mäns våld mot kvinnor, och kvinnoväldskommissionen med att integrera ett kvinnoperspektiv bland annat i lagstiftningen. Ändå är misshandlade kvinnor fortfarande beroende av ideella krafter för att få hjälp i kommunerna, och inom olika samhällsinstanser finns ett starkt motstånd mot att utföra vad de enligt kvinnofridspropositionen ålagts. Våldet är fortfarande bagatelliserat och osynliggjort (*SOU 2004:121:11ff*). En genomgripande förändring mot en könspolitisk förståelse av mäns våld mot kvinnor har inte åstadkommits, trots att den politiska möjligheten funnits. Varför?

...

Varje försök till könspolitisk utmaning har förr eller senare mötts av ett starkt motstånd. Jag har kunnat konstatera att de könspolitiska kraven även mot slutet av den studerade perioden tenderat att provocera. En förklaring är att ett perspektiv som sökt orsaken till mäns våld mot kvinnor i det ojämlika maktförhållandet mellan könen inte bara pekat ut offren – kvinnorna – utan även förövarna – männen. Och med män avsågs inte de avvikande, sjuka, alkoholiserade eller invandrade männen, utan vilka män som helst. Den könspolitiska förklaringsmodellen har inneburit att män som grupp/vilken man som helst/alla män utövar eller har potential att utöva våld mot kvinnor för att de har makt att göra det genom sin överordnade position. Detta har varit någonting nytt. Kvinnor är vana vid att kategoriseras som kvinnor medan samma tankemanöver

är problematisk att göra för män. Män är inte vana vid att pekats ut som grupp, varför det är mer kontroversiellt att framhålla att män använder våld än att kvinnor utsätts för det (Wendt Höjer 2002:179). Ju mer utpekade män känner sig i negativa termer desto större motstånd mot kvinnors anspråk görs. Män vill helt enkelt inte pekats ut som en grupp som drar fördel av kvinnors underordning (Eduards 2002:118).

En utgångspunkt för den här avhandlingen har varit att föreställningar om mäns våld mot kvinnor formas i förhållande till den vid tiden rådande könsordningen – i förhållande till synen på det kvinnliga som underordnat det manliga. Motståndet mot utpekandet av män som grupp kan således tolkas som ett försvar av denna könsordning. Könsordningen legitimeras genom övertygelsen att samhällets rättigheter och skyldigheter gäller alla människor liksom att normen för kategorin medborgare så långt som möjligt upplevs som könsneutral (jfr Wendt Höjer 2002:179, Wendt Höjer och Åse 1999:40). När en grupp människor som framstår som avvikande ställer krav på att även de ska omfattas av kategorin medborgare och att deras särintressen ska accepteras som allmänna medborgerliga rättigheter synliggörs de egenskaper och rättigheter som konstituerar normen. Funktionshindrade, homosexuella och invandrare avslöjar det faktum att medborgaren enligt normen är en icke funktionshindrad, heterosexuell svensk och att de medborgerliga rättigheterna är utformade utifrån denna normativa grupps intressen. Samma sak menar jag gäller för kön. När kvinnor formerar sig som (avvikande) grupp och ställer krav utifrån denna grupps (sär)intressen synliggörs att normen är en man och att den objektiva kategorin medborgare inte alls är könsneutral. Antagonismen i frågan om mäns våld mot kvinnor ska därför förstås som en motsättning av mer grundläggande slag än som en oenighet i sak, nämligen som en konflikt mellan män och kvinnor.

Motståndet mot de könspolitiska förklaringsmodellerna har ofta formulerats som ett försvar av den sexuella friheten, rättssäkerheten eller privatlivets helgd. Dessa tre teman har framstått som objektiva, könsneutrala värden och som sådana omöjliga att förändra, ens om det funnits en vilja att göra det. På motsvarande sätt har Törnqvist i debatten om Thamprofessurerna identifierat teman som satt

gränser för det jämställdhetspolitiska projektet, i hennes fall idén om könsbalans, samförstånd och frivillighet. Dessa teman beskriver hon som gränsposter så till vida att en inordning under dessa ideal öppnade dörren för könspolitiska problembeskrivningar och lösningsförslag medan portarna stängdes för dem som inte kunde begripliggöras i sådana termer (Törnqvist 2006:220). Begreppen sexuell frihet, rättssäkerhet och privatlivets helgd har fungerat som sådana gränsposter för vilka könspolitiska krav som varit möjliga att ställa. Krav som inte utmanat, utan kunnat formuleras i enlighet med dessa teman har accepterats, men när denna inordning inte varit möjlig har det uppstått ett starkt motstånd. Jag menar att varje försök till könspolitisk förändring har vägts mot dess eventuella inverkan på dessa samhälleliga, förment könsneutrala, grundprinciper och inte ofta tillåtit tippa över. Om så skett har röster hörts om att den könspolitiska kampen gått för långt eller att kvinnorna tagit över.

Mot bakgrund av detta kan det förhållande mellan utmaning och motstånd i synen på mäns våld mot kvinnor som jag observerat i materialet tolkas som ett uttryck för en grundläggande motsättning mellan kvinnors och mäns handlingsutrymme. Denna motsättning har inneburit att när den ena kategorins handlingsutrymme ökat har den andras minskat. Kampen för ökad rättstrygghet för kvinnor har följts av ett försvar av mäns rättssäkerhet; kampen för kvinnors sexuella integritet har följts av ett försvar av mäns sexuella frihet och kampen för kvinnors ökade trygghet i hemmet har följts av ett försvar av privatlivets helgd. Motståndet mot den könspolitiska synen på mäns våld mot kvinnor var enligt min mening ett försvar av mäns handlingsfrihet. I realiteten var kampen mot mäns våld mot kvinnor en kamp om vilka krav som var möjliga att realisera utan att den manliga handlingsfriheten inskränktes allt för mycket; en anpassning som möjliggjordes av både kvinnor och män, utmanare och försvarare.

Könsmakt eller häxjakt?

Bourdieu skriver att han förvånas över den lätthet med vilken den etablerade könsordningen upprätthålls med sina dominansförhållanden, orättmätiga förmåner, privilegier och orättvisor

utan att det uppstår mer av överträdelser och uppror (Bourdieu 1998:11). Tydligt är att kampen om tolkningsföreträde i synen på mäns våld mot kvinnor skett inom den rådande könsordningen, inte som ett uppror mot denna. Utmaningen har gällt sakfrågan – våldtäkt, incest och kvinnomisshandel – och endast i mindre utsträckning bestått i generell könspolitisk kritik. Kampen har skett inom skilda fält i enlighet med fältens spelregler. De verktyg som använts i kampen har syftat till att fungera på fältet, inte bryta sönder det. Kvinnorörelsens upprop mot Sexualbrottsutredningen hade lämnats till justitiedepartementet under pågående remissomgång och kvinnojoursrörelsens uppbud vid Bergmans disputation tagit form som en regelrätt opposition. I båda fallen hade utmaningen utgjorts av praktiker som fungerat på det politiska respektive vetenskapliga fältet, vilket gav tillträde till ordet trots att en avvikande mening uttrycktes. I inget av fallen hade metoder tagits i bruk som inte på förhand godkänts av den dominerande positionen. Detta framstår som paradoxalt eftersom varje utmaning härigenom innebar en bekräftelse av fältets legitimitet. Genom att delta i kampen i enlighet med spelreglerna medverkade utmanarna till att det styrkeförhållande de försökte utmana reproducerades. Såväl utmaning som motstånd kan härigenom tolkas som praktiker som bidrog till att upprätthålla könsordningen.

Den här studien visar att trots ett ökande politisk inflytande under hela den studerade perioden och tolkningsföreträde inom den offentliga politiken mot slutet av 1990-talet, hölls den reella förändringen tillbaka inte bara av det aktiva motståndet utan även av de könspolitiskt aktiva kvinnorna själva – av kvinnliga forskare, kvinnorörelse- och kvinnojourskvinnor samt av kvinnliga politiker. Tydligast framgår detta i del tre om kvinnomisshandel. Ett exempel är att Margareta Hydén betraktade Eva Lundgrens politiska anspråk som ett hot mot kvinnoforskningens plats inom vetenskapssamhället och uttryckte rädsla för att kvinnoforskningen härigenom inte skulle lyckas frammana den vetenskapliga effekt som krävdes på det vetenskapliga fältet. Hon menade att de politiska kraven var tvungna att stå tillbaka. Ett annat exempel är det sätt på vilket delar av kvinnojoursrörelsen väjde sig mot separatism och manshat som befarades kunna försvåra det politiska arbetet och

minska trovärdigheten. Kvinnojour rörelsen fick inte framstå som extrem eller militant. Det var viktigt att vara i balans med övriga samhällets, och de bidragsgivande politikernas åsikter i frågan för att inte riskera hela rörelsen. Ytterligare ett exempel är att Britta Bjelle ansåg det nödvändigt att anpassa kvinnovåldskommissionens sammansättning efter allmänna föreställningar om vilka som var objektiva och okontroversiella sakkunniga. Trots att ett explicit mål med utredningen var ett kvinnoperspektiv trodde Bjelle att utredningen kunde ha uppfattas som en partsutredning om Roks varit med. I dessa tre fall tydliggörs hur kraven i kampen mot mäns våld mot kvinnor på skilda fält – det vetenskapliga, det ideella och den offentliga politikens fält – hölls tillbaka av rädsla för vad andra forskare, vanliga män respektive de andra politikerna i riksdagen skulle säga; av rädsla för att tappa i trovärdighet och därigenom få svårare att driva igenom sina förslag. Intressant att notera är att detta var någonting som kvinnorna förutspådde, förväntade och anpassade sig efter, vilket tyder på en svårighet att legitimera de könspolitiska kraven ens inför sig själva. Aktörerna tog ansvar för att kampen mot kvinnomisshandeln gick rätt till och gick de dominerande till mötes genom eftergifter som att inte hävda det politiskt samhällsförändrande kravet i ett vetenskapligt sammanhang, att låta männen vara med i kvinnojourarbetet och att, som i regeringens Kvinnofridsproposition, anpassa lagförslaget efter rådande rättslig struktur.

Detta agerande blir tydligt också i förhållande till subjekspositionen feminist, en position som under den studerade perioden enbart fungerat diskvalificerande såväl internt inom kvinnorörelsen och kvinnojour rörelsen som externt i kritiken. Till positionen knöts negativt laddade innebörder både i fråga om vad en feminist var – manshatare och separatist – och vad hon inte var – vetenskaplig, seriös, vanlig, kvinnlig, saklig och trovärdig. Att begreppet feminist använts av kritiker för att frammana en negativ bild av kvinnorörelsen är inte förvånade. Intressantare är de könspolitiskt aktiva kvinnornas rädsla för epitetet. Kvinnojourskvinnorna ville inte framstå som kvinnosakskvinnor, feminister och manshatare utan som vanliga kvinnor; Eva Lundgren ville inte framstå som rödstrumpa vid Bergmans disputation utan som en seriös forskare och Britta Bjelle

ville inför kvinnofridsuppdraget inte framstå som uttalad feminist utan som objektiv jurist. Oavsett position på fältet tjänade ingen på att framhäva epitetet feminist för att vinna tillträde till ordet. Jag menar att avståndstagandet från såväl begreppet feminism som könskampen i sig skulle kunna tolkas som en anpassning till kravsystemets struktur, till vad som var legitimt att kräva.

...

Innebär detta att en genomgripande förändring av synen på mäns våld mot kvinnor, det vill säga en förändring som innebär mer än enstaka reformer, inte är möjlig? I diskusteoretisk mening är en förändring principiellt alltid möjlig. Oavsett om det skett någon förändring eller inte i de fall som studerats här, innebär det faktum att frågan varit föremål för antagonism att föreställningarna satts i rörelse – att det objektiva politiserats – vilket är själva förutsättningen för förändring. Det har, om inte annat, talats om mäns våld mot kvinnor. Utan detta tal hade förändring inte ens varit möjlig att tänka. Enligt diskursteorin innebär även en återgång till den tidigare hegemonin, en viss förändring eftersom återgången aldrig är exakt. I något mån är det därför möjligt att tala om förändring.

Den här avhandlingen har, trots att jag studerat mäns våld mot kvinnor, varken handlat om män, kvinnor eller våld. I studiet av meningsskapande praktiker och kamp om tolkningsföreträde har kontakten med verkliga offer och förövare varit i det närmaste obefintlig. Jag är dock av den mening att det sätt på vilket våld mot kvinnor förstås vetenskapligt, politiskt och medialt i ett samhälle har stor betydelse för enskilda individer. En individs förståelse av sambandet mellan kön och våld påverkas alltid av de definitioner och konstruktioner som samhällsorganen producerar (Hearn 1998:8, 33). Konstateras kan att någonting gör att män utövar våld mot andra män och mot kvinnor oavsett samhällets försök att genom lagstiftning stävja våldet. Konstateras kan även att någonting gör att män utövar våld mot kvinnor i mycket större utsträckning än kvinnor utövar våld mot män. För att komma till rätta med mäns våld mot kvinnor krävs mer kunskap om varför och på vilket sätt våldet blir en del i mäns könskonstituering. En angelägen uppgift för framtida forskning är att undersöka vilken betydelse det har att samhället

intervenerar mot mäns våld men legitimerar manlig våldsutövning. Vad innebär det att våld ingår som en accepterad del i många manliga praktiker – för manliga poliser och militärer, inom idrotten, i populärkultur och anspelningsspornografi – medan detta våld inte i motsvarande utsträckning är legitimt för kvinnor? Finns det ett samband mellan mäns legitimerade våld och mäns våld mot kvinnor?

EPILOG

Våren 2002 hade professor Eva Lundgren figurerat som ”prisbelönt feminist” på Uppsala universitets hemsida (*www.uu.se* 15/4 2002). Tre år senare beslutade samma universitet att genomföra en extern granskning av Lundgrens forskning. Anledningen var den debatt som startat i massmedierna efter Evin Rubars dokumentär *Könskriget*, vars syfte hade varit att granska Roks och Eva Lundgrens politiska inflytande i Sverige (SVT2 14 och 21/5 2005). I dokumentären varvades bilder av brinnande pentagram, ackompanjerade av ålderdomlig körmusik, med klipp från en TV-intervju Lundgren medverkat i 1993 där hon redogjorde för sin forskning om rituella övergrepp. I intervjun beskrev Lundgren hur respektabla personer i det svenska samhället utförde ritualmord och offrade foster. I en annan intervju yttrade Roks ordförande Irene Wachenfelt de nu bevingade orden ”män är djur, tycker inte du det?” (SVT2 21/5 2005).⁸⁹ Rubar hävdade att det pågick häxjakt. Men häxjakt på vem? (SVT2 14/5 2005).

Frågan besvarades i den efterföljande debatten. ”Extremfeminism är dagens motsvarighet till häxtro” löd rubriken på Jan Guillous krönika i *Aftonbladet* (12/6 2005). Lundgren kallades ”den galna professorn” (*Aftonbladet* 18/5 2005) och von Wachenfelt beskrevs påminna om en politruk från 1930-talet som ”med glödande blick” mässade om könsmaktordningen (*Sydsvenska Dagbladet* 24/5

⁸⁹ Uttalandet refererade till den vid tiden just översatta boken *Skum manifest* av Valeri Solanas (2003 i svensk översättning av Sara Stridsberg). Solanas, som annars är mest känd för att ha misslyckats med att döda Andy Warhol, vänder i boken upp och ner på de misogynna föreställningar om kvinnor som präglat historien och beskriver i liknande explicit kritiska termer män som exempelvis robotar och djur. I dokumentären fick Wachenfelt frågan om hon stod för Solanas åsikter eftersom *Kvinnotryck* recenserat boken. Tycker du att män är djur, frågade Rubar upprepade gånger. ”Män är djur! Tycker inte du det?”, svarade slutligen Wachenfeldt (SVT2 21/5 2005).

2005). Ganska snart kom debatten att handla om pengar. Maria Abrahamsson hoppades att regeringen, i ljuset av dokumentären, skulle reflektera över vart ”skattebetalarnas pengar” gick (*Svenska Dagbladet* 17/5 2005). Guillou skrev att kvinnohusen i Sverige visserligen utförde ett beundransvärt arbete och därför var väl värda sitt statsbidrag, men menade att saken ställde sig annorlunda om organisationen leddes av ”ideologer som Eva Lundgren och alltmer kommit att präglas av ett besinningslöst manshat” (*Aftonbladet* 29/5 2005). Professorn i statsvetenskap Bo Rothstein och föreståndaren för Nationella sekretariatet för genusforskning Anne-Marie Morhed menade att det var oförsvarligt av staten att ge ekonomiskt stöd åt ”en jourorganisation som [rymde] både inslag av exorcism, manshat och, när det gäller sakfrågan, rena stolligheter” (*Dagens Nyheter* 3/6 2005). Lundgrens forskning var inte vetenskap utan en ”bisarr ideologi” och Rothstein och Morhed undrade varför den inte utsatts för granskning (a.a.).

Uppsala universitets rektor Bo Sundqvist reagerade omedelbart på den massmediala kritiken. Han ansåg att det var ”alldeles förfärande” om det, som dokumentären hävdade, fanns ”en röd tråd från Uppsalaforskaren Eva Lundgren till Roks styrelse och vidare till regeringen” (*Uppsala Nya Tidning* 28/5 2005). I början av juni 2005 beslöt Sundqvist att, mot bakgrund av de anklagelser som framförts i och efter dokumentären *Könskriget*, inleda en granskning av Eva Lundgrens forskning (*Dagens Nyheter* 7/6 2005). Det som skulle undersökas var ifall det fanns fog för en anklagelse om vetenskaplig ohederlighet. Till granskare utsågs idéhistorikern Margareta Hallberg och statsvetaren Jörgen Hermansson. Den 15 november 2005 inkom de med ett preliminärt utlåtande där de undersökt om det fanns en rimlig koppling mellan slutsatser och empiri i Lundgrens forskning (Hallberg och Hermansson 2005:3). Granskarna menade att både teorin om våldets normaliseringsprocess och Slagen dam präglades av stora vetenskapliga brister och sammantaget riktades en ”mycket allvarlig kritik” mot Lundgrens forskning. De ville dock inte gå så långt som att hävda att det rört sig om vetenskaplig ohederlighet (a.a. s. 17f).

I december 2005 friades Eva Lundgren från misstanke om vetenskaplig ohederlighet men kritiserades för bristande

trovärdighet. *Dagens Nyheter* var en av de många tidningar som skrev att granskarna hade funnit ”mycket stora brister i [Lundgrens] forskning inom de områden där hon blivit som mest uppmärksammasad” (15/12 2005). Journalisten Susanna Hakelius Popova menade att detta innebar slutet för genusforskningen. ”Eva Lundgren har ägnat sig åt ideologiproduktion. Det är hon inte ensam om i genuskretsar. Det gör det ännu viktigare att kalla genusvetenskap vid sitt rätta namn. Och det är inte vetenskap. Förresten framstår dessa genusvetare alltmer som en gåta i sig. Varför kalla sig forskare när man avvisar alla den vetenskapliga världens krav?” (*Expressen* 16/12 2005). Dokumentären *Könskriget* tilldelades journalistpriset Guldspaden för den ”lika utmanande som lidelsefria” granskningen av en rörelse som kommit att präglas av ”långtgående politiska ambitioner och dogmatism” (www.fgj.se) och Rubar själv tilldelades Sveriges Televisions jämställdhetspris, Prix Egalia, för att hon med sitt kritiska reportage visat ”att feminismen inte är huggen i sten” (www.svt.se 7/10 2005).

I prologen ställdes frågor om hur det här skiftet skulle förklaras. Om förskjutningen borde tolkas som en reaktion mot feminismens framgångar eller om könsmaktsperspektivet bara varit en trend som nu var på väg att ebba ut. Jag skulle inte vilja kalla den kamp för kvinnors rättigheter som förts i över hundra år för en politisk modevåg. Så länge ett helt jämställt samhälle ännu inte uppnåtts kommer denna kamp att fortgå oberoende av de röster som säger att jämställdheten gått för långt. Däremot kan det sätt på vilket feminismen och könsmaktsperspektivet varit på agendan från slutet av 1990-talet och fram till 2005 betraktas som övergående – som ett retoriskt verktyg med vilket en rad frågor kunnat diskuteras av framförallt politiker för att vinna politiska poänger och goodwill. Självklart följer den offentliga politiken trender. Tillkännagivandet av positionen som feminist kan liknas vid senare års ihärdiga betoning av hur viktigt det är att ta klimatfrågan på allvar.

På en viktig punkt skiljer sig dock feminismen som politisk modefråga från klimatfrågan. Klimatforskningen kallas inte för morbida fantasifoster eller en bisarr ideologi. Klimatforskarens vetenskapliga förmåga ifrågasätts inte för att denne röstar på miljöpartiet. Ingen rektor vid något svenskt universitet tycker att det

är förfärande om klimatforskningen används av miljörörelsen eller leder till politiska reformer. Ingen beskriver Greenpeaces ordförande som en politruk från 1930-talet som med glödande blick mässar om miljöförstörelsen. Det politiska och mediala intresset för klimatfrågan avtar successivt, medan det feministiska perspektivet aktivt motades i grind genom svartmålning och personangrepp. Den könspolitiska synen på mäns våld mot kvinnor väckte motstånd från alla håll i samhället, inklusive de politiskt aktiva kvinnorna själva. Detta starka motstånd tyder på att det som utmanades var något som genomsyrade hela samhället, någonting grundläggande – enligt min mening könsordningen.

S U M M A R Y

This study is about men's violence against women. However, the purpose is neither to study men or women, nor violence. Rather, this thesis is about lawyers, child psychologists, children's ombudsmen, principal clerks, feminists, researchers, appeal judges, victims of incest, journalists, criminologists, shelter activists, physicians, ministers, natural scientists, policemen, professors, psychiatrists, members of the Swedish parliament, social psychologists, sociologists, civil servants, investigators, witness psychologists and prosecutors. And about their different opinions in the understanding of men's violence against women. I have studied the antagonistic conceptions of men's violence against women as has been expressed by different actors in Sweden from 1975 – 2000. Mainly, my interest lies in how and why these conceptions have been articulated.

A point of departure is the idea that meaning is created as a consequence of antagonism. With this approach the prevailing disagreement is viewed not as something negative, but as the actual prerequisite for change. I analyse the struggle for precedence of interpretation in terms of challenge and resistance. While challenge refers to the articulation seeking change, resistance signifies the reaction to this challenge; practices and strategies preventing change and defending the established order. Accordingly, the object is to study the practice within which antagonistic conceptions about men's violence against women are articulated as challenge or resistance; how these conceptions are produced within a certain gender order through struggles for precedence of interpretation and making of hegemony. The object raises a number of specific questions: How was men's violence against women politicised? Which conceptions

led to debate and why? What did the disagreement look like? Who were the actors? On which arenas did they act? What tools were used in order to challenge? How did resistance take shape? What significance did rhetoric have? How was science used? What role did the forming of social movements play? What did it take to make change possible?

On one level, this thesis is a study in contemporary history, examining a period stretching over twenty-five years, 1975-2000. During this period the attention to men's violence against women as a question of gender, has grown remarkably. For this reason, the antagonism studied is largely constituted by discrepancies between what I call gender political perspectives – perspectives where violence is problematized in terms of gender – and models of explanation which are not primarily concerned with a connection between gender and violence. The title of the thesis – *Gender Power or Witch hunt?* – alludes to this antagonistic relation. Between those who see violence as an expression of men's general power over women as a consequence of their sex and those who believe that the gender political engagement in question risk leading to a witch hunt on innocent men.

The struggle for precedence of interpretation went on in relation to three clearly defined forms of violence – rape, incest and physical assault. Therefore, when I speak of men's violence against women, it is these forms which are referred to. Three periods has appeared as especially important: in regard to rape the time between 1975-1977, in regard to incest 1982-1996 and to physical assault 1988-2000. From these three periods of time, I have chosen a particular event for each chapter, a certain text or debate which is studied from a cultural analytical micro perspective – a series of articles in evening papers, a public manifestation, a process of professionalisation, an oral defence of a doctoral thesis, an annual meeting or a proposed bill. When selecting material, I have searched for examples which clearly discern the antagonism and show how the struggle for precedence of interpretation occurs; politicised situations where change is possible.

The body of material is almost exclusively constituted by texts which for the most part have been published. I have not to any

significant degree beheld unofficial material, nor texts meant only for the use of specific groups or people. This delimitation complies with the aim of the thesis. In order to study antagonistic notions concerning men's violence against women, the material must be comprised of notions available to potential antagonists. Further, the study is based solely on Swedish material. Beyond this, no limitations have been made concerning the kind of text used as material: included are social sciences, popular science, investigations, legal texts, reports, debate books, study material, articles in journals, debate articles, and media interviews. Only to a lesser extent have sheer news articles been used.

From a cultural analytical point of view follows that focus is placed more on the practical function of the texts than on their content. I see the texts as tools in a struggle for precedence of interpretation, which inevitably leads me to the question of *whom?* The texts have appeared as somebody's' active move in the struggle for precedence of interpretation and the nuances of the language as tools in this same struggle. My attentiveness to the actors is above all an interest in their subject positions and by this I mean the position from which a comprehension of men's violence against women is articulated, as it is presented by the actor him-/her-self and also as it is perceived by others. In order to get as close as possible to the actors, I have looked at how the actors have moved; how they have used and manoeuvred between different texts and genres, between different arenas and over time. For this reason, texts where the self-reflexivity of the actors is articulated has been especially important. These are texts where the subject-matter has been deviated from and the actors themselves have appeared, such as in forewords, debate articles and interviews in the media. Different texts where the actors discuss their own role within the political context the statements were formulated in are also included here.

Part 1: Rape 1975-1977

The first part of the thesis consists of three chapters which all aim to show how rape was politicised in Sweden during the 1970s. First I study how the occurrence was described in a series of articles by

the journalist Maria-Pia Boëthius in the evening paper *Expressen*. Focus here is on the connection between the gender politically oriented articles and the terms of production which they were subjected to within the field of journalism; how a gender political critique was translated into evening press-journalism. It is obvious that the translation meant an adaptation to the sales perspective of the evening press and also became a way to rhetorically - through the journalistic tools at Boëthius' disposal - argue in favour of these gender political perspectives.

This is followed by two chapters, both taking their points of departure in the sexual crimes investigations final committee report SOU 1979:9. First I examine the relation between social science and public politics within the report of experts which for the benefit of the investigation was authored by the criminologist Knut Sveri. I study how the perspective presented was challenged and defended in media, the investigators different ways of handling the criticism, different ways of dealing with the challenge and exercising resistance, depending on the positions of power within the field. Next, it is examined how the women's' movement formed a united front against the sexual crimes investigation and created a fellowship of action through a joint community appeal which was handed to the department of justice in June 1976. I argue that the women's' movement formed a hegemonic formation in relation to the sexual crimes investigation, but when it came to it, still adapted to current rules within the field where the formation was realized. In this part, the relation between alternative political practises and institutionalised politics is examined, ending with a short reflection on what significance the sexual-liberal movement may have had in the gender political success, which was the result of the rape debate during the 1970s'.

Part 2. Incest 1982-1986

The second part of the thesis deals with what usually is referred to as the incest debate. It begins with three chapters which in different ways deal with how the question of incest was claimed by different groups. In the first chapter it is examined how two actors - shelter

activist Åsa Britasdotter and the children's' ombudsman Anita Rönström – each in their own way sought to mould public opinion as to how to understand the problem; incest as a woman's' issue aiming at enduring change of the male society or incest as a children's' issue where the goal was immediate efforts to rescue children at peril.

The second chapter is about how incest was bureaucratized and became a question for the authorities. Here I study how the Social Government at first was more or less forced to act on the problem but thereafter took the initiative and became the authority which, in regard to how it was defined, without competition came to possess it. In the third chapter I examine how the incest question was professionalized, how the child- psychological proficiency was made indispensable with a struggle of professionalisation between child psychologists and witness psychologists as a consequence.

Focus is then shifted to the criticism of how these groups have come to handle the problem. In the fourth chapter of this part, I study how the resistance towards what was regarded as incest-hysteria appeared – from the mid 1980s' to the mid 1990s'. It is examined how the issue was raised once again as a women's' issue. The criticism had to do with the question of women gaining too much power and the women's' movement taking over. This despite the children's' perspective having hegemony. I also study the relation between the more emotionally charged criticism and the more moderate and I end this part with a discussion considering and summing up the significance the fact that the incest question became a children's' issue rather than a woman's' issue may have had for the societal changes that came about.

Part 3. Physical assault 1988-2000

The third part of the thesis is about physical assault. It opens with a chapter taking its point of departure in the oral defence of medical candidate Bo Bergman's doctoral thesis. The purpose is to examine how the act of "oral defence" as academic ritual was used both as an arena for a gender political manifestation and as an opportunity to challenge the dominant position at hand regarding physical assault, on the field of social sciences and from a women's' studies

perspective. According to my analyses, this event constituted a starting point for the gender political influence on how physical assault was regarded.

The second chapter examines how women's' studies' researcher Eva Lundgren gained precedence of interpretation within the nationwide organisation of the Women's' shelter movement (Roks), her research being presented as confirming the knowledge of the organisation. Lundgrens theory on the normalisation process of violence constituted a gender political alternative which was felt to correspond with the practical experiences of Roks. As far as Roks was concerned, the theory had a liberating effect since it in the role of science both legitimated the activists' commitment to the question of physical assault and confirmed the so called Women's' shelter-knowledge. I also discuss how social psychologist Margareta Hydén through her thesis in 1992 came to challenge this precedence of interpretation on the field of social sciences.

In the third chapter I treat the conflict around which Roks was organized – the question about social caretaking, as opposed to gender political societal change. This is what eventually led to a division of the women's shelter-movement, as it was expressed in the debate following the parliamentary session in Jönköping 1994. In the debate preceding the division, Lundgren and her theory were used as a tools with which the conflict was made concrete; the decision for or against Roks was to a certain degree made into a decision for or against Lundgren. Here the gender political hegemony within the Women's shelter movement was challenged and in the newly established central organisation SKR space was given to those Women's shelters which showed more interest in the social caretaking side, rather than the gender political struggle which Roks continuously stressed the importance of.

In the fourth chapter the role which Lundgrens theory played in the *kvinnofrids*-investigation (SOU 1995:60) is examined, as are the concessions which were needed in order to have the bill passed in parliament (Riksdagen). In this chapter, dealing with the preparatory work before the so called *kvinnofrids*-reform in Sweden, I have above all focused the creation of, and resistance against, the entirely new category of crime –*kvinnofrids*-violation to which Eva

Lundgrens theory almost to the letter constituted the background for. All in all, the process described in this section on physical assault can be interpreted as a process of successively increasing influence of the gender political perspective, from which the *kvinnofrids*-reform was seen as a great success. This part ends with a short reflection summing up the concessions and adjustments made when the view on physical assault was challenged.

Conclusion

During the examined period one change especially appears to have been central, namely the increase of a political interest. Prior to the mid 1970-s men's violence against women was viewed as a marginal phenomena, not as a serious problem. Since then a gender political view on rape, incest and physical assault has gained increasing influence, within public politics as well as within academia and within the judicial system. The violence has to increasingly greater extent been connected to unequal power relations. In this thesis I have described the progress of a series of victim friendly reforms. A first conclusion is that there have been rather a lot of changes in the way men's' violence against women has been regarded during this period. However, one is at the same time somehow left with a feeling that nothing at all has happened. It is obvious that the gender political demands tended to provoke. Every attempt at a gender political challenge was met by immense resistance. One explanation is that these perspectives not only pointed to the victims – women – but also the perpetrators– men. This would mean that men as group/any man at all/all men execute or has the potential to execute violence against women because they have power to do so through their superior position. This was something new.

The resistance against the gender political models of explanation has often been formulated as a defence of sexual liberty, legal security or the sanctimony of privacy. These three themes have appeared as objective, gender neutral values and as such impossible to change, even had there been a will to do so. Demands which have not challenged, but been possible to formulate in accordance to these themes, has been accepted. When this adjustment has not been

possible massive resistance has come about. In my opinion, every attempt at gender political change has been weighed against its potential influence on these fundamental principles of society, not often have they been allowed to tip the balance. If this has occurred voices have been raised claiming that the gender political struggle has gone to far, that women have taken over or that the demands made were expressions of hatred against men.

Against this background, the relationship between challenge and resistance in the way men's violence against women has been regarded - which I have observed in the material - is interpreted as an expression for a fundamental discrepancy between the space within which action is possible for men and for women. This discrepancy has denoted that when the space of one category has increased, the space of the other has decreased. The struggle for increased legal security for women has been followed by a defence of men's legal security; the struggle for women's' sexual integrity has been followed by a defence of men's sexual freedom and the struggle for women's' increased safety within the home has been followed by a defence of the sanctimony of privacy. In reality the struggle against men's violence against women was a struggle about which demands were possible to realize without having the male space of action being too restricted; an adjustment made possible by both men and women, challengers and defenders.

The struggle for precedence of interpretation has taken place within the prevailing gender order, not as a challenge against it. The demands in this struggle have been kept back. There has regardless of field – the scientific, the idealistic, or the field of public politics – existed a concern for what other researchers, politicians or ordinary men would say; a fear of decreasing credibility which makes more difficult to press forward the gender political bills. The actors took responsibility for making sure the struggle against men's violence went on in the correct manner and met with the dominant parties by making sanctions. The rules of the field have been followed. The tools used have been meant to be utilized on the field, not to break it apart. By participating in the struggle according to the rules of the game the challengers played part in the reproduction of the same power balance they wanted to challenge. Consequently,

both challenge and resistance can be interpreted as practices which contributed in maintaining the gender order.

Does this mean that a change of society's' view on men's violence against women is not possible? In this thesis I describe how straightforward reforms have been met by resistance. Yet on the other hand, the fact that the question has been subjected to antagonism means that it has been politicised. During the period studied here it has, if nothing else, been spoken of men's violence against women, and this is a prerequisite for change.

KÄLLOR

Böcker och offentligt tryck

- Ahlmark-Michanek, Kristina 1962. *Jungfrutro och dubbelmoral*. Malmö: Bo Cavefors Bokförlag.
- Akselsdotter, Kaisu 1993. *Små barns signaler om sexuella övergrepp. Handbok för förskolan*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Alfredsson, Karin och Lemberg, Ulla 1979. *Den man älskar agar man?* Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Allmänna råd från Socialstyrelsen 1983:5*. "Handläggning och dokumentation inom socialtjänsten". Stockholm: Socialstyrelsen.
- Allmänna råd från Socialstyrelsen 1991:3*. "Sexuella övergrepp mot barn". Stockholm: Allmänna förlaget.
- Amir, Menachem 1967. "Victim Precipitated Forcible Rape" i *Journal of Criminal Law, Criminology and Police Science* nr 4 1967.
- Amir, Menachem 1971. *Patterns in Forcible Rape*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bergman, Bo 1987. *Battered Wives. Why are they beaten and why do they stay?* Stockholm: Karolinska institutet.
- Bjelle, Britta 2001. "Förord" i Lundgren m.fl. *Slagen Dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige. En omfattningsundersökning*. Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- Boëthius, Maria-Pia 1976. *Skylla sig själv. En bok om våldtäkt*. Stockholm: Liber Förlag.
- Bolin, Elsa 1984. *Kampen mot kvinnomisshandel*. Stockholm: Brevskolan.
- Bolin, Elsa 1989. "Kvinnojourernas roll och samhällets ansvar" i *JÄMFO rapport* nr 14 1989. Stockholm: JÄMFO
- Britasdotter, Åsa och Stövlings, Britta 1982. *Incest. Dotterriätt mot patriarkatet*. Stockholm: Wahlström och Widstrand.

- Britasdotter, Åsa 1983. *Incest – ett brott vi kan stoppa och förebygga!* Stockholm: Byrån för stöd mot incest.
- Brownmiller, Susan 1977. *Våldtäkt*. Stockholm: Pan/Norstedt.
- Brownmiller, Susan 1993 [1975]. *Against Our Will. Men, Women and Rape*. New York: Fawcett Columbine.
- Butler, Sandra 1979. *Conspiracy of Silence. The Trauma of Incest*. New York: Bantam Books.
- Cullberg, Johan 1984. *Dynamisk psykiatri i teori och praktik*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Dahlström-Lannes Monica 1990. *Mot dessa våra minsta. Sexuella övergrepp mot barn*. Stockholm: Gothia.
- Ds S 1983:3. *Kvinnomisshandel. Kartläggning och överväganden*. Stockholm: Liber förlag/Allmänna förlaget.
- Eklund, Lisbeth 1990. *När man misstänker sexualbrott mot barn. Redovisning och rekommendationer. BRÅ-rapport 1990:3*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Ekselius, Eva 1982. *Våld mot kvinnor. Om kvinnomisshandel, våldtäkt, incest och sexuella övergrepp på barn*. Stockholm: Prisma.
- Ekselius, Eva m.fl. 1988. *Ett barn far illa. Sexuella övergrepp inom familjen – psykologiska synpunkter på bakgrund, utredning och behandling*. Stockholm: Psykologiförlaget.
- Engström, Lars-Göran 1977. "Pressen och sexualbrottsutredningen" i Aspelin, Erland (red.). *Rättspolitiska studier – En vänbok till Björn Kjellin*. Malmö: Departementens utredningsavdelning.
- Feuk Lena 1985. "Sexuell barnmisshandel inom familjen" i Ernst, Niels m.fl. *Sexuell barnmisshandel inom familjen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Finkelhor, David 1979. *Sexually Victimized Children*. New York: The Free Press.
- Gill-Wettergren, Anna-Lena och Gill, Peter Edward 1985. "Skälig misstanke"? *Ett fall av misstänkt incest*. Lund: Studentlitteratur.
- Hane, Lennart (red.) 1993. *Rättvisan och psykologin. En studie över psykologins makt i domstolarna*. Stockholm: Contra.
- Hedlund, Eva, Lundmark, Birgitta och Lundmark, Gunilla 1979. *Våldtäktskliniken. Att möta och arbeta med våldtäktsproblem*. Stockholm: Prisma i samarbete med RFSU.
- Hedlund, Eva m.fl. 1983. *Våldtäktskrisen. En bruksbok för socialarbetare, poliser, sjukvårdspersonal, jurister, anhöriga och andra som kommer i kontakt med våldtagna kvinnor*. Stockholm: Liber Förlag.
- Herman, Judith Lewis 1981. *Father-Daughter Incest*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.

- Hite, Shere 1977. *Hiterapporten. 3000 kvinnor om sex och sexliv*. Stockholm: Tiden.
- Holgerson, Astrid 1988. "Vittnespsykologin i Stockholm" i Ekselius, Eva m.fl. *Ett barn far illa*. Stockholm: Psykologiförlaget.
- Holgerson, Astrid 1990. *Fakta i målet. Vittnespsykologins bidrag vid bedömning av sakfrågan i enskilda rättsfall*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Hydén, Margareta 1992. *Woman Battering as Martial Act. The Construction of a Violent Marriage. Studies in Social Work 7*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Hydén, Margareta 1995. *Kvinnomisshandel inom äktenskapet. Mellan det omöjliga och det möjliga*. Stockholm: Liber Utbildning.
- Höglin, Renée 1982. *Skändad. Om sexuellt missbruk av barn*. Stockholm: Rabén och Sjögren.
- Ingues, Eli Knudsen och Aas Karin Haarberg 1985 [1984]. *Sexuella övergrepp mot barn*. Stockholm: Liber Förlag.
- Justice, Blair och Justice, Rita 1982 [1979]. *Incest – det okända brottet*. Stockholm: AWE/Geber.
- JÄMFO rapport nr 14 1989. *Kvinnomisshandel. Rapport från en konferens 14-15 november 1988*. Stockholm: JÄMFO.
- Kempe, Ruth S. och Kempe, Henry C. 1979 [1978]. *Barnmisshandel. Hur den ser ut och hur den kan förutsägas, förhindras och behandlas*. Stockholm: Wahlström och Widstrand.
- Kinberg, Olof 1934. "Sexualfunktionens psykologi" i Almkvist, Johan, Kinberg, Olof och Wernstedt, Wilhelm m.fl. *Sex läkare om sexualproblemet. Medicinskt, psykologiskt, socialt*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Kinberg, Olof, Inge, Gunnar och Riemer, Svend 1943. *Incestproblemet i Sverige*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Kinsey, Alfred C. m.fl. 1949. *Kinseyrapporten. Mannens sexuella beteende*. Stockholm: Ljus.
- Kinsey, Alfred C. m.fl. 1968 [1953]. *Kvinnans sexuella beteende*. Stockholm: RFSU.
- Kommittédirektiv 1993:88*. "Kommissionen om våld mot kvinnor".
- Kvinnotribunalen 1993. *Backlash i Sverige?* Stockholm: Norstedt.
- Lennéer-Axelsson, Barbro 1989. *Männens röster i kris och förändring*. Stockholm: Sesam.
- Lindblad, Frank 1989. *Sexuella övergrepp mot barn. Karakteristika och utredningsmetodik*. Stockholm: Karolinska institutet.

Linderholm, Ulf 1973. *Våldtäkter som kommit till polisens kännedom i Stockholm 1970*. Kriminalvetenskapliga institutet vid Stockholms universitet, Avdelningen för allmän kriminalvetenskap och kriminalpolitik.

Lundgren, Eva 1989. "Våldets normaliseringsprocess. Två parter – två strategier" i *JÄMFO rapport nr 14 1989*. Stockholm: JÄMFO.

Lundgren, Eva 1992. *Gud och alla andra karlar. En bok om kvinnomisshandlare*. Stockholm: Natur och Kultur.

Lundgren, Eva 1993. *Det får da være grenser for kjønn. Voldelig empiri og feministisk teori*. Oslo: Universitetsforlaget.

Lundgren, Eva 1994. *La de små barn komme til meg. Barns erfaringer med seksuelle og rituelle overgrep*. Oslo: Cappelen.

Lundgren, Eva m.fl. 2001. *Slagen dam. Mäns våld mot kvinnor i jämställda Sverige – en omfångsundersökning*. Umeå: Brottsoffermyndigheten.

Martens, Peter L. 1986. *Sexualbrott mot barn. En kartläggning utifrån kriminalstatistiken. BRÅ-PM 1986:12*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Martens, Peter L. 1988. "Kriminalstatistikens bild av sexuella övergrepp mot barn" i Kling, Åsa (red.) *Ett barn far illa. Sexuella övergrepp inom familjen – psykologiska synpunkter på bakgrund, utredning och behandling*. Stockholm: Psykologförlaget AB.

Martens, Peter L. 1989. *Sexualbrott mot barn. Presentation och diskussion av några centrala teman inom forskningsområdet. BRÅ-rapport 1989:1*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Martens, Peter L. 1990. *Sexualbrott mot barn. Beskrivning av de misstänkta brotten. BRÅ-rapport 1990:6*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Martens, Peter L. 1991. *Sexualbrott mot barn. De misstänkta förövarna. BRÅ-rapport 1991:1*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.

Millett, Kate 1971. *Sexualpolitiken*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Nio kvinnor nio liv 1977. Stockholm: Prisma.

Olsson, Hanna 1990. *Catrine och rättvisan*. Stockholm: Carlsson.

Ottosson Hindberg, Barbro 1984. *Kvinnomisshandel*. Malmö: Liber Förlag.

PM 91/85. Sexuella övergrepp mot barn inom familjen 1985. Stockholm: Socialstyrelsen.

Pallesen, Henning 1964. *De avvikande*. Stockholm: Bonnier.

Proposition 1962:10. Förslag till brottsbalk.

Proposition 1983/84:105. Om ändring i brottsbalken m.m. (sexualbrotten).

Proposition 1997/98:55. Kvinnofrid.

Proposition 1998/99:145. Ändring av fridskränkingsbrotten.

Rush, Florence 1980. *The Best Kept Secret. Sexual Abuse of Children.* New York: McGraw-Hill.

Roks 1994. *Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige: 1984–1994.* Stockholm: Roks.

Scharnberg, Max 1993. *The Non-Authentic Nature of Freud's Observations.* Volym I och II. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Schlaug, Rudolf 1993. "Psykologi på villovägar" i Hane, Lennart (red.). *Rättvisan och psykologin.* Stockholm: Contra.

Silbersky, Leif 1974. *Jag – en advokat.* Stockholm: Forum.

Solanas, Valeri 2003. *SCUM manifest.* Stockholm: Modernista.

SoS-rapport 1990:38. Kvinnojourer och mansjourer. Kartläggning 1990. Stockholm: Socialstyrelsen.

SoS-rapport 2000:1. Sexuella övergrepp mot barn. En kunskapsöversikt. Stockholm: Socialstyrelsen.

SOU 1953:14. Förslag till Brottsbalk. Avgivet av straffrättskommittén. Stockholm: Norstedt.

SOU 1976:9. Sexuella övergrepp. Förslag till ny lydelse av brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott. Betänkande avgivet av sexualbrottsutredningen. Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förlaget.

SOU 1981:64. Våldtäkt – en kriminologisk kartläggning av våldtäktsbrottet. Rapport av Leif Persson, expert i Sexualbrottskommittén. Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förlaget.

SOU 1982:61. Våldtäkt och andra sexuella övergrepp. Betänkande av 1977 års sexualbrottskommitté. Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förlaget.

SOU 1990:92. Våld och brottsoffer. Slutbetänkande av Vårdskommissionen. Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förlaget.

SOU 1995:60. Kvinnofrid. Slutbetänkande av Kvinnovaldscommissionen. Stockholm: Fritze.

Svensson, Pelle 1991. *Gripen och oskyldigt dömd. Pelles lilla röda.* Njurunda: P. Svensson.

Svensson, Pelle 1995. *Skymningslandet.* Bjästa: Cewe-förlaget.

Sylvan, Brita 1991. *Jordbävningen. En häxprocess i modern tid.* Kopparberg: Insekten.

Ullerstam, Lars 1964. *De erotiska minoriteterna*. Göteborg: Zinderman.

Winding, Ruth 1986. *Inte kan det väl vara möjligt. Sexuellt utnyttjande av små barn inom familjen*. Direktrapport 3. Stockholm: Psykologiförlaget AB.

Wolfgang, Marvin 1958. *Patterns in Criminal Homicide*. Philadelphia: University of Philadelphia Press.

Öhrström, Lilian 1996. *Sex, lögn och terapi. Verkligheten bakom vår tids häxprocesser*. Stockholm: Norstedt.

Önfelt, Cecilia 1991. *Vardagens hjältinnor. 10 år på Alla Kvinnors Hus*. Stockholm: Brevskolan.

Tidskrifter

Advokaten nr 2 1989. "Psykologins tillämpning inom rättsväsendet – en rättssäkerhetsfråga". Astrid Holgerson.

Apropå nr 1-2 1990. "Incest i TV-aktuellt och i verkligheten". Christian Lacotte.

Apropå nr 5 1990. "Våld mot barn vanligt". Heikki Sariola.

Apropå nr 1-2 1991. "Häxjakt i Cleveland". Berl Kutchinsky.

Apropå nr 3 1991. "Vi känner inte igen oss". Ebon Kram.

Bang nr 1 1993. "Se upp för Backlash i Sverige!". Ulrika Lorentzi och Inger Marshall.

Bang nr 1-2 1996. "Rätt, orätt och andra bakslag". Helena Sutorius.

Barnen & Vi nr 3 1984. "Retroaktiv kritik mot Socialstyrelsen". Kjell Åkerlund.

Barnombudsmannen 83/84. "Sexuella övergrepp mot barn". Anitha Rönström.

BRÅ-apropå nr 3 1985. "Sexuella övergrepp mot barn". Gunilla Wiklund.

Gaudeamus nr 10 1982. "Bibi Andersson är enastående korkad". Jan Guillou.

Hertha nr 3 1976. "Ny sex-lag fritt fram för män?". Inger Nyström.

Hertha nr 6 1979. "Kvinnor säljs enbart som offer". Intervju med Maria-Pia Boëthius.

Hertha nr 4 1982. "Nu kan ingen längre stoppa oss". Maria-Pia Boëthius.

Hertha nr 1 1983. "Pappa farligare än 'fula gubbar'". Intervju med Åsa Britasdotter.

Hertha nr 2 1983. "Förföriska fäder splittrar familjen". Referat av Judith Herman 1981.

Hertha nr 3 1983. "Myndigheterna blundar för incesten". Intervju med Anitha Rönström.

Hertha nr 1 1987. "Kvinnomisshandel i Guds namn". Intervju med Eva Lundgren.

Hertha nr 3 1988. "Är det kvinnans fel att hon blir slagen?". Intervju med Kristin Eriksen.

Kvinnobulletinen nr 2-3 1976a. "Sveriges organiserade kvinnor säger nej till sexualbrottsutredningen". Osignerad.

Kvinnobulletinen nr 2-3 1976b. "Sexualbrottsutredningen: ett hot mot kvinnans frigörelse!". Osignerad.

Kvinnobulletinen nr 4 1976. Recension av Maria-Pia Boëthius 1976.

Kvinnobulletinen nr 2 1977. "Sexualbrottsutredningen. Hur gick det sen?". Hjärdis Levin.

Kvinnobulletinen nr 1 1979. "Vem ska styra kvinnohuset – kvinnorna eller Mats Hulth?". Osignerad.

Kvinnobulletinen nr 2-3 1983. "Vem älskar Jan Guillou. Provokationer och eftertankar". Barbro Ström.

Kvinnobulletinen nr 5 1985. "Bryt tystnaden kring incest!". Notis om Stödcentrum för incest.

Kvinnotidningen Q nr 1 1982. "Incest. Tystnadens konspiration". Åsa Britasdotter.

Kvinnotidningen Q nr 2 1985. "Men männen då?". Referat från en föreläsning av Barbro Lennéer-Axelsson.

Kvinnotryck nr 2 1991. "Glädjande nyheter". Jane Welborn.

Kvinnotryck nr 5 1993. "Sexualiserade våldet synas av kommission". Nyhetsartikel.

Kvinnotryck nr 3 1994a. "Ebon Kram öppnar ROKS årsmöte". Ebon Kram.

Kvinnotryck nr 3 1994b. "Reflexioner efter Riksträffen: Medsyster!". Catharina Wiik.

Kvinnotryck nr 2 1996. "Funderingar och frågetecken?". Birgit Westerling.

Kvinnotryck nr 4 1995. "Svar på 'Kvinnor mot kvinnor' nr 3/95". Susanne Green.

Kvinnotryck nr 3 1996a. "Ny ordförande!". Nyhetsartikel.

Kvinnotryck nr 3 1996b. "I huvudet på en gammal jourkvinna". Anne-Marie Elmqvist.

Kvinnotryck nr 6 1996. "Debatt – Sova med fienden?". Irené Fagerström Forsberg.

Kvinnotryck nr 4 2001. "Jag blir gärna jämställdhetsminister". Intervju med Eva Lundgren.

Kvinnotryck nr 4 2003. "Egentligen hade vi behövt utreda hela lagboken". Intervju med Brita Bjelle.

Kvinnovetenskaplig tidskrift nr 3-4 1993. "Kvinnomisshandel som äktenskaplig handling". Eva Lundgren och Nea Mellberg.

Kvinnovetenskaplig tidskrift nr 4 1995. "Mot en förståelse av kvinnomisshandel som social process". Margareta Hydén.

Kvinnovetenskaplig tidskrift nr 1 1996. "Goddag yxskaft". Eva Lundgren.

Läkartidningen nr 30-31 1981 (s. 2678). "Sexuellt övervåld mot barn alltmer uppmärksammat i anglosaxiska länder". Anders Mark.

Läkartidningen nr 36 1985 (s. 2954). "Vad är 'skäligen misstanke?'". Frank Ståhl. Kommentar Lars-Erik Tillinger.

Läkartidningen nr 32-33 1986 (s. 2624). "Ingen lagtolkning från regeringen om incestanmälan". Monika Wikman.

Läkartidningen nr 17 1988 (s. 1529). "Knappast kvinnoförakt att skildra svårt misshandlade kvinnors psykosociala bakgrund". Bo Bismar, Bengt Jansson och Gunilla Larsson.

Läkartidningen nr 34 1988 (s. 2642). "Bristfällig studie stärker fördomar". Kerstin Aldén m.fl. "Märkligt skådespel eller berättigad kritik?". Eva Lundgren och Kristin Eriksen. "Replik om kvinnomisshandel". Bo Bismar m.fl.

Läkartidningen nr 43 1988a (s. 3557). "Frågor om kvinnomisshandel". Kerstin Aldén.

Läkartidningen nr 43 1988b (s. 3557). "Kvinnoperspektiv i medicinsk forskning gör oss känsligare för svårigheter och följder". Mona Eliasson.

Läkartidningen nr 32-33 1990 (s. 2480). "Misstankar om sexuella övergrepp mot barn måste alltid anmälas till socialnämnden". Gun-Marie Pettersson och Gunnar Fahlberg. *Läkartidningen* nr 46 1990a (s. 3842). "Professionalitet – ett absolut krav". Astrid Holgerson.

Läkartidningen nr 46 1990b (s. 3847). "Slutreplik". Frank Lindblad.

Läkartidningen nr 40 1991 (s. 3265). "Kunskap om sexuella övergrepp – sällsamheter från Socialstyrelsen". Rudolf Schlaug. Kommentar Barbro Hindberg.

Läkartidningen nr 41 1992 (s. 3371). "Offer och gärningsmän – misshandel sedd ur akutsjukvårdens perspektiv". Bo Bergman och Bo Bismar.

Läkartidningen 1996 nr 26-27 (s. 2535). "En annan sida av verkligheten – men knappast hela". Kari Ormstad.

Materialisten nr 1 1988. "Innlegg ex auditorio ved Bo Bergmans disputas over 'Battered Wives. Why are they beaten and why do they stay?'". Eva Lundgren.

Medborgarrätt nr 3 1994. "Incesthysterin och domstolarna". Max Scharnberg.

Medborgarrätt nr 3 1995. "Psykologin och rättssäkerheten". Astrid Holgerson.

Ottar nr 4 1981. "Mellan barnkammaren och sängkammaren". Erik Centerwall.

Psykisk hälsa nr 2 1982. "Sexuella övergrepp på barn – en dold eller uppenbar form av barnmisshandel". Inga Britt Eklund.

Psykisk hälsa nr 4 1986. "Incestutredningar. Sylwan/Windings metod". Klas Guettler.

Psykisk hälsa nr 1 1987. "Incestutredningar – videoinspelade barnintervjuer". Hellis Sylwan och Ruth Winding.

Psykisk hälsa nr 2 1987. "Kommentar till artikeln av Sylwan och Winding". Klas Guettler.

Psykisk hälsa nr 3 1992. "Mammor till incestoffer – erfarenheter från gruppsykoterapi". Gunilla Lundmark och Elisabeth Sandler.

Psykologtidningen nr 24 1984. "Allt fler förskolebarn utsätts för sexuella övergrepp". Barbro Holmberg.

Psykologtidningen nr 2 1985. "Vittnespsykologi – en viktig psykologisk metodik". Astrid Holgerson.

Psykologtidningen nr 8 1986. "Tradition vända sig till vittnespsykolog?". Hellis Sylwan och Ruth Winding.

Psykologtidningen nr 13 1986. "Många frågor – men få svar". Intervju med bl.a. Ruth Winding.

Psykologtidningen nr 14 1986. "Pendeln har sannerligen slagit över!". Klas Guettler. *Psykologtidningen* nr 17 1986a. "Barn kan faktiskt 'ljuga om incest'". Klas Guettler.

Psykologtidningen nr 17 1986b. "Fantasi och verklighet". Hellis Sylwan och Ruth Winding.

Psykologtidningen nr 6 1988. "Psykologerna, subjektiviteten och rättssäkerheten". Klas Guettler.

Psykologtidningen nr 7a 1988. "Smygreklam eller oseriös debatt". Murti Maini och Egil Ruut.

Psykologtidningen nr 7b 1988. "Missvisande med citat". Inga Sylvander.

Psykologtidningen nr 8 1988. "Insinuationer" och "Missvisande?". Klas Guettler.

Psykologtidningen nr 9 1988. "Förlaget är inte förläget". Lars Lindquist.

Psykologtidningen nr 11 1988. "Ansvaret för rättssäkerheten vilar på rätten". Nils Wiklund.

RFSU-bulletinen nr 6-7 1980. "Sexuella övergrepp mot barn: Made in USA". Erik Centerwall.

Sexualfrågan nr 2 1948. "Kinseyrapporten – standardverket om mannens sexualliv". Ebbe Linde.

Socialmedicinsk tidskrift nr 1 1982. "Barnmisshandelskongress i Amsterdam". Svante Blomstrand.

Socialnytt nr 9 1982. "Incest". Bert Anderbring.

Socialnytt nr 4 1988. "Nystartat centrum för män i kris". Pär Alexandersson.

Socialstyrelsens meddelandeblad nr 5 1999. "Ny kunskap om sexuella övergrepp mot barn". Socialstyrelsen.

Språkröret nr 2 2003. "Mellan tro och vetande – kvinnojoursrörelsen i allians och konflikt med modern forskning om mäns våld mot kvinnor". Renée Frangeur.

Tidskrift för kriminalvård nr 2 1948. "Om sexualrubbingar och sexualbrott". Folke Kinnmark.

Vi människor nr 3 1976. "SKV-debatt om nya sex-lagen". Osignerad.

Vi människor nr 4 1976. "Enad kvinnorörelse mot våldtäktslagen". Osignerad.

Vi människor nr 2-3 1982. "Ljusblå optimism om familjens möjligheter" och "Incest – maktmissbruk snarare än sexualitet". Britta Ring.

Dagstidningar

Aftonbladet 1/9 1984. "Socialstyrelsen måste ta itu med incestbrotten". Karin Wilhelmsson.

Aftonbladet 1/12 1994. "Häxsången splittrar kvinnorna". Nyhetsartikel.

Aftonbladet 4/11 1995. "Får man nämna att incest finns?". Åsa Mattsson.

Aftonbladet 18/5 2005. "Jodå, visst finns det galna feministfundamentalister". Belinda Olsson.

Aftonbladet 29/5 2005. "Roks gör klokt i att göra sig av med extremfeministerna". Jan Guillou.

Aftonbladet 12/6 2005. "Extremfeminismen är dagens motsvarighet till häxtro". Jan Guillou.

Dagens Nyheter 25/6 1976. "Sexualbrottsutredningen bör få kritik". Osignerad ledare.

Dagens Nyheter 28/4 1976. "Skyddet mot våldtäkt". Leif Bylund.

Dagens Nyheter 9/5 1976. "Våldtäktslagen". Inga-Lisa Sangregorio.

Dagens Nyheter 23/6 1976. "Svar på tal". Lars-Göran Engström.

Dagens Nyheter 1/7 1976. "Gemensam kvinnoaktion: 'Historiskt tillfälle'". Nyhetsartikel.

Dagens Nyheter 3/7 1976. "Försvar för våldtäkt". Grupp 8 genom Ulla Axelquist.

Dagens Nyheter 13/8 1976. "Att värdera beteende". Leif Bylund.

Dagens Nyheter 23/3 1983. "Sifo-undersökning om incest: Var tionde flicka utnyttjas sexuellt". Nyhetsartikel.

Dagens Nyheter 9/9 1984. "Svårt för barn att få hjälp från samhället". Nyhetsartikel.

Dagens Nyheter 20/2 1988. "Proteststorm mot avhandling". Nyhetsartikel.

Dagens Nyheter 28/6 1992. "Häxprocesser mot män". Pelle Svensson.

Dagens Nyheter 6/9 1992. "Sverige vid skampålen". Pelle Svensson.

Dagens Nyheter 13/3 1993. "Uppgifter om mord på barn granskas". Nyhetsartikel.

Dagens Nyheter 2/12 1994. "Storm på kvinnojour. Brev utlyste hätskt möte". Nyhetsartikel.

Dagens Nyheter 13/10 1995. "Filmjolk bevis för incestbrott". Tomas Eriksson.

Dagens Nyheter 18/11 1995. "Psykologer manipulerar rätten". Astrid Holgerson.

Dagens Nyheter 29/11 1995. "Övergrepp ses som riskfria". Claes Örtendahl och Ann-Marie Begler.

Dagens Nyheter 21/5 2001. "Forskare på fel sida dörren". Hanne Kjöllér.

Dagens Nyheter 22/5 2005. "Feminism med förhinder". Barbro Hedvall.

Dagens Nyheter 27/5 2005. "SVT-bluff om kidnappning". Ulrika Kärnborg.

Dagens Nyheter 3/6 2005. "Staten kan inte fortsätta stödja Eva Lundgrens stolligheter". Ann-Marie Morhed och Bo Rothstein.

- Dagens Nyheter* 7/6 2005. "Universitetet granskar omstridd professor". Nyhetsartikel.
- Dagens Nyheter* 15/12 2005. "Eva Lundgren kritiseras men frias". Nyhetsartikel.
- Dagens Nyheter* 10/5 2008. "Maria-Pia Boëthius: Vi började från noll". Intervju med Maria-Pia Boëthius.
- Expressen* 10/1 1976. "Våldtäkt. Snälla familjeförsörjare förvandlas till grymma våldsmän och mördare". Maria-Pia Boëthius.
- Expressen* 11/1 1976. "Våldtäkt. 160 våldtäktsfall per dag i Sverige". Maria-Pia Boëthius.
- Expressen* 12/1 1976. "Våldtäkt. Därför vill inte kvinnorna anmäla". Maria-Pia Boëthius.
- Expressen* 13/1 1976. "Våldtäkt. Vilka är offren". Maria-Pia Boëthius.
- Expressen* 14/1 1976. "Våldtäkt. Myten om den hjältemodige våldtäktsmannen". Maria-Pia Boëthius.
- Expressen* 15/1 1976. "Våldtäkt. De manliga myterna som styr många kvinnors sexliv". Maria-Pia Boëthius.
- Expressen* 16/1 1976. "Våldtäkt – ett sätt att förödmjuka". Maria-Pia Boëthius.
- Expressen* 18/1 1976. "Våldtäkt. Våldtagen när jag var 13 år". Maria-Pia Boëthius.
- Expressen* 22/2 1976. "Våldtäkt. Kvinnor berättar". Maria-Pia Boëthius.
- Expressen* 23/2 1976. "Våldtäkt. Ett trestegsproblem". Maria-Pia Boëthius.
- Expressen* 22/2 1976. "Förslag till nya sex-lagar. Samlag vid 14 inget brott". Nyhetsartikel.
- Expressen* 29/2 1976. "Djupt kvinnoförakt. Riv upp utredningen!". Maria-Pia Boëthius.
- Expressen* 8/7 1976. "Är ni män slavar under driften?". Birgitta von Otter.
- Expressen* 17/2 1983. "Barn ljuger aldrig om incest". Nyhetsartikel.
- Expressen* 20/2 1988. "Avhandling: Det är kvinnornas fel!". Nyhetsartikel.
- Expressen* 21/2 1988. "Misshandlade kvinnor förändras för varje slag". Nyhetsartikel.
- Expressen* 16/2 1990. "Doktor fast för incest". Nyhetsartikel.

Expressen 22/2 1990. "Dottern vågade inte vittna". Nyhetsartikel.

Expressen 16/10 1990. "Utnyttjade styvdottern i fem år". Nyhetsartikel.

Expressen 23/4 1991. "'Astrid Holgerson lurar juristerna'". Monica Dahlström-Lannes.

Expressen 4/10 1991. "Pappan fick vårdnaden trots misstankar om incest". Nyhetsartikel.

Expressen 31/10 1991. "Tolv av hundra flickor har utsatts för sexövergrepp". Nyhetsartikel.

Expressen 15/11 1991. "Tio års fängelse för tio års incest". Nyhetsartikel.

Expressen 21/4 1992. "'Ta inte vår pappa ifrån oss'. 'Incestanmälan – vapen i vårdtvisten'". Nyhetsartikel.

Expressen 11/5 1992. "Friad i domstol – ändå förbjuds han att träffa sina barn". Nyhetsartikel.

Expressen 30/6 1992. "Dömdes för incest trots att dottern inte pekade ut honom". Nyhetsartikel.

Expressen 2/8 1992. "Incestanklagat par: 'Bara dagisskvallor'". Nyhetsartikel.

Expressen 29/7 1993. "Incesthysterin leder till falska beskyllningar". Max Scharnberg.

Expressen 4/5 1994. "Expressens Peter Kadhammar om två incestmål. Därför frias bara den ena". Peter Kadhammar.

Expressen 9/12 1994. "'Sluta upp med manshatet'. Nu är det krig bland kvinnorna". Nyhetsartikel.

Expressen 2/1 2004. "Manifest för manfall". Nina Lekander.

Expressen 16/12 2005. "I går kom slutet för genusforskningen". Susanna Hakelius Popova.

Svenska Dagbladet 23/5 1976. "Vad vet män om våldtäkt?". Leif Carlsson.

Svenska Dagbladet 2/6 1976. "Vad vet Leif Carlsson om våldtäkt?". Leif [GW] Persson.

Svenska Dagbladet 1/7 1976. "Samlad kvinnoprotest mot sexualbrottsutredningen". Nyhetsartikel.

Svenska Dagbladet 6/6 1983. "Incest – det vanliga brottet som vi helst vill blunda för" och "Makt, beroende och kris får män att trotsa tabu". Karin Thunberg.

Svenska Dagbladet 13/6 1983. ”Steget blir allt kortare från fantasi till handling”. Intervju med Anitha Rönström. Karin Thunberg.

Svenska Dagbladet 28/2 1988. ”Mannen osynlig i avhandling om kvinnomisshandel”. Agneta Stark.

Svenska Dagbladet 18/3 1995. ”När bara två vet”. Karin Thunberg.

Svenska Dagbladet 7/4 1995. ”Häxjakt på män – det är att ta i”. Karin Thunberg och Stefan Lindblom.

Svenska Dagbladet 21/4 1995. ”Intet orimligt i min ståndpunkt”. Max Scharnberg.

Svenska Dagbladet 22/2 1996. ”Myter upphöjs till allmänt kända fakta”. Kerstin Koorti.

Svenska Dagbladet 17/5 1996. ”Terapeutiskt kvacksalveri. Incesthysterin en skamfläck för psykiatrin”. Germund Hesslow.

Svenska Dagbladet 17/5 2005. ”Morbida fantasifoster till teorier”. Maria Abrahamsson.

Svenska Dagbladet 30/5 2005. ”Skyldigt kön bara trams”. Mårten Landahl.

Sydsvenska Dagbladet 25/3 1976. ”Svar från sexualbrottsutredningen”. Björn Kjellin.

Sydsvenska Dagbladet 24/5 2005. ”Fanatism som skrämmer”. Ledare.

Sydsvenska Dagbladet 29/5 2005. ”Feministiskt återtag?”. Magnus Hagevi.

Upsala Nya Tidning 28/5 2005. ”Ifrågasatt professor deltar i jämställdhetsdebatt”. Nyhetsartikel.

Upsala Nya Tidning 25/5 2009. ”Kontroversiell bok utgavs felaktigt”. Nyhetsartikel.

TV-program

SVT2 14/5 2005. Dokument inifrån. ”Könskriget I”. Evin Rubar.

SVT2 21/5 2005. Dokument inifrån. ”Könskriget II”. Evin Rubar.

TV1 2/3 1982. Studio S. ”En skam utan like”

TV1 30/4 1985. Rekordmagazinet. Jan Guillou.

TV1 9/11 1993. Aktuellt.

TV2 5/5 1984. Rapport.

Övriga källor

Conway Rand, Deirdre 1989. "Münchhausensyndromet genom ombud som en möjlig faktor vid falska beskyllningar för missbruk". Stiftelsen för rättspsykologi, www.dynam-it.com/forpsyk/ 24/3 2004. Ursprungligen publicerad i *Issues in Child Abuse Accusations* nr 4 1989.

Brev till regeringen från Rädda Barnen, signerat Lars H. Gustavsson, 14/11 1983 (dnr V2555/83).

Faktablad från regeringskansliet 1999. "Kvinnofrid – en sammanfattning av regeringens proposition 1997/1998:55".

Faktablad från regeringskansliet 2001. "Uppföljning av kvinnofridsreformen".

Hallberg, Margareta och Hermansson, Jörgen 2005. *Granskning av professor Eva Lundgrens forskning i enlighet med Uppsala universitetets regler avseende förfarandet vid anklagelse om vetenskaplig ohederlighet*. Inlämnat till dekanus vid samhällsvetenskapliga fakulteten Berit Hagekull 15/11 2005.

Messing, Ulrica. Huvudanförande vid debatten om kvinnofrid i riksdagen den 28/5 1998. Publicerat på www.regeringen.se/messing/ 23/10 2002.

www.uu.se 15/4 2002. "Prisbelönt feminist". Interna nyheter från Uppsala universitet.

www.kvinnojour.com 18/2 2009. Sveriges kvinnojourers riskförbund.

www.fgj.se 13/4 2009. Föreningen grävande journalister.

www.svt.se 7/10 2005. "SVT:s jämställdhetspris till Evin Rubar".

L I T T E R A T U R

- Ahlbeck-Rehn, Jutta 2006. *Diagnostisering och disciplinering. Medicinsk diskurs och kvinnligt vainsinne på Sjölä. Åbo: Åbo Akademi förlag.*
- Ahlbeck-Rehn, Jutta 2008. ”Tystnadens arkeologi och genealogi” i Lassenius, Marina m.fl. 2008. *Feminist dialogues. Motstånd, möten och möjligheter. Åbo: Åbo Akademi förlag.*
- Andersson, Ulrika 2004. *Hans (ord) eller hennes? En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp. Lund: Bokbox.*
- Aronsson, Peter 2004. *Historiebruk. Att använda det förflutna. Lund: Studentlitteratur.*
- Becker, Karin 1995. ”Medierna och de rituella processerna” i Klein, Barbro (red.). *Gatan är vår! Ritualer på offentliga platser. Stockholm: Carlsson.*
- Bergenheim, Åsa 2005. *Brottet, offret och förövaren. Vetenskapens och det svenska rättsväsendets syn på sexuella övergrepp mot kvinnor och barn 1850–2000. Stockholm: Carlsson.*
- Boëthius, Maria-Pia 1990. *Patriarkatets våldsamma sammanbrott & Varför våldtäkt finns. Stockholm: Bonnier.*
- Boëthius, Maria-Pia 2001. *Mediernas svarta bok. En kriminografi. Stockholm: Ordfront.*
- Borgnäs, Lars 2003. *Sanningen är en sällsynt gäst. Sökandet efter Catrine da Costas mördare. Stockholm: Norstedt.*
- Bourdieu, Pierre 1991. *Kultur och kritik. Anföranden av Pierre Bourdieu. Göteborg: Daidalos.*
- Bourdieu, Pierre 1995. *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori. Göteborg: Daidalos.*
- Bourdieu, Pierre 1996. *Homo Academicus. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.*
- Bourdieu, Pierre 1998. *Den manliga dominansen. Göteborg: Daidalos.*

- Bourdieu, Pierre 2000. *Om televisionen*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Bourdieu, Pierre 2005. "The Political Field, the Social Science Field and the Journalistic Field" i Benson, Rodney och Neveu, Erik (red.). *Bourdieu and the Journalistic Field*. Cambridge: Polity Press.
- Brante, Thomas 1984. *Vetenskapens sociala grunder. En studie av konflikter i forskarvärlden*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Brante, Thomas 1989. "Professioners identitet och samhälleliga villkor" i Selander, Staffan (red.). *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grund*. Lund: Studentlitteratur.
- Broadly, Donald 1991. *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm: HLS Förlag.
- BRÅ-rapport 2000:11. Grov kvinnofridskränkning. En kartläggning*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brøgger, Jan och Wiig, Christian 2003. *Hekseprosess. Bjugn-saken i et juridisk og kulturhistorisk perspektiv*. Trondheim: Communicatio forlag.
- Burman, Monica 2007. *Straffrätt och mäns våld mot kvinnor. Om straffrättens förmåga att producera jämställdhet*. Uppsala: Iustus.
- Carstensen 2004. *Sexuella trakasserier finns nog i en annan värld. Konstruktioner av ett (o)giltigt problem i akademien*. Eslöv: Gondolin.
- Connell, R. W. 1996. *Maskuliniteter*. Göteborg: Daidalos.
- Conradson, Birgitta 1988. *Kontorsfolket. En etnologisk studie av livet på kontor*. Stockholm: Nordiska museet.
- Crona, Åsa 1996. "Gränsskrämman Svensson håller sig utanför flocken" i *Svenska Dagbladet* 30/5 1996.
- Dahlerup, Drude 1986 (red.). *The new women's movement. Feminism and political power in Europe and the USA*. London: Sage.
- Dodillet, Susanne 2009. *Är sex arbete? Svensk och tysk prostitutionspolitik sedan 1970-talet*. Stockholm: Vertigo.
- Edenheim, Sara 2005. *Begärets lagar. Moderna statliga utredningar och heteronormativitetens genealogi*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Eduards, Maud 1992. *I huvet på en jämställdhetsminister. Preliminär version*. Stockholm : Rådet för grundläggande högskoleutbildning.
- Eduards, Maud 2002. *Förbjuden handling. Om kvinnors organisering och feministisk teori*. Malmö: Liber.
- Eduards, Maud 2007. *Kroppspolitik. Om moder Svea och andra kvinnor*. Stockholm: Atlas.
- Ehn, Billy och Löfgren, Orvar 1996. *Vardagslivets etnologi. Reflektioner kring en kulturvetenskap*. Stockholm: Natur och Kultur.

- Ehn, Billy och Löfgren, Orvar 2004. *Hur blir man klok på universitetet?* Lund: Studentlitteratur.
- Ekbrand, Hans 2006. *Separationer och mäns våld mot kvinnor*. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Ekström, Simon 2002. *Trovärdighet och ovärdighet. Rättsapparaten hantering av kvinnors anmälan av våldtäktsbrott i Stockholm 1946-1950*. Hedemora: Gidlund.
- Eldelin, Emma 2006. *"De två kulturerna" flyttar hemifrån. C.P. Snows begrepp i svensk idédebatt 1950-2005*. Stockholm: Carlsson.
- Eldén, Åsa 2003. *Heder på liv och död. Väldsamma berättelser om rykten, oskuld och heder*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Eldén, Åsa 2007. "Är du rimlig lilla feminist?" i Eldén, Åsa och Westerstrand, Jenny (red.). *Guts and Glory. Festskrift till Eva Lundgren*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Elgán, Elisabeth 2001 (red.). *Kvinnorörelsen och '68. Aspekter och vittnesbörd*. Huddinge: Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola.
- Eliasson, Mona 2000 [1997]. *Mäns våld mot kvinnor. En kunskapsöversikt om kvinnomisshandel och våldtäkt, dominans och kontroll*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Eyerman, Ron och Jamison, Andrew 2005. *Sociala rörelser i ny tid*. Lund: Studentlitteratur.
- Faludi, Susan 1993. *Backlash. Kriget mot kvinnorna*. Stockholm: Norstedt.
- Fredriksson, Jan 2003. *Politisk kultur och samhällsengagemang. En etnologisk studie av den parlamentariska vardagen i Helsingborg*. Stockholm: Carlsson.
- Frykman, Jonas 1988. *Dansbaneelendet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Frykman, Jonas och Löfgren, Orvar 1979. *Den kultiverade människan*. Lund: LiberLäromedel.
- Gerholm, Lena och Gerholm Tomas 1992. *Doktorshatten. En studie av forskarutbildningen inom sex discipliner vid Stockholms universitet*. Stockholm: Carlsson.
- Goffman, Erving 1994 [1959]. *Jaget och maskerna. En studie i vardagslivets dramatik*. Stockholm: Rabén Prisma.
- Gould, Stephen Jay 1989. *Flamingons leende. Naturhistoriska essäer*. Stockholm: Ordfront.
- Guillou, Jan 2002. *Häxornas försvarare. Ett historiskt reportage*. Stockholm: Piratförlaget.

- Gunnarsson Payne, Jenny 2006. *Systemskapets logiker. En etnologisk studie av feministiska fanzines*. Umeå: Institutionen för kultur och medier, Umeå universitet.
- Gustavsson, Klas 2008. "Inledning" i Laclau, Ernesto och Mouffe, Chantal 2008. *Hegemonin och den socialistiska strategin*. Göteborg: Glänta.
- Hacking, Ian 2000. *Social konstruktion av vad?* Stockholm: Thales.
- Hadenius, Stig och Weibull, Lennart 1993. *Massmedier. En bok om press, radio och TV*. Stockholm: Bonnier Alba.
- Hallberg, Margareta 1992. *Kunskap och kön. En studie av feministisk vetenskapsteori*. Göteborg: Daidalos.
- Hallberg, Margareta 1996. "Vetenskap och praktik – vetenskap som praktik?" i Hallberg, Margareta, Molander, Bengt och Olausson, Lennart 1996. *Vetenskap som praktik. Skisser till undersökningar av vetenskapens praktiska sidor*. Göteborg: Forskningens villkor.
- Hallberg, Margareta 2001. *Etnologisk koreografi. Att följa ett ämne i rörelse*. Nora: Nya Doxa.
- Hallberg, Margareta och Bragesjö, Fredrik 2003. *Konflikt eller konsensus? Om kontroversstudier som forskningsfält*. Stockholm: Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap.
- Hallberg, Margareta och Rigné, Eva Marie 1995. "Varför är experter oeniga om sexuella övergrepp mot barn?" i *Svensk Juristtidning* 1995:563-578.
- Hallberg, Margareta och Rigné, Eva Marie 1999. *Sexuella övergrepp mot barn. Expertrapport. En studie av debatten om sexuella övergrepp mot barn 1994–1998*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Halldén, Sören 2005. *Hur går det till inom vetenskapen?* Stockholm: Thales.
- Hearn, Jeff 1998. *The Violences of Men. How men talk about and how agencies respond to men's violence to women*. London: Sage.
- Holmberg, Carin 2003. *Det kallas manshat – en bok om feminism*. Stockholm: Modernista.
- Holmberg, Tora 2005. *Vetenskap på gränsen*. Lund: Arkiv.
- Ideland, Malin 2002. *Dagens gennybeter. Hur massmedier berättar om genetik och genteknik*. Lund: Nordic Academic Press.
- Isaksson, Emma 2007. *Kvinnokamp. Synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorörelsen*. Stockholm: Atlas.
- Jacobson, Maja 1994. *Kläder som språk och handling. Om unga kvinnors användning av klädseln som kommunikations- och identitetsskapande medel*. Stockholm: Carlsson.

Jansson, Karin Hassan 2002. *Kvinnofrid. Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.

Jansson, Maria och Wendt, Maria 2006. ”Heja Uffe! Så legitimeras mäns överordning” i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 4 2006.

Jarlbro, Gunilla 2006. *Medier, genus och makt*. Lund: Studentlitteratur.

Jeffner, Stina 1998. *Liksom våldtäkt, typ. Om ungdomars förståelse av våldtäkt*. Stockholm: Brevskolan.

Jeffner, Stina 1999. *Kvinnojouruskunskap. En översikt av kvinnojourernas kunskap om sexualiserat våld, speglad mot aktuell forskning*. Stockholm: Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige.

Johannesson, Kurt 1998. *Retorik eller konsten att övertyga*. Stockholm: Norstedt.

Johannisson, Karin 1994. *Den mörka kontinenten. Kvinnan, medicinen och fin-de-siècle*. Stockholm: Norstedt.

Johansson, Jan 1992. *Det statliga kommittéväsendet. Kunskap, kontroll, konsensus*. Stockholm: Stockholms universitet.

Karlsen, Jon Rune 2001. *Psykoteraipikontroversen sett i lys av distinktionen mellan naturvetenskap och humanvetenskap*. Göteborgs universitet: Psykologiska institutionen.

Kaufman 1997. ”The Construction of Masculinity and the Triad of Men’s Violence” i O’Toole, Laura L. och Schiffman, Jessica R. 1997. *Gender and Violence. Interdisciplinary Perspectives*. New York: New York University Press.

Kielos, Katrine 2008. *Våldtäkt & romantik. En berättelse om kvinnlig sexualitet*. Stockholm: Modernista.

Klein, Barbro (red.) 1995. *Gatan är vår. Ritualer på offentliga platser*. Stockholm: Carlsson.

Kåhl, Ingela 1995. *Socialarbetarkåren. Den lindansande professionen*. Lund: Bokbox.

Laclau, Ernesto och Mouffe, Chantal 2008. *Hegemonin och den socialistiska strategin*. Göteborg: Glänta.

Larsson, Maria 2008. ”Långt ner i 1973. Kvinnlig njutning enligt kvinnorörelsen och porrfilmen” i Cronqvist, Marie, Sturfelt, Lina och Wiklund, Martin (red.). *1973. En träff med tidsandan*. Lund: Nordic Academic Press.

Lennartsson, Rebecka 2001. *Malaria Urbana. Om byråflickan Anna Johannesdotter och prostitutionen i Stockholm kring 1900*. Stockholm/ Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Lennartsson, Rebecka 2007. *Den sköna synderskan. Sekelskiftets Stockholm. Beträktelser från undersidan*. Stockholm: Norstedt.

- Lennerhed, Lena 1994. *Frihet att njuta. Sexualdebatten i Sverige på 1960-talet*. Stockholm: Norstedt.
- Lennerhed, Lena 2000. ”Jag har låtsat värme som jag aldrig känt”. RFSU:s sexualrådgivning under 1930- och 1940-talen” i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 3 2000.
- Levin, Hjärdis 1986. *Testiklarnas herravälde. Sexualmoralens historia*. Stockholm: Akademilitteratur.
- Lindberg, Per 1999. *Döden är en man. Historien om obducenten och allmänläkaren*. Stockholm: Fischer.
- Lindqvist, Mats 1994. *Klasskamrater. Om industriellt arbete och kulturell formation 1880–1920*. Stockholm: Carlsson.
- Lindvert, Jessica 2002. *Feminism som politik. Sverige och Australien 1960–1990*. Umeå: Boréa.
- Lundahl, Pia 2001. *Intimitetens villkor. Kön, sexualitet och berättelser om jaget*. Lund.
- Lundgren Eva 2009. ”Fusk eller ’endast’ förvanskning” i *Socialpolitik.com* 26/3 2009.
- Lundin, Susanne 1992. *En liten skara äro vi. En studie av typografer vid 1900-talets första decennier*. Stockholm: Carlsson.
- Lundqvist, Åsa 2007. *Familjen i den svenska modellen*. Umeå: Boréa.
- Löfgren, Orvar 1985. ”På väg – bilder av kultur och klass” i Frykman, Jonas m.fl. 1985. *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*. Malmö: Liber Förlag.
- Lövkrona, Inger 2001 (red.). *Mord, misshandel och sexuella övergrepp. Historiska och kulturella perspektiv på kön och våld*. Lund: Nordic Academic Press.
- Mellberg, Nea 2002. *När det överkliga blir verklighet. Mödrars situation när deras barn utsätts för sexuella övergrepp av fäder*. Umeå: Boréa.
- Mouffe, Chantal 2003. ”Politik och passioner – demokratis hörnstenar” i *Ord & bild* nr 3 2003.
- Nilsson, Fredrik 2000. *I rörelse. Politisk handling under 1800-talets första hälft*. Lund: Nordic Academic Press.
- Nilsson, Gabriella 2005. ”Slagen dam och tystnaden” i *Nätverket* nr 14 2005.
- Norström, Carl och Thunved Anders 2008. *Nya sociallagarna*. 21 upplagan. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Premfors, Rune m.fl. 2003. *Demokrati och byråkrati*. Lund: Studentlitteratur.
- Ramírez, José Luis 1995 [1989]. *Två kiasmer av tystnad och ironi. Två spanska föreläsningar med svensk översättning*. Stockholm: Nordiska institutet för samhällsplanering.

- Ring, Magnus 2007. *Social rörelse. Begreppsbildningen kring ett mångtydigt fenomen*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Ristilammi, Per-Markku 1994. *Rosengård och den svarta poesin. En studie av modern annorlundahet*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Salomonsson, Karin 1998. *Fattigdomens besvärjelser. Visionära ideal och vardagliga realiteter i socialt arbete*. Lund: Historiska Media.
- Schmitz, Eva 2001. "Den nya kvinnorörelsens uppkomst i Sverige från 1968" i Elgán, Elisabeth (red.). *Kvinnorörelsen och '68. Aspekter och vittnesbörd*. Huddinge: Samtidshistoriska institutet, Södertörns högskola.
- Schmitz, Eva 2007. *Systerskap som politisk handling. Kvinnors organisering i Sverige 1968 till 1982*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Scott, Joan Wallach 1999. *Gender and the politics of history*. New York: Columbia University Press.
- Selander, Staffan (red.) 1989. *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grund*. Lund: Studentlitteratur.
- SOU 1980:8. *Privatlivets fred*. Betänkande av integritetsskyddskommittén. Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förlaget.
- SOU 2004:121. *Slag i luften. En utredning om myndigheter, mansvåld och makt*. Betänkande av utredningen om kvinnofridsuppdragen. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.
- Steen, Anne-Lie 2003. *Mäns våld mot kvinnor – ett diskursivt slagfält. Reflektioner kring kunskapsläget*. Göteborg: Sociologiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Strömbäck, Jesper 2000. *Makt och medier. En bok om samspelet mellan medborgarna, medierna och de politiska maktavarna*. Lund: Studentlitteratur.
- Sutorius, Helena och Kaldal, Anna 2003. *Bevisprövning vid sexualbrott*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Tham, Henrik 1999. "Lag och ordning som vänsterprojekt? Socialdemokratin och kriminalpolitiken" i Hillberg, Ia och Brå. 8 *reflektioner om kriminalpolitik*. Stockholm: Brå.
- Tham, Henrik 2001. "Brottsoffrets uppkomst och framtid" i Åkerström, Malin och Sahlin, Ingrid (red.). *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.
- Thomsson, Ulrika 2000. "'Rätten till våra kroppar'. Kvinnorörelsen och våldtäktsdebatten" i *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 4 2000.

- Torfing, Jacob 1999. *New Theories of Discourse. Laclau, Mouffe and Zizek*. Oxford: Blackwell.
- Torstendahl, Rolf 1989. "Professionalisering, stat och kunskapsbas. Förutsättningar för en teoribildning" i Selander, Staffan (red.). *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grund*. Lund: Studentlitteratur.
- Törnqvist, Maria 2006. *Könspolitik på gränsen. Debatterna om varannan damernas och Thamprofessorerna*. Lund: Arkiv.
- Törnqvist, Maria 2007. "Varannan damernas väg till riksdagen" i *Tidskrift för genusvetenskap* nr 4 2007.
- Wahl, Anna m.fl. 2008. *Motstånd & Fantasi. Historien om F*. Lund: Studentlitteratur.
- Wendt Höjer, Maria 2002. *Rädslans politik. Våld och sexualitet i den svenska demokratin*. Malmö: Liber ekonomi.
- Wendt Höjer, Maria och Åse, Cecilia 1999. *Politikens paradoxer. En introduktion till feministisk politisk teori*. Lund: Academia Adacta.
- Wennstam, Katarina 2002. *Flickan och skulden. En bok om samhällets syn på våldtäkt*. Stockholm: Bonnier.
- Wennstam, Katarina 2004. *En riktig våldtäktsman. En bok om samhällets syn på våldtäkt*. Stockholm: Bonnier.
- Westerstrand, Jenny 2008. *Mellan mäns händer. Kvinnors rättssubjektivitet, internationell rätt och diskurser om prostitution och trafficking*. Uppsala: Uppsala universitet.
- Westerstrand, Jenny 2009a. "Rå populism om prostitution" i *Socialpolitik.com* 17/3 2009.
- Westerstrand, Jenny 2009b. "Dodillet i forskardagis?" i *Socialpolitik.com* 25/3 2009.
- Wikander, Ulla 1999. "Kvinnokultur, skillnader och sociobiologi. Kvinnorörelsen från 1960- till 90-tal ur ett personligt perspektiv" i Florin, Christina, Sommestad, Lena och Wikander, Ulla (red.). *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter*. Stockholm: Norstedt.
- Winther Jørgensen, Marianne och Phillips, Louise 2000. *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Zackariasson, Maria 2006. *Viljan att förändra världen. Politiskt engagemang hos unga i den globala rättviserörelsen*. Umeå: Boréa.
- Åmark, Klas 1989. "Öppna karteller och sociala inhägnader" i Selander, Staffan (red.). *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grund*. Lund: Studentlitteratur.

- Åkerström, Malin och Sahlin, Ingrid (red.) 2001. *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.
- Österberg, Eva 1991. "Tystnadens strategi. Miljö och mentalitet i de isländska sagorna" i *Historisk tidskrift* nr 2 1991.
- Österberg, Eva och Lindstedt Cronberg, Marie (red.) 2004. *Väldets mening. Makt, minne, myt*. Lund: Nordic Academic Press.
- Österberg, Eva och Lindstedt Cronberg, Marie (red.) 2005. *Kvinnor och våld*. Lund: Nordic Academic Press.
- Österberg, Eva och Lindstedt Cronberg, Marie (red.) 2006. *Väld. Representation och verklighet*. Lund: Nordic Academic Press.

